॥स.जी.च० ॥श्रीसहजानंदस्वामिने नमः॥ अथ चतुर्थप्रकरणं प्रारभ्यते॥ सूत उवाच॥ स्वगृहे निवसंतं तं निर्द- च०१॥
॥२॥ भोऽभयपनंदनः॥ सिषिवे परया भक्त्या सकुटुंबोऽत्र हेतुप॥१॥ तत्रोत्तमो सहकृतवानन्नकूटमहोत्सवम्
॥प्रबोधन्युत्सवं चापि पूर्ववद्भिस्मपावहम्॥२॥ भक्तैः सपरिवारैस्तं सुखयन्भगवानपि॥ भक्ता देशांतरे-
भ्यः स्वानादायाग्रीकरत्नुतौ॥३॥ प्रबोधन्युत्सवेऽतीते स्वस्वदेशांगतेषु च॥ देशांतरीयजीवेषु भगवा-
न्यो कृपावृतः॥४॥ विदीक्ष्यांस्थापयन्नेवमर्यादां साधुवित्तेषु मः॥ पुराणश्रवणारंभमचिकीर्षच्च सर्ववि-
त॥५॥ उषस्युत्थाय शौचं च प्रातःकृत्यं विधाय सः॥ आकारयत्सु राणं तं मयारामजितमीश्वरः॥६॥ स मंदि-
रे बहिर्वेद्यामासने सत्पावित्रात्त॥ तत्र पौराणिकश्चान्ये पार्षदाद्यावपापयुः॥७॥ पयोनिवितं सभायां ते
निषेदुस्त्वथयावस्थया॥ ततः स भगवानूचे मयाराम द्विजं प्रति॥८॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ शृणु त्वं ब्रा-
ह्मणश्रेष्ठ ज्योतिःशास्त्रविशारदः॥ मासोऽयं मार्गशीर्षोऽस्ति मासानामुत्तमः किल॥९॥ विभूतिर्वा स्कंदे
व्यासकथितोऽसौ महर्षिभिः॥ पुराणश्रवणं कर्तुमत्रेवास्मिन्मतिर्द्विज॥१०॥ तदारंभमुहूर्तं त्वं यथाशा-
स्त्रं वदाऽधुना॥ निरंतरायसिद्धिः स्यात्तदारंभे कृते सति॥११॥ पंचांगं पत्रं निष्कास्य सतदाप्युलवेक्ष्य ना-
त॥ इत्थाच हरिस्वामिन्मुहूर्तं श्रेष्ठोऽस्ति तावद्याम्॥१२॥ योगोऽस्ति मित्रसंज्ञो यद्दिनेशबुधवारयोः॥ पुरा- ॥१॥

णश्रवणारंभस्तत्र कार्यस्त्वया प्रभो॥१३॥ इत्युक्ते तेन भगवान्प्राह पौराणिकं वचः॥ आरंभः श्वोऽस्ति
कर्तव्यः श्रीमद्भागवतस्य मे॥१४॥ उषस्युत्थाय कर्तव्यं दिनाद्युप्रहराविधि॥ त्वया स्वामिश्च विप्रर्षे नै-
त्यकं कर्म चाऽन्वहम्॥१५॥ ततः कथायाः प्रारंभं कृत्वा मध्याह्न एव सा॥ समापनीया च ततः कार्यो
माध्याह्निको विधिः॥१६॥ पुनस्तृतीयायामांते सायं संध्यावधिर्द्विज॥ प्रारभ्य च समापासा भावतो रु-
चिरस्ति चेत्॥१७॥ पौराणिक उवाच॥ एवमेव करिष्यामि कृपानाथाहमन्वहम्॥ वाचयिष्ये यथाका-
लं कथामत्र दृढासनः॥१८॥ विश्रांतिर्याकृतामध्ये त्वमास्वामिंस्तयामम जातं मम च प्रसन्नं वै देह ऊर्जो
ऽस्य यावेत्॥१९॥ आगम्यतां श्वः रसुक्ता न तस्तं भगवान्निजान्॥ भक्तान्पुराणश्रोतृंश्च जगादानेदय-
न्नवचः॥२०॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ भक्ताः शृणुत भद्रं वः सर्वे यां हितमुच्यते॥ पुराणश्रवणं का-
र्यमस्मैरेवमदाश्रितैः॥२१॥ चतुर्णामपि वर्णानां तथैवाश्रमिणामपि॥ अधिकारोऽस्ति वस्तैव पुराणश्र-
वणे सदा॥२२॥ एष साधारणः पंथाः साक्षाज्जर्वापसिद्धिदः॥ महामुनिजनैः प्रोक्तो देवैरपि सुपूजितः
॥२३॥ स्वरूपबोधो न हरेः कथायाः श्रवणं विना॥ भवेन्नृणां विना तं च कथं स्यात्संसृतिक्षयः॥२४॥ तस्मा-
द्यासकृता नां हि पुराणानां निरंतरम्॥ श्रवणं भारतस्यापि कार्यं रामायणस्य च॥२५॥ अज्ञानतिमिरा

॥स॰जी॰च॰ धानां दीपोयं ज्ञानसिद्धिदः ॥ पुराणश्रवणं नित्यं सो रोषधं नव रोगिणाम् ॥२६॥ सर्वस्यैवात्मनः श्रेयो ये- श्र॰१॥
॥२॥ भिवांछंति दिने दिनेः ॥ तः श्रृण्वंतु सदा भक्त्या कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥२७॥ अशक्तो यः सदा श्रोतुं कथां
भगवतः सतु ॥ मुहूर्त्तं वापि शृणुयान्नियतात्मा दिने दिने ॥२८॥ यस्तु प्रतिदिनं श्रोतुमशक्तः सोऽपि मान-
वः ॥ पुण्यमासे पु शृणुयात्पुण्यासु च तिथिष्वपि ॥२९॥ मुहूर्त्तं वा तदर्द्धं वा क्षणं वा यावनीं कथाम् ॥ ये शृण्वं-
ति नरा भक्त्या न तेषामस्ति दुर्गतिः ॥३०॥ यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ भक्त्या पुराणश्रवणात
त्फलं विदंते नरः ॥३१॥ कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते ॥ नास्ति धर्मः परः पुंसां नास्ति मोक्षपथः
परः ॥३२॥ कलौ हीनायुषो मर्त्त्यो दुर्बलाः श्रमपीडिताः ॥ दुर्मेधसो दुखभाजो धर्माचारविवर्ज्जिताः ॥३३॥
रति संचिंत्य कृपया भगवान्बादरायणः ॥ हिताय तेषा विदधे पुराणाख्यं रसायनम् ॥३४॥ पिबन्नेवामृ-
तं यस्मादेकः स्यादजरामरः ॥ पुराणामृतपः कुर्यात्कुलमप्यजरामरम् ॥३५॥ विना पुराणश्रवणं नरः
पशुसमो मतः ॥ तस्मादवश्यं तत्कार्यं विधिना स्वहितार्थिभिः ॥३६॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तवंतं तं नत्वा हरि-
मुत्तमभूपतिः ॥ पप्रच्छ प्रांजलिर्भक्त्या पुराणश्रवणोत्सुकः ॥३७॥ राजोवाच ॥ पुराणश्रवणस्येश श्रोतु-
मिच्छाम्यहं विधिम् ॥ कस्मिन्काले च तत्कार्यं देशे कीदृग्विधेन या ॥३८॥ वक्ता पुराणस्य विभो कीदृशः ॥२॥

परिकीर्त्तितः ॥ श्रोतारः कीदृशाश्चास्युः किं देयं तैः समापते ॥३९॥ एतन्मे ब्रूहि भगवन्निति पृष्टो नृपेण
सः ॥ सर्वेषां श्रृण्वतां मूचे तच्छुश्रूषोर्विदन्विभुः ॥४०॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ सर्वपापविनिर्मु-
क्तिकरणीयस्य समानसम् ॥ नवेनेनादरान्नित्यं पुराणं श्रवणमुत्तमम् ॥४१॥ आनुकूल्यं न चेन्नित्यं तदावश्यं
पुमान्नृप ॥ पुराणश्रवणं कुर्यात्त्रीनुमासेषु पर्वसु ॥४२॥ विधानं तस्य यशजन्मं योक्तफलदायकम् ॥
तत्कीदृशादि पुराणोक्तं कथयामि समासतः ॥४३॥ कृताह्निकः समाहूय वक्तारं शास्त्रकोविदम् ॥ सेनाधा-
सनदानेन नमस्कुर्यात्तमादरात् ॥४४॥ उच्चासने पुस्तकं च संस्थाप्यैव ततो वरे ॥ व्यासासनेऽतिमृदुले वक्ता-
रमुपवेशयेत् ॥४५॥ संपूज्य पुस्तकं त्वादौ ततो वक्तारमर्चयेत् ॥ चंदनेनाक्षतैः पौष्पैर्हारोरैर्धूपदीपकैः ॥४६
॥ नैवेद्य फलतांबूलदक्षिणाभिश्च भक्तितः ॥ संपूज्य रात्रिकं कृत्वा नमस्कुर्वीत सादरम् ॥४७॥ नमस्ते भ-
गवन्व्यास वेदशास्त्रार्थकोविद ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां मूर्त्ते सत्यवतीसुत ॥४८॥ मंत्रेणानेन वक्तारं नमस्कृ-
त्य ततो नृप ॥ श्रोतृन्निशान्स तत्रार्च्यं न्मुख्यैः श्रोता यथोचितम् ॥४९॥ आसनादुद्वरे वस्त्ररूपा विरूपासने
ततः ॥ पुराणं शृणुयात्पुंसैर्वैनत्वातं स्वस्थमानसाः ॥५०॥ उपवेश्य पंश्यासनानां पृष्टतस्तत्र वाग्रुजैः ॥ तेषां च पृष्ट-
तो वेश्यैस्तेषां शूद्रैस्तु संसदि ॥५१॥ प्रेष्य संकरजातीयाः स्त्रुजाणां पृष्टतस्तु तैः ॥ मर्यादयैवोपविश्य श्रोत-

॥स॰जी॰च०॥ ॥ ३ ॥

आभगवत्कथाः ॥५२॥ ज्ञानवृद्धांस्तपोवृद्धान्ब्रह्मनिष्ठांश्च ये द्विजाः ॥ उपवेश्याथ श्रोतृभिस्ते सर्वे धामन्यतो अ०१॥
मरैः ॥५३॥ धनुर्मानांतरे तेभ्यः स्त्रीभिश्चापि महीपते ॥ मर्यादयैवोपवेश्यं तत्र श्रोतुं हरेः कथाः ॥५४॥ पत्रं
पुष्पं फलं वापि रौप्यं कं ताम्रं हस्तकम् ॥ निवेद्य वाचकायाथ भुक्तिं वा कर्तुं शृणुयात्कथाम् ॥५५॥ आज्यो युवा च
वा वृद्धो दरिद्रो दुर्बलोऽपि वा ॥ पुराणज्ञः सदा वंद्यः पूज्यश्च सुकृतार्थिभिः ॥५६॥ नत्वाकृतमतिः कार्या पुरा
णज्ञे कदाचन ॥ यस्य वक्त्रोद्गता वाणी कामधेनुः शरीरिणाम् ॥५७॥ गुरवः संति लोकस्य जन्मतो गुणत
श्च ये ॥ तेषामपि च सर्वेषां पुराणज्ञः परो गुरुः ॥५८॥ भवकोटिसहस्रेषु भूत्वा वसीदते ॥ यो ददाति हरेर्ज्ञा
नं कोऽन्यस्तस्मात्परो गुरुः ॥५९॥ पुराणज्ञः शुचिर्दांतः शांतो विजितमत्सरः ॥ साधुः कारुण्यवान्वाग्मी
ज्ञात्वा विप्रः कथां वदेत् ॥६०॥ द्विजातिरन्यो यः प्राप्तो दीक्षां भागवतीं सतु ॥ असंगब्रह्मचर्यस्थो निर्लोभ
श्च वदेत्कथाम् ॥६१॥ व्यासासनं समारूढो यदा पौराणिको भवेत् ॥ आसमाप्तेस्तदा कंचिन्नमस्कुर्यान्न भू
पते ॥६२॥ एकांतिका हरेर्भक्ता हरिर्वामानुपाकृतिः ॥ तत्रागच्छेद्यदि तदा नमस्कुर्वीत तांश्च तम् ॥६३॥ ये धू
र्ता ये च दुष्टा नापि चान्ये विजिगीषवः ॥ तेषां कुटिलवृत्तीनामग्रे नैव वदेत्कथाम् ॥६४॥ न दुर्जनसमाकी
र्णे न शूद्रश्वापदाकुले ॥ देशे न द्यूतसदने वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥६५॥ सद्ग्रामे सद्भिराकीर्णे सुक्षेत्रे देवता ॥ ३ ॥

नदीतटेषु चौगेहे कथा वाच्या शुभाजये ॥६६॥ प्रधानकिंसमायुक्ता नान्यकार्ये पुजोजसा ॥ वाध्यतां श्रु
चयो व्यग्राः श्रोतारः पुण्यभागिनः ॥६७॥ पुराणं येत्व संपूज्य गंधाद्यैर्नमनेन वा ॥ शृण्वंति च कथां भक्त्या
दरिद्राः स्युर्न रास्तु ते ॥६८॥ कथायां कीर्त्यमानायां येगंतुं त्वन्यतो नराः ॥ भोगकाले प्रणश्यंति तेषां दारा
श्च संपदः ॥६९॥ सोष्णीषैर्ये न कथा श्रव्या पूगतांबूलभक्षणम् ॥ श्रोतृभिर्नैव कर्तव्यं नतमाजादिसेवन
म् ॥७०॥ तुंगासने नोपवेश्यं नच वक्त्रसमासने ॥ प्रौढपादैर्नोपवेश्यं नैव वीरासनेन च ॥७१॥ वस्त्रवेष्टितपा
देश्च नोपवेश्यं तथा क्वचित् ॥ नात्रापानैः कथा श्राव्या देहिका पदमंतरा ॥७२॥ स्त्रीणां मुखाभिमुख्यं नो ये श्रु
ण्वंति कथा हरेः ॥ कामिनस्ते नु पुरुषा भवंति ग्राममर्कटाः ॥७३॥ कथायां वर्त्तमानायामन्यावाचो वदंति
ये ॥ ते गर्दभाः प्रजायंते तथा वादपरा ग्रहेः ॥७४॥ कथायां श्रूयमाणायां विघ्नं कुर्वंति ये शठाः ॥ पिशाच
त्वं प्रपद्यंते ते स्युर्नृपसत्तम ॥७५॥ ये निंदंति पुराणज्ञान्कथां वा पापनाशिनीम् ॥ ते तु जन्मशतं मर्त्याः शु
नकाः संभवंति हि ॥७६॥ तस्माद्रूपविनयं राजन्सादरेण हरेः कथा ॥ श्रोतव्या नियमेनैव यथा वक्तुः सुखं
तथा ॥७७॥ नैवेन गात्रं संमर्द्य स्नात्वा नतः पुराणवित् ॥ अन्यैः स्मृतैः सरसैर्भोजनं यस्तथा स्वगृहम् ॥७८॥
देयं तस्मै च पूर्वाह्ने उत्सहं स्वरशुद्धये ॥ सशर्करं तु गोक्षीरं गाढितं वा पिबेत्तथा ॥७९॥ खंडपूर्वसंकधप्र

॥स॰जी॰च॰ तौं व्रतार्हेषु च पर्वसु ॥ विधिवत्पूजा कर्तव्या देयाशक्त्या च दक्षिणा ॥ ८० ॥ समाप्तौ तु पुराणस्य कर्तव्यं भू॥ च॰१॥
॥ ४ ॥ जनं महत् ॥ यथाशक्त्याखिलैर्देयाश्रोतृभिर्हेमदक्षिणा ॥ ८१ ॥ गौर्धेनुर्वाला मुशीला वस्त्रं वाःनेव वाह
नम् ॥ काश्चंदरिद्रोपि मूर्दं तस्मै दद्यात्स्वशक्तितः ॥ ८२ ॥ आरोप्य वाहने रम्यं वस्त्रालंकारपूजितम् ॥ गीत
वादित्रैर्नयेयुस्तं श्रोतारस्तद्गृहं ततः ॥ ८३ ॥ इति सामान्यतः प्रोक्तः सर्वेषामेव भूपते ॥ पुराणोपपुराणानां
श्रवणस्य विधिर्मया ॥ ८४ ॥ विधिनानेन शृण्वन्तु ये पुराणानि भूपते ॥ संपूर्णास्याफलं तेषां पुराणोक्तं
न संशय ॥ ८५ ॥ आदौ विधिमिमं श्रुत्वा पुराणश्रवणं ततः ॥ कर्तव्यं विधिनानेन ततः सिध्यति वांछित
म् ॥ ८६ ॥ श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं यन्महन्नृप ॥ अस्ति तस्य तु सर्वेभ्यो विशेषोऽप्यस्ति कश्चन ॥ ८७ ॥ वि
धिनाश्रवणं तस्य पुरस्य यत्रांकितः ॥ तं न वा येऽत्र कुर्वन्ति तेषां मुक्तमक्षयम् ॥ ८८ ॥ ऋतव्रत उवा
च ॥ आश्रुत्य नारायणवाचमित्थं विशुद्धबुद्धिः स पुनर्नरेशः ॥ जिज्ञासितं स्वस्य हृदिस्थमीशं पप्रच्छ नं
त्वां विनयेन राजन्नम् ॥ ८९ ॥ इति श्री सज्जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुरा
णश्रवणे सर्वसामान्यधर्मतः सकलपुराणोपपुराणश्रवणविधिनिरूपणनामा त्रयमोऽध्यायः ॥
॥ १ ॥ राजोवाच ॥ श्रीमद्भागवतस्यापि श्रवणस्य विधिं प्रभो ॥ पुरस्य यं प्रकारं च विधिं दानस्य मे वद ॥ १ ॥ ४ ॥

यस्मै चैतद्यथा वर्द्धेतेऽखिसर्वमशेषतः ॥ अतः शुश्रूषवे मह्यं वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ २ ॥ ऋतव्रत उवाच ॥
इति भूपतिना पृष्टः स पुराणमुनिस्तदा ॥ श्रीमद्भागवतस्योचे श्रवणादिविधिं च तम् ॥ ३ ॥ श्री नाराय
णमुनिरुवाच ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि श्रीमद्भागवतस्य ते ॥ श्रवणादिविधिं सम्यक्सर्ववांछितफ
लप्रदम् ॥ ४ ॥ पुराणानि द्विधा संति लघूनि च महांति च ॥ लघूनि तूपपुराणानि पुराणानि महांति च ॥ ५ ॥
महापुराणान्यकरोत्स्वयं व्यासो द्विजोऽस्य च ॥ अन्ये तूपपुराणानि चक्रुस्तावंति चर्षयः ॥ ६ ॥ ब्राह्मं पाद्म
वैष्णवं चैव शैवं भागवतं तथा ॥ मार्कंडेयं नारदीयमाग्नेयं च भविष्यकम् ॥ ७ ॥ लैंगं ब्रह्मवैवर्तं वाराहं
स्कांदं वामने ॥ कौर्मं मात्स्यं गारुडं च ब्रह्मांडं चापि भूपते ॥ ८ ॥ महापुराणसंज्ञानि प्रोक्तान्यष्टादशेति
हि ॥ नामान्युपपुराणानां कथयाम्यथ तेऽनघ ॥ ९ ॥ सानत्कुमारं नारदं च नारसिंहं च कापिलम् ॥ दौर्वा
ससं सारदीयं शैवधर्मं च मानवम् ॥ १० ॥ ब्रह्मांडाख्यं तथौशनसं वारुणं कालिकाह्वयम् ॥ वाशिष्ठलैंगं
वासिष्ठं तथा माहेश्वराभिधम् ॥ ११ ॥ पाराशरं सांबसौरे ह्येवाष्टादश भूपते ॥ मारीचं भार्गवादीनि संत
ह्यन्यान्यपिकानि चित ॥ १२ ॥ इतिहासस्त्विति प्रोक्तं यन्महाभारतं तु तत् ॥ रामायणं तु काव्याख्यं कथितं मु
निसत्तमैः ॥ १३ ॥ एतेभ्यश्च सवेदानां सारो भागवताभिधम् ॥ महापुराणं कथितं भवरोगरसायनं ॥

॥स॰ जी॰ च॰ म्॥२४॥नदीनां तु यथा गंगा देवानामच्युतो यथा॥वैष्णवानां यथा शंभुः पुराणानामिदं तथा॥२५॥ भा॰०२॥
॥५॥ सर्ववेदपुराणेभ्यः श्रेष्ठत्वेऽस्य तु कारणम्॥ कथयामि च ते राजन्नुचितस्त्वं श्रुतेर्यतः॥२६॥य
दाऽसृजज्जगदिदं ब्रह्मा लोकपितामहः॥तदानीं श्रेयसे नॄणां वेदं प्रावर्त्तयत्स तु॥२७॥एक एव पु
रा वेदः कृत्वा द्वापरयुगे॥अधीयते स्म सार्थं तं समग्रमपि संद्विजाः॥२८॥द्वापरांते त्वपधियो बभू
वुः कालवेगतः॥ते नाधीतुं नराः शेकुर्वेदं सुमर्थं च तस्य ते॥२९॥नारायणावतारोऽभूत्तदा द्वैपायनो
मुनि॥वेदार्थबोधने नैव श्रेयसे यततां सतानाम्॥३०॥वेदमेकं चतुर्द्धैव व्यभजत्स महामुनिः॥चक्रे वा
कृतदर्थं च पुराणोः सहभारतम्॥३१॥चतुर्णामपि वर्णानां माश्रमाणां च सर्वज्ञः॥धर्मार्थकाममोक्षां
श्च तत्र सोऽवर्णयत्स्फुटम्॥३२॥आत्यंतिकश्रेयसे च धर्मानेकांतिनामपि क्वचित्क्वचित्प्रसंगेन वर्ण
यामास तत्त्वतः॥३३॥ऋग्वेदाचार्यमकरोत्ततः पैलमृषिं मुनिः॥यजुर्वेदस्य चाचार्यं स वैशंपायनं मुनि
म्॥३४॥सामवेदस्याचार्यं च कार स तु जैमिनिम्॥अथर्ववेदस्याचार्यं च सुमंतुमकरोदृषिम्॥३५॥इति
हासपुराणानामाचार्यं रोमहर्षणम्॥स बादरायणस्तु के हिताय वेन नृणामृषिः॥३६॥सरस्वतीनदी
तीरे शम्याप्रासाभिधाश्रमे॥रस्यं कृत्वापि स मुनिर्नैवाऽसुष्यन्निजांतरे॥३७॥तस्याऽसंतोषहेतुं ते ब्रवीमि ॥५॥

नृपते शृणु॥निःश्रेयसमार्गलोकानां तस्य जन्माऽस्ति भूतले॥३८॥तस्य हेतुस्तु सद्धर्मो ज्ञानं वैराग्यमेव च
॥माहात्म्यज्ञानयुग्भक्तिर्नृणां श्रेतिचतुष्टयम्॥३९॥स तु तेनाऽस्य कीर्त्तेर्वर्णितो प्यऽतिविस्तृते॥
मिश्रवाद्धर्मकामार्थैर्बोद्धुं शक्यो न तत्त्वतः॥४०॥स्वर्गादिफलदर्शी च ततः कर्मसकामनाः॥सत्का
म्यासं च कुर्विधैर्वाक्यैस्तत्स्तुतिपादकैः॥४१॥तदा तु तस्य श्रेयोर्थो पुराणादिकृतिर्मुनेः॥ह्यासीद्विवाः
कृतमायानस्फलानुदयात्किल॥४२॥न दांतर्यामिणा साक्षाद्वासुदेवेन तत्कृति॥अपूर्णकाम तोत्रेरि
तयाता पीमहान्न भूत॥४३॥तदुक्त्या श्रवणाच्चास्य तान्नैसं कुचितं त्वऽभूत॥ततः शांतिं सनप्राप ग्रंथं क
र्त्तुं न चाऽशकत॥४४॥ततो दयालुर्भगवान्नारायणऋषीश्वरः॥नारदं प्रेषयत्तस्मै निपुणं परबोधने
॥४५॥विचारेणाऽपि ता यस्य हेतोरनुपलंभनात॥शोचंतं तं समुपेत्या य नारदः सर्वदुःखहा॥४६॥आसे
न पूजयित्वाऽयस्यासंतोषस्य कारणम्॥से पृष्टः स मुनिः प्रोचे सर्वतो भगवत्प्रियम्॥४७॥नारद उवाच॥
पदार्थमवतारस्ते सम्यक्कृतन्त्वयाकृतम्॥अपूर्णकामता तस्मात्हृदये तव वर्त्तते॥४८॥आत्यंतिकश्रे
यसे त्वं जनानां रचयाऽनघ॥स्वकृतं ग्रंथमर्वस्व पुराणकेवलं रसमम्॥४९॥पत्राः श्रीवासुदेवस्य तद्भ
क्तानां च तत्त्वतः॥तत्र वर्णयतः शांतिर्भविष्यति तवांतरे॥५०॥श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं रचयाऽधु

॥स॰जी॰च॰॥ ॥६॥ ना॥ नेनकिःश्रेयसं नृणां लब्धं तेनोपपद्यते॥४१॥ आज्ञा नारायणस्यैवं भवतीस्तु पदिदृष्टपनाम्॥ अ॰३॥
तन्नाम नारदः सोऽपि यत्नवाधिगतसमाधिना॥४२॥ वेदान्स्मृतीश्चेतिहासान्पुराणानि च सर्वशः॥ सू
त्राणि काव्यानामानि बुध्यात सारमादरौ॥४३॥ स्वानुभूतिमहाये न तेन भागवताभिधम्॥ सचका
र महायोगी पुराणं मुक्तवांछितम्॥४४॥ क्षीराब्धावौषधीः सर्वा मथितामंदराद्रिणा॥ यथोदया
द्यद्धिममृतं पीयूषं सततं येवलन्॥४५॥ अंतर्हिते भूमिप वासुदेवे भुवस्तदा दायुःयएतदासीत्॥ सद्धा
न्वयस्वापिनिराश्रयस्य धर्मस्य लोके खलु पुराणमेव॥४६॥ इति श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे ध
र्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणे सर्वसंदेहच्छेदकभगवन्मतनिरूपणं नाम द्वितीयोऽध्यायः॥२॥
श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ सारेऽस्मिन्सर्वशास्त्राणां श्रीमद्भागवताभिधे॥ सोऽस्य सूत्रोदितोऽस्य यो यो
गस्तूत्रोदितस्तया॥१॥ तत्र स्व सूत्रोदितस्था यो विदान्तार्थश्च भूपते॥ विस्तरो वर्णितोऽस्ति व्यासभगवद्भक्तिरुद
ये॥२॥ श्रीकृष्णोदितचतुर्व्यूहो वासुदेवादिसंज्ञकः॥ वर्णितः पंचरात्रेण पुरुषावतारवृत्त॥३॥ तस्य
स्वरूपविज्ञानं तस्मिन्भक्तिश्च नैष्ठिकी॥ नैष्कर्म्यं कर्मतत्त्वांशैर्वैराग्यमितरत्र च॥४॥ तथा तस्याऽवता
राणां जन्मकर्माणि यान्यपि॥ तेषां दिव्यतया ज्ञानं तद्भक्ते सेवमी रुदम्॥५॥ तथाऽस्मरूपविज्ञानं सम्यग्दृ- ॥६॥

नृणां भवेदिति॥ एतान्येवात्र विस्तार्य बहुधा वर्णयन्मुनिः॥६॥ एतं गुह्यतमं स्वर्थं श्रीमद्भागवतं स्वि
तम्॥ न हि सर्वे विजानंति मानं तिविरजा बुधाः॥७॥ श्रोतारो वापि वक्तारो ये स्वधर्मेषु संस्थिताः॥ पंचस्व
पि रक्षावेविषये वाल्मवेदिनः॥८॥ न शक्नुतिं वासुदेवमनंतैश्वर्यमंदिरम्॥ ज्ञात्वैव तत्र भक्तिं ये नैष्ठिकीं
कुर्वते नगः॥९॥ सौहार्दं मात्वते पूर्वं वनिर्दंभयेन कुर्वते॥ नारी वैतद्रहस्यज्ञानं तिन्नपनेतरे॥१०॥ एते तु ज
न्नतो युक्त्या अदक्षा अपि लौकिके॥ अनधीतानेकशास्त्रा अपेतच्छवेणादिदुः॥११॥ एतत्त्वज्ञातहीना
येऽधीतशास्त्रचया अपि॥ निपुणा व्यवहारेषु कुर्वंतो गुरुतामपि॥१२॥ यावज्जीवमधीयानाः स्पृणंवतोऽवं
तदृग्न्वहम्॥ रहस्यं नैव जानंति लभंते प्रेम न प्रभो॥१३॥ ज्ञात्वा वै तद्रहस्यं तावकान्ववर्तते तथाचये॥ तेऽप्य
ज्ञतुल्या विज्ञेया भक्त्यास्वेव्यमिदं त्वत॥१४॥ पुराणास्येदृशास्यास्य ज्ञानादज्ञानतोपि वा॥ श्रवणात्पव
नेवापि ये कुर्युर्मानवा भुवि॥१५॥ सद्यस्ते पापनिर्मुक्ता भवेयुर्यदि ते पुनः॥ न कुर्युः पातकं नहिं पुक्काःस्युर्न
वबंधनात्॥१६॥ चिरंतनायावृत्तायाम हापापमहारुजः॥ स्वल्कापानिकृते वैवं हीरिदमेवाऽमृतं हितम्॥
१७॥ रहस्यमेतत्परमं कृत्वा व्यासो निजात्मजम्॥ पुराणं श्रीयसे नृणां शुकं सत्वाध्यजीगपत्॥१८॥ दयालु
ः स शुकः प्राह गंगातीरे परीक्षितम्॥ प्रायोपविष्टं नृपतिं महर्षिगणसंसदि॥१९॥ ततः प्रवृत्तिरभवन्मृतले

भा·मा·च०

॥ ७ ॥

ऽस्मन्नराधिप॥ श्रीमद्भागवतस्येति श्रीमुखेन त्वत्कीर्तितम्॥ २०॥ आरभ्य निर्गमात्त्रिंशद्वर्षाण्यधिगते क- ग०७॥
लौ॥ नवमीतो नभस्ये च कथारंभं शुकोऽकरोत्॥ २१॥ समभिर्दिवसैः सर्वैर्मासार्थं चाऽत्र कथ्य अनन्त॥ श्री
कृष्णद्यौ पौर्णमास्यां पुराणं तन्महाप्यत्॥ २२॥ वेदादीनां साररूपा पत्ती भागवती कथा॥ अत्युत्तमात
लोभाति मे वर्नाग्रे च सर्वथा॥ २३॥ यथा दुग्धे स्थितं सर्पिर्नास्वादायोपकल्पते॥ पृथग्भूतं तु तद्दिव्यं देवा-
नां रसवर्द्धनम्॥ २४॥ इक्षूणामादिमध्यांते शर्करा व्याप्य तिष्ठति॥ पृथग्भूतैव सा मिष्टा तथा भागवती
कथा॥ २५॥ कालव्यालमुखग्रासत्रासनिर्णाशहेतवे॥ श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितः॥ २६॥
एतस्मादपरं किंचिन्मनःशुद्ध्यै न विद्यते॥ जन्मांतरीयपुण्यौघैः शुभश्रवणात्सम्भवेत्॥ २७॥ परीक्षिते
कथां वक्तुं सभायां संस्थिते शुके॥ सुधाकुंभं गृहीत्वैव देवास्तत्र समायपुः॥ २८॥ शुकं नत्वाऽवदन्सर्वे
स्वकार्यकुशलाः सुराः॥ कथासुधां प्रयच्छत्वं गृहीत्वैव सुधामिमाम्॥ २९॥ एवं विनिमये जाते सुधा रा-
ज्ञा प्रपीयताम्॥ प्रपास्यामो वयं सर्वे श्रीमद्भागवतामृतम्॥ ३०॥ क्व कथा क्व सुधा लोके क्व काचः क्व
महामणिः॥ ब्रह्मरातो विचार्यैत्थं तदा देवाञ्जहास सः॥ ३१॥ अयोग्यांस्तांस्तु विज्ञाय न ददौ स क-
थामृतम्॥ एवं भागवती वार्ता देवानामपि दुर्लभा॥ ३२॥ राज्ञो मोक्षं तथा वीक्ष्य सत्यं ब्रह्मापि विस्मितः ॥ ७ ॥

सत्यलोके तुलां बध्वा शास्त्राण्यातमतोलयत्॥ ३३॥ लघून्यन्यानि जातानि गुरुत्वेकमिदं महत्॥ तदा ऋ-
षिगणाः सर्वे विस्मयं परमं ययुः॥ ३४॥ मेनिरे ते हरेरूपं शास्त्रं भागवतं ततः॥ पठनाच्छ्रवणात्सद्यो वै-
कुंठफलदायकम्॥ ३५॥ एतद्दृष्ट्वा समाश्चर्यं सर्वे वै लोकवासिनः॥ सप्तस्कामास्त देवे कमाडिपे तत
चाऽपरम्॥ ३६॥ निवृत्तिमार्गस्याचार्याः कपिलः सनकादयः॥ इदमेवाद्रियंते स्म पुराणं परया मुदा॥
३७॥ प्रवृत्तिमार्गस्याचार्या मरीचिप्रमुखास्तथा॥ इदमेवादरान्नित्यं जगृहुः शुभकर्मसु॥ ३८॥ श्वेतद्वीपे
निरन्त्रापे मुक्तास्तु बदरीवने॥ कश्यपस्त्वेतदेवप्रायाधाम्येनासिषेविरे॥ ३९॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानि नि-
राधाराणि तर्हि तु॥ ब्रह्माणमेत्य सद्वारणं प्रोचुः शोकहृत्ताम्नि च॥ ४०॥ देवदेव जगद्धातस्त्वमस्माकमधीश्वरः
॥ न वर्तामि परं कष्टमस्माकं श्रोतुमर्हसि॥ ४१॥ श्रीमद्भागवतस्यैव गुरुत्वात्सर्वशास्त्रतः॥ जाता प्रवृत्ति-
र्हि लोके सर्वत्र शुभकर्मसु॥ ४२॥ अस्मांस्तु कोऽपि दृष्ट्वापि न पठत्यादरान्विभो॥ अतो नामाऽपि नो लोके
नश्यात्ते स्वे च भातिनः॥ ४३॥ जीविताशां विहायैव ततस्त्वां शरणं गताम्॥ पातुमर्हसि नो धातर्यतस्त्वं लोक-
भावनः॥ ४४॥ तासां तासां ततो ब्रह्मा श्रीमद्भागवतं प्रति॥ उवाचेमा जाता तपः स्थानाऽतिकष्टा स्वयाऽनुप
॥ ४५॥ न्वयेवैकाकिना तातविज्ञाप्ये तान्विनानुकंचित॥ न गम्यमिति मद्वाक्यं त्वं पालयितुमर्हसि॥ ४६॥

॥भ॰ श्री॰ भा॰ तदा भागवतं प्राह तं प्रणम्य पितामहम्॥ अद्य प्रभृति वक्ष्यामि पुराणानां हि मे रतिः॥४७॥ आधिक्यं न स्व- श्री॰ ॥
॥ ६ ॥ तोऽभीष्टं मम मास्तीत्यवगच्छ भो॥ किं तु त्वयातो जनेन व्यासेन च कृतं हितम्॥४८॥ सांप्रतं च यथाऽज्ञा-
तेः करिष्यामि तथा विभो॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रसन्नोऽभवदात्मभूः॥४९॥ पुराणानां तु संख्यायां पंचम्या-
मेव हि विधिः॥ पुराणं स्थापयामास श्रुतिशानार्चनादिषु॥५०॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानि तदेवाजं यतद्धिना-
ता॥ सर्वाणि पोषणं प्रापुः सर्वदा च तदन्वयुः॥५१॥ श्रीमद्भागवतस्याऽस्य संख्या श्रुतजेऽस्थिते॥ विख्या-
ता पंचमी संख्या शतादिर्म्माऽभूद्दश॥५२॥ तदिदं श्रीभागवतं ब्रह्मसम्मितम्॥ सेव्यते पुरुषैर्धन्यैर्दुर्ल-
भेऽत्र नराधिप॥५३॥ धर्म्मा भागवती वार्त्ता प्रेतपीडाविनाशिनी॥ समारोपितया धर्म्मः कृष्णलोकफल-
प्रदः॥५४॥ दहंति सर्वपापानि सप्ताहश्रवणक्षणे॥ अस्माकं प्रलयं सद्यः कथेयं हा करिष्यति॥५५॥ आर्द्रं
शुष्कं लघु स्थूलं वाङ्मनःकायसंभवम्॥ श्रवणं प्रदहेत्पापं पावकः समिधो यथा॥५६॥ अस्मिन्वै भारते व-
र्षे सूरिभिर्देवसंसदि॥ अकथाश्राविणां पुंसां निष्फलं जन्म कीर्तितम्॥५७॥ किं मोहतो रक्षितेन सुपुष्टेन
बलीयसा॥ अध्रुवेण शरीरेण शुककशास्त्रकथां विना॥५८॥ अस्थिस्तंभं स्नायुबद्धं मांसशोणितलेपि-
तम्॥ चर्मावनद्धं दुर्गंधपात्रं मूत्रपुरीषयोः॥५९॥ जराशोकविपाकार्त्तं रोगाणां मंदिरं परम्॥ दुष्पूरं च ॥ ८ ॥

कृतघ्नं च सदोषं क्षणभंगुरम्॥६०॥ कृमिविड्भस्मसंज्ञांतं शरीरमिति वर्णितम्॥ तेन संसाधयेद्धीमान्स्व-
कार्यं यः स पंडितः॥६१॥ प्रातः संस्कृतं चान्नं सायं तत्तु विनश्यति॥ तदीयरससंपुष्टे काये का नाम
नित्यता॥६२॥ बुद्बुदा इव तोयेषु मशका इव जंतुषु॥ जायंते मरणायैव कथाश्रवणवर्जिताः॥६३॥ श्रीमद्भा-
गवतं पुराणममलं यद्वैष्णवानां प्रियं यस्मिन्पारमहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गीयते॥ यत्र ज्ञानविरागभ-
क्तिसहितं नैष्कर्म्यमाविष्कृतं तच्छृण्वन्विपठन्विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नरः॥६४॥ इत्थं मया भाग-
वतस्य तुभ्यं माहात्म्यमुक्तं नृपते तु तस्मात्॥ महाफलप्रापकमेव नृणां स्वधर्मयुग्भक्तिमतां सदैव॥६५॥
इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणे सर्वविशेषतः श्रीमद्भाग-
वतमाहात्म्यनिरूपणनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३ ॥श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ अथैतस्य पुराणस्य विधा-
नं श्रवणं स्मृते॥ कथयामि नृपश्रेष्ठ श्रोतॄणां हितकारकम्॥१॥ आरंभणीयास्य गृहे धनिकैः पुरुषैः क-
था॥ अन्यैर्नरैस्तु संहसदेवतामंदिरादिषु॥२॥ विवाहे यादृशं चित्तं स्वपुत्रस्य नृणां भवेत्॥ कथाप्रारंभ-
णे तादृक्कार्यमुत्साहितं नृप॥३॥ निर्विघ्नेन समाप्त्यर्थमादौ गणपतिं यजेत्॥ सिंदूरेण च दूर्वाभिः पु-
ष्पैश्च गुडलड्डुकैः॥४॥ अन्वहं संहितापाठैः शृणुयाद्द्विपूरुषः॥ तदा तु भोजनात्पूर्वं सायं चोभौ जनौ तत्र

॥स॰मा॰च॰६॥ म्॥ ५॥ आनुकूल्यं यदि श्रीतो तुं मिलत्यं न स्यात्तदा नृप॥ अनवरतमिव वृष्णु गुवाज्ञा तुर्मास्ये नुप्रहृषः॥ ६॥ पौषमासं अ॰ ४॥
॥ ८ ॥ विनैकं तु प्रारम्भे स्यात् अखिलाश्वपि॥ मासाः पुण्यावहाः स्मृतिमत्तमास स्युर्नृपते॥ ७॥ मासमेवेतेषु यत्र स्या
ज्जनस्य ताश्वस्य चेतसः॥ तस्मिन्भागवतस्यैव नुराणां पापसंहृत्॥ ८॥ मासद्वयं वा मृगुणु पादुक्तमासे कुमा
नवः॥ नाहिन्वम्यां वा श्वरम्य कार्तिकी पूर्णिमावधि॥ ९॥ आरभ्योर्जनवम्यां वा माघोन्तं तु समापयेत्॥ तपोन
वम्यां वारम्य चैत्रे तं तेषु गुण्यान्नरः॥ १०॥ मसादेशपणपाशुहितदान्तकैपुमास्तु च॥ नवम्यादि पूर्णिमा तस्मि
कस्मिन्स्तु गुण्यान्नरः॥ ११॥ देशान्तरान्निजानन्ताती मारूपेष्वसुरुज्ज्वनानि॥ येषां लच्छवर्णेश्र द्वातो आरभ
दिनोत्तुरा॥ १२॥ देशोदेशे विरक्तायेवैद्य वादिभवर्जिता॥ मत्रैते भोऽपि मे लेख्य मागतां लोश्च नामयेत्
॥ १३॥ अर्वा कूपं चाहतो यन्मात् दासनादीनि मेजयेत्॥ विशालां वक्तधाम च कुर्यात्तत्र कथास्थलम्॥ १४॥
कुर्वीत मंडपं तत्र शुचौ स्थाने मनःप्रियम्॥ रम्भास्तंभैश्च सद्वस्त्रैः फलैः पुष्पैश्च शोभनम्॥ १५॥ तत्रोपवेश
स्थानानि स्त्रीणां पुंसां यथोचितम्॥ आमासनेन च रुचिरं रैन येत्तु तु रोनरः॥ १६॥ तस्मिन्नीवेषु या वृद्धेम्
कुलेत्तु पुराणिनम्॥ संस्थापयेत्तु स्तकं च चतुरेगे निधारयेत्॥ १७॥ ततः पुराणाधिदेवं कृष्णं भागवता
कृतिम्॥ मंत्रैः समर्चयेदेतैर्मुख्यः श्रोता कृताह्निकः॥ १८॥ प्रथमादिहादशांतास्कंधायस्यपदादयः॥ ॥ ५ ॥

मोक्षाश्रयप्रदं दिव्यास्तं कृष्णं चिंतयाम्यहम्॥ १९॥ नवीननीरदोद्दिक्तवर्णं सुंदरविग्रहम्॥ ज्ञारत्ना
दंगावंशज्ञाभाविनिंदासमनुत्तमम्॥ २०॥ ज्ञारजत्पोदयान्तानां प्रभाशीचनम्॥ सर्वांगसौंदर्यशोभाभी
रत्नभूषणभूषणाम्॥ २१॥ गोपीलोचनकोणैश्च प्रसन्नैरतिवल्कितैः॥ ज्ञाम्यन्निरीक्ष्यमाणं तस्यापि
रिचविनिर्मितम्॥ २२॥ स्वार्चापरमाराधाहृत्कोरसुधाकरम्॥ सजलसारनिर्माणकिरीटोज्ज्वलशे
खरम्॥ २३॥ विनोदमुरलीहस्तं सेवितं च सुरासुरैः॥ कौस्तुभोद्भासितोरस्कं तमीश्वरमहं भजे २४
॥**अथ वाहनमंत्रमाह**॥ कलिकल्मषनाशाय प्रादुर्भूतं कृपाभरात्॥ श्रीमद्भागवताकारं कृष्णमावाह
याम्यहम्॥ २५॥ **अथासनमंत्रमाह**॥ सिंहासनमिदं कृष्ण स्वर्णरत्नविनिर्मितम्॥ तव प्रीतिकरं दत्तं गृ
हाण कृपया प्रभो॥ २६॥ **अथ पाद्यमंत्रमाह**॥ अनन्यभावाप्रपिणा संसारार्णवतारक॥ पाद्यं गृहाण देवे
शश्रीकृष्ण कृपयामपि॥ २७॥ **अथार्घ्यमंत्रमाह**॥ नानावतारचरितैः साधुसंकष्टनाशन॥ अर्घ्यं गृहा
णश्रीकृष्ण गंधाद्यष्टांगसंयुतम्॥ २८॥ **अथ आचमनीयमंत्रमाह**॥ गोकुलक्रीडनानंदमहेंद्रादिमदाप
ह॥ श्रीवृंदावनपूर्णेश गृहाणाचमनीयकम्॥ २९॥ **अथ स्नानमंत्रमाह**॥ यमुनाजलसंचारिकालि
यफणामर्दन॥ जलक्रीडारते कृष्ण स्नानीयं प्रतिगृह्यताम्॥ ३०॥ **अथ वस्त्रनिवेदनमंत्रमाह**॥ पीतां

॥स॰जी॰च॰॥ बरमिदं कृष्ण नवीनं स्वर्णवर्णकम्। तदेव परिधानार्थं गृह्यतां नंदनंदन॥ ३१॥ ॥अथ यज्ञोपवीतार्पणमंत्रमाह॥ सावित्रीग्रंथिसंयुक्तं स्वर्णतंतुविनिर्मितम्। गृह्यतां देवदेवेश ब्रह्मसूत्रमिदं शुभम्॥ ३२॥ अथाभूषणानि दिव्यानि कुंडलादीनि सत्पते। गृहाण कृपया कृष्ण दत्तानि मानि भक्तितः॥ ३३॥ ॥अथ चंदनाभिर्पणमंत्रमाह॥ घनसाररसोपेतं कुंकुमेन सुशोभितम्। गृहाण चंदनं दिव्यं देवकीनंदन प्रभो॥ ३४॥ ॥अथ पुष्पतुलस्यादिमालिकार्पणमंत्रमाह॥ नानासुगंधिपुष्पाणां हारान्पीठांस्तथैव च। तुलसीवनमालां च श्रीकृष्ण स्वीकुरु प्रभो॥ ३५॥ सुगंधतैलद्रव्यार्पणमंत्रमाह॥ सुगंधीद्रव्यवासाद्यं दिव्यं तैलं मनोहरम्। वांछितं सर्वलोकानां भगवन् प्रतिगृह्यताम्॥ ३६॥ ॥अथ धूपनिवेदनमंत्रमाह॥ बालक्रीडाविनोदेन पूतनाप्राणहारक। कंसादिदुष्टदमन धूपः स्वीक्रियतां त्वया॥ ३७॥ ॥अथ दीपनिवेदनमंत्रमाह॥ स्वयंप्रकाशमानेशानेकभास्करभास्कर। गृहाण कृपया दीपमंधकारनिवारकम्॥ ३८॥ ॥अथ नैवेद्यनिवेदनमंत्रमाह॥ नानापक्वान्ननैवेद्यं रसैः षड्भिर्मनोहरम्। विश्वंभर गृहाणेदं श्रीश मे वरदो भव॥ ३९॥ ॥अथ मध्ये पानीयार्पणमंत्रमाह॥ पवित्रं निर्मलं तोयमुशीरैलादिवासितम्। जीवनं सर्वजीवानां पानार्थं गृह्यतां हरे॥ ४०॥ ॥अथ पुनराचमनीयसमर्पणमंत्रमाह॥ निर्म

॥१०॥ ॥अ॰४॥ ॥१०॥

लं पानमुनेतोयं सुपवित्रं सुवासितम्। पुनराचमनीयं च गृह्यतां मधुसूदन॥ ४१॥ ॥अथ तांबूलार्पणमंत्रमाह॥ तांबूलं पूगसंयुक्तं लवंगैलाविमिश्रितम्। जातिफलादिसंयुक्तं श्रीकृष्ण प्रतिगृह्यताम्॥ ४२॥ ॥अथ नालिकेरीफलार्पणमंत्रमाह॥ दिव्यफलानां सर्वेषां सर्वदेवप्रियंकरम्। नालिकेरीफलमिदं गृहाण मधुरापते॥ ४३॥ ॥अथ दक्षिणार्पणमंत्रमाह॥ यथाशक्ति मया दत्ताः स्वर्णरूप्यादिमुद्रिकाः। श्रीद्वारिकापुराधीश दक्षिणा गृह्यतां त्वया॥ ४४॥ ॥अथ नीराजनमंत्रमाह॥ नीराजनमिदं देवेशानमस्ते सोतिपांपते। आरार्त्रिकं मया दत्तं गृहाण कमलापते॥ ४५॥ ॥अथ प्रदक्षिणाचरणमंत्रमाह॥ नमस्ते देवदेवेश शंखचक्रगदाधर। त्वत्प्रदक्षिणया कृष्ण ब्रह्मांडानां प्रदक्षिणा॥ ४६॥ ॥अथ नमस्कारसमर्पणमंत्रमाह॥ उद्धारणाय सर्वेषां प्रादुर्भूतो धरातले। श्रीमद्भागवतरूपं त्वां श्रीकृष्ण प्रणमाम्यहम्॥ ४७॥ ॥अथ प्रार्थनामंत्रमहाभाष्याम्॥ निजकर्मविपाकेन भवाब्धौ पतितोस्म्यहम्। तं मामुद्धर देवेश कृपया करुणानिधे॥ ४८॥ श्रीमद्भागवताख्यं त्वं प्रत्यक्षः कृष्ण एव हि। मयि त्वच्छरणापाते कृपां कुरु जगत्पते॥ ४९॥ इत्थं संपूज्य विधिना कृष्णं भागवतात्मकम्। वक्तारं पूजयेद्भक्त्या गंधपुष्पस्रगादिभिः॥ ५०॥ नवीनवस्त्राभरणैर्दत्वा संपूज्य दक्षिणाम्। ततः पूर्वोक्तमंत्रेण नत्वा तं प्रार्थयेत्सु

मान् ॥५१॥ आसन्नूपश्च बोद्धृत्वं सर्वज्ञत्वं विशारदः ॥ तत्कथापप्रकाशेन मद्दत्तानं विनाशय ॥५२॥ सं
प्राप्य पौराणिकमित्थममान् श्रोतृंश्च विप्रान्सपर्यार्हमर्हेत् ॥ श्रोता च स्वकीयैर्नियमैरुपेतः शृं
णोतु नृपाज्ञ पुराणमेतत् ॥५३॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे श्र
वणीत्सवे श्रीमद्भागवतश्रवणविधौ पूजाविधिनिरूपणनामा चतुर्थोऽध्यायः ॥ ५ ॥ श्रीनारायण
मुनिरुवाच ॥ अथ येनियमा राजन् श्रोतृवक्तृहिता वहाः ॥ कथयामि यथा वृत्तान् पुराणप्रथितानहम्
॥१॥ गुणभेदात्त्र वक्तारः श्रोतारश्च त्रिधा मताः ॥ उत्तमाः सात्त्विका एव यथोक्तफलभागिनः ॥२॥
आसंगतमविस्पष्टं विस्तरं रसवर्जितम् ॥ पदच्छेदविहीनं च तत्त्वभावविवर्जितम् ॥३॥ उत्साहवर्जितं
यश्च वाचयेदृत्यपरूपकः ॥ क्रोधनो विप्रियवादी च लोभिष्ठः स्त्रीसमीक्षकः ॥४॥ सम्यग्ग्रंथार्थमविदन्भ
गवद्भक्तिवर्जितः ॥ वाचकस्तामसो ज्ञेयः सर्वाधम इतीरितः ॥५॥ स्पष्टाक्षरपदं शान्तं किंचिद्दीर्घतरं त
था ॥ कालस्वरसमायुक्तं रसभावविवर्जितम् ॥६॥ अनुलं वाचयेद्यस्तु लुब्धः क्रूरः क्वचित्क्वचित् ॥ प्री
तिमांश्च रसास्वादे स्वालंकारधारिणी ॥७॥ अबुध्यमानो ग्रंथार्थं भक्तो भगवतोऽपि सन् ॥ वाचकः स तु
विज्ञेयो राजसो मध्यमश्च सः ॥८॥ मरसं सुस्वरं धीरं तत्त्वभावसमन्वितम् ॥ स्पष्टाक्षरविनिर्देशं च सो ज्ञाहं ॥२१॥

नीतिविस्तरम् ॥९॥ शांतं च वाचयेद्यस्तु शुद्धात्मा ह्रद निस्पृहः ॥ संप्रदायाध्ययनवान् ग्रंथार्थकुशल
श्री विदन् ॥१०॥ जितेंद्रियः सुशीलश्च दुराग्रहविवर्जितः ॥ यथार्थवादी वाग्मी च श्रोतृबोधनेपु
णः ॥११॥ यदृच्छालाभसंतुष्टः करुणो निरहंकृतिः ॥ मृदुस्वभावः शांतश्च भगवद्भक्तिसंयुतः ॥१२॥
लोकापवादरहितः प्रतिग्रहपराङ्मुखः ॥ जितकामो जितक्रोधो जितलोभो ह्यनिःस्पृहः ॥१३॥ मैत्री
धीरः साधुवृत्तिर्निर्दंभो निष्किंचनस्तथा ॥ उपकारी वाचकस्तु सात्त्विकश्चोत्तमो मतः ॥१४॥ सात्त्विकेज
क्षणैर्युक्तः श्रीमद्भागवतवाचकः ॥ प्रत्यहं स्नानिकं कुर्यादुषस्युत्थाय बुद्धिमान् ॥१५॥ ततः श्रोतृभिरा
हूतः स कथामंडपं व्रजेत् ॥ प्रक्षाल्य पाणिपादाभ्यां कुर्यादाचमनत्रयम् ॥१६॥ धौतश्वेतांबरधरः स
मुरं हृदये स्मरन् ॥ विप्रान्साधून्नमस्कृत्य श्रीमद्भागवतं नमेत् ॥१७॥ ततः सपूज्य गुर्वादेः राज्ञया विन
यान्वितः ॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा स्वासनमुपाविशेत् ॥१८॥ श्रोतृभिः पूजितः सोऽथ कुर्यान्मंगलमा
दितः ॥ यं ब्रह्मवेत्तेमिलादिश्लोकत्रयमुदीरयेत् ॥१९॥ कर्मयेनेतिपर्यन्तं स्वेष्टपद्यान्ततः परम् ॥ पठित्वा
पुस्तकं नत्वा ततः पद्यमिदं पठेत् ॥२०॥ प्रयतोदवदिवेज्ञानारायणजगत्पते ॥ त्वदीयैनावधानेन कथ
यिष्यत्स्वमाः कथाः ॥२१॥ इति पद्यं पठित्वैव वाचयेत्स कथां बुधः ॥ साधून्विप्रान्विजानौ न कुर्यादर्थं नयो

॥ स·जी·च ॥ श्रितः ॥ २२ ॥ समाप्तिं रेते ऽध्यायस्य यस्य न स मनः ॥ न तत्र तत्र विरमेदध्यायांस्तान पि ब्रुवे ॥ २३ ॥ तत्राद्ये स्कंधप्रथमा अ०५ ॥
॥ २२ ॥ ध्यायादष्टमो दशमस्तथा ॥ चतुर्दशः षोडशश्च निषिद्धा विरता विमे ॥ २४ ॥ तृतीयस्याष्टमश्चैव तिर्हो द्वितीये नि
षिद्धिसौ ॥ सप्तर्षिभिस्ततः कार्या तदेते विरतिर्नहि ॥ २५ ॥ दशमः सप्तमश्चाद्यस्तृतीये ऽष्टादशस्तथा ॥ त्रयो
विंशश्च विरतौ समतान बुधैर्नृप ॥ २६ ॥ आद्यस्तृतीयो दशमस्तुर्ये सप्तदशस्तथा ॥ अष्टाविंशश्च नाध्याया
विरतौ शुभदा नृणाम् ॥ २७ ॥ पंचमे पंचमो ध्यायो विषिद्धस्तत्र षोडशः ॥ षष्ठे षष्ठः पंचमस्तत्र षष्ठो दशम
स्तथा ॥ २८ ॥ सप्तमे त्रयमस्तुर्यः षष्ठः स्कंधे यथाष्टमे ॥ आद्यो ऽष्टमो द्वितीयश्च दशमश्चैकविंशकः ॥
२९ ॥ नवमे पंचदशकौ दशमस्तुर्य आदिमः ॥ अध्याया विरतौ नैते गृह्णीतां मुनिभिर्नृप ॥ ३० ॥ दशमेद
शमश्चाद्यो द्वाविंशो नवमस्तथा ॥ त्रय एकोनत्रिंशश्च द्विषष्टितम एव च ॥ ३१ ॥ पंचसप्ततितमः सप्तस
प्ततितमस्तमी ॥ निषिद्धा वीरतौ संति पंडितैः पौराणिकैरपि ॥ ३२ ॥ एकादशे तु दशमो द्वाविंशस्त्रिंश
एव च ॥ द्वादशे नवमस्तेक रस्य ऽध्याय मयोदिताः ॥ ३३ ॥ एषां मतेन विरतिः कार्या पौराणिकैः क्वचि
त् ॥ निसैकाध्याय पाठानाम पेष विधिरिष्यते ॥ ३४ ॥ मासपक्षादिनियमादिनसंख्यानुरूपतः
॥ अध्यायान्वाचयेन्नित्यं ततः कुर्यात्समापनम् ॥ ३५ ॥ मुहूर्ते घटिकां वापि कथांते नाम कीर्त्तनम् ॥ २२ ॥

कां वापि कथांते नाम कीर्त्तनम् ॥ कुर्यात्प्रतिदिनं विप्रो रुक्तरेदासनात्ततः ॥ ३६ ॥ पुनर्न्नत्वा स्वगुर्वादी
न्गच्छेद्धि द्वान्निजं गृहम् ॥ कथासमाप्ति पर्यंतं नित्यमेवं समाचरेत् ॥ ३७ ॥ कथारंभदिनाद्यावद्व
मासं न्यस्तनाद्देत् ॥ अन्नं प्रतिग्रहं वापि पापमीरुः स पंडितः ॥ ३८ ॥ न दद्युः स्वस्य पर्यासं श्री
तारः प्रत्यहं यदि ॥ अन्नं तदा तदन्यदत्तं गृह्णीयान्नान्यत्र पानकम् ॥ ३९ ॥ सप्ताहे वा दशाहे च पक्षपारा
यणे तथा ॥ मासपारायणे ऽप्येष विधिस्तस्य प्रकीर्तितः ॥ ४० ॥ वार्त्ताकं नैव भुंजीत न कुर्यात्स्वाति भो
जनम् ॥ न रोगरुज्ज्वलाकादितैलं कुंकुं च वर्जयेत् ॥ ४१ ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसां च सत्यमात्तेस्थिचैव पालयेत्
॥ कथाविघ्नकरं यत्त्कर्म कुर्यान्न कर्हिचित् ॥ ४२ ॥ पुराणवक्तुर्नृपते मयेत्थं प्रोक्तानि लक्षणानि य
मांश्च सर्वे ॥ लक्षणानि यमांश्च सर्वे ॥ लक्ष्माणि वक्ष्याम्यधुना च तुभ्यं तच्छ्रोतृपुंसां नियमांश्च पञ्चान्
॥ ४३ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणे श्रवणे भगवत्
श्रवणविधौ वक्तृलक्षणनियमनिरूपणनामा पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ अ
श्रद्धाभक्तिविहीनो यो जो मिश्रो रूपकस्तथा ॥ हेतुवादपरो राजन्नश्मस्तूया समन्वितः ॥ १ ॥ वक्तृनरक्षि
णो दद्यात्सुप्तो हेच समापते ॥ अतिप्रश्नांश्च यः कुर्यात्कुमश्रोतानाम सोऽधमः ॥ २ ॥ कथाप्रसंगाच्च

॥भा॰मा॰अ०॥ णुवाच्छूद्रादीनोपि यः पुमान् ॥ दशारजाशातस्थाने स्वपादर्शं च दर्शयेत् ॥३॥ दांभिको मत्सरग्रस्तो अ०६॥
॥१३॥ मानी चाऽपस्थिरासनः ॥ क्षणं रुष्टः क्षणं तुष्टः श्रोता राजसमध्यमः ॥४॥ मंत्रस्य सर्वकार्याणि
भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ पुराणं शृणुयान्नित्यं किन येनान्वितश्च यः ॥५॥ वाचकं पूजयेन्नित्यं काले
काले च दक्षिणाम् ॥ यथोचितं प्रदद्याच्च श्रोतृन्सर्वान्समानयेत् ॥६॥ निर्मत्सरेण भगवति प्रेमरूढी
स्तु राहतः ॥ शृणुयाच्चैकचित्तो यः सश्रोता सात्त्विकोत्तमः ॥७॥ सात्त्विकैर्लक्षणैर्युक्तः श्रोता पुस्त
कवाचकौ ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन संपूज्य शृणुयात्कथाम् ॥८॥ अनुष्ठानी श्रोतपादेन गर्हंश्च स्यजां
तरम् ॥ ग्राह्यं न स्वं श्रुत्वा चिरं स्थितः शृणुयात्कथाम् ॥९॥ वीरासनेनोपविश्योन्यत्र पदीर्पिदितस्ततः
॥ वार्त्तां कुर्याच्च नान्यां मंतव्ये कायमनाभवेत् ॥१०॥ संज्ञाये सति वक्तारं पृच्छेच्च शानकैर्नमन् ॥ करपा
दादिना पर्जं श्रोता कुर्यान्न संसदि ॥११॥ पाजये ब्रह्मचर्यादीन्नियमान्विजितेंद्रियः ॥ स्कंधात स्कंधसमा
तौ च दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम् ॥१२॥ स्कंधे स्कंधे समाप्ते च विप्रा भोज्याः शतं शतम् ॥ दक्षिणा च यथा
शक्ति तेभ्यो देया नराधिप ॥१३॥ अशक्तस्तु पुराणस्य समाप्तौ भोजयेच्छतम् ॥ तद्दिने भोजनैर्विप्रान् द
क्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥१४॥ कथाप्रारंभदिवसे संपूज्याद्दीगणाधिपम् ॥ ब्राह्मणं वरयेदेकं गायत्रीज ॥१३॥

पहेतवे ॥१५॥ सहस्रं यं नित्यमसमाप्यवधिं संजपेत् ॥ वरणीयास्तथा चान्ये ब्राह्मणाः पंच वेदगाः ॥१६॥
॥ सहस्रपंचकं नित्यं मंत्रस्तु द्वादशाक्षरः ॥ वासुदेवस्य संप्रीत्यै जपतम्र्सेर्हतव्रतैः ॥१७॥ अन्नव
स्त्राणि तेभ्योपि दद्यादंते च दक्षिणाम् ॥ श्रोतृभ्यश्चापि विप्रेभ्यः शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥१८॥ मज
नुजानयार्थं चयावस्याहारः सुखावहः ॥ हविष्यान्नेनैकभक्तं श्रोता कुर्याच्च तोन्नृप ॥१९॥ उपवासाः प्र
कर्त्तव्याः सप्ताहे समवासरान् ॥ फलाहारमशक्तस्तु कुर्याद्वापि पयः पिबेत् ॥२०॥ अशक्तान्निर्जवर्णं वा
ऽन्नये कभक्तं च वाचरेत् ॥ कथाश्रवणपर्वेरां तं कर्त्तव्यं श्रवणोर्चिंता ॥२१॥ भोजनं तु वरं मन्ये कथा
श्रवणकारकम् ॥ नोपवासो मतः श्रेष्ठः कथाविघ्नकरो यदि ॥२२॥ स्थिरा तु प्रतिमा विष्णो यद्दिनस्याल
शाचर्जम् ॥ अग्रे संस्थापयेद्भक्तः कथारंभे दिने दिने ॥२३॥ सौवर्णीमिव सप्ताहे कारयेत्प्रतिमां हरेः ॥ सं
स्थाप्य पूजयेन्नित्यं तत्रैव दिनसप्तकम् ॥२४॥ कथासमाप्तौ तां दद्याद्ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ अशक्त
स्तु यथाशक्ति विधिं कुर्यात्समाहितः ॥२५॥ प्रातः कार्यं कथारंभः सार्द्धयामत्रयावधि ॥ वाचाऽत्रविर
तिः कार्या मध्याह्ने घटिकाद्वयम् ॥२६॥ पौराणिकं तु विप्रो तेमध्याह्ने श्रोतृभिर्नरैः ॥ नामसंकीर्त्तनं
कार्यं मुहूर्त्तं रुक्मिणीपतेः ॥२७॥ समाप्ते श्रीभागवते गीता भगवतोदिता ॥ सहस्रार्यां संहिता वापि श्रव्या

॥स०जी०च०॥ सर्वार्थप्रकाशिका॥२८॥समाप्तिदिवसेकार्यंमहापूजायापनम्।सर्वेपिश्रावकाःकुर्युर्वक्तुःपूजांय ॥अ०६॥
॥२४॥ थोचितम्॥२९॥नूलकौशेयवस्त्राणिकुंडलेकरकादिकं।दद्याच्छ्रोताऽग्निमोवक्त्रेसहस्रस्वर्णदक्षि
णम्॥३०॥अशक्तस्तुस्ववर्णानांदद्याद्दशाधिकंशतम्॥तत्राऽप्यशक्तःपुरुषोधनंदद्यात्स्वशक्तितः
॥३१॥अन्येपिशक्तितोदद्युर्वस्त्रान्नेकारदक्षिणाः॥गृहस्थधर्मोपिकंदेयंयत्किंचिद्देववा॥३२॥स्वर्ण
माषोरोपकोवादक्षिणोक्तामहर्षिभिः॥श्रोतॄणामप्यवित्तानांवक्त्रेदेयाप्युपकृत्यकः॥३३॥मुख्यः
श्रोतातलोदद्याद्धेमसिंहंपजोन्वितम्॥संपूज्यवाचकायैवमंत्रमेनमुदीरयन्॥३४॥कांतारवनदुर्गे
षुचोरव्याघ्राकुलेपथि॥हिंसकानोनहिंसंतुसिंहदानप्रभावतः॥३५॥अत्रसफलेषाऽपग्रस्तुसंभवायाः
प्रशांतये॥राजापरिक्षित्प्रददौहेमसिंहंपुरानृप॥३६॥शृंगिदंष्ट्रादिहिंस्राणामधिपःसिंहएवहि॥अत
स्तद्दानेननस्यात्दुर्गतौतद्भयंनृणाम्॥३७॥धेनुंप्रयत्नतोदद्यात्ततोवक्त्रेपयस्विनीम्॥दशांशेनैवगा
यत्र्याहोमंकुर्यात्ततःपरम्॥३८॥दश्चैणपायसाज्येनततोव्याहृतिभिर्नरैः॥तिलव्रीहिहुतंहोमंकुर्वीत
चयथाविधि॥३९॥होमानुकल्पनंस्याच्चेत्तन्निष्क्रयधनंपुमान्॥दद्यान्नेनापिसंपूर्णफलंस्यान्नात्रसंश
यः॥४०॥विद्वेषप्रतितिप्रोक्तःश्रीमद्भागवतस्यतौ॥आशुकोप्यपिचविधिर्ज्ञानिभिःत्रयानृप॥४१॥दत्ते ॥२४॥

धानेनपुराणमेतच्छृण्वंतियेभूमिपालेनशास्ते॥फलंपुरोक्तंसकलंलभेतेस्वामीएमत्रापिपरत्रनून
म्॥४२॥इतिश्रीसंजीवनेनारायणविरचितेधर्मशास्त्रेचतुर्वर्गकरणेपुराणश्रवणेअंकेभागव
तश्रवणविधौश्रीकृष्णधर्मनिरूपणनामाषष्ठोऽध्यायः॥६॥श्रीनारायणमुनिरुवाच॥श्रीमद्भागवत
स्याथविधिंदानस्यवच्मिते॥संपूर्णंस्यात्फलंयेनशुचितद्दानकारिणम्॥१॥पौर्णमासीप्रोष्ठपदीमु
ख्यःकालोऽत्रकीर्तितः॥पौर्णमास्योऽखिलावापिव्रतोत्सवदिनामपि॥२॥पुस्तकंलेखयेदादौश्रीमद्भा
गवतस्यतु॥हृदपत्रेस्पष्टवर्णमसंमिश्रितपंक्तिच॥३॥नवीनंशोधयित्वातत्सूत्रैःकलकवेष्टने॥निबध्य
स्थापनीयंचलक्षणंतस्यतेब्रुवे॥४॥वेदांतसूत्रैर्गायत्र्यापरब्रह्मनिरूपकैः॥यत्सारंभोभवेत्तेयंश्री
मद्भागवतेऽखिलम्॥५॥वृत्तासुरवधोयत्रवर्णितःस्यात्सविस्तरम्॥यच्चप्रोक्तंशुकेनैवश्रीमद्भागवतं
चतत्॥६॥अष्टादशसहस्राणिश्लोकायस्यचकीर्तिता॥द्वासप्तवारहपायानांकल्पानांयत्रसत्कथा
॥७॥आदिमध्यावसानेषुवैराग्याख्यानसंयुतम्॥हरिलीलाकथाव्रातामृतानंदितसज्जुरम्॥८॥वासु
देवपरंतद्धिश्रीमद्भागवतंनृप॥हैमेसिंहासनेरम्येस्थापयेद्दानवासरे॥९॥पुराराजापरीक्षित्तुहैमं
सिंहासनंमहत्॥अमूल्यंरत्ननिचितंपुस्तकार्थमचीकरत॥१०॥श्रीमद्भागवतंतस्मिन्निधायनगवा

॥स॰नी॰च॰॥ ऽम्बुकः॥ वाचयित्वा समस्तं मे द्विकृष्णे तद्वीपं जगाम ह॥२१॥ निर्जने नैनिःस्पृहे तस्मिन्नम्बुकदे वेग तेन ततः॥ आ ॥अ॰७॥
॥१५॥ नर्चे हेमपीनस्थं तच्चूर्णभागवतं नृपः॥२२॥ रूपाचार्याय तस्माद्दानं ततो राजा च दक्षिणाम्॥ जज्ञमे कं
कवर्णानां दत्त्वा वैकुंठमापसः॥२३॥ तथा कर्तुमशक्तास्तु स्वस्वशक्त्यनुसारतः॥ हैमं सिंहासनं रम्यं का
र्येच्छाव्यवर्जितः॥२४॥ कुर्याद्दिमं पत्रमेकमल्पवित्तस्तु मानवः॥ पत्रयोन्मिले तत्र पुस्तकं स्थापयेत्तु
तत्॥२५॥ कुर्याद्दलयवित्तस्तु १ जाईस्वर्णपत्रकम्॥ सिंहचित्रे तत्र कृत्वा स्थापयेत्सुस्तकं पुमान्॥२६॥
ततः पूर्वोदितैर्मंत्रैर्गीतवाद्यपुरःसरम्॥ उपचारैर्यथालब्धैः पूजयेत्तु दारधीः॥२७॥ ततः प्रतिगृही
तारं पूजयेच्छास्त्रणं नरः॥ श्रीमद्भागवतस्त्रिग्धं हरेर्भक्तं जितेंद्रियम्॥२८॥ वस्त्रैर्नवीनैः कौशेयैः स्वर्ण
मुक्तादिभूषणैः॥ गंधपुष्पोपहारैस्तं संपूज्य प्रणमेत्सुमान्॥२९॥ निषीदेत्स्वाम्बुखो दातागृहीतोद
ड्मुखस्तथा॥ संकल्पं दद्यान्तद्गृहीमंत्रानेनानुदीरयन्॥३०॥ अनेककोटिजन्मोत्थं कृतमन्यत्तराय ह
त्॥ दुरितं नाशमायातु दानेनानेन मेऽखिलम्॥३१॥ श्रीमद्भागवतं दिव्यं पुराणं वेदसम्मितम्॥ ददामि
विप्रवर्याय वासुदेवः प्रसीदतु॥३२॥ मास्तु रूप्यवियोगो मे मा वियोगोऽस्तु तत्क्षणात्॥ दानेनानेन सु
प्रीतो हरिर्दत्तां मनीषितम्॥३३॥ मन्त्रमुच्चार्य सतदत्त्वा ततो दद्याच्च दक्षिणाम्॥ स्कवर्णानां शतं वापि शतं ॥१५॥

वापि शतं वा रूप्यमुद्रिकाः॥३४॥ असामर्थ्यं वापि शक्त्या दद्यात् दक्षिणाम्॥ दक्षिणायाश्चानुरू
पं भोजयेद्ब्राह्मणांस्ततः॥३५॥ य एतेन विधानेन दद्याद्भागवतं पुमान्॥ सभार्यस्तु विमानेन वैकुंठं प्र
तिपद्यते॥३६॥ मनोभिवांछितान् सत्त्वभोगान् प्राप्नोति सर्वशः॥ नापाप्यं विद्यते किंचित्तस्य रूप्यप्रसा
दतः॥३७॥ अपुत्रः प्राप्नुयात्पुत्रं निर्धनो धनमाप्नुयात्॥ श्रीमद्भागवतदानेन विद्यां विद्यार्थ्यवाप्नुया
त्॥३८॥ इति दानविधिर्धर्मार्थदितस्ते नृपते भागवतस्य शास्त्रं हृष्टः॥ यमिहाचरतां न कापि वाल्पाऽनु
विचार्य तु न कथिष्यते दुरापा॥३९॥ इति श्रीमत्संगिनीवनेनारायणाचार्यविरचिते धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुरा
णश्रवणोत्सवे श्रीमद्भागवतदानविधिनिरूपणं नाम सप्तमोऽध्यायः॥७॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ श्री
मद्भागवतस्याथ पुरश्चर्याविधिं ब्रुवे यथाप्सितिद्यतिराजर्षे पुरुषार्थचतुष्टयम्॥१॥ श्रोकार्ईलोकपार्द
वानित्यं भागवतं पठेत्॥ यः पुमान् सोऽपि संसारान्मुच्यते किमुताऽखिलम्॥२॥ एषा बुद्धिमतां बुद्धिर्यद्भा
गवतमादरात्॥ नित्यं पठेद्यथाशक्ति यतः स्यात्संसृतिक्षयः॥३॥ अशक्तो नित्यपठने मासे वर्षेऽपि वैकु
टा॥ पाठयन्निपमान्भक्त्या श्रीमद्भागवतं पठेत्॥४॥ एकाहेनैव शक्तस्तु द्व्यहेनाऽथ त्र्यहेण वा॥ पंचाभिर्दि
वसैः षड्भिः सप्तभिर्वा पठेत्पुमान्॥५॥ दशाहेनाथ पक्षेण मासेन ऋतुनापि वा॥ पठेद्भागवतं यस्तु भुक्तिमु

॥ स॰ नी॰ च॰ किंस्विद्रते ॥ ६ ॥ एते ष्वनुत्तमः पक्षः सप्ताहे च कृतः सम्मतः ॥ सकामैर्वा विनिष्कामैः श्रवणीयः सदा श्रं॰ ८॥
॥ २६ ॥ बर्हिः ॥ ७ ॥ तत्रापि पठनीयानामध्यायानां दिने दिने ॥ जमदग्निप्रणीतां ते संख्यां वच्मि सुखावहाम् ॥ ८
॥ अष्टचत्वारिंशकाः प्रथमे ऽह्नि द्वितीयके ॥ एकपंचाशदेकोनपंचाशच्च तृतीयके ॥ ९ ॥ अध्याया
श्चतुर्थे ऽह्नि त्रिपंचाशत्तु दीरिताः ॥ ततश्चैकोनपंचाशत्पठनीया ह्नि पंचमे ॥ १० ॥ एकचत्वारिंशदुक्ताः
षष्ठे ऽध्याया स्तु सप्तमे ॥ चतुश्चत्वारिंशदित्थं वाचनीयाः क्रमेण वै ॥ ११ ॥ सर्वे मासा विना पौषं पुरश्चरण
कर्मणि ॥ मताः संति तथा वाराः शनिभौमौ विना ऽखिलाः ॥ १२ ॥ आद्या चतुर्थी षष्ठी च विहाय च चतुर्दशी
म् ॥ श्रीमद्भागवतारंभे तिथयो ऽप्य ऽखिलाः शुभा ॥ १३ ॥ अश्विनी रेवती हस्तः पुष्यो मृगपुनर्वसू ॥ अनुरा
धाभिजित्स्वाती रोहिणी श्रवणोत्तरयम् ॥ १४ ॥ ऋक्षाण्येतानि पुण्यानि ग्राह्याण्यत्रोदितानि वै ॥ पुरश्चर्यास
मारंभः कर्त्तव्यस्तेषु भूपते ॥ १५ ॥ शुभे मुहूर्त्ते वरयेत्पूर्वोक्तैर्वक्तृलक्षणैः ॥ संपन्नान्ब्राह्मणांश्च चतुर्वर्ग
स्य सिद्धये ॥ १६ ॥ श्वेतानि निसधार्याणि तेभ्यो वस्त्राणि चोर्मिकाः ॥ हैमीर्दद्याच्चासनानि जलपात्राणि
कृत्स्नजाम् ॥ १७ ॥ शुश्रूषार्थानि पुणीतितेषा मन्यानुद्दिणांस्ततः ॥ उल्लोदकंपाकादि कुर्युस्ते चागमर्द्दन
म् ॥ १८ ॥ देवालये त्र सिद्धे वा पुण्यक्षेत्रे पुरातने ॥ पुरश्चरणसमारंभः कर्त्तव्यो हरिमंदिरे ॥ १९ ॥ स्थापयित्वा ॥ २६ ॥

यत्हैमीं श्रीकृष्णप्रतिमां गृहे ॥ कुर्युः पारायणं विप्रा यथानियमतन्मन्त्रहम् ॥ २० ॥ अत्राधिकृतानेनैव पुर
श्चरणमीरितम् ॥ पारायणानां नृपते श्रीमद्भागवतस्य हि ॥ २१ ॥ पूर्वोक्ताध्यायपूर्त्ते च कार्यैव विरतिः
श्रुतेः ॥ स्पष्टाक्षरं वाचनीयं आपणीयं न केनचित् ॥ २२ ॥ न त्वेतैर्ब्राह्मणैर्ग्राह्या दक्षिणान्यस्य कस्यचित्
॥ नचान्नं वस्त्राद्यपि वा ग्रहीतव्यं कदाचन ॥ २३ ॥ एकैकस्मिंश्च सप्ताहे समाप्ते सति दक्षिणाम् ॥ स्वर्ण
सप्तकं दद्याद् एकैकस्मै पृथक् पृथक् ॥ २४ ॥ नियतानां संहितानां पाठे नेता ऽखिला अपि ॥ एकीकृत्यैव
दद्यात्ता दक्षिणास्तु पृथक् पृथक् ॥ २५ ॥ स्ववर्णसप्तकं दातुमसमर्थस्तु पूरुषः ॥ दद्यात्तदर्द्धं विप्रेभ्य द
र्द्धं वा ऽल्पवित्तवान् ॥ २६ ॥ कनिष्ठां दक्षिणां दातुमपि शक्तो न यो भवेत् ॥ स विप्रान्तमयेन्नैव कुर्यादस्य
शक्तितः ॥ २७ ॥ विष्णोर्नाम सहस्रस्य पुरश्चरणमादरात् ॥ स्वयमेव प्रकुर्वीत तेना ऽपच्छांतिमाप्नुयात्
॥ २८ ॥ पुरश्चरणकर्त्ता ऽयद्दिने यस्मिन्द्विजोत्तमान् ॥ वृणुयात्तद्दिने चामी गायत्र्यादिजपा पच ॥ २९ ॥ पूर्व
वहृणुपाक्षिप्तान् जपस्य च दशांशतः ॥ होमं कुर्याद्ब्राह्मणांश्च भोजयेत्तद्दशांशतः ॥ ३० ॥ कृतो मंत्रवि
भागो ऽस्ति श्रीमद्भागवतस्य तु ॥ कश्यपेनैव मुनिना जपहोमादिसिद्धये ॥ ३१ ॥ नैरेव मंत्रैर्होतव्यं कर्त्तुं श
क्तिर्भवेद्यदि ॥ दशमस्कंधमंत्रैर्वा विभक्तैः स्तैर्नृपते ॥ ३२ ॥ होमं केचित्तु गायत्रीमंत्रेणैवर्षयो ऽब्रुवन् ॥

॥ स॰जी॰प्र॰ दादशाक्षरमंत्रेणाथवा स्कंदेवस्य केऽपि च ॥ ३३ ॥ पायसं च घृतं तैलं होमं द्रव्यमिहानघ ॥ होमात्तु कृष्णमा अ॰८ ॥
॥ २७ ॥ वेतुलवान्मंत्रेण यी मतः ॥ ३४ ॥ पारायणानि कुर्वीरन् श्रीमद्भागवतस्य वा ॥ होमार्थानि दशांशेनैव तए
व ब्राह्मणावृत्ताः ॥ ३५ ॥ पुरश्चर्यारंभदिनात्समाप्तिदिवसावधि ॥ पालनीयं ब्रह्मचर्यं विप्रैः सयज
मानकैः ॥ ३६ ॥ यथोक्तं तु फलं तस्मादन्यथेत्यस्ति निश्चयः ॥ तस्मिंस्तु प्राप्नुवन्ति सर्वे सिद्ध्यन्त्येव मनोरथाः
॥ ३७ ॥ इति संक्षेपतः प्रोक्तः पुरश्चर्याविधिर्मया ॥ राजन्स्कंदपुराणोक्तो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ ३८ ॥
त्तिभागवतस्यैते मया निखिलं भूमिपते विधानमुक्तम् ॥ त्वमपि श्रवणादि तस्य कुर्याः सह तेन वै यदा
त्यदानुकूल्यम् ३९ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणो
त्सवे श्रीमद्भागवतपुरश्चरणविधिनिरूपणनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ सुव्रत उवाच ॥ इति श्रुत्वा भगव
तो वाक्यं राजसत्तमः ॥ प्रहृष्टमानसो भूपस्त्वनाम तमीश्वरम् ॥ १ ॥ देशकालानुकूल्येन च पुरश्चर्यां द्वि
जोत्तमैः ॥ स्वयमेव कारयितुं श्रीमद्भागवतस्य सः ॥ २ ॥ ततः स भगवांस्तत्र कारयामास मंडपम् ॥ विचि
त्रवर्णैर्वसनै रंभास्तंभैश्च शोभितम् ॥ ३ ॥ ततो द्वितीये दिवसे विधाय प्रातराह्निकम् ॥ तस्मिन्व्यासास
नं रम्यं कारयामास मंडपे ॥ ४ ॥ पौराणिकं समाहूय पूर्वोक्तविधिनैव तम् ॥ उपवेश्यासने चार्चत्पुस्तका ॥ २७ ॥

र्चनपूर्वकम् ॥ ५ ॥ तस्मै वासांसि तूलानि च कौसुंभान्यानि स प्रभुः ॥ कौशेयानि च सूक्ष्माणि प्रारंभसमये ददौ
॥ ६ ॥ कुंडले करके हैमे सारा हैमोर्मिका शुभाः ॥ ततः पुराणप्रारंभं कारयामास स प्रभुः ॥ ७ ॥ राम
प्रतापेच्छारामौ हरेरिति कथासने ॥ निषेदतुरुभौ बंधू श्रोतृधर्मस्थितौ नृप ॥ ८ ॥ यथोचितं सभायां च
निषेदुस्तत्र पार्षदाः ॥ तत्तमब्रमुखा नृपा मुकुंदाद्याश्च वर्णिनः ॥ ९ ॥ मुक्तानंदादयश्च मुनयो निषेदुस्तत्र
संसदि ॥ जयारमादयो योषा निषेदुः स्त्रीकतोऽखिला ॥ १० ॥ सर्वेऽपि तत्र श्रोतारः सात्विकैर्लक्षणैर्युताः
आसन्सुशिक्षितास्ते वै प्रागेव हरिणा निजाः ॥ ११ ॥ सर्वज्ञोऽपि हरिस्तत्र नृनाट्यमनुशीलयन् ॥ शुश्राव तत्
र वक्त्रात्स्वयं धर्मप्रवर्तकः ॥ १२ ॥ अध्यायभागकठिनं तत्सम्यगनुवेदनः ॥ क्वचित्क्वचिद्विराट्प्रश्नं
क्त्रश्रोतृन्मुदा ॥ १३ ॥ कथांते कीर्तनं कृत्वा श्रोतृभिः सह स प्रभुः ॥ नाम्नो भगवतोऽध्याहृतेपौरा
णिकमुत्तमम् ॥ १४ ॥ अस्माकमेव द्विवाणि गोदाद्यामान्यं वैपितत्वया ॥ गृहीत्वा द्विजश्रेष्ठ पूर्वं नापितज्ञा
कैरा ॥ १५ ॥ नित्यं च जडकाद्येव यथेष्टं भोजनं त्वया ॥ कर्तव्यं हि श्रमो यस्मात्कर्तव्योऽस्ति तवानवरम् ॥ १६
॥ प्रातः कर्तुं पयःपानं धेनुं दुग्धां गृहाण च ॥ इत्युक्त्वा स पयस्विन्यौ धेनू तस्मै ददावुभे ॥ १७ ॥ ततः पौ
राणिकः प्राह स्वामिन्याजातेनवान्वहम् ॥ एवमेव कृपा नाथ पाजप्येन संशयः ॥ १८ ॥ किंचिद्विज्ञजन

॥स.जी.प्र.५ सामग्र्या आनुकूल्यं मे वेदाद्दि नरानुसम्प्रगान्तायाः पालनेस्मात्तव प्रभो ॥१९॥ तदांतिकस्थं संप्राह प्रह अ.०९॥
॥२९॥ सन्नृतमालिकम् ॥ अपेक्षितं त्वया शाकं निर्मितं देयमिति प्रभुः ॥२०॥ तदा स ब्राह्मणो हृष्टो जातं जातं प्रभो
र्द्विजम् ॥ वदन्नित्थं नमानस्स जगाम स्वालयं ततः ॥२१॥ कथां स प्रत्यहं शृण्वन्भक्तानानंदयन्हरिः ॥ स
मासे श्रीभागवते प्रागुक्तम करोद्विधिम् ॥२२॥ चक्रुर्दाने वाचकाय हेममुद्रा वरोत्तमाः ॥ स्वर्णं स्वस्य हरी
भूतमुत्तं च वैतवविधिं विभौ ॥२३॥ कृतं भगवता तेन सन्मानं वाचकस्य तु ॥ श्रुत्वाऽपुनर्वै समयं सर्वे नु विन्
पतयोऽपि च ॥२४॥ अन्यानपि द्विजांस्तत्र समायातान्स ईश्वरः ॥ कामवर्षीव पर्जन्यो दक्षिणाभिरतोषय
त् ॥२५॥ श्रीमद्भागवतं श्रुत्वा मासेनैकेन स प्रभुः ॥ शुश्राव दशमं स्कंधं पंचमं च विशेषतः ॥२६॥ मासद्व
येनैतौ श्रुत्वा ततः फाल्गुनमासि सः ॥ संभारेणैव महता चक्रे दोलोत्सवं हरिः ॥२७॥ ततः स भगवद्गी
तां भाष्योपेतां नृपाशृणोत् ॥ तावच्चैत्र नवमी प्राप्ता चैत्रशुक्लाऽतिपावनी ॥२८॥ महद्भिरेव संभारैरुत्सवं
प्रीतये प्रभोः ॥ उत्तमः कारयामास रामजन्मिक पर्वांतरे ॥२९॥
३०॥ समाप्तेऽथोत्सवे तस्मिन्स्व स्वदेशान्गते प्रभुः ॥ भक्ता
न्स्वस्याग्रेच पुनः कथारंभमचीकरत् ॥३१॥ विष्णोः सहस्रनामाख्यस्तोत्रं भाष्योपबृंहितम् ॥ शुश्रावाऽथ ॥२९॥

त्रयोदश्यां कृष्णायां तत्समापयत् ॥३२॥ वैशाखस्य प्रतिपदि कूर्मजन्ममहोत्सवम् ॥ कृत्वा पुनर्द्वितीयायां
कथारंभमचीकरत् ॥३३॥ अक्षोदं वैशवं वैवर्त्तं स्थं शुश्राव सकलं मुदा ॥ श्रीवासुदेवमाहात्म्यं मासेनैकेन
स प्रभुः ॥३४॥ आरभ्य द्वितीयातो मासेनैकेन सांघ्रिणा ॥ शुश्राव सामवेदस्य पारायणममसौ हरिः ॥३५
॥ ज्येष्ठशुक्लदशम्यां स कृत्वा गंगार्चनोत्सवम् ॥ मध्याह्न्याः पत्रल्लेऽस्मिन्समापनमकारयेत् ॥३६॥ एका
दश्यां निर्जलायां प्रारभ्यमितास्क्षराम् ॥ श्रावणे त्वं चनभः शुक्लतृतीयायां समापयत् ॥३७॥ चतुर्थ्यां श्राव
णस्य प्रादुर्भावमहोत्सवम् ॥ कृत्वा मध्याह्नसमये साधून्विप्रानभोजयत् ॥३८॥ ततश्च नागपंचम्यां नयं
वैदुरिकं हरिः ॥ श्रोतुमारंभयामास भक्तानानंदयन्नृप ॥३९॥ श्रावण्यां पौर्णमास्यां तेर रक्षाबंधोत्तरं हरिः
॥ समापयत्स्वतां शोलो पयामास वाचकम् ॥४०॥ इत्थं श्रीवासुदेवो निजजननयनानंदपूर्णेंदुवक्त्रो ॥
मानुष्यं नाट्यन्स्वं स कलमपि भुवि स्थापयन्नेव धर्मम् ॥ सीयानां हृष्टस्मिः कलिबलमहितं दुर्जयं चाप्य
धर्मं भूजादुत्सारयंस्त्राप्रयतमुनिगुरुः स्वामिनारायणाख्यः ॥४१॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणच
रित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे श्रीमद्भागवतादि सच्छास्त्र श्रवण वाचक सन्मानानि
रूपण नामा नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ कृत्वतत्रवाच ॥ पौराणिकं प्रापयित्वा गीतवाद्युपुरःसरम् ॥ तद्गृहे सप्त

 पुरे शो निर्बाधस्तादृशाविशन् ॥२॥ तत्राजगाम तावत्तु सारंगपुरभूपतिः ॥ जीववर्मा च तत्पुत्री देविकाऽ
 स्याः रदव्रता ॥३॥ स्वरवीरस्तथा रागे माजलासुतयासह ॥ तत्रागच्छच्च पुंनाम्यो भक्तो भगवतो महान् ॥ उ
॥ प्रणाम्य भगवन्तं ते मानितास्तेन सादरम् ॥ निषेदुस्तत्पुरतस्तद्दर्शनमहामुदः ॥४॥ संपृष्टाः स्वागतं
तेन प्रभुणा विनयानताः ॥ तऊचुस्तं नमस्कृत्य बद्धांजलिपुटा वचः ॥५॥ भगवन्भवबंधघ्नत्वद्भक्ता
वयमीश्वर ॥ नेतुं सारंगनगरे त्वामत्र समुपागताः ॥६॥ आर्तैरस्मैरपि वा भक्तैर्विशेषो नास्ति ते कि
ल ॥ समदृष्टेर्निरंशस्य ततोऽस्मासु दयास्तु ते ॥७॥ जन्माष्टम्युत्सवं नाथ पुरे नः कर्तुमर्हसि ॥ अस्माकं यु
द्धनं किंचित्तत्ते वै वाऽस्ति निश्चितम् ॥८॥ एतावद्याचितं स्वामिन्नस्माकं भक्तवत्सल ॥ दातुमर्हसि नाथ त्वं
वयं हि त्वच्छरणागताः ॥९॥ इति तैः प्रार्थितः स्वामी तान्निरूप्य दयान्वितः सः ॥ जानन्नुवाच भो भक्तास्तत्राऽऽ
यास्यामि निश्चितम् ॥१०॥ कुरुतोत्सवसंभारान् यूयं गत्वाऽग्रतोऽनघाः ॥ पंचम्यामागमिष्यामि तत्राऽहं ना
त्र संशयः ॥११॥ इति वाक्यं प्रभोः श्रुत्वा तेऽतिसंहृष्टमानसाः ॥ प्रोचुस्तं भगवद्भक्ता रागं तत्र सहाऽखिलैः
१२ ॥ तथेत्युक्ते भगवता जीववर्मा तमन्वयम् ॥ आमंत्रयामास भक्तानपरांश्चागमापसः ॥१३॥ ततस्तद्दे
वस्वपुरं गंतुकामं समुत्सुकम् ॥ उत्तमो जीववर्माणं रागादींश्चाप्यभोजयत् ॥१४॥ भुक्त्वा ते स्वपुरं गत्वा सं

भारं चक्रुरादरात् ॥ अन्नोदपात्रास्तरणकाष्ठशाकघृतादिकान् ॥१५॥ भगवानपि पंचम्यामुत्तमेन च
पार्षदैः ॥ भक्तैश्चान्यैः परिवृतस्तत्पुरं प्रययौ ततः ॥१६॥ समारूढो वाहं जविनमरुणं मंजुलाकृतिं दध
द्वौ वामे करकमलकोशेऽसिं मृदुले ॥ परवेत्रं चैशः शिरसि सकलजना माः परिवृतो हयारूढैः सोमप्रभु
खनिजभक्तैश्च समययौ ॥१७॥ रामप्रतापी वडवां समारुह्य श्रुकैसरीम् ॥ तमन्वगाऽऽदिहिताश्च मिच्छाराम्मा
ऽपि कृत्यूच्च ॥१८॥ तथा परमादपोषो याचपूज्यात्मानमिवतम् ॥ यातरं हृदि वायपुरस्तत्त्रिरश्विति नेतांकितः ॥१९
॥ श्रुत्वाऽऽयातं हरिं राजन् सारंगपुरवासिनः ॥ गीतवादित्रनिर्घोषैस्तत्सन्मुखमुपाययुः ॥२०॥ हरारद्ध
हरिं प्रेमात्स्वं वदेश्च वरवते ॥ प्रणेमुर्दंडवद्भक्त्या ततोऽभिमुखमभ्यवन् ॥२१॥ संमाप्य तामथायोग्यं सा
कं तैर्भगवान्पुरम् ॥ प्रविश्य वासमकरोज्जीववर्माजये हरिः ॥२२॥ रागादयो निवासा यथायोग्यं च शाऽदि
शास्त्रियः ॥ अन्येऽप्यपि यथायोग्यं वासस्थानान्यदापयत् ॥२३॥ जीववर्मा च पौराश्च हरिं नागवतां च स्वतान्
॥ यथोचितेनातिथ्येन तोषयामासुरुत्सुकाः ॥२४॥ गृहिणीं स्वाजिनीं चापि तत्र पृथ्वा निनूरिशा ॥ देशांत
रेभ्य आजग्मुः पौरास्तान्निन्यवासयन् ॥२५॥ भगवद्दर्शनं कृत्वा सर्वे ते परमां मुदम् ॥ लेभिरे सोऽपि तान्
सर्वान्यथोचितमपानयत् ॥२६॥ तत्पुरे हरिभक्तानां पृथैः पुंसां च योषिताम् ॥ तपस्विनां मुनीनां च बभूवा

॥ स॰जी॰च॰ ॥ तीव संकुलम् ॥ २७ ॥ ततः कृष्णोत्सवान्तरां धवलापालतावधि ॥ कारयामास सभां वितानैव सुधा ॥ अ॰ १० ॥
॥ २० ॥ तले ॥ २८ ॥ उच्चं सिंहासनं तत्र स तस्मान्निशि सत्प्रभुः ॥ आगत्यारुरोहाथ भक्ता निषेदुस्तस्य चाग्रतः ॥ २९
तत्र ज्ञानतपोवृद्धा मुनयः पुरतः प्रभोः ॥ निषेदुः पृष्ठतस्तेषां वर्णिनो कृशास्तपस्विनः ॥ ३० ॥ तेषां च पृष्ठतः
सर्वे मुनयस्तरुणास्तथा ॥ तेषां पृष्ठे किशोराश्च निषेदुर्मुनयोऽखिलाः ॥ ३१ ॥ रामप्रतापस्तस्यैव पुरतः सा
नुजः प्रभोः ॥ सिंहासनं चाविकम्प्य पीठस्थो वरजन्मने ॥ ३२ ॥ प्रभोश्च दक्षिणे भागे शास्त्रज्ञानतपोधिकाः
॥ विप्रा निषेदुस्तस्याद्वयो वृद्धा द्विजातयः ॥ ३३ ॥ वामभागे न भगवतः सोमाद्या मुख्यपार्षदाः ॥ नि
षेदुः पृष्ठतस्तेषां जीवधर्मादयो नृपाः ॥ ३४ ॥ मुकुन्दानंदमुख्याश्च नैष्ठिकब्रह्मचारिणः ॥ प्रीतेः सिंहास
नस्यैव तस्थुस्तस्यैव तेरताः ॥ ३५ ॥ रघुजिन्मांजनीमाद्याः क्षत्रियाः शस्त्रपाणयः ॥ तस्थुर्भगवतः पश्चा
त्सर्वतः प्रसरद्दृशः ॥ ३६ ॥ मुनीनां पार्षदानां च मध्ये ये ब्रह्मचारिणः ॥ निषेदुर्वास्कदेवाद्या नैष्ठिकं व्र
तमाश्रिताः ॥ ३७ ॥ स्वस्तिकासनमेवैकमाश्रित्यैते ऽखिलाश्च ये ॥ अकुर्वतोऽगचापल्यं निषेदुस्तत्र सं
सदि ॥ ३८ ॥ एतेषामथ सर्वेषां पृष्ठतः क्षत्रजातयः ॥ उपाविशंश्च तत्पश्चाद्भक्ता भगवतो विशाः ॥ ३९ ॥ ते
षां च पृष्ठतः शूद्रास्तत्पश्चादपरे जनाः ॥ मर्यादया निषेदुस्ते तदेकार्पितदृष्टयः ॥ ४० ॥ स्त्रीणां वृन्दानि ॥ २० ॥

हरेश्च तस्य मर्यादयैव हि ॥ निषेदुर्वीक्षमाणानि प्रभुं सिंहासनस्थितम् ॥ ४१ ॥ तेषूपविष्टेष्वखिलेषु राजन्
न्नित्यं सभायां निजसंस्थितेषु ॥ आनन्दपूर्णस्तीनमूलाप्रमानं वचो जगादेत्यृषिः पुराणः ॥ ४२ ॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे सारंगपुरे जन्माष्टम्युत्सवे भगवतः स
भाप्रवेशनिरूपणनामा दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ सर्वे शृणुत मो भक्ता मम वा
क्यं हितावहम् ॥ अस्ति जन्मतिथिः साक्षाद्वासुदेवस्य विश्रुता ॥ १ ॥ तस्मात्तद्व्रतं प्रकर्त्तव्यं सर्वैरेव मदा
श्रितैः ॥ श्रीकृष्णोऽस्ति यथाऽस्माकमिष्टस्तेषामपि तादृशी ॥ २ ॥ विधानमस्याः सकलं यथाशास्त्रं च वीजनाः
॥ कथयामि तदाश्रुत्य कर्त्तव्यं तद्व्रतं तथा ॥ ३ ॥ सप्तमीवेधरहिता रोहिणीबुधसंयुता ॥ निशीथयोगाष्टमी
या सा कृष्णजन्माष्टमी मता ॥ ४ ॥ अष्टमी रोहिणीयुक्ता निशीथे यत्र दृश्यते ॥ मुख्यः कालः स विज्ञेयस्त
त्र जातो यतो हरिः ॥ ५ ॥ जन्माष्टमीव्रतस्यास्य निर्णये च बहवो द्विजाः ॥ विवदन्ते हि विद्वांसः स्वस्वमतस्थापनो
द्यताः ॥ ६ ॥ जन्माष्टमीं जयन्तीं च व्रतं द्वे इति केचन ॥ एकमेवेति केचित्तु विद्वांसः कथयन्ति हि ॥ ७ ॥ कृष्ण
जन्मनिशामेव जयन्तीं केचिदूचिरे ॥ अष्टमीरोहिणीयोगं जयन्त्याख्यां तु केचन ॥ ८ ॥ उदये चाष्टमीं केचित्
द्विसप्तेरुदयं बुधाः ॥ केचिद्वदन्ति केचिच्च सूर्यस्यैवोदयं द्विजाः ॥ ९ ॥ तिथ्यन्तपारणापक्षं गृहीत्वा केऽपि

॥स॰जी॰च॰ वादिन ॥ अष्टमी सप्तमीविद्धा यत्रास्ति तिव्रते किज ॥१०॥ गृहीत्वा पारणा पक्षमृक्षसवोते: पके चन ॥ ना अ॰२१॥
॥२१॥ डिपंते पूर्वे युक्तां माशास्त्रां न्नवमीयुते: ॥११॥ सूर्योदयस्य संबंधमुपवासति येजगुः ॥ मुख्यं केचि
च्च केचित्तु कर्मकाले विचक्षणाः ॥१२॥ नाडिपंते हिनाः केचिद्दिशां मुदाचवा ऽष्टमीम् ॥ आजेन्म रोहि
णीमेव विद्वांसः कुर्वते व्रतम् ॥१३॥ इत्यादयो बहुविधा वादाः संत्य ऽत्र हि व्रते ॥ अवलंब्यार्षवाक्यानि
विद्वद्भिर्ग्रथिता स्मृते ॥१४॥ सप्रमाणाः इति सर्वे ते बुध्वात्रेह सुनिश्चितम् ॥ तस्त्वं प्रदर्शयाम्य द्यसर्वसंशा
यनुत्तये ॥१५॥ यदा पूर्व दिने त्वष्टवरोहिणी बुधसंयुता ॥ निशीथगाष्टमी सम्यक् नोत्तरा तु निशीथगा ॥
१६॥ तदा विद्धा ऽपि सप्तम्या गृहीतव्या ऽष्टमी व्रते ॥ परेद्युः पारणा कार्या तिथ्यंते व्रतचारिभिः ॥१७॥ प्रोक्ता
योगविद्धा वेला सप्तमी सहिताष्टमी ॥ आत्तौ त्वग्नि पुराणादौ नान्यथा केवलाष्टमी ॥१८॥ पूर्वेद्युरेव योग
श्चभागुक्तः सकलो यदि ॥ नवेदथ परेद्युस्तु निशीथे केवलाष्टमी ॥१९॥ उपवासद्वयं कुर्यात्तदाशक्तः
स्तु पुरुषः ॥ उपवासमशक्तस्तु कुर्यादेकं परेऽहनि ॥२०॥ बुधाष्टमी रोहिणीनां निशीथे गमं तरा ॥ पूर्वविद्
द्धान कर्तव्या बुधे जन्माष्टमी क्वचित् ॥२१॥ बुधवारेण चेन्ना ऽर्हरोहिणी सहितामपि ॥ पूर्वविद्धां विहायैव च
श्च दाग्रात्या ऽष्टमीमता ॥२२॥ विनाऽर्क्षेणापि कार्या नवमी संयुताऽष्टमी ॥ सऋक्षापि न कर्तव्या सप्तमी ॥२१॥

संयुताष्टमी ॥२३॥ पलैकघटी मुहूर्तं वा यदा स्यादष्टमी ततः ॥ नवमी सैव ग्राह्या स्यात्सप्तमी संयुता न
तु ॥२४॥ विद्धाया अस्तु पः स्याच्चेत्सप्तमी संयुताष्टमी ॥ तदा परा गृहीतव्या व्रते जन्मतिथिः प्रभोः ॥२५
॥ शुद्धाऽधिकाष्टमी यर्हि तदापि नवमी युतेः ॥ प्राशस्त्या दुत्तराग्राह्येति सूचुः केचन वैष्णवाः ॥२६॥ बहुका
लव्यापकत्वाद्विधा नाचात्तु सर्वथा ॥ पूर्वा ग्राह्येति गोस्वामिमतं तत्राग्रमस्ति नः ॥२७॥ इति संक्षेपतो ह्यु
प सर्वसारो निरूपितः ॥ आश्विन्येन मतं ह्येषो जन्माष्टम्यास्तु निर्णयः ॥२८॥ व्रतं करिष्यन्पुरुषः सप्त
म्यां लघुभुग्भवेत् ॥ जितेंद्रियः स्वपेद्रात्रौ स्मरन्मेव विचिंतयन् ॥२९॥ ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय कृत्वा नित्यविधि
ततः ॥ मध्याह्ने च नदीं गत्वा विधिना स्नानमाचरेत् ॥३०॥ कृत्वा ऽपामार्गसमिधा दंतधावनमादितः ॥ ति
लामलककल्केन स्नापान्मृत्स्नानपूर्वकम् ॥३१॥ ततो माध्याह्निकं कृत्वा गृहमेत्य शुचिर्व्रती ॥ मंडपं का
रयेद्रम्यं कदलीस्तंभशोभितम् ॥३२॥ विचित्रवस्त्रैः पुष्पैश्च मंडितं चाम्रपल्लवैः ॥ कुंभैर्नानाविधैरंगैस्त
थैव सुविचित्रितम् ॥३३॥ सितैः पीतैस्तथा रक्तैः कर्बुरैर्हरितैरपि ॥ वासोभिः शोभितं कुर्यात्संमतानां कद
लीनां दलैः ॥३४॥ पत्रैः फलैस्तथा कै अश्वरीपालिभिरितस्ततः ॥ पुष्पमालाविचित्रं च चंदनागुरुधूपितम् ॥३५॥ त
न्मध्ये सूतिकागारं देवक्या विरचीतन ॥ धात्री कुर्यात्तत्र चैकां नालच्छेदनकर्तरीम् ॥३६॥ तन्मध्ये मंच के

रम्यं स्थापयेद्देवकीं ततः॥ तद्वत्संगे बालकृष्णं स्थापयेत्तु स्तनंधयम्॥३७॥ यशोदां तत्र चैकस्मिन्प्र
देशे सूतिकागृहे॥ स्थापयेत्तां कुर्वीत तद्वत्सुतवरकन्यकाम्॥३८॥ नंदश्च वसुदेवश्च गोपा गोप्यश्च धे
नवः॥ बालक्रीडा च कृष्णस्य तत्र कार्या यथोचितम्॥३९॥ रोहिणी बलदेवश्च षष्ठीदेवी वसुंधरा॥ ब्रह्मा
च रोहिणीऋक्षं तथा कृष्णाष्टमी तिथिः॥४०॥ मार्कंडेयो बलिर्व्यासो हनूमांश्च विभीषणः॥ कृपः परशु
रामश्च सप्तैते चिरजीविनः॥४१॥ नृत्यंतस्त्वप्सरोवृंदैर्गंधर्वा गीततत्पराः॥ लेखनीयाश्च तत्रैव कालि
योपमुनाह्रदे॥४२॥ इत्येवमादि यत्किंचिद्रूपा शक्ति यथामति॥ लेखयित्वा प्रयत्नेन पूजयेद्भक्ति
तत्परः॥४३॥ यथाशक्ति प्रकर्त्तव्याः कृष्णादीनां सुमूर्त्तयः॥ सौवर्णाद्यास्तत्पूजा कर्त्तव्या निशि भक्तितः
॥४४॥ उपहारैर्यथालब्धैः शुद्धैः श्रीकृष्णमर्चयेत्॥ सहांगदेवतं मंत्रैर्व्रतयं यो दितैः पुमान्॥४५॥ दे
वक्यादियुतं कृष्णं गीतवाद्यसमन्वितम्॥ संपूज्य विधिना भक्तः पार्षदांस्तस्य चार्चयेत्॥४६॥ संपूज्य
सर्वदेवांश्च प्रणम्य देवमच्युतम्॥ ब्राह्मणान्पूजयित्वाथ तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम्॥४७॥ ततो मुहूर्त्ते दोला
यां बालकृष्णं तमादरात्॥ संपूज्य नीराजयित्वा शनैर्दोलयेत्पुमान्॥४८॥ कथां च जन्माध्यायोक्तां शृणु
याद्भक्तिभावतः॥ ततः कुशासने स्थित्वा कुर्याज्जागरणं व्रती॥४९॥ प्रातः कुर्यान्मूर्तिदानं कृत्वैवोत्तर

पूजनम्॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वाऽथ स्वयं कुर्वीत पारणम्॥५०॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणमिष्य
ते॥ नरात्रौ पारणं कुर्याद्दास्यात्पंचामृते हरेः॥५१॥ एतेनैव विधानेन प्रतिमासेऽत्र यः पुमान्॥ कृष्णा
ष्टमीव्रतं कुर्यात्प्राप्नुयात्स वांछितं हरेः॥५२॥ एवं संवत्सरे पूर्णे व्रतं कृत्वा जितेंद्रियः॥ महापूजां विधा
यांते दद्याच्छय्यां च गाः पुमान्॥५३॥ आदावंतेऽथवा मध्ये कुर्यादुद्यापनं व्रती॥ तेन स्यात्सांगं व्रतं सर्वा
न्कामान्फलति निश्चितम्॥५४॥ वार्षिकं तु व्रतं कार्यं प्रतिवर्षं यथाविधि॥ कृष्णः प्रसन्नो भवति व्रतिभ्य
स्तेन निश्चितम्॥५५॥ उद्यापनं व्रतस्याऽस्य कथयामि समासतः॥ मंडलं सर्वतोभद्रं कर्त्तव्यं मंडपोत्तमे
॥५६॥ तस्योपरि प्रतिष्ठाप्य ताम्रकुंभं जलान्वितम्॥ वेष्टयेच्छ्वेतवस्त्रेण नरत्नसमन्वितम्॥५७॥ पंच
पल्लवसंयुक्तं पूर्णपात्रसमन्वितम्॥ कार्यः सुवर्णेनैकेन देवकीसहितो हरिः॥५८॥ अत्राप्युक्तस्तु तद
दिने कुर्यात्प्रतिकृतिं हरेः॥ रोहिण्या सहितं चेंदुं रौप्यं कृत्वार्चयेद्व्रती॥५९॥ चतुर्विंशतिसंख्याकाः स्वा
जीः पायससंभृताः॥ निवेदयित्वा हरये दद्याद्विप्रेभ्य एव ताः॥६०॥ दीपमाला घृतेनैव कर्त्तव्या हरिमंदि
रे॥ होमः पुरुषसूक्तेन कार्यो नाममंत्रतः॥६१॥ चतुर्विंशतिसंख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः॥
यथाशक्त्यर्चयेत्तांश्च गंधवस्त्रविभूषणैः॥६२॥ सोपस्करं ताम्रकुंभं स्कवर्णं गाश्च शक्तितः॥ यथावि

 पितृश्राद्धे तथा मोदयाभ्यन्त्री कृष्णतुष्टये ॥६३॥ घृतपात्रं तिलपात्रं मुद्रिकां च कमंडलुम् ॥ उपानहौ च व
 स्त्राणि शय्यां दद्याद्द्विजोत्तमः ॥६४॥ आदेहदानेन तथा होमेनैव यथाव्रतेषु च ॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत
यदीच्छेद्विपुलं धनम् ॥६५॥ पात्रेषु धर्मकार्येषु वित्तशाठ्यं करोति यः ॥ सर्वधर्मविनिर्मुक्तो नरके स
निमज्जति ॥६६॥ सर्वव्रतेषु समाप्तावेतत्स्वर्गादयो यमाः ॥ पालनीयाः प्रयत्नेन स्त्रीभिः पुंभिश्च सर्वशः
॥६७॥ व्रतं प्रोक्तमिदं पुण्यं श्रीहरेर्मधुराध्रुवः ॥ कामदं रुक्मिणीभर्तुः सर्वेषां द्वारिकापतेः ॥६८॥ श्री
कृष्णजन्मदिवसे पश्चभुक्तेन राधमः ॥ समं वेन्मातृगामी च ब्रह्महत्यां जनेत्त्व ॥६९॥ उपवासासम
र्थश्चेत्फलाहारादिना व्रतम् ॥ यथाशक्ति प्रकुर्वीत परयेन्नत्विदं क्वचित् ॥७०॥ इति तेऽभिहितो मया भक्ता
पुण्यं त्वंहि समासतः ॥ जन्माष्टमीव्रतविधिः कर्तव्यो यो महाद्भिते ॥७१॥ य इदं संश्रृणुयान्नत्वा पठेद्वा
पि समाहितः ॥ पुमान्सोपि व्रतं फलं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥७२॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्यादिश्य निजान्भक्ता
न्हृष्टैस्तैः सर्वैर्हितः ॥ स्वावासं तु नरनारायणसूनोस्तत्र स्थानं प्रपूर्णनाः ॥७३॥ सांध्यं विधिं तत्र विधाय सर्वे श्री
कृष्णनामानि पठन्मुखेन ॥ समास्त तां यामभुवि मध्ययामं स सुष्वाप निशां नरेंद्र ॥७४॥ इति श्रीस
त्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे सारंगपुरे जन्माष्टम्युत्सवे व्रतविधिनिरूपणो

नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥ सुव्रत उवाच ॥ अथ प्रत्युत्थाय भगवान्प्रात्याह्निकं नृप ॥ कृत्वा च कारया
याय समर्चनमहोत्सवम् ॥१॥ उद्धवस्वामिनः पूजां समाप्याऽपि च वर्णिन ॥ ततः स मंडपं रम्यं बंधया
मास पार्षदैः ॥२॥ विचित्रवस्त्रशोभाढ्यं कदलीस्तंभमंडितं ॥ तस्मिंश्च देवतापीठं कारयामास शो
भनम् ॥३॥ सर्वैर्भक्तजनैः सार्कं निराहारः सतद्दिने ॥ प्रतिमां कारयामास हैमीः पूजयितुं निशि ॥४॥ दि
नेतु सकलं निन्ये कृष्णकीर्तनगायनैः ॥ निशि स्नात्वा महापूजां पूर्वोक्तविधिनाऽकरोत् ॥५॥ कृष्णं
च देवकीनंदं यशोदां चाथ्र देवताः ॥ पंचामृतेन संस्नाप्य सोऽभ्यषिंचत्सदंबुभिः ॥६॥ महाभिषेकं
कृत्वैवं वसनैर्वस्त्रभूषणैः ॥ सुगंधिना चंदनेन कौंकुमेनाक्षतैः शुभैः ॥७॥ नानाविधैः सुरभिः पुष्पै
श्च तुलसीदलैः ॥ कृष्णं पाबिल्वपत्रैश्च पूजयामास केशवः ॥८॥ उच्चारयन्नाममंत्रं प्रतिपत्रं स देवमव
म् ॥ कृष्णमानर्च रुचिरैः सहस्रतुलसीदलैः ॥९॥ धूपं दीपं ततः कृत्वा नैवेद्यं सचतुर्विधम् ॥ समर्प्य
फलतांबूलदक्षिणाभिरपूजयत् ॥१०॥ महानीराजनं कृत्वा दत्वा पुष्पांजलिं ततः ॥ नत्वाऽभ्यर्च्या ब्रा
ह्मणांश्च सपूर्णां तां समापयत् ॥११॥ कृष्णमांदोलयन्प्रेंखेन जन्मचरितं स च ॥ श्रृण्वन्भागवतप्रो
क्तं निनाय रजनीं तु ताम् ॥१२॥ प्रातः पुनर्नित्यकृत्यं विधायोत्तरपूजनम् ॥ कृत्वा मूर्तीर्ब्राह्मणाय दत्वा

॥स॰जी॰च॰ विप्रानभोजयत ॥१३॥ संवत्सरपारणं कर्तुमीदृशानेभ्य आत्मनः ॥ भक्तेभ्यो दर्शनं दत्वा ततश्चक्रे स प्र॰१२॥
॥२५॥ पारणम् ॥१४॥ अथ गढपुरे भागाञ्चनदीतीरे स्वके शोभने ॥ स्थितः परिवृतो भक्तैः सद्धर्मोत्सवानतिक्ष
यत ॥१५॥ प्रबोधिन्यां हरेरन्ते कैश्चिद्भक्तानां विदुषामपि ॥ उद्दिनसंज्ञायाश्चत्रपथ्यन्सपक्षोऽग्रमजम् ॥१६॥
सर्वेऽपि ते भक्तजनाः पूजयंति स्म सादरम् ॥ सितैः पीतैस्तथा रक्तैर्वस्त्रैर्हेममैर्विभूषणैः ॥१७॥ चंदनैः
पुष्पहारैश्च मुक्ताशेखरपंक्तिभिः ॥ उपहारैर्बहुविधैस्तं संपूज्य ववंदिरे ॥१८॥ पौराः सर्वेऽपि तं भक्त्या
सेवमाना अन्नजलानाम् ॥ प्रभुसंतोषयामासुः सम्प्रियोदे भवर्जिताः ॥१९॥ देशांतरीयाः शतशो जनास्तं
नक्तवज्जनम् ॥ मुनिभिः पार्षदैः सार्कं संभोजयितुमार्थयत ॥२०॥ ततस्तेषां स भगवान्पूर्णं कर्तुं मनो
रथम् ॥ रत्नं स्तत्यार्थनां रागं तं तदानीमन्वमोदत ॥२१॥ ततः क्रमेण धनिकाभक्तास्तं मुनिसह ॥ पार्षदा
रोश्वनक्तैर्वभोजयंति स्मतेऽन्वहम् ॥२२॥ एवं निवसतस्तस्य भक्तानंदनिधेर्हरेः ॥ यतीपावनो मासः
प्राप्ता च कृषिपंचमी ॥२३॥ स तर्षिपूजासहितं सत्तत्तुस्त्रीः कारयामास व्रतं नन्वसर्वाः ॥ तासां रजोदृष्टण
महज्जातं संशोधयन्मर्मचर्मणो दृढ ॥२४॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रक
रणे सारंगपुरे जन्माष्टम्युत्सवे व्रतनिरूपणनामा द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ सुव्रत उवाच ॥ अथ राधाष्टमी ॥२५॥

प्राप्ता तस्या हरुत्सवं च सधिकम् ॥ पूजयित्वोत्सवं चक्रे मध्याह्नेऽनृपते प्रभुः ॥१॥ भोजयित्वा ततो विप्रान्
भगवान्सहस्रशः ॥ भुक्त्वा भक्तजनैः सार्कमपीदत्सविचेतमे ॥२॥ तस्मिन्पुरे तदीक्षार्थं कापायनि-
वासिनः ॥ भक्तास्त प्रतिदिनं भाजनगमुश्च पुनर्वपुः ॥३॥ नित्यं ते प्रार्थयंति स्म स्वग्रामागमनाय तम् ॥ आ
गमिष्यामि वो ग्राममित्युवाच च तान्प्रभुः ॥४॥ एकस्मिन्नितः प्रभुं नेतुं स ग्रामे दृढनिश्चयाः ॥ तन्नाममुख्या
आगम्युस्तद्दिने तत्र पत्तने ॥५॥ सत्रवीरो वास्तुनानातसल्लीच मिताभिधा ॥ अन्यात तस्त्रीस्त्वमर्याख्या
मानश्रूरश्च तत्सुतः ॥६॥ वेजाख्यः स्वत्रियश्चापि मोवीरः कामश्च राघवः ॥ एते वैरूपास्तथैवैतेषां भगिनी
देविकाभिधा ॥७॥ कर्णोदेवारपश्चान्येऽनभक्ता भगवतोऽदसम् ॥ तत्रैसत्यार्थयामासुर्भगवन्नुग्राममे
हिनः ॥८॥ तेषां निष्कपटं भावं दृष्ट्वा च हरिः सतान् ॥ पूयं मदीयानो नक्ताग्रामो वोऽपि ममैवहि ॥९॥
युष्माकं प्रीतये तत्र सह मुन्यादिभिः किल ॥ आगमिष्याम्यहं मा तत्पूर्वं मदीयं गच्छत ॥१०॥ इत्युक्तास्ते
उतिसंरुष्टाजग्मुः स्वं ग्राममत्सुक्ताः ॥ तदर्थं पञ्चसाहित्संतच्चतैः प्रागुपार्जितम् ॥११॥ ततो नवम्यामम-
खिलैः परीतस्स्वभक्तसंघैर्हरिरप्ययासीत ॥ नमन्यमानास्त्रु कृत्वा कुलाष्टैः पौरैः सकार्यापनमा
पत्तीघ्रम् ॥१२॥ वाक्षित्रनिध्यानविनादिताशास्तं वास्तुमुख्या हरिमभ्युपेत्य ॥ भक्ताश्च सस्त्रीतनयाः प्र

एवम्प्रार्थनं पतिस्मतमात्मनाथम् ॥ २३ ॥ नासीर्गृहे स भगवान्तुंस्ततार स पार्षदः ॥ भक्तान मानय अ॰२३॥
यायोग्यमुदतारयदात्मनः ॥ २४ ॥ उत्सवो भूत्महांस्तेषां ग्रामस्यानां गृहे गृहे ॥ भक्तांस्तान्सेवमाना
नां तत्र निष्कपटात्मनाम् ॥ २५ ॥ ये ये भक्ता यत्र यत्र त्युत्तीर्णास्तत्र तत्र ते ॥ आसन गृहे ग्रागृहिणस्त्वा
गंतुकसमाविभुः ॥ २६ ॥ पत्नीभिः सह वास्तुस्त्रस्वगृहं परिच्छदम् ॥ समर्यहरये तस्मै स्वयमागंतुकी
यया ॥ २७ ॥ हरदे ग्रामथलोकेभ्यः पार्कदानात्तपाप्रनोः ॥ जैमिरेनाः चकार्ग्रं वेलत्कर्तुं ग्रामवासिनः ॥ २८
॥ एवं वसद्भगवांस्तत्र मुनिः सहसर्वत्राः ॥ आरभ्य भाद्रनवमीं प्रबोधन्युत्सवाविधि ॥ २९ ॥ स च तत्रापि नि
वसन्प्रसहं भक्तसंसदि ॥ दिव्यमासनमारूढः सद्वार्त्तां वकुरुत्रो करोत् ॥ ३० ॥ सतां धर्मान्विशेषेण यो
गं चाष्टांगमप्यसौ ॥ कथयामास सर्वं च ज्ञानमात्मपरात्मनोः ॥ ३१ ॥ श्रीमाण्डेलास हे वाग्सोग्रामसमत्रा
णितत्र च ॥ अपरास्थैः न्वेहेराजन् शुश्रावपरयामुदा ॥ ३२ ॥ रामानुजाचार्यकृतिं प्रत्रंसंस्तत्कथां हरि
ः ॥ तिथौ धनत्रयोदश्यां समापयाः यर्चं च वाचकम् ॥ ३३ ॥ दीपोत्सवं तलस्थके तत्र दुर्गपुरे यथा ॥ अ
न्नकूटोत्सवं चेशः प्रबोधन्युत्सवं तथा ॥ ३४ ॥ तथा निंचनून्भक्तजना स्त्रसर्वे च स्त्रेरनर्ध्येर्विविधैस्त्वं देवे
॥ विभूषणैश्चन्दन पुष्पहारैरापीरवर्यं श्रमहो पराभिः ॥ ३५ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे ॥२५॥

धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भगवतः कार्यायनग्रामे संस्थितिस्तूत्सवनिरूपणनामा त्रयोविंशो ऽध्यायः ॥
२३ ॥ सुव्रत उवाच ॥ प्रबोधन्यानि निर्गाहरिर्महत्यां भक्तसंसदि ॥ शुश्राव नागरैकुर्वन्प्रबोधन्याः कथा
नृप ॥ १ ॥ कथांतेन वकुधा च के सत्कर्माति प्रसंसनम् ॥ सीयानां निर्क्षणाये वस चासत्कर्मगर्हणम् ॥ २
तमुत मो नरपतिः प्रणम्य विनयान्वितः ॥ वद्धांजलिपुरो शास्त्री स्त्रश्रावसर वित्तदा ॥ ३ ॥ राजोवाच ॥
देहिनामत्र भगवन्प्रवृत्तिः कर्मसु ध्रुवम् ॥ सर्वेषां हृत्यते लोके व्यवहारक्रियात्मनाम् ॥ ४ स्वर्ग
माप्तिर्भवेत्र कर्मभिः क्रियावताम् ॥ नरकाप्तिर्भवेत्कैश्च तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ सुव्रत उवाच ॥
इति पृष्टो नरेन्द्रेण तेन बुद्धिमता प्रभुः ॥ द्विविधान्यपि कर्माणि शेवाच स फलानि सः ॥ ६ ॥ श्रीनारायण
मुनिरुवाच ॥ परदारानिहर्त्तारः परदाराभिमर्षिणः ॥ परदारप्रयोक्तारो येते निरयगामताः ॥ ७ ॥ ये
परस्वापहर्त्तारः परस्वानां च नाशकाः ॥ सूचकाश्च परेषां ये ते वै निरयगामताः ॥ ८ ॥ प्रपाणां च सभा
नां च संक्रमाणां च भूपते ॥ आगाराणां च भेत्तारो नरा निरयगामताः ॥ ९ ॥ अनाथां प्रमदां बालां वृद्धां
भीतां तपस्विनीम् ॥ वंचयंति नरा ये च ते वै निरयगामताः ॥ १० ॥ वृत्तिच्छेदं गृहच्छेदं दारच्छेदं च येन राः ॥
मित्रच्छेदं तथा कुर्युस्ते वै निरयगामताः ॥ ११ ॥ सूचकाः संधिभेत्तारः परवृत्त्युपजीवकाः ॥ अकृतज्ञा

॥स॰नी॰च॰ अमित्राणां ते वै निरयगामिनः ॥१२॥ पाषंडा दूषकाश्चैव समयानां च दूषकाः ॥ ये प्रत्यवसिताश्चैव अ॰१४॥
॥२६॥ ते वै नि॰ ॥१३॥ विषमव्यवहाराश्च विषमाश्चैव वृद्धिषु ॥ लाभेषु विषयाश्चैव ते वै नि॰ ॥१४॥ द्यूतसंव
वहाराश्च निष्परीक्षाश्च मानवाः ॥ प्राणिहिंसाप्रवृत्ताश्च ते वै नि॰ ॥१५॥ कृताशं कृतनिर्देशं कृतभ
क्तं कृतश्रमम् ॥ भेदैर्ये व्यपकर्षंति ते वै नि॰ ॥१६॥ पर्यश्नंति च ये दारानग्निभृत्यातिथींस्तथा ॥ उत्स
न्नपितृदेवेज्यास्ते वै नि॰ ॥१७॥ वेदविक्रयिणश्चैव वेदानां चैव दूषकाः ॥ वेदानां लेखकाश्चैव ते वै नि॰
॥१८॥ केशविक्रयका राजन्विषविक्रयकाश्च ये ॥ विकर्मनियेनीवंति ते वै नि॰ ॥१९॥ शस्त्रविक्रयका
श्चैव शस्त्राणां कर्तकास्तथा ॥ शल्यानां धनुषां चैव ते वै नि॰ ॥२०॥ शिलाभिः शंकुभिर्वापि श्वभ्रैर्वापि ती
क्ष्णकंटकैः ॥ ये मार्गमनुरुंधंति ते वै नि॰ ॥२१॥ उपाध्यायांश्च भृत्यांश्च भक्तांश्च निजसंस्थितान् ॥ ये त्य
जंत्यनिर्दोषांस्ते वै नि॰ ॥२२॥ अदांतदमकाश्चैव नासानां वेधकाश्च ये ॥ बंधकाश्च पशूनां ये ते वै नि॰
॥२३॥ अगोप्तारश्च राजानो बलिषड्भागतस्कराः ॥ समर्थाश्चाप्यदातारस्ते वै नि॰ ॥२४॥ क्षांतान्दांतां
स्तथा प्रतान्दीर्घकालं सहोषितान् ॥ त्यजंति कृतकृत्या ये ते वै नि ॥२५॥ एते वै निरयगाः प्रोक्ता नराः दु
ष्कृतकारिणः ॥ भागिनः स्वर्गलोकस्य ये तान्वक्ष्यामि नृपते ॥२६॥ दानेन तपसा चैव सत्येन प्रदपा ॥२६॥

पि च ॥ ये धर्ममनुवर्तंते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥२७॥ शुश्रूषाभिस्तपोभिश्च विद्यामाः दापवापनैः ॥ ये
प्रतिग्रहनिःस्नेहास्ते न॰ ॥२८॥ भयात्त्रौनात्तथा क्रोधाद्दारिद्र्याद्व्याधिपर्षणात् ॥ सत्कृतं न विमुंचंति ते न॰
॥२९॥ क्षमावंतश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः ॥ मंगलाचारसंपन्नास्ते न॰ ॥३०॥ निवृत्ता मधुमांसे
भ्यः परदारेभ्य एव च ॥ निवृत्ता ये च मद्येभ्यस्ते न॰ ॥३१॥ आश्रमाणां च पातारः कुलस्य कर्मणां तथा ॥ दे
शानां च नगराणां च ते न॰ ॥३२॥ सर्वहिंसानिवृत्ताश्च नराः सर्वसहाश्च ये ॥ सर्वस्याश्रमभूताश्च ते न॰ ॥
३३॥ मातरं पितरं चैव शुश्रूषंति गुरूंश्च ये ॥ जितेंद्रिया मिताहारास्ते न॰ ॥३४॥ आराम्भवलं वैतन्वश्च यौ
वनस्थाऽप्यपीड्ये ॥ प्रवर्तंति निर्मदा निःसं ते न॰ ॥३५॥ अपराधेषु सस्नेहा मृदवो मृदुवत्सजाः ॥ आरा
धनसुखाश्चापि पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥३६॥ सहस्रपरिवेष्टारस्तथैव च सहस्रदाः ॥ त्रातारश्च सहस्रा
णां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥३७॥ सुवर्णस्य च दातारो गवां च नृपसत्तम ॥ अन्नौ बुवाहनानां च ते न॰ ॥३८
॥ वैवाहिकानां द्रव्याणामन्नानां च यथोचितम् ॥ दातारो वाससां चैव पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥३९॥ वि
हाराः वसथोद्यानकूपारामसभाप्रपाः ॥ कारयंति स्वशक्त्या ये ते न॰ ॥४०॥ निवेशनानां क्षेत्राणां व
सतीनां च नृपते ॥ दातारः प्रार्थितानां च ते न॰ ॥४१॥ सर्वभूतदयावंतो विश्वास्याः सर्वजंतुषु ॥ सत्कृहिं

साम समाचारास्तेन०॥४२॥ परस्त्रीर्निर्ममा नित्यं परदारविवर्जिताः॥ धर्मेण ख्यात्व लोकारस्तेन०॥४३॥
मातृवत्स्वसृवच्चैव नित्यं दुहितृवच्च ये॥ परदारेषु वर्तंते तेन०॥४४॥ स्त्रैमार्ग्निवृताः सततं संतुष्टाः स्व
धनेन च॥ स्वभाग्यात्सुजीवंति तेन०॥४५॥ परदारेषु ये नित्यं चरिताः सृत्तलोचना॥ जितेंद्रियाः शील
परास्तेन०॥४६॥ सत्यश्लक्ष्णां वाणीं निर्गवा धां मधुरां दोषवर्जिताम्॥ स्वागतेनाभिभाषंते तेन०॥४७॥ प
रुषं येन भाषंते कटुकं न निष्ठुरं तथा॥ अपैशुन्यरताः संतस्तेन०॥४८॥ पिशुनां ये न भाषंते मित्रभेदक
रीं गिरम्॥ रूक्षं मैत्र्या सुभाषंते तेन०॥४९॥ ये वर्जयंति पारुष्यं परद्रोहं च मानवाः॥ सर्वभूतसमा दांताः
स्तेन०॥५०॥ न कोपाद्वाहरंते ये वाचं हृदयदारिणीम्॥ सांत्वं वदंत्यपि क्रुद्धास्तेन०॥५१॥ ग्रामे गृहे वा य
द्द्रव्यं पारक्यं विजने स्थितम्॥ नाभिनंदंति ये नित्यं तेन०॥५२॥ तथैव परदारान् ये कामवृत्तान् रहोगता
न्॥ मनसापि न हिंसंति तेन०॥५३॥ शत्रुमित्रे च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः॥ भजंति मैत्राः संगम्य तेन०
॥५४॥ श्रुतवंतो दयावंतः शुचयः सत्यसंगराः॥ स्वैरर्थैः परिसंतुष्टास्तेन०॥५५॥ श्रद्धावंतो मैत्रवंतस्त्वा
शास्त्रोक्तजनप्रियाः॥ धर्माधर्मविदो नित्यं तेन०॥५६॥ न्यायोपेता गुणोपेता देवद्विजपराः सदा॥ य
शोवितीर्योगपरास्तेन०॥५७॥ एवं सत्कर्मसंस्थायेन वंति पुरुषाः स्त्रः॥ स्वर्गं यांति त एवेति नानीहि

नृपसत्तम॥५८॥ सुव्रत उवाच॥ इत्याश्रुत्य ततो वाक्यं स राजा मुदितोऽनृप॥ अन्येऽपि भक्ताः सकलाः संहृष्टा
स्तं ववंदिरे॥५९॥ ततो द्वितीये दिवसे ब्राह्मणान् संस्मरन्नृपाः॥ भोजयामास नगरवांस्तद्दिशे मिष्टभो
ज्यनैः॥६०॥ हरदेशागतान् लोकान् व्यसृजत्स ततः प्रभुः॥ तालकोशीयलोकास्तु प्रायशो नययुस्तत
ः॥६१॥ श्रवणगुणकीर्तनं हरेः स्मरणं चार्चनं वंदनं तथा॥ सततं तु प्रकुर्वतो ययुः स्वगणसाम्यनादि
ना निस्वं नृणाम्॥६२॥ इति श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे कार्यायनगा
मे स्वर्गनरकगामिपुरुषलक्षणनिरूपणनामा चतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥ सुव्रत उवाच॥ प्रबोधमुत्सवेऽतीते
ततो देशान्निजं निजम्॥ हरदेशीयलोकेषु गतेष्वेवात्र या प्रभोः॥१॥ हेमंतसिंहो नृपतिर्भक्तवाक्सज्ज
मीत्रितुः॥ तत्रैव ह्यानि जगृहे व्याधिमतां रज्जो भवम्॥२॥ सह स्वदेशीयजनैः परिवारेण चात्मनः॥ त
त्रैवोवास नगरे निनीषुः स निजं हरिम्॥३॥ चास्तीं खगृहे सत्प्रवुर्वस्तत्तेनाऽतिमानितः॥ प्रार्थनावस
रं पश्यन्नस्त कामहृन्नत्रपम्॥४॥ गंगाख्या तस्य माता च भार्या जय हराभिधा॥ भ्राता चानूपसिंहाख्यस्त
ज्जाया प्राणसंज्ञिका॥५॥ अदितिर्भगिनी तस्य मोदिन्याख्या च बंधुजा॥ इत्याद्याभिश्च स्वजनैः सहितः स न
राधिपः॥६॥ सप्तारामप्रभृतिभिस्तद्देशीयैश्च पूरुषैः॥ लाडिनीप्रमुखाभिश्च तद्देशस्त्रीभिरन्वितः॥७॥

॥स॰गी॰च॰॥ चतुर्थेदिवसेप्रातः सभायामास्थितंप्रभुम्॥ प्रणम्यप्रार्थयामास प्रसन्नं सर्ववित्सतम्॥ ९॥ हेमंतसिंह अ॰१५॥
॥ २९ ॥ उवाच॥ भगवन्सर्वजोकेश भक्तवत्सलसत्तमे॥ दासे मयि कृपां कर्त्तुं लसदेकाश्रयेऽर्हसि॥ १०॥ त्वमेवो
त्रपयास्वामिन्कुलस्तदन्नमात्रये॥ कर्त्तेवीनवतानूनमन्सद्धर्मार्धप्रवर्तक॥ ११॥ भक्तप्रियस्यतेनाथ
स्वभक्तेष्वखिलेष्वपि॥ समानावृत्तिरेवास्ति निर्धनेषु धनिष्वपि॥ १२॥ अस्मद्देशीयलोकास्तु नीर्णदु
र्गागमं तव॥ शृणोमि त्वंतिभगवन्स्त्वद्दर्शनंनमे॥ १३॥ तदीवदोर्जजितुदीमयरामद्विजोब्रवीत॥ भग
वन्नेवमेवत्वं कर्त्तुमर्हसिसर्वथा॥ १४॥ प्रतीक्षंतेजनाः सर्वे देशेऽस्माकंतवागमम्॥ भक्तकल्पद्रुम
त्तिर्णोपूर यत्वंमनोरथम्॥ १५॥ तदर्थमेवसंनाराः सस्नेनच॥ राजातोसप्रभोनूर्णंकुरुपूर्णमनो
रथम्॥ १६॥ इत्यर्थितस्तेनराजानूकृष्णहेनतेनच॥ नष्किकपटभावतःप्रीतोभूपाग्वदत्प्रभुः॥ १७॥ आगं
मिष्यामिनृपतेत्वसुरैर्मुनिभिः सह॥ तवनिष्कपटंभावमहंजानामिनिश्चितम्॥ १८॥ इत्थंवदत्येवहरौ ना
गर्टकपुराधिपः॥ सुरोवर्द्धजजितुरस्तत्रागात्त्वरान्वितः॥ १९॥ नाम्नासातिस्त्वतत्तत्त्वीधन्वावधूत्वनस्तु
ते॥ नायाख्यस्तत्सुतश्चेत्तेतत्त्वश्चारापुर्दुर्लभम्॥ २०॥ तस्युराधिरूतोवेदपोनाम्नासिंहःसभायेकः॥ सो ॥२९॥
ऽप्यागतोऽपतैःसार्कंनत्वाप्रोऽब्रवीद्धरिम्॥ २१॥ भगवन्सपुरंनेतुंत्वामहंसमुपागतः॥ वरूम्हाम्यनी

तानिष्यितस्याऽत्रममस्वकेः॥ २२॥ तस्मिन्नपिकृपांकर्त्तुंत्वमर्हसीतिताश्रिते॥ इतिसंप्रार्थपूतंतंहृष्ट
सोऽचिंतयद्धरिः॥ २३॥ उभावेतावपिदृढंभक्तौनिष्कपटौमम॥ सहपार्यपतश्चद्वौवेशेचोभौसमौम
म॥ २४॥ अवश्यमेवहिमयाप्रियंकार्यंद्वयोरपि॥ आदौकस्यपुरंयामिनेरोनयामाद्युयोमयो॥ २५॥ चिं
तयन्निति तिष्ठंस्त्वंविचार्यकथयामिते॥ इत्युक्त्वावासभवनंजगामसत्वरंहरिः॥ २६॥ मंत्रमास्थायतत्र
ऽसर्वतोपिहनासधृत॥ ब्रह्मानंदमुनिनित्यानंदंचाऽह्वास्तसोऽनघ॥ २७॥ उपविश्यरहः स्थानेसाकं
ताभ्यांसर्वेश्वरः॥ पत्रछत्तौवरीयांसौनिजभक्तौमहामती॥ २८॥ युवांप्रेष्ठतमौमेस्थौनेत्रेणवद्विसहि
यौ॥ अतीवनिपुणौसर्वकार्यावबोधने॥ २९॥ अतःपृच्छामिवामद्यतातंसंशयमात्मनः॥ सुरहेमंतयोः
मध्येप्राग्गच्छामि कस्यवाऽपुरम्॥ ३०॥ गतेत्वेकस्यनगरंद्वितीयाप्रियतामवेत॥ गंतव्यंत्वसमाऽवश्यमऽतो
युक्तमिहोच्यताम्॥ ३१॥ इत्थंद्विजोकोगुरुणासर्वंतेनापिपृष्टवत॥ संपृष्टेतौसहदयेविचारचक्रतु
र्मुनी॥ ३२॥ अयंहिभगवान्साक्षान्मानुष्यंश्रीजयन्॥ अनुग्रहंकरोत्येवसंश्रद्धनमिषेतानी॥ ३३॥ दे
वाब्रह्मादयोप्यत्रइरादेवाऽस्यदर्शनम्॥ जनैनेकापिनकापिसमीपस्थस्यहोरहः॥ ३४॥ गमनस्यनिषे
धस्तुकर्त्तुंशक्योऽस्यनाऽधुना॥ उत्कंठितोयतोऽस्येपगंतुनूनंस्वतःप्रभुः॥ ३५॥ निषेधस्यावयोर्युक्तीमें

॥स॰जी॰च॰ स्थानेनैषसांप्रतम् ॥ अतो ऽनुमोदनागमनं कार्यं प्रत्तीतरं किल ॥३५॥ इति निश्चित्य मनसा ब्रुवाते स्म तमीश्व अ॰ २६॥
॥२८॥ रम् ॥ यत्सृष्टं भवता स्वामिंस्तत्तेत्र्यं भातिनौ किल ॥३६॥ उभौ भक्तौ समानौ ते प्रियं कार्यं द्वयोरपि स्तुतं ॥ तैर्मा
प्य गंतव्यं जीर्णदुर्गं त्वतिलया ॥३७॥ पुरं सूरस्य मार्गेऽस्ति न दुर्लंघ्यं त्वया प्रभो ॥ जीर्णदुर्गे कथं गंतुं शक्नोति न च
कदाचन ॥३८॥ न तत्रादीनागरे कं गंतव्यमिति नौ मतिः ॥ अतः परं पादरजो लाभं वै त्वं तथा कुरु ॥३९॥ कृत्स
लउवाच ॥ इति तयोर्वचनानि शास्त्रं तौ मतिमंतौ प्रवरौ स्मभाजयन् ॥ मुदितमानसः स महात्मा हरिरुवा
विद्धाद्गमनमात्मनः ॥४०॥ इतिश्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे कार्यायनग्रामे
हेमंतसिंहस्य पुरगमनमंत्रणे तत्पुरगमनसंमंत्रणनिरूपणनामा पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥ हेमंतसिंहसोऽथाह स्व
रैश्रीयज्ञैः सह ॥ स्वपुरं गंतुवान्छामि यामि दृष्टतो हि ते ॥१॥ इत्युक्तः सतदा हृष्टो गंतुं संज्ञो ऽभवन्नृप ॥ ततः
सूरं हरिः प्राह गंतव्यं स्वपुरे द्रुतम् ॥२॥ आयास्यामि प्रातरहं तत्र प्रीणाः त्वं संशयः ॥ कारयित्वा हि तैः पाकं कु
र्यात्तु स्म प्रतीक्षणम् ॥३॥ इत्युक्तः सोऽतिसंहृष्टः सहस्वैः स्वपुरं ययौ ॥ वृत्तांतमेतं सकलं जयामच कथयदतिः
॥४॥ ततः ससंभ्रमं समुत्थाय तदाजितवासरः ॥ स्नात्वा नित्यं प्रकुर्वन्नमुत्तमं प्राह सत्वरम् ॥५॥ दिनाद्युयामे ऽपि ग
तौ दीर्घसत्त्रीभवान्किमुं घंटां वादयते ऽद्यापि सर्वसंक्षियते हि नः ॥६॥ किं किं कार्यं कर्तव्यमिति वदंतं तमुवाच ॥२९॥

सा ॥ नारायणं मुनि प्रोतिनीर्णदुर्गे सहर्षिभिः ॥७॥ गतस्तत्र स्निग्धजनैर्रतिप्रेम्णात्वनुसृतम् ॥ सेव्यमानः
पुनर्भ्रांतः कस्मान्नः पुरमेष्यति ॥८॥ सर्वे पि भक्ताः संस्पप्तमानाः समदर्शितः ॥ तस्मात्त्रयंत्रावर्धनलातं नि
वारय प्रनडुतम् ॥९॥ इत्युक्तः सद्गुतं प्रापादः तुलीपः प्रभोः पुरः ॥ हेमंतसिंहो स्त्रक्षीत्तं तावदा यां तमध्यानि
॥१०॥ हेमंतसिंहउवाच ॥ सविक्रपास्पतुलीपो धावन्नेव ससंभ्रमम् ॥ आमंत्रपितुमायामि त्वत्समीपमहं
किल ॥११॥ भगवान्मुनिभिः साकं जीर्णदुर्गमुपैष्यति ॥ तेन सा कंत्स्या ऽगम्यं तत्र पीर्थ्यैर्निजैः सह ॥१२॥ स
साश्रु मसतदा कंप बुद्धी द्वयसमो त्रृप ॥ हरियानं निषेधोक्तियुक्तिभिस्तमुवाच ह ॥१३॥ उत्तम उवाच ॥ बुद्धिमा
नमि सुतो ऽमि भ्रातस्त्वं जो कसंमतः ॥ त्वं बुद्धिपवलेर्ध्वे वर्षमंतिष्ठं तिमानवाः ॥१४॥ आमंत्रितस्त्वया स्वामी
स्वपुरं नेतुमद्य यत् ॥ अविचार्यैव तन्नूनं कृतमित्येव भाति मे ॥१५॥ शीतकालोऽधुना प्राप्तो देहिनां ल विदार
णः ॥ नीतारं प्राप्नु तस्यापि हिमं गेहेष्व पिदुःसहम् ॥१६॥ भूरिवाते पथि प्रातर्हरिणा दुःसहं न किम् ॥ तथा सत्सु पहा
स्याने भविता प्रेमभक्तता ॥१७॥ अनाद्दिर्यं तःस्थाः कं थाप्यप्पेते योगकौमलाः ॥ संतो मार्गेभाविष्यंति हेमंते हि
मपीडिताः ॥१८॥ अज्ञानाराराश्च विधवाः नक्तियोग सुपाश्रिताः ॥ अतु पानत्सदाया यो वा क्षुजिष्यंति कथं पथि ॥१९॥
प्रातः शीतांभसा स्नात्वा चजतो हि मवेपितान् ॥ दृष्ट्वा हरिर्जनान्मार्गेत्वां शप्स्यंस्सऽपकाअपि ॥२०॥ कर्मणां ने

॥स०नी०चु०॥
॥ ३० ॥

नते चातः संसाः न्त्वर्याः स्तु मा कुव्वित् ॥ उत्तकालेतु मं प्राप्ति सुखिनातः कृतुनये ॥ २१ ॥ नावत्काले त्वया वै धीमस्व अ०१६॥
देवी पत्नैः सह ॥ स्थित्वा दुर्गे पुरे कार्यं निर्गम्या हरिदर्शनम् ॥ २२ ॥ भो मनीषा हि सुन यः प्रकामैस्तत्र त्वया ॥
समक्षे शूजनैस्तेषां कर्त्तव्यं हरिणा सह ॥ २३ ॥ कोवा विशेषः स्वगृहे हरिणैतैः पतः परा ॥ नगृहं गृह मित्याहु र्गृ
हिणी गृहमुच्यते ॥ २४ ॥ सीधेः पि सा न चेत्तर्हि सोः रण्यमिति कीर्तितः ॥ सा तु यत्र भवेत्तत्र गृहस्यो ऽमरैरितः ॥
२५ ॥ मातृजायाः स्मदीयाः प्रवर्त्ततेः तत्त या सह ॥ हरिंस मूल्य वकु धा गार्हस्थ्य फल मान्नुहि ॥ २६ ॥ नमिचेगे हस्व
गृहाद ः गच्छा म्येच कथ्यते अतो वसन्नम गृहेष मुमोण यमादरम् ॥ २७ ॥ मेहादेतन्मया प्रोक्त मतः परमुदा
रधीः ॥ हितादिते विचार्य त्वं कर्तुमर्हसि यद्धितम् ॥ २८ ॥ कृष्णतत्र उवाच ॥ इत्युत्तम वचः श्रुत्वा मुक्तिवाक्यविशा
रदः ॥ बुध्वा विदुरतुल्योः सौ प्राह तत्रावकिम्प ॥ २९ ॥ हेमंतसिंह उवाच ॥ सम्यगेवो च्यते भ्रातस्त्वया स्वार्थे सुरक्ष
ता ॥ कनीयसोः पि बुद्धिस्ते वृद्धधीभ्यो ति निश्चिते ॥ ३० ॥ परोपकार शीलानां सतां नित्यं समागमम् ॥ कुर्वन्नपि भवा
नेतां स्वार्थ बुद्धिं कुतोः भगात ॥ ३१ ॥ आतिन हेतुनामन्दुर्गां दुर्गागमः प्रभो ॥ निषिध्यते युक्तिविदा त्वया त्वत्तो त्तरं
ब्रुवे ॥ ३२ ॥ निवानाज्य गृहा मे हैनरयानेहरिसत्वे ॥ उपवेशे पि वनेप्या मि त्रीन्तवा धाक्त तद्भवेत ॥ ३३ ॥ तपस्विनोः वि
जायो पार पि पुत्राक रेषु ताः ॥ गार्भागारे स्थिवाः स्या प्यने ष्या मि सुख मध्वनि ॥ ३४ ॥ यामार्ईं प्या रौः ति कांते सं तः स ॥ ३० ॥

वैचवर्त्मनि ॥ वसिष्यंति सुखेनैव नात्या तपनयेयतः ॥ ३५ ॥ धर्मकालस्तु पापानां प्राणहा विषवायुना ॥ किंवि
चार्य त्वया श्रेष्ठाः त्रोच्यतेशीतकालतः ॥ ३६ ॥ गृहस्थ धर्मस्य फलं यत्त्वयोक्तं च युक्तिभिः ॥ तत्र यैवत्वयाका
र्यं नार्णां दुर्गम्पि सवै ॥ ३७ ॥ अवद्याय तीतावद्वी हरिं प्रार्थयतो मम ॥ तदेदानीं समामाहत्या यानात्वसुरेत्विति ॥ ३८
॥ कलौ न्मुखस्य मेः द्वैव मनोरथमहातरोः ॥ उन्मूलकेत्वयीदानीम पूर्वेनिह लक्षणम् ॥ ३९ ॥ तत्रायाते भयवति
जनास्तं कोटिशः ॥ पथि संवीक्ष्य नरदेहस्य सद्यः प्राप्स्यंति वै फलम् ॥ ४० ॥ वीक्षामात्रेण पापघ्नान्सतश्चापि सहस्र
शः ॥ वीक्षाने केपाम्भजना अपि मोक्ष्यंति संसृते ॥ ४१ ॥ ईदृक्पुण्योत्पत्तिकालोः पु त्कृष्ट ज्ञानवान्भवान् ॥ तन्निः
बेधेन लोकेषु माभूदाः न्वर्थ संज्ञकः ॥ ४२ ॥ उपभोगं पसमं त्युः त्र भ्रातृभिः पैतृकं सुखम् ॥ एक एव चिरं त्वं तु भुंज
माणोः ब्रवीषि किम् ॥ ४३ ॥ स्वयमेव विनर्जे के भुंजते सुखवैभवः ॥ पित्राः र्ज्य स्तैदी यमानं त्वं निषेधन्ल ज्ज से
॥ ४४ ॥ भगवत्तं गृहीत्वैव विना पित्रेरणां मम ॥ न यामसुरमा गम्यमे तत्तौ हार्ई लक्षणम् ॥ ४५ ॥ करा वित्र शरीर
स्यनेत्र यो रिव पक्ष्मणी ॥ अग्रे रितेहितं कुर्याचद्धि मित्रं प्रचक्षते ॥ ४६ ॥ नित्यं पर त्वमेवाः स्तु त्वयि मित्र प दस्यमोः
॥ पुत्त्वं तु कर्हि चिन्मास्तु सा हार्यं कुरु मे मरवे ॥ ४७ ॥ कल्याणउवाच ॥ इत्युक्तस्तेन सहसम्नु वाचो त्तमनृपतिः ॥ पा
दज्ञो ज्ञो भगवेत्तो भविष्यति तयाः खिलम् ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वा सहरेः पार्श्वं जगाम नृपतिः सच ॥ सा वासे सम्पुपे त्यैः

स्यं विचारमकरोद्धृदि ॥४९॥ श्रेयांसि बहुविप्राणां निःस्वेषां वाञ्छितं चामृत ॥ यतितव्यं यथाबुद्धि तत्फलं रा
स्यति प्रभुः ॥५०॥ विचार्येति नृपो राजन् कृतं विप्रेशास्त्विणम् ॥ स्वकार्ये विप्रशास्त्यर्थं त्वार्ययामास सादं
रम् ॥५१॥ आगामिन्यां चतुर्थ्यां तु गणेशागुरुजडुकैः ॥ यक्षेश्च हरवासिंहरेर्मेकार्ये विप्रवृन्दवत् ॥५२॥ इति
संप्रार्थ्य विप्रेशांस्तद्देशीयाञ्जनांस्तथा ॥ स्वजनान् स्वपुरं सर्वान्निमंत्रयन्नत्युग्रासयन् ॥५३॥ ततो नृपोऽसौ
नृपसत्त्ववाक्तां हरेर्विदं स्तस्य चमत्कृतरूपताम् ॥ तदेतिका श्रुत्वा तं मित्रशंकितः पुनश्च तत्सार्द्धमुपेत्य त
स्थौ ॥५४॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे कार्यायनग्रामे भगवद्गाने दे
र्मतसिंहोत्तमयोः परस्परोक्तिप्रत्युक्तिनिरूपणनामा षोडशोऽध्यायः ॥१६॥ कव्रत उवाच ॥ अथायनायपि
रास्तु युक्तिकाददवंधनाः ॥ श्रुकर्षिणाऽऽपापयंतं हरिं प्रापोत मोन्नृप ॥१॥ तत्र्यमे चतुस्या एतस्य विदित्वानि
श्चयं प्रभोः ॥ ज्ञानकैः प्रहसन्नूत्तेन कृतकांतिकः सत्तम ॥२॥ कव्रत उवाच ॥ प्रयाणनिश्चयं स्वामिंस्त्वयं
श्रुत्वाजयादयः ॥ घोषितो हृदि खिद्यंते शीतम्जानेत्तवाः ध्वनि ॥३॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ द्विमाचजो
पलकैः वजन्मनृभिर्ममागस्यतः ॥ अस्ति शीतसदृशं दुःखं देहस्याभाविको गुणः ॥४॥ अतश्चिंतां न कार्यैति
ब्रूहितास्त्वं नराधिपरस्तुक्तः ॥ सोऽभवत्तूष्णीतस्त्वा तेऽमवि दत्तुप ॥५॥ निश्चिकायत तो राजा न गिनीभांस ॥३१॥

वतम् ॥ स्वपुरं पुनरानेतुं गम्यं तेन सहैतिसः ॥६॥ अथ षष्ठीदिने डिः कृतमंगला जाबीहर्षी समारुह्य च तज्जिना
स्वाम् ॥ साकं मुनीन्द्रैर्निजपार्षदैश्च द्रुतः प्रयातिस्म स नागरेकम् ॥७॥ तमन्वयुर्वास्तुनृपप्रधानाः सत्कुं
तहस्ताव रथोऽश्वनारः ॥ हेमंतसिंहोत्र पदन्तमश्च योषाजयाद्याः स्वरथाधिरूढाः ॥८॥ निधाय पेटान्नृत
पुस्तकाश्च स्वनस्तु सर्वाग्रनरैः समंते ॥ अर्कं मुनिर्भिसोऽथ हरिर्यतीसमहाश्च वारैः प्रचचालजरीघ्नम् ॥९॥
॥ पृष्ठे विधायाःखिलसादिवृंदं मनोजवा यान्त्हयीवरायाः ॥ पुरश्च जं साऽपि सोऽग्रयानान्नरश्च मु
नीन्द्रानः हसन्प्रविचित्रम् ॥१०॥ नृपानिन्नुर्यासिमहामुनीनां हरेः पुरस्ताद्रथपृष्ठतश्च ॥ तदाथहर्षं त्वचपा
र्श्वयुग्मे तस्मिंस्तु दीर्घे ध्वनिसर्वतश्च ॥११॥ स संगवांते भगवान्नवा ग्रामेतु सूरसचजोहसंतम् ॥ सरोः
पियत्रैमहरेः ॥ प्रतीक्षां करोति पार्के सविधाप्रविशैः ॥१२॥ श्रुत्वागतं तं सजपेत्वनेत्रग्राम्याश्च पौराश्च
जनाः सहर्षम् ॥ ग्राम्याः प्रभुं ग्राममुदार आवा वादित्रघोषैः सततश्च निन्युः ॥१३॥ तत्रमुकुन्दः सिंहसंज्ञः
पद्जोऽन्येऽपि विज्ञाः ॥ ते सर्वे सहसूरेण समुनिं तं सिषेविरे ॥१४॥ दिनानि कतिचित्तत्रग्राम्यानानंदयन्प्र
भुः ॥ तैरर्च्यमानोन्यवसादृष्याः लंकारभोजनैः ॥१५॥ सभायां प्रत्यहं तत्र धर्मांश्चवर्णाश्रमोचितान् ॥ जनेभ्यः
कथयामास भक्तिज्ञानोपबृंहितान् ॥१६॥ सूरसिंहादिभिर्भक्तैरनघोल्पं मुकानि च ॥ सस्मेदत्तानि सद्दे

॥स॰जी॰च॰॥ भोजनं भोजितास्तत्र संसदि ॥ १७ ॥ ग्रामे तस्मिन्वाटिकाभ्यो ऽहं तानीकाभ्यो वृन्ताकादीनि भूरिशः ॥ ग्रामीणा आहरं- अ॰१७॥
॥३२॥ ति स्म तस्मै शाकानि चान्वहम् ॥ १८ ॥ तेषां संस्कारचातुर्यं पाचकेभ्यः प्रदर्शयन् ॥ संस्कृत्य भूरिशो जेन प-
पाचापि स्वयं प्रभुः ॥ १९ ॥ संधुक्षितानके ऽग्निं तद्भु परिशुष्क तैलकराहं निधाय क्षिप्त्वा ऽत्र भूरिशस्मिन्व-
तिकरः कदितेनारुह्य ताकशाकम् ॥ २० ॥ क्षिप्त्वा तु कारकारीकरकमलजस्तदत्तकीवीक्षमाणः पीता
पीतांशुकः स्मास्यदस्मितवदनान्सो ऽच्युतश्मेरचक्षुः ॥ २१ ॥ शाकं संस्कृत्य भक्तान्क्रमरचितमहापंक्ति
श्रीपवेत्तमत्रीतापात्रेषु तेषांच पजततरमसौ संददत्त्वा रुदर्थां ॥ पूर्णं लत्स्वादमार्गनतितुरसतपान्ना ऽश्नुतो
भूरिभक्तान्श्रवणं स्तस्य शंसां सांप्रभुरतिसुमुदे संचरन्पंक्तिमध्ये ॥ २२ ॥ ईत्थं नृनान्संचरितेर्भक्तानानं-
दयन्प्रभुः ॥ नागरंकत्ततः प्रायासुरं परिवृतो निजैः ॥ २३ ॥ त्वावासं तत्र सूरस्मगरहे च केसवाऽपरान् ॥ पु-
र्णमावासयामास भक्तान्सर्वान्यथोचितम् ॥ २३ ॥ सभार्यैः ससुतैः सूरस्तस्य नेपांयथोचितम् ॥ आति-
थ्यमकरोद्भक्त्या श्रद्धयाऽत्युदारधीः ॥ २४ ॥ पूजां च कारमहतीं भक्त्या राजा निजप्रभोः ॥ वस्त्रैराभरणैः ज्ञा-
त्वा रूपमुद्रावर्णेन च ॥ २५ ॥ चंदनैः पुष्पहारैश्च सद्वस्त्रैः श्रद्धयान्वितः ॥ सपुत्रः ससुतः सर्वान्भोजैर्नाना
विधैरपि ॥ २६ ॥ तेनातिमानितो भक्त्या भगवाद्दिनपंचकम् ॥ उवास सानंदयन्भक्तान्स्वापयन्धर्ममे- ॥३२॥

वसः ॥ २७ ॥ चतुर्थे दिवसे तत्र सभायामास्थितः प्रभुः ॥ उवाच भक्तान्सकलान्माहिणस्नानि नस्तया ॥ २८ ॥
॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ भक्ताः शृणुत सर्वेऽपि माघो भवत्युत्तरायणम् ॥ स्नानं दानं यथाशक्ति कर्तव्यं त-
त्र सर्वथा ॥ २९ ॥ चत्वारिंशत्तु घटिका मकरे ऽर्कस्य संक्रमात् ॥ उत्तराः पुण्यकालो ऽत्र ज्ञेयः स्नानादिक-
र्मसु ॥ ३० ॥ माघस्नानस्य चारंभः पौष्यामत्राऽखिलैर्जनैः ॥ कर्तव्यस्तत्र मुख्यं तु तिलदानं प्रकीर्तितम् ॥
३१ ॥ चांद्रायणव्रतं चात्र माघमासे विशेषतः ॥ कर्तव्यमुदितं भक्ताः सर्वपातकशोधनम् ॥ ३२ ॥ कृच्छ्र-
व्रतेषु सकलेष्वपि पुंभिरेतत्स्त्रीभिश्च यासु करमस्ति बृहत्फलं च ॥ प्रोक्तं ततो निजशरीरविशुद्धिहेतोः
कार्यं तपः प्रियपरं पतितुश्च सेवा ॥ ३३ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकर-
णे भगवतो लोहग्रामनागरं कपुरगमननिरूपणनामा सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ सुव्रत उवाच ॥ इति नारा-
यणमुनेः स्वामिनो वचनं नृप ॥ श्रुत्वा शुकानंदमुनिस्तं नत्वा प्रश्रितोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ शुकानंद उवाच ॥ माघ-
स्नानविधिं स्वामिन्श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ चांद्रायणव्रतस्यापि विधिमेवक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ सुव्रत उवाच ॥
इत्थं तपस्विना तेन मुनिना पृष्ट आदरात् ॥ जगदानंदयन्भक्तान्सर्वांस्तत्र च स सर्ववित् ॥ ३ ॥ श्रीनाराय-
णमुनिरुवाच ॥ माघस्नानविधिं तुभ्यं कथयामि मुने शृणु ॥ तीर्थ एव विशेषेण माघस्नानं विधीयते ॥ ४ ॥ य-

॥ स॰ग्री॰च॰ सहस्तीर्थ च पारे च वाह्यन स्नातुः सर्पं तमम्॥ विद्यालयस्थं कीर्तिर्ध्रुव सत्तीर्थफलमश्नुते॥ ५ ॥ अश्वत्थ ध्यानः पा ग्र॰१९॥
॥ ३३॥ पात्मानास्ति कोऽशुद्धिश्च संशयाः॥ हेतुर्निदारतस्थैते न तीर्थफलभागिनः॥ ६ ॥ प्रयागे पुष्करे प्राप्य कुरु
क्षेत्रमथापि वा॥ यत्र तत्र च वा स्नायान्माघे नित्यमिति स्थितिः॥ ७ ॥ त्रिरात्रफलदानश्च पाः कश्चिद समुद्र
गाः॥ समुद्रगास्तु पक्षस्य मासस्य सरितो पतिः॥ ८ ॥ अरुणोदयमारभ्य प्रातःकालावधि ध्रुवम्॥ माघस्ना
नस्य कालो हि पुण्यदो मुनिभिः स्मृतः॥ ९ ॥ उत्तमं तु सनक्षत्रं लुप्ततारं तु मध्यमम्॥ सवितर्युदिते स्नानं त
तो हीनं प्रकीर्तितम्॥ १० ॥ तृप्ति र्वै घोदकस्नानं तथा जप्यमवैदिकम्॥ अपात्रे येऽपि दानं च तथानुक्तमसा
त्त्विकम्॥ ११ ॥ ब्रह्मस्वत्र स्त्रिया चैव मंत्रवत्स्नानमिष्यते॥ तूष्णीमेव तु शूद्राणां स्त्रीणां च मुनिसत्तम॥ १२ ॥ पौ
र्णमास्यां तु पौषस्य प्रारभ्य स्नानमाचरेत्॥ त्रिंशद्दिनानि पुण्यानि मकरस्थे दिवाकरे॥ १३ ॥ अथावृत्त ब्रह्मचारी र
स्तु यः माघ्यां स्नानमाचरेत्॥ पदे पदेऽश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः॥ १४ ॥ ततः स्नात्वा शुभे तीर्थे दत्त्वा शि
रसि वै मृदम्॥ वेदोक्तविधिना ब्रह्मन् सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत्॥ १५ ॥ पितॄन्संतर्पयेत्तस्यां चतीर्थं च ततो न
जात्॥ इष्टदेवं नमस्कृत्य पूजयेत्पुरुषोत्तमम्॥ १६ ॥ गृहाश्रमी ब्रह्मचारी च शक्तः स्नानं समाचरेत्॥ अशक्तो
नियमाचारे स्नानमात्रं समाचरेत्॥ १७ ॥ यथा कर्तव्य कर्तव्यं माघस्नानमिति स्मृतिः॥ अतिसत्त्वास्थानतिवृ ॥ ३३॥

द्धाः स्नायु रुष्णेन वारिणा॥ १८ ॥ तिलस्नायी तिलोद्वर्ती तिलहोमी तिलोदकी॥ तिलभुक्तिलदाता च षट्ति
लाः पापनाशनाः॥ १९ ॥ सरितो याः शुभावे तु नवकुंभस्थितं जलम्॥ वायुना ताडितं रात्रौ गंगातोयसमं विदुः
॥ २० ॥ नास्ति पातकं लोके यन्न स्नानाद्विनश्यति॥ मासोपवासादधिकं माघस्नानं मुने ध्रुवम्॥ २१ ॥ नीच
तो भुज्यते दुःखं स्वर्गतो दुःखं न पश्यति॥ एतस्मात्कारणाद्भूमौ माघस्नानं विशिष्यते॥ २२ ॥ अहन्यहनि दात
व्यास्तिलाः शर्करयान्विताः॥ त्रयो भागास्तिलानां द्विचतुर्थः शर्करा मतः॥ २३ ॥ माघावसाने रुचिरान् ष
ड्रसान्संप्रदापयेत्॥ दंपती वाससी सूक्ष्मे सप्तधान्यसमन्विते॥ २४ ॥ त्रिंशन्मोदकादेयाः शर्करातिलसं
युताः॥ ताम्रपात्राणि दद्याच्च तिलोपेतानि शक्तितः॥ २५ ॥ कंबलाजिनवस्त्राणि नानारत्नानि शक्तितः॥ चो
लकानि तु दिव्यानि प्रच्छादनपटांस्तथा॥ २६ ॥ उपानहौ पादुके मोचकौ पापमोचकौ॥ तथास्मद्पि यत्किं
चिन्माघे स्वसम्प्रियं भवेत्॥ २७ ॥ तन्माघस्नायिनां देयं विप्राणां भूतिमिच्छता॥ सर्वोपदाने वक्तव्यं माघः
प्रीयतामिति॥ २८ ॥ नदीतडागप्रस्रविवापिकादौ गृहेऽपि वा शीतजलेन माघे स्नानं विधेयं रविदर्शनात्प्राङ्ग
दाशीति ब्रह्मरूपेण च घस्तम्॥ २९ ॥ इति श्रीसर्वांगिजीवनेनारायणाचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे नाग
रकं पुरे माघस्नानविधिनिरूपणं नामाऽष्टादशोऽध्यायः॥ १८ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ चांद्रायणव्रतस्या

थविधिं स्ववकवराभिते ॥ चैत्रमवादिषु शाणेषु पद्मोक्तं पापशुद्धये ॥१॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां पौर्णमासे समा
हितः ॥ चान्द्रायणव्रतं मासं गृह्णीयात्सर्वपापजित् ॥२॥ गृह्णीयाद्ब्रह्मचर्यं च त्रिकालं स्नानमन्वहम् ॥ ज
ष्मीनारायणस्यार्चा कार्याः स्वं ऽस्त्वदीपकः ॥३॥ आज्येन तर्पयेद्वह्निं सर्वपापोपशांतये ॥ चरुं नैवेद्यतपा
सक्तून्कणान्यानपावकमेव च ॥४॥ शाकं क्षीरं दधिघृतं फलमूलोदकानि च ॥ फलमूलं तु वा पश्चात्याज्य
येन्मासादरात् ॥५॥ धात्रीफलोपमान्ग्रासान्पौर्णमास्यां सुनक्ष पेत् ॥ तद्ग्रासान्पंचदशैवाऽथ क्रासयेच्च
दिने दिने ॥६॥ विंशत्या सहितं येन कृष्णपक्षे भवेच्छतम् ॥ अमावास्यादिने चैव द्विजश्रीष वसेत्ततः ॥७॥ शु
क्लेपक्षतिमारभ्यं चैवं वृद्धिक्रमेण च ॥ विंशत्या सहितं भूयो ग्रासानां स्याच्छतं तथा ॥८॥ एकस्य प्रणवो मं
त्रो भूर्भुवः स्वश्च नवेदिह ॥ भुवस्तृवागां सश्वापि चतुर्णामिह एव च ॥९॥ नवेदयश्च पंचानां वर्णानां नवदशा हतः
समानां तु तपः सप्तमष्टानां परिकीर्तितम् ॥१०॥ कृष्णेवानां नवेदिह च दशानामेतत्राण च ॥ एकादशानामी
शस्तु तेजश्चातः परं भवेत् ॥११॥ त्रयोदशानां पुरुषास्ते तो धर्मः प्रकीर्तितः ॥ शिवः पंचदशानां च ग्रासानां मं
त्र उच्यते ॥१२॥ स्वाहाकारनमस्कारयुक्तैर्मंत्रैः पृथक्पृथक् ॥ अभिमंत्र्य तिलग्रासान्दिनसंख्याक्रमेण च ॥
१३॥ समाप्ते तु व्रते दद्याद्गां गुर्वे च द्विजातये ॥ चान्द्रायणेनैकेन सर्वपापक्षयो भवेत् ॥१४॥ उद्यापने नस

हितं कृत्वैदं व्रतमाप्नुयात् ॥ इह लोके धनारोग्यं सुखं सौभाग्यसंपदम् ॥१५॥ प्राप्नुयात्परलोके च शक्रस्य सद
ने स्थितिम् ॥ विष्णुप्रीत्यै कृते त्वस्मिन्प्राप्नुयाद्धाम वैष्णवम् ॥१६॥ चान्द्रायणव्रतमिति श्रीकृष्णेन मयामुने ॥
प्रायश्चित्तव्रतेष्वेतन्मुख्यं तपाममम् ॥१७॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्था श्रुत्य प्रभोर्वाक्यं शुश्रुकाने रस्तपेतरे ॥ तद्रथ
यश्चतुर्दृपत्ये प्रणेमुस्तमीश्वरम् ॥१८॥ ततः प्रभाते भगवान्पर्वस्नानं तिलोदकैः ॥ कृत्वा ददौ ब्राह्मणेभ्य
स्तिलपात्राणि कांचनम् ॥१९॥ सहस्रशः कंचुलीश्च नीशारांश्च सहस्रशः ॥ मतिजाश्च कंचुकांश्चाऽदात्त्ब्रा
ह्मणेभ्यः सहस्रशः ॥२०॥ ब्राह्मणान्भोजयामास तद्दिने भोजनैर्वरैः ॥ ददौ च दक्षिणां तेभ्यो भगवान्
धर्मरक्षकः ॥२१॥ संतर्प्य धार्मिकश्च मुनीन्सद्भ्यैर्भा तु निवासे स्वयमप्यभुक्त रात्रौ सदः स्थः सउपादिशत्स्वान्स्व
संमतां श्री कृष्ण भोक्ति शिक्षाम् ॥२२॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे नागटंक
पुरे चान्द्रायणव्रतविधिनिरूपणनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥ सुव्रत उवाच ॥ दिनानि पंचैव स नागटंकप
त्तपुरे स भगवान्नुषित्वा ॥ सूरेण भक्तैश्च वृतोऽश्वविजैः स्वैर्हेमंतसिंहस्य पुरं प्रतस्थे ॥१॥ तं सोऽध्वनि प्राहस्व
पसदोशस्वग्रामामादीनयनस्ततस्त्वं ॥ पुरं व्रजिष्यामरतिप्रभुक्तेन येत्विशीर्षास उरीचकार ॥२॥ पक्षे कि
स्या मम वा पतस्य पंचाजसर्जु मराजिरस्य मम ॥ श्रुत्वा तमायातमनुपसिंहो ग्राम्यैः समं संमुखमाजगाम

२॥ नेतुं प्रणम्याभ्युत्थमादरेणाहेमंतसिंहः समेत्य सर्वे॥ वादित्रनादैः समयेव निन्युर्ग्रामं स्वभक्तं तमुदारकी
र्तिम्॥४॥ हेमंतसिंहोऽथ निजे गृहे तं निवासयामास सपार्षदं च॥ यथोचितं वासयतिस्म सर्वान्नन्यांश्च
भक्तान्नृपतिर्नृपवर्य॥५॥ हरेर्भगवतानीच स्त्रीपुंसानां स भूपतिः॥ यथोचितं यथावित्तं चकारातिथ्यमादरा
त्॥६॥ सर्वसंपत्समृद्धं स्वं गृहं स्वं सपरिच्छदम्॥ प्रभोरधीनं कृत्वैव तस्यावतिष्ठिवत्स्वयम्॥७॥ निवृत्तिधर्मि
वासाहं तग्रामं वीक्ष्य स प्रभुः॥ पूर्वोपानग्रसंचित्वारीन्विदन्नाह नराधिपम्॥८॥ ॥श्रीनारायणमुनिरुवाच॥
अयं ग्रामः समीचीनः सतां वासाय संमतः॥ जीर्णदुर्गपुरावासीनस्मभ्यो रोचते किल॥९॥ ग्रामस्तवायं प्रा
चीनस्तु रेवतेवै न हि॥ विशेषं नैव पश्यामि जीर्णदुर्गेन तस्य तः॥१०॥ न येयाय दित्रागम्मा तदहं दित्रांस्तु
वासरान्॥ वसाम्यत्र तु राजर्षे दित्रान्मासानपि ध्रुवम्॥११॥ इत्युक्तः स नृपो भूयम प्रीतः प्रोवाच तं प्रभो॥
यत्रैव जाते भवेत्तत्र सद्भिः सह सुखं वस॥१२॥ ममापि न विशेषोऽस्ति पुरे ग्रामातु कश्चन॥ पौराः स्वदर्शनं क
र्तुमत्रायास्यंति सर्वशः॥१३॥ तत्रोवास ततः स्वामी भक्तैः सह मुदान्वितः॥ भक्तानां नंदयन्सर्वान्स कुटुंबं नृपं
च तम्॥१४॥ यथोत्तमस्य नृपतेर्गृहं दुर्गपुरे प्रभोः॥ स्वकीयमेवाऽस्ति तथा गृहं तस्यापभूत्किल॥१५॥ स कुटुं
बस्य नृपतेस्तस्य भक्त्या वशीकृतः॥ सार्द्धमासं सुखेनैव न्यवसत्तत्र स प्रभुः॥१६॥ तद्दर्शनार्थमाजग्मुर्जीर्णदुर्गनि ॥३५॥

वासिनः पुरुषाश्च स्त्रियः॥ सर्वास्तद्भक्ताः स्निग्धचेतसः॥१७॥ ग्रामांतरेभ्योऽपि जनास्तत्राजग्मुः सहस्रशः॥ मा
नितास्ते भगवता स्व सद्दर्शनोत्सुकाः॥१८॥ तत्रस्थः शिवरात्र्यां च तत्राद्यावन्महन्॥ उपवासं हरिश्च
क्रेतदा भक्तजनैः सह॥१९॥ महारुद्राभिषेकं ब्राह्मणैः कारयत्तरि॥ कारयित्वा ददौ तेभ्यो दक्षिणां प्रचुरां ततः
॥२०॥ द्वितीयेऽह्नि समे विप्रान्भोजयित्वा सहस्रशः॥ चकार पारणं स्वामी धर्मोधव परिरक्षकः॥२१॥ प्रत्यसंच
सभासंस्थो नित्यं भक्तान्सदर्शिता॥ ब्रह्मविद्यात्मकां रां श्रुत्वैवरोकानप्यबूबुधत्॥२२॥ जन्मोत्सवं भगवतो नर
नारायणस्य च॥ फाल्गुने फाल्गुनीकृष्ण्ये महोत्सवमकरोत्प्रभुः॥२३॥ वत्सा जयेष्यथा पूर्वं समचकारमहोत्सवम्॥
तथैवात्राभिगवां श्रुकारानेद यन्निजान्॥२४॥ नानादेशागता जो काभक्त्याऽनचुस्तमीश्वरम्॥ उपचारै
र्बहुविधैरनेकैश्चाऽभ्युपायनैः॥२५॥ हेमंतसिंहस्तु नृपः स्वस्य हर्तस्य पूजनम्॥ चकार च विशेषेण तद्दिने तस्मि
न्निजैः सह॥२६॥ नानाविधानि वस्त्राणि मौक्तिकानि रूपाणि सः॥ अलंकारान्बहूंश्चैव मान्ददौ तस्मै च भक्तितः
॥२७॥ काश्मीरकेसरोपेतचंदनेन स्रगाधिना॥ अखंडै रक्षतैः श्वेतैः पीतैः हरैश्च द्रोणवरैः॥२८॥ अबिरेणाग्नु
लालेन महानीराजनेन च॥ संपूज्य पुष्पांजलिना साष्टांगं प्रणनाम सः॥२९॥ ततो रामप्रतापश्च माननुजः समपू
जयत॥ अमूल्यवस्त्राभरणैर्गंधमाल्याक्षतादिभिः॥३०॥ गंगादित्यादयो योषास्तं पुपूजुः सतां पतिम्॥ अ

मेपि पौराः सर्वे च ग्राम्याश्चार्चनं समाचरन् ॥ २१ ॥ स श्रीमान् कुशराजाय मुनीन् सर्वांश्च भक्तितः ॥ वेदना
क्षतपुष्पादीर्वै संनेः सङ्गिरार्चयत् ॥ २२ ॥ सिता स मिष्टैः पक्वान्नैर्भक्ष्यैर्भोज्यैश्च भूरिशः ॥ संतर्पयामास स
तान् नराधिप उदारधीः ॥ २३ ॥ तस्मिन्महोत्सवे रात्रौ महत्यां भक्तसंसदि ॥ समस्थितिहासनारूढाः राज्ञीकक्षे
स्थिता वधू ॥ २४ ॥ तत्रैव पौरग्रहस्थाश्च सधवा विधवाः स्त्रियः ॥ वीक्षमाणास्तमेवैकं निविडं निखिला अपि ॥ २५
॥ तानुवाच हरिर्भक्तान्संज्ञया कस्यचिद्धृदि ॥ कश्चिद्रुदितवेत्तर्हि रुदन्तेतितिन राधिप ॥ २६ ॥ संप्रेरणो नाऽयस
तामखंडानंदस्तदा वर्णिवरः प्रणम्य ॥ बद्धांजलिस्तस्तु रतौ निषण्णः पप्रच्छ तं सर्वविदं विनीतः ॥ २७ ॥ इति
श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पंचालग्रामे दीक्षोत्सवनिरूपणनामा विंशो
ऽध्यायः ॥ २० ॥ कुशल उवाच ॥ अथ दैनांदिन लिख्यते ॥ तस्मिन्महोत्सवे रात्रौ महत्यां भक्तसंसदि ॥ समस्थितिहासना
रूढाः राज्ञीकक्षे स्थिता वधू ॥ १ ॥ तत्रैव पौरग्रहस्थाश्च सधवा विधवाः स्त्रियः ॥ वीक्षमाणास्तमेवैकं निविडं निर्नि
खिला अपि ॥ २ ॥ तानुवाच हरिर्भक्तान्संज्ञयाः कस्यचिद्धृदि ॥ कश्चिद्रुदितवेत्तर्हि रुदन्तेतितिन राधिप ॥ ३ ॥ संप्रे
रणो नाऽयस तामखंडानंदस्तदा वर्णिवरः प्रणम्य ॥ बद्धांजलिस्तस्तु रतौ निषण्णः पप्रच्छ तं सर्वविदं विनीतः ॥
४ ॥ अखंडानंद उवाच ॥ भगवन् ब्रह्मविद्यायाः सम्यग्वेत्ता प्रवर्तक ॥ एक एव त्वमेवाऽसि यत्र मुनेरीति स्थस्यः ॥ ३६ ॥

श्रावयन्तो महर्षीणामेषां प्रश्नमभीष्टकम् ॥ प्रश्नमेकं हि तं पृष्ट्वा ब्रूहि तस्योत्तरं प्रभो ॥ ६ ॥ एकमेवाद्वितीयं वै
ब्रह्मेति वदति श्रुतिः ॥ ब्रह्मैवेदं खल्विदं सर्वमित्यपि श्रुतिशासनम् ॥ ७ ॥ एतन्मतमुपाश्रित्य जीवेश्वरजगत्स्व
पि ॥ मायामयानि मिथ्येति प्राहुः केचन पंडिताः ॥ ८ ॥ नित्यानां नित्यस्त्याद्याः श्रुतीराजेव केंचन ॥ जीवेश्व
राणां नित्यत्वं विद्वांसोऽत्रवदंति हि ॥ ९ ॥ एतन्मोर्मतयोः स्वामिन्निर्णयं वक्तुमर्हसि ॥ उभे सत्ये किमथवा तयो
रेकमृते मतम् ॥ १० ॥ कुशल उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य प्रोवाच स जगद्गुरुः ॥ हर्षयन्मधुरैर्वाक्यैः सदः सं
दःसंस्थानृषीश्च तम् ॥ ११ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ मुनयः शृणुत त्वं वाऽखंडानंद महामते ॥ द्वैताद्वैतेवदं
तीनां श्रुतीनामाशयं ब्रुवे ॥ १२ ॥ ब्रह्मसत्ता ब्रह्मोमुख्यतया रूपमेव प्रवर्तते ॥ भगच्छब्दवद्धि हि व्यक्तितनानी हि नि
श्चितम् ॥ १३ ॥ स्वरूपेण गुणैश्चापि निरवध्यस्तिजास्थिता ॥ तस्यैवास्तीति ब्रह्मात्मामन्वर्थो श्रुतयो विदुः ॥ १४
॥ ततोऽमतत्तु विज्ञेयात ध्यानोपासनेन वै ॥ तत्त्वाधर्म्यात्तदात्मत्वा द्रूदसंज्ञाऽनुरागतः ॥ १५ ॥ स्वरूपं च स्वभा
वश्च विभूतिश्च तथा गुणाः ॥ नित्याः संति हरेर्द्योतं भ्यत्रत्वागेनुकामताः ॥ १६ ॥ स संतानमनंतं च यः सर्वज्ञ
श्च सर्ववित् ॥ इत्याद्याः श्रुतयोऽतस्तं तारतावर्णयंति हि ॥ १७ ॥ ईश्वरब्रह्मसाभिधः कृष्णोऽजयेद्याः संति केऽश्वरे
॥ विज्ञापयितुं प्रकृत्यादिशिष्यतेए क एव सः ॥ १८ ॥ तमेकं चाद्वितीयं च वदंति श्रुतयो द्विज ॥ स्थितं तदियेत्र सपु

रेनिर्गुणं चेश्वरे परम्॥ १९॥ उपासनेन यस्तस्य प्रायः आत्यंतिकं लयम्॥ निर्विकल्पस्थितो तं स योगी प्रकु
तिकेवलम्॥ २०॥ ब्रह्मैव ब्रह्मविदिति श्रुतिवर्ण्यः स योगिराट्॥ महामुक्त इति प्रोक्तस्तत्वविद्भिर्द्विजोत्तम॥ २१
॥ समस्तं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति पश्यति॥ ज्ञानआनंदरूपं च सच्छुद्धं ब्रह्मवित्तदा॥ २२॥ विना ब्रह्मस्वरू
पं स्तनोर्ध्वं नाधो न चोत्तरे॥ न विश्वं नेश्वरं नैव जीवान्किंचिदपीक्षते॥ २३॥ स्वरूपस्थितिं प्राप्यितुं तीव्रवैराग्य
वेगिनम्॥ गुरुश्चैकमिति श्रुत्वा शिष्यं बोधयते विदम्॥ २४॥ एकं ब्रह्मास्मीति वर्णिन्नेव श्रुतिर्निरूप्यते॥ निसा
नोनिलरस्सेनेयथोक्तं तत्त्वचिंतकः॥ २५॥ मेस्थूराणां द्विजीवानां उयेप्राकृतीकृतया॥ आत्यंतिकेऽपि नैवा
स्ति स्वरूपस्य विना ज्ञानम्॥ २६॥ लये प्राकृतिके देहे विराट्कृतात्मसंज्ञितो॥ स्थूरस्य विलीयेनैव वै वर्णिसत्तम
॥ २७॥ अव्याकृतेन देहेन स आस्ते प्रकृतौ तदा॥ स्थूलसूक्ष्मौ न यादे होर्जीवानामपि न व्ययतः॥ २८॥ त्रिगेभ
वंति प्रकृतौ ते कारणाख्याः शरीरिणः॥ प्रधानसंज्ञा वर्णींद्र सा तु प्रकृतिरूच्यते॥ २९॥ त्रिगेभवति सा मूलप्रकृ
तौ च सपूरुषा॥ न तु स्वरूपतो नाशो त्योते यां भवति क्वचित्॥ ३०॥ आत्यंतिके च प्रलये प्रकृतिः सापि पुरुषे॥ त्रि
गेभवती सूर्यस्य प्रकाशो रजनी यथा॥ ३१॥ स महापुरुषः साकं महत्तामायया तया॥ शेतेऽक्षरस्य प्रकाशेत
देकः रूप एव हि॥ ३२॥ नश्यकारणादेहा विमुक्ता ध्यानबलेन तु॥ रूपस्य दिव्यदेहेस्ते ब्रह्मण्येवासतेऽक्षरे॥ ३३॥ ॥३७॥

लयं द्वयेऽपि नैतेषां स्वरूपेण विना ज्ञानम्॥ भवतीति श्रुतिः स्वज्ञाचिन्मानाद्महामते॥ ३४॥ उत्पत्तिकाले
सर्वेऽपि पुंप्रकृत्यादयः पुनः॥ आविर्भवं समीचित्रपपापूर्वैं तदिच्छया॥ ३५॥ अप्राकृतशरीराये मुक्तास्ते
तु निजेच्छया॥ आविर्भवंति त्यूथवानेनाऽवतरंता सह॥ ३६॥ निलाने तान्छुतिशीक्ता ज्ञानिमुक्तविदेहिश्
॥ रूपमोपास्ति बलेनापि वीक्षंते च यथातथम्॥ ३७॥ योगिनस्ते तु संपन्ना भक्तिज्ञानविरक्तिभिः॥ समाधि
सविकल्पहि प्राप्ताऽस्य च गम्यताम्॥ ३८॥ मेरौ स्थिता यथा तस्मादवराम वैतान्नराः॥ वीक्षंते च द्रुमान्सर्वां
स्तदाधारं च भूतलम्॥ ३९॥ सविकल्पसमाधिस्था ज्ञानिमुक्तास्तथेश्वरम्॥ मायाश्रीवांश्च वीक्षंते ब्रह्म सच्चते
ऽथकृपृथक्॥ ४०॥ जीवकोजीकाच जस्याश्च यथा वा पुरुषाद्विज॥ पश्यंति कंभूतं जनोस्सर्वान्पिनगानदु
मान्॥ ४१॥ तथैव ते महामुक्ता निर्विकल्पसमाधयः॥ न सैकमेव वीक्षंते जीवेशादीन्तु पृथक्॥ ४२॥ रूप
मोपास्ति बलं यस्माद्यतारतम्य वशादमी॥ त्रिविधा मुक्तिकथ्यंते निर्विकल्पसमाधयः॥ ४३॥ स्वकुक्षाबी ह्नी
वस्य बुद्धीन्द्रियमनो जयात्॥ स्वयं चोपशमोपारमवर्त्तते वर्णिसत्तम॥ ४४॥ साक्षात्कृष्णे यस्य पुंसो बुद्धीन्द्रि
यमनोजयात्॥ नाहं कृष्णं चोपशमो जायते स्मात्स आदिमः॥ ४५॥ स्वकुसौ प्रजयाख्यायां ब्रह्माण्ड स्वाभि
मानिनः॥ जयात्रिजीकर्रेशस्यस्यं यादृक्शांतता॥ ४६॥ साक्षात्कृष्णेयस्य पुंसो बुद्धीन्द्रियमनोजयात्॥

॥स॰जी॰ष॰ तादृक्रूपस्वरूपं चोपशमो जाग्रतिस्यात्समधूपः ॥४७॥ विराट्तत्कारणैः स्यात्कंप्रधानस्य जगाद्यथा ॥ प्रकृ- अ॰२१॥
॥३९॥ तौ प्राकृतजये सूक्ष्मं पुंसश्च ज्ञानतता ॥४८॥ साक्षात्कृष्णेयस्य पुंसो बुद्धीन्द्रियमनोजयात् ॥ तथा सूक्ष्मंचो-
पशमो जाग्रतिस्यात्सर्वोत्तमः ॥४९॥ कृष्णसंबंधिसौख्यं यत्सर्वसौख्याधिकं हितत् ॥ दृष्टान्तमात्रमेतत्तु सु-
खुस्यादिसमीरितम् ॥५०॥ इत्थं हि ते महासुखा नवं त्रिविधा द्विज ॥ उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठाः कथ्यंते स्थितिवे-
दिभिः ॥५१॥ निर्विकल्पस्थितिर्वजाकुन्मतान्मसदृश्य ॥ जीवेशानेकस्थितान्याकृतिरिति जानीहि निश्चितम् ॥५२
॥ एकत्वमेवं वर्णोऽत्र श्लोकंवावगम्यताम् ॥ श्रुतिप्रामाण्यतो विद्धि सत्यमेव मतद्वयम् ॥५३॥ ये तु नैवं स्थितिं प्रा-
सा ब्रह्मैक्यं शास्त्रमात्रतः ॥ बुध्वा यथेष्टाचरणं कुर्वते ते पतंत्यधः ॥५४॥ तादृशाः स्वकृतं पापं स्वशिष्या-
णां च पातकम् ॥ आर्त्तनादेन कुर्वंतो बोधयन्ते यमाज्ञये ॥५५॥ ब्रह्मशब्दद्वयं यत्र प्रोक्तं स्यात्तत्र तु द्विज ॥ आ-
द्यं तु भगवद्धाम महत्तत्त्वं तदक्षरम् ॥५६॥ द्वितीयं तु स्वयं कृष्णः सर्वकारणकारणम् ॥ अक्षरात्स परस्त्युक्तो द्विधां-
गश्चेति बुध्यताम् ॥५७॥ भेदो हि वास्तवो नूनं जीवेशब्रह्मणां हरेः ॥ नित्यानां नित्यइत्यादिश्रुतिभिः प्रतिपादि-
तः ॥५८॥ ब्रह्मविस्वरमाप्नोती सेषा श्रुतिरपिस्फुटम् ॥ प्राह ब्रह्मविदां सेव्य परब्रह्मेति सन्मते ॥५९॥ आत्मा-
शरीरं यस्यास्ति नैवात्मा वेति यं तथा ॥ पश्चात् रोपमयतित्थात्मानमस्मृतः प्रभुः ॥६०॥ शरीरमक्षरं यस्य नैव यं ॥३९॥

वेति चाक्षरम् ॥ यश्चान्तरे यमयति त्वक्षरं सोऽमृतः प्रभुः ॥६१॥ इत्याद्यर्थाः श्रुतिगणोत्तक्षरब्रह्मणो-
पि च ॥ प्राहुः कृष्णशरीरत्वं तद्भिन्नत्वं तथा स्फुटम् ॥६२॥ अक्षरस्यापि चेन्नास्ति ब्रह्मणः कृष्णरूपता ॥ कु-
तस्तर्हि तदेशस्य जीवस्य तु कुतस्तमाम् ॥६३॥ ततो निःसंशयो भूत्वा मुमुक्षुः सर्वथा हरिम् ॥ योभजेत समु-
क्तः स्यादितरः संसृतिं व्रजेत् ॥६४॥ श्रीमद्रामानुजाचार्यैरयमर्थः सविस्तरम् ॥ निर्णीतोऽस्ति महाभाष्ये सं-
क्षेपान्मम चोदितः ॥६५॥ स्कंद उवाच ॥ इत्युक्ते श्रुतिसिद्धांतं हरिणा सनराधिप ॥ वर्णीन्द्रसाधवः श्रुत्वा
तेनेमुर्न्नष्टसंशयाः ॥६६॥ सत्यस्थानं ततो गंतुं तानाताप्याः द्विजान्हि जानन् ॥ प्रभुः स्वयं निजावासमाजगा-
म दयानिधिः ॥६७॥ इत्थं हरिस्तत्र सवाक्यिजासेर नेदं यन्न लक्ष्मेवभक्तान् ॥ हेमंतसिंहस्ममनोरथं च सं-
हृत्य नू नक्तर्गतो रुवाच ॥६८॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पंचालनगरे
मेद्वैताद्वैतप्रतिपादकश्रुत्यर्थनिर्णयनिरूपणनामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥ स्कंद उवाच ॥ तस्माद्ग्रामात्प-
श्चिमायां दिशि किंशुककानने ॥ उदग्राः कारिताराज्ञा मुनीनामनकृच्छुमाः ॥१॥ एकदा पापमोचन्यामेकाद-
श्यां निशि प्रभुः ॥ जगाम कतिभिः शिष्यैः पार्षदैः सह तत्र सः ॥२॥ उत्तमेन च सोमेन हेमंतेन सवेधुना ॥ अ-
न्वितश्च मुकुंदेन तथारत्नजिदादिभिः ॥३॥ ददर्श तत्र सयुनीन्कुर्वतो व्रतजागरम् ॥ हर्ष्वीसकेन गीतेन ता

तीवाद्यो नृपयज्ञः ॥४॥ तेपि तेवाक्षंसे तस्थानत्वा सतुरसुत्तमम् ॥ वर्तांतिके दंडःपीवं न्यषीदन्तत्र सोऽत्यु
त्तः ॥५॥ तदाज्ञया पुनस्त्वक्रूर्तिं चहूस्त्री सकं ततः ॥ सिंहासनं तदभितो भ्रमतस्तन्मुखेक्षणाः ॥६॥ विचि
त्रपङ्गीते स्तहास पर्यंतःस्थितानननम् ॥ अचिकीर्त्तनगुणांस्तस्य निशीथोऽपाम्यपद्युत ॥७॥ श्रांतांस्त
दानीं मुनयो निषेदुस्तिहरेपुरः ॥ प्रसन्नं तन्मुखं प्रीत्या वीक्षमाणाः स्थिराशनाः ॥८॥ अथ तत्रैव पात
स्वदद्दृशुः सहसैवते ॥ सहोस्य कोटिसूर्येंदु तुल्यं भूतं महन्महः ॥९॥ भूतं संतेन च तेसर्वे प्रापुर्नूः स्वं दिशो
प्यत्र ॥ तत्राऽपश्यन्महपुंनेस्वेशांति दिव्यदर्शनम् ॥१०॥ दिव्यसिंहासनारूढं नवीनजलदासितम् ॥ सुधां
शुकोटिसंकाशं दिव्याभरणभूषितम् ॥११॥ दिव्यपीतांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनम् ॥ दिव्यैः सुरभिभिः पौ
ष्पैः शोभितं हारशेखरैः ॥१२॥ सुभ्रूलतं सुनासं च पद्मपत्रायतेक्षणम् ॥ स्निग्धबिंबफलानोष्ठसस्मितान
नपंकजम् ॥१३॥ अनर्घ्यमौक्तिकसमदंतावलिविराजितम् ॥ धृत्वा कराभ्यां मुरलीं वादयंतं मनोहरम् ॥
१४॥ दधतं कौस्तुभं कंठे वनमालां च शोभनम् ॥ विराजत्हृदयश्रीवत्सं छीवत्सं तु किरीटिनम् ॥१५॥ कर्णयु
ग्मोत्तसद्दिव्यमकराकृतिकुंडलम् ॥ अकलकिलनंशाननस्वपंक्तिविराजितम् ॥१६॥ श्रीमदामविष्वक्सेना
द्यैः पार्षदसत्तमैर्निजैः ॥ सेवितं राजचिह्नैश्च छत्रचामरैः ॥१७॥ तस्य पश्चाद्वामभागे लक्ष्मीं पद्मकरां

चने ॥ कौसुंभवाससं गौरीं सर्वाभरणभूषिताम् ॥१८॥ मंदारपुष्पकबरीं दिव्यसीमंतभूषणाम् ॥ शारस्य
तेंदुवदनां पीनोन्नतपयोधराम् ॥१९॥ सुनासां सुदतीं सुभ्रूं जंतीचारुविलोचनाम् ॥ नादोत्तसहंसकयु
ग्मलनूपुरशिंजितो ॥२०॥ विशालभालविलसद्दिव्यकाश्मीरपत्रिकाम् ॥ स्वकपोलांनिष्ककंचीस्वेच्छाच
क्रैकवीक्षणाम् ॥२१॥ रत्नदंडेन लघुना चामरेणातिभावतः ॥ वीजयंतीं निजपतिं ता ददर्शी राधिकां तथा ॥
२२॥ दक्षिणेऽथ हरेर्देहमदरज्जुस्तिऽतिभावतः ॥ श्वेतांगं श्वेतवसनं दिव्यालंकारशोभितम् ॥२३॥ धर्मस्य वा
मभागेऽथ भक्तिं मूर्तिमतीं च ते ॥ ददृशुः स्वर्णगौरांगीं दिव्यवस्त्रविभूषणाम् ॥२४॥ अन्यानप्यदिव्यवपुषो
दिव्यालंकारवाससः ॥ अपश्यद्यौषितस्तस्य दिव्यांगांस्तु तांस्तथा ॥२५॥ ततः प्रणम्य तान्सर्वान्मुनयस्ते
निजेश्वरम् ॥ अस्तुवन्नरसमनसः पुलकांचितविग्रहाः ॥२६॥ नमो नमस्ते कृपणाय वासुदेवाय ते प्रभो ॥ नारा
यणाय मुनये स्वामिने धर्मसूनवे ॥२७॥ भगवन्नद्य पूर्वं त्वमस्माभिस्त्वं तु विग्रहे ॥ योऽस्य स्वामी स एवासि
कृष्णो राधारमापतिः ॥२८॥ ये त्वेते तव पार्श्वस्था देवा देव्यश्च संततम् ॥ न जानीमो वयं स्वामिन्मनोनयनने
दनाम् ॥२९॥ श्रुत्वेति ते तेषां वचनं प्रोवाच भगवान्सतान् ॥ धर्मदेवोत्थ यं साक्षाद्भक्तिरेषाऽस्य च प्रिया ॥३०॥
एताश्च धर्मपत्न्योऽस्याः श्रद्धा मैत्री दयादयः ॥ शुभप्रसादप्रमुखा आसां पुत्रा इमेऽनघाः ॥३१॥ दिव्यदेहा इमे

॥ स॰ जी॰ प्र॰ १ नित्यं वर्त्तते हि मद्भक्तिके ॥ ईदृग्रूपदर्शनमिव दुर्लभं तेह्यदीक्षणाम् ॥ ३२॥ एकान्तिकास्तु ये भक्तास्ते कञ्चित्तु अ॰ ५२॥
॥ ४०॥ मदिच्छया ॥ पश्यन्त्येतान्हि मुनयो न तु सर्वे निजेच्छया ॥ ३३॥ युष्माभिरेकादशीकाव्रतं जागरणान्वितम् ॥
क्रियन्ते यच्च पाल्यन्ते धर्मा एकान्तिनामपि ॥ ३४॥ अतोऽहं मांभिः सहैवेत्र सन्तोऽस्मीति दर्शनम् ॥ दत्तमीदृग्वि
धमथो मद्देव्योऽविषयतां वरः ॥ ३५॥ इत्थं स्वस्वामिना तेन वरार्थं प्रेरितास्तु ते ॥ प्रणम्य तं च राजन्वधूराख्या नीदृशा
न्महर्षयः ॥ ३६॥ यदि प्रसन्नो भगवंस्तर्हि ते मानुषाकृतेः ॥ नानाविधचरित्रेषु मा मोहोऽस्तु कदापि नः ॥ ३७
मांप्रत्येवं पादयोर्नाथ स्त्वय्यस्तस्माकमीप्सुरः ॥ नारदेवास्तु सततं नराकृतिधरस्त्वमि ॥ ३८॥ अस्माकं च वती म
किल्विषिस्मादिति देहिनः ॥ इत्यर्थितः स तैर्भक्तैस्तथास्त्विति वरान्ददौ ॥ ३९॥ धर्मादीस्ततस्तत्रोचुर्मुनयो वि
नमाननाः यदि प्रसन्नाः पूर्वं स्य वसता स्मासु तत्सदा ॥ ४०॥ कामात्क्रोधाच्च लोभाद्देः सर्गोदस्मान्स्वधर्मजात्
॥ पूर्वं सदा रक्षतेति दत्तनौ विबुधोत्तमाः ॥ ४१॥ सुव्रत उवाच ॥ इति तैः प्रार्थितास्ते पिनीतास्तेभ्यस्तथास्त्वि
ति ॥ वरान्दुस्ततः स्वामी साकं तैरास पूर्ववत् ॥ ४२॥ ततोऽतिविस्मितास्ते सर्वे तं प्रणेमुर्नराकृतिम् ॥ मुखपिता
प्रभुस्तांश्च स्वावासमगमन्नृप ॥ ४३॥ एकादशीजागरणं कुर्वंस्तत्र समं शुरैः ॥ कृतस्तैः पार्षदांश्चैव च तुष्ट
राश्च पावित्रात ॥ ४४॥ हेमंतोत्तम सौम्याद्याः मास्युपास्तस्य च प्रभोः ॥ दिव्यरूपे क्षणान्न ताप्सुचुः सस्मितानननम् ॥ ४०॥

४५॥ कोऽस्य वैकुण्ठ प्रकाशस्य राधालक्ष्मीयुतस्य ते ॥ ईक्षणां भक्तिधर्माद्यैः स्वार्थं तं दुर्लभं नृणाम् ॥ ४६॥ अहो
तदपि नो जातं धन्याः स्मो भाग्यशालिनः ॥ इत्युक्तागतदृगिरः प्रेम्णाऽन्याश्च वच्युते ॥ ४७॥ तदा तानाह भग
वान्प्रसन्नः पार्षदान्विजान् ॥ सर्वे शृणुत पूर्वं मे भो भक्ताः प्रवराश्च वः ॥ ४८॥ अनन्यभक्तियें पांसा वासुदेवे
नराकृतौ ॥ ईदृशं दर्शनं तेषां दुर्लभं नैवनिश्चितम् ॥ ४९॥ भारते भगवद्गीतास्वेतद्देवनिरूपितम् ॥ विष्णुरूपं
दर्शयित्वा श्रीकृष्णेनार्जुनं प्रति ॥ ५०॥ सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ॥ देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शन
काङ्क्षिणः ॥ ५१॥ नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ॥ शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ ५२॥ भक्त्यात्व
नन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ॥ ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ५३॥ तथा सनत्सुजातीयेऽप्यसौ ध्या
येपुनः पुनः भक्तियोगयुतामेव दर्शनं स्यादिति शितम् ॥ ५४॥ अथाच्च कालयमयोर्बन्धनात्कर्ममाययोः ॥ न
स्याश्च मुच्यते जीवः सतां निष्कृत्यसेवया ॥ ५५॥ वर्णाश्रमेतरेषां च धर्मोऽयं त्यागिनामपि ॥ स्वनुष्ठितस्य तस्ये
षां भक्तिरेवाक्षयं फलम् ॥ ५६॥ यज्ञदानव्रततपस्स्वाध्यायतपसामपि ॥ तीर्थदेवोपासनानां पूर्त्तानां सांख्य
योगयोः ॥ ५७॥ फलं च नियमादीनां भक्तिरेवाक्षयमतम् ॥ अन्यथा तु क्षयिष्ण्वेव कथितं तत्क्रियाफलम् ॥
५८॥ सेतिहासपुराणानामस्ति तात्पर्यमत्र वै ॥ श्रीमद्भागवतस्यापि तेषां सारस्य सर्वथा ॥ ५९॥ मास्येव भवतां

॥ स॰जी॰च॰ तस्माद्धर्मादिसहितस्य मे ॥ संजातं दर्शनं दिव्यमिति जानीत पार्षदाः ॥ ६० ॥ कृष्णव्रत उवाच ॥ इत्युक्तास्तेन भगव अ॰ २२ ॥
॥ ४१ ॥ तांस्तं प्रणम्य मुदान्विताः ॥ आत्मानं मेनिरे धन्यं तत्सान्द्रकृदाश्रयाः ॥ ६१ ॥ हार्दं तेषां नैसकं कृत्वा भोजयि
त्वा द्विजान्बहून् ॥ चकार पारणं स्वामी सहस्वैः पार्षदादिभिः ॥ ६२ ॥ अथोत्तमेन नृपया साकं जयितया
न्वयाम आर्थितो भगवानैच्छद्यातुं दुर्गपत्तनम् ॥ ६३ ॥ ज्ञात्वा हरेर्जिगमिषां नृपतिस्तदानीं हेमन्तसिंहनृपति
स्तमुपेत्य नत्वा ॥ प्रेमाश्रुनेत्रयुगलः पुलकांकितांगस्तुष्टाव बद्धकरसंपुट ईश्वरं तम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीम
त्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पञ्चालग्रामे धर्मादिसहितनिजदिव्यस्वरूप
दर्शनादिनिरूपणनामा द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ हेमन्तसिंह उवाच ॥ देवाधिदेवाय दयाजयाय नमः
परायाखिलकारणाय ॥ भक्तप्रियायाऽद्भुतलक्षणाय नारायणायेश नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ १ ॥ प्रसन्नवक्त्राय
स्मितांबराय सत्सुप्रहासाय मनोहराय ॥ जंबूत्सुपुष्पोत्तमशेखराय नाराः ॥ २ ॥ स्वसात्म्यसद्धामनिकेत
नाय मुक्तैः स्वभक्तैः परिसेविताय ॥ सुमूर्तितेजोनिधिमध्यगाय नाराः ॥ ३ ॥ शान्ताय दान्ताय तपःप्रिया
य श्रुतायापक्षिकृताय गुणातिगाय ॥ एकान्तिधर्मप्रतिपादकाय नाराः ॥ ४ ॥ निष्कामनामव्रतपालकाय नि
ष्कामनामव्रतचारकाय ॥ निष्कामनामव्रतजंभनाय नाराः ॥ ५ ॥ अशेषदुःखौघविनाशकाय प्रकाशका ॥ ४१ ॥

यातिस्फुरत्प्रदाय ॥ निःश्रेयसापवशमाभिधाय नाराः ॥ ६ ॥ नरेशतत्त्वाखिलधारणाय प्रपन्नजीवार्ति
निवारणाय ॥ प्रसन्नदेवाय महेश्वराय नारा॰ ॥ ७ ॥ महामुनिव्रातनिषेविताय श्रुतादयाक्षांतिपराय
णाय ॥ नित्याय जीवेश्वरणोद्धृताय नारा॰ ॥ ८ ॥ भगवंस्त्विरकालीनो रूप्यो मम मनोरथः ॥ त्वयेहाऽऽगत्य
कृपयाद्य तः पूर्णो दासवर्य्या ॥ ९ ॥ इमोऽस्ति नातिदूरे वै जीर्णदुर्गपुरं मम ॥ तत्र पावय त्वमिति मेऽप्रार्थि
तं स्वपतिप्रभो ॥ १० ॥ सहस्रशः पौरजनास्तव संदर्शनादिना ॥ प्राप्स्यंति तन्मसाफल्यमित्युक्तो हरिरब्र
वीत् ॥ ११ ॥ एवं चेत्तर्हि भूपाल यास्यामो जीर्णवत्तपुरम् ॥ त्वद्विज्ञाते न पूर्णा स्यात्तीर्थयात्रापि नो भवेत् ॥ १२ ॥
इत्युक्तस्तेन मुदितस्तं देवं सह बन्धुभिः ॥ पौत्रयित्वा सपानानि सज्जोऽभूत्सत्वरक्रियः ॥ १३ ॥ ततो हरि
स्तेन नृपेणानुगैरश्वैस्तथा तत्पुरसंगतेष्व ॥ वृतोऽश्ववारैस्तुरगाधिरूढोऽयमयौ नराधीशसहर्षिरीशः ॥
१४ ॥ प्रतिग्रामं भक्तजनैरक्ष्यमाणोऽपि वर्त्मनि ॥ आवासमाऽकरोत्क्वापि दृष्ट्वा तान्स्वपनर्ययौ ॥ १५ ॥
॥ तस्मिन्नेव दिने राजन्नजीर्णदुर्गं निशामुखे ॥ सप्राप वासमकरोद्धेमतस्याजयेऽशुभे ॥ १६ ॥ सञ्जाताधा
वितामयोऽसौ शीघ्रमेत्य पुरं स्वकम् ॥ हरेः शुश्रूषणपरो हेमन्तोऽभूत्सबान्धवः ॥ १७ ॥ प्रासिणा रामजी त्वं
चारांकरो रूपशांकरः ॥ पतिश्चैस्तमन्योऽपि गोकुलस्थो द्वादयः ॥ १८ ॥ तैः पौरभक्तैः सहितस्सदातिथ्यं

॥ स॰ मी॰ च॰ यथोचितम् ॥ चकार नृपतिर्नत्वा मन्यमानः कृतार्थताम् ॥ १९ ॥ तीर्थयात्रां चकार स तावन्मात्रया दिने ततः श्री॰२॥
॥ ४२ ॥ ॥ पश्चात्स नृपो रैवतगिरिं दिव्यभूमिरियं स्थितिः ॥ २० ॥ स्नात्वा गोमुखगंगायां कुंडे दामोदराह्वये ॥ महादानानि
स दत्तवान् यथाविधि हरिर्नृप ॥ २१ ॥ ततो दामोदरस्येक्षां पूजनं च चकार सः ॥ भवेश्वरस्य च ततो महादेवस्य भ
क्तितः ॥ २२ ॥ ब्राह्मणान् भोजयामास शतानि त्रीणि सहस्रशः ॥ तेभ्यश्च दक्षिणां प्रादात् तुतुषुस्तेन ते द्विजाः ॥ २३ ॥
॥ नागरब्राह्मणास्तस्य बहवश्च कुलाश्रयम् ॥ तैरर्घ्यं पानोपवस्त्रं चैत्य वधिप्रभुः ॥ २४ ॥ संवत्सरं त्रति
पदि पौरस्त्वमसमर्चनम् ॥ चक्रुः स्वं दर्शनं पुष्पैश्च नूतनवासोधनादिभिः ॥ २५ ॥ नत्वा वर्यः सम्भूय स्तुतः जन्म
तिथिं विधिर्नृप ॥ नवमी प्रजननं तस्य चकार परया मुदा ॥ २६ ॥ सितैरनर्घ्यैर्वसनैर्हैमैरप्यैर्विभूषणैः ॥ सच्चं
दनांगरागेण कुंकुमाक्तैस्तथाक्षतैः ॥ २७ ॥ मल्लिकादाममभीरम्यैर्नानागोखरराजिभिः ॥ धूपैर्दीपैश्च विवि
धैः खाद्यैः स्वादुफलैश्च सः ॥ २८ ॥ रूप्यमुद्रान्वितं पात्रं संनिधाय पुरतोऽस्य च ॥ नीराजयामास मुदा प्रपद्य दी
सपवन्निमाम् ॥ २९ ॥ जय देव जय देव जय मंगलकर्ता ॥ नारायण कृष्ण विभो कलिमलजनयहर्ता ॥ ध्रुव
पदम् ॥ तेजःसंचयराजितः सितततरलतनुकांते ॥ नानाभूषणसमर्चित ॥ सुखकर बहुशांते ॥ सुरगणवंदि
त्वरणः करुणानिधिरात्मा ॥ परमं ब्रह्मस्वरूपः सर्वरूप निर्गुण परमात्मा ॥ ३० ॥ जय० ॥ भूपेंद्रिवसम्पत्नैः ज्ञां ॥ ४२ ॥

तित त्वनुगेहं ॥ पोतुसात्वतधर्मं ॥ अकथितनरदेहं ॥ धर्मात्मजनिजजनेदननंदितनृपसर्गं ॥ वेदे नैष्ठिक
वर्यं ॥ स्तामितमुनिवर्गम् ॥ ३१ ॥ जय० ॥ मद्यामिषपरवनितानिरतासुरवारं ॥ सहस्रास्वेन निरस्तं भक्त
मरवसवितारम् ॥ पाखंडाध्व सुरक्षित निजजन भवहारि ॥ मनसिजदर्पविमोचन ॥ कुपथक्षयकारि
३२ ॥ जय० ॥ वरमभयं च करा भाददतं सितवसनं ॥ श्यामं सितमुपवीतं ॥ दधतं स्मितहसनम् ॥ आरद पू
र्णसुधाकरबिंबद्युति वदनं ॥ हृदि कुर्वे च भवंतं ॥ शुभगुणगणसदनं ॥ ३३ ॥ जय० ॥ तिलकं केसरमलि
केदधतं दशिनो भं ॥ साक्षात्कुंकुमचंद्रक ॥ रुचिरं बहुशोभम् ॥ चंदनकौसुमशेखरबहुविधभूषणहारै
॥ स्तावामहमर्चितमीडे ॥ निजजनपरिवारैः ॥ ३४ ॥ जय० ॥ प्रेमवती तनुजे त्वयि जलरुहदलनयने ॥ रमतां
मम धीरनिशं धनिजजननिजपदनयने ॥ पाहि सदा पुरुषोत्तम धार्मिकवर विष्णो ॥ त्वच्चरणागतजीवं ॥ कृ
ष्णहरे जिष्णो ॥ ३५ ॥ जय० ॥ एवं नीराजयित्वा सौ हरेः कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ प्रणम्य दंडवत् जातस्योपाज
लिरग्रतः ॥ ३६ ॥ स्वकंठाद्धारि कृत्वा यत्तु यस्तं मैरदर्शयन्नसः ॥ महाप्रसादस्तु सतां सगृहित्वा मुमोद सः ॥ ३७ ॥
तासां च धनं भूपाद्ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥ उदारबुद्धिर्भगवान् पौरान् विस्मापयन् जनान् ॥ ३८ ॥ प्रायः
श्रो धर्मशास्त्रस्य वार्ताः सदसि सोऽन्वहम् ॥ चकार नंदयन् विज्ञान् कृष्णभक्त्युपवृंहिताः ॥ ३९ ॥ हादशपौं

॥स.जी.च० ॥ र्णमास्यां च ब्राह्मणान्ससहस्रशः ॥ तद्दिने सहस्रभोज्येऽस्म तर्पयामास सत्पतिः ॥ ५० ॥ द्वादश्यां मेचवत्सा ॥प्र०२३॥
॥४३॥ मी सोऽपराह्णे सदःस्थितः ॥ माहात्म्यं द्वारिकायास्तु सर्वानचकथन्निजान् ॥ ५१ ॥ रामप्रतापेच्छारामौ तच्छु
त्वा हरिमुचतुः ॥ कुर्याव द्वारिकायात्रामाज्ञा चेत्तव सांप्रतम् ॥ ५२ ॥ इत्थं श्रुत्वा स तदाऽऽर्त्तयोः स्वधर्मनिष्ठा
तान् ॥ ज्ञात्वा त्वमोदत तथा पाथेयं वाऽप्यकारयत् ॥ ५३ ॥ ततस्तौ प्रेषयामास त्रयोदश्यां कुशस्थलीम् ॥
दत्वा धनं च विप्रजं मस्थ्यं नवशाकटद्वयम् ॥ ५४ ॥ प्रैषयत्सदत्ताभ्यां च मयरामं द्विजोत्तमम् ॥ तद्देशग्रामाग्रादि
विदं पतीन् रामस्त्वमृतस्थस ॥ ५५ ॥ तदाऽऽतपसबाकृत्यात् कौसल्यां नितरां त्सुसः ॥ ताभ्यां साकं गतस्तु मुक्ता
नपेष्य हैग्राकालवित् ॥ ५६ ॥ प्रतिपद्दिततः सार्कस्वीयानुगैः कृतभोजनः ॥ सप्तदिनिरगाद्धिमं तादीनग्नु
व्रततो निजान् ॥ निजविरहतः खिद्यातो निकर्म बलाद्धरिः ॥ पथि सर्वसुखयन्स्वीयानायान्पीत्तमपत्तनम्
॥ ५७ ॥ एतां कथां भगवतो भजनीयमूर्त्तेर्भक्त्या शृणोति पठति प्रयतः पुमान् यः प्राप्नोति भक्तिममलां स तु
वासुदेवे मुक्तो भवत्यखिलसंसृतिबंधनेभ्यः ॥ ५८ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे च
तुर्थप्रकरणे श्रीनारायणदुर्गपुरागमनं नामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ स्कन्द उवाच ॥ निवसंस्तत्र भगवान्नेक
दा विजने स्थितः ॥ अचिंतयत्स्वमनसा स्वावतारप्रयोजनम् ॥ १ ॥ कलेः प्राप्य बलं भूमावधर्मः सन्वयो ॥४३॥

स्सुरैः ॥ वर्द्धितो नितरां तेनधर्मो गतिक्षीणतां गतः ॥ २ ॥ संतः कष्टं नृणां प्रापुर्देवता कृपयालयाः ॥ भूमिश्च पा
पिनां भारं सहितुं न शशाक च ॥ ३ ॥ आपपानेन विप्रर्षेः प्रारब्धं यत्ततो भुवि ॥ उन्मूलिता मया सर्वे स्वप्रता
पेनतेऽसुराः ॥ ४ ॥ धर्मो भक्त्या सह परां पुष्टिं च गमितोऽधुना ॥ संतो देवाश्च मुनयः प्रापिताः परमं सुखं ॥
५ ॥ अधर्मसान्वयः क्वापि नेक्षितेऽभूतलेऽधुना ॥ चातुर्वर्ण्यजनाः सर्वे स्वधर्मस्था भजंति मां ॥ ६ ॥ धृत्वाव
तारं यत्कार्यं तत्कृतं सकलं किल ॥ तथापि भाविनां नृणां कार्यं किंचिद्धितं मया ॥ ७ ॥ अंतर्हिते मयि भु
वि भक्ता एते च मच्छ्रिताः ॥ निरालंबा भविष्यंति कार्यं किंचित्त्वतः कृते ॥ ८ ॥ एवं विचार्य भगवान्सर्वेषां स
न्नृणां भुवि ॥ यच्चिंतयद्धितं त्रेधा दयावारिधिः ॥ ९ ॥ कारयित्वात्र मंदिराणि तत्र स्वप्रतिमा अहम्
स्थापये यतस्तत्साश्रसेविष्यंते हि मानवाः ॥ १० ॥ स्वधर्मे वर्त्तमानानां पुंसां तत्सेवनादिह ॥ सिद्धिमेष्यति सर्वेषां
पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ ११ ॥ भक्तिमार्गस्य पुष्ट्यर्थं मंत्रदीक्षाप्यपेक्ष्यते ॥ अतो धर्मान्वयेषु द्वे गुरुतां स्थापयेय
च ॥ १२ ॥ धर्मज्ञानविरक्तीनां भक्तेश्चावगमाय तु ॥ ग्रंथं कर्त्ता द्रातानंदो मच्चरित्रोपबृंहितं ॥ १३ ॥ सिद्धांतं स
र्वशास्त्राणां तेनकृत्वा संति समच्छ्रिताः ॥ एवमेव ततः कृत्वा पायो धाम स्वकं भुवः ॥ १४ ॥ स एवं गूढसंकल्पो नि
वसंस्तत्र पत्तने ॥ लेखयामास सर्वाणि स्वच्छास्त्राणि सुलेखकैः ॥ १५ ॥ अचीकरद्भूमिपत्तेमहांतं चैत्रासिते

॥ स॰जी॰च॰ काद्शिकोऽसवेसः ॥ संतर्पयामास मुनींश्च विप्रान् सहस्रशो द्वादशिकादिने च ॥ ४६ ॥ इति श्रीसत्संगि अ॰२५॥
॥ ४४ ॥ जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भगवत्पुरसे कल्पनिरूपणनामा चतुर्विंशोऽध्यायः
॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ देशांतरात्समायातो हरिर्दुर्गपुरे नृप ॥ नवमीमासदस्येवं श्रुत्वा देशांतरस्थिताः
॥ १ ॥ तद्दर्शनार्थमाजग्मुर्भक्तास्तत्र सहस्रशः ॥ कृत्वा तिर्दर्शनं तस्य द्वादशीपालेभिरे मुदम् ॥ २ ॥ सत्यान
नास्ति हरिणान्त्रोषु वासरास्थकम् ॥ हरिर्श्चदनयात्रापाश्वकारश्चमहोत्सवम् ॥ ३ ॥ तत्रसवीतेतमासी
नं भक्ताः श्रीनगरीकसः ॥ वर्णीनजितुरा राजन् प्रार्थयामासुरादरात् ॥ ४ ॥ भगवन् पुरमस्माकं रूपया
ऽऽयातुमर्हसि ॥ विधातुं मंदिरं तत्र सर्वेषामस्तिमानसम् ॥ ५ ॥ गवेंद्रदत्ताधिकृतिस्तत्रत्यो धरणीपतिः
॥ अनुमोदत एतं हि प्रीतीमांस्त्वयि सोऽस्ति च ॥ ६ ॥ एतं मनोरथं तस्माद्स्माकं त्वं प्रतिपूरय ॥ करिष्यामो
हि शुश्रूषां मुनिभिः सहितस्य ते ॥ ७ ॥ इति तैः प्रार्थितो भक्तिधर्मप्रपोषकः ॥ नारायणस्तथेत्यौ हरे च
हर्षं प्रपेदिरे ॥ ८ ॥ आनेदानेदनामानं मुनिं प्राह ततो हरिः ॥ एभिः सह श्रीनगरं गच्छ त्वं सांप्रतं मुने ॥ ९ ॥
तत्रत्यो नृपतिर्भूमिं दास्यते मंदिरायनः ॥ कारयेर्मंदिरं तस्यां शिल्पशास्त्रानुसारतः ॥ १० ॥ जाते हि मंदि
रे तत्र प्रेषयेर्हं तमत्र च ॥ तत्रैत स्थापयिष्यामि नरनारायणावहम् ॥ ११ ॥ इत्युक्तः सतथेत्यौ हरे च भक्ता ॥४४॥

प्रणम्य तम् ॥ तथाऽऽगम्य मनवदप्तहीसुक्तामसमुनयो ययुः ॥ १२ ॥ प्राप्य श्रीनगरे तत्रस्त्वासोचितवेश्म
नि ॥ स्वमंडलेन सहितस्तत्तारमुनिः स च ॥ १३ ॥ पौरा यथोचितं तस्य परिचर्यामकुर्वते ॥ तत्रत्यो नृपति
स्तस्य दर्शनार्थमुपागमत् ॥ १४ ॥ स चाहेतं मुनेर्भूमिर्पार्वतीयातवेक्षिता ॥ तावतीं तां ग्रहाणाद्युप्रशस्ति
रोद्धानकोपिते ॥ १५ ॥ ततो मुनिः स्वेप्सितायां दत्तायां तेन भूभुजा ॥ मंदिरं कारयामास सुचिरम्यं रवमह
त ॥ १६ ॥ चतुर्भिः शिल्पिभिस्तत्र कारयामास शोभनम् ॥ तदपेक्षितवस्तूनि पौरा आनयुरादरात् ॥ १७
॥ देवप्रतिष्ठायोग्ये च जाते तस्मिन्मुनिस्ततु ॥ आरुगणकांश्च के प्रति शाक्षणनिश्चयम् ॥ १८ ॥ प्रेष
यामास स ततः साधू द्वौ दुर्गपत्तनम् ॥ हरिमानेतुमृषिरा रवृत्तं तच्च निवेदितुम् ॥ १९ ॥ हरिस्तु तत्र निवस
न्नार्षरामायणं नृप ॥ आत्मज्ञानसद्वहश्रूषुः प्रत्यैक्षत तदागमम् ॥ २० ॥ तिथौ द्वादशाहरात्यायां गंगार्चेनम
होत्सवम् ॥ भानो गगनमध्यस्थे कृत्वा विप्रान भोजयत ॥ २१ ॥ आतजायांतिके याव ओकं यातिस्वरासतः
॥ हरिस्तावत्तु नीतत्राऽऽनम्यतुर्द्वारिकापुरात् ॥ २२ ॥ तीर्थं गत्वा पश्चागस्तेत्सुमनने विदन ॥ तुलं मस्ता
व मे सपरिरेमे स सादरम् ॥ २३ ॥ शेषं सर्वं नमस्कृत्य कृनिश्चेन नमस्कृतः ॥ पृष्टात्स्वागतादीनि स्वेणा व्यथम
यच्छतौ ॥ २४ ॥ स्नात्वा ततः स हेवाभ्यां भुजे श्रीणायनस्ततौ ॥ श्रीरामचरितं श्रोतुं प्रारेभ्स रेऽहनि ॥ २५ ॥ एकाद

॥म.मी.च०॥ श्यामिर्जलायामारभ्यप्रतिवासरम् ॥ ताभ्यां सह स सुखावाप्तं कीर्त्यं यथाविधि ॥२६॥ पौषस्य शुक्लैका- ॥०२५॥
॥४५॥ दश्यां तत्समासीनमन्त्रीकरत ॥ वासकं तौ चयामास वासोभूषाधनादिभिः ॥२७॥ माघस्नानं चकाराग्य-
नद्यां भक्तजनैः प्रगे ॥ पौष्यामारभ्य माघ्यंतं कुर्वंश्चाशयलाभ्रतम् ॥२८॥ व्रतांते ब्राह्मणान्साधून्संतर्पयित्वा
सहस्रशः ॥ स्वयं च पारणां कृत्वा निप्रसादासने सुखम् ॥२९॥ तावच्छ्रीनगरं साधूतावुपेत्य प्रणम्य
तम् ॥ पुरतस्तस्य तत्र राजन्मानयामास सौ स्वच ॥३०॥ आदौ तौ भोजयित्वा तेहृत्तं पप्रच्छ स प्रभुः ॥ यथावत्तौ
जगदतुस्तच्छ्रुत्वासीत्प्रमोदत ॥३१॥ तपस्या तृतीयायां देवसेव्यापत्नलक्षणम् ॥ सज्जात्वात्तस्तु रंगं तुमा
दिदेशात्मनोऽनुगान् ॥३२॥ निषिध्य स योषास्तु जया राधागमोद्युताः ॥ जनसंमर्दबाहुल्यात्तु पुरे तत्र
तस्थिताः ॥३३॥ आसाम्य मोदवर्षं शीघ्रमिहैत्यास्वा सतां हरि ॥ स्तुतो मौ हर्त्ति कैर्द ते स समंगां नियंगौ ततः
॥३४॥ उत्तमेनक्षितिभुजा महत्यां येष्ठपार्षदैः ॥ सहस्रशोऽग्यस्वारेस्वत्र तः क्षत्रियपुंगवैः ॥३५॥ आरूह्य गज
बिनं चाष्टं सादरात्मांसहैर्वसः ॥ मुनिनिःशृष्टयं यौ स्वामी ततः श्रीनगरं नृप ॥३६॥ तत्र तत्रार्च्यमानोऽसौ पथि
भक्तवृन्दैः प्रभुः ॥ पंचमेहनि तस्याप स्वानुगैः सह पत्तनम् ॥३७॥ पुरे पकं वेश्या वासंतज्ञ गमितोऽकरो
त् ॥ कार्करास्यं तत्र पौरा रम्यसेवामकुर्वत ॥३८॥ नग्न्यु मंतरामपश्च गलापत्सादयोद्विजाः ॥ नक्ता भगव- ॥४५॥

तः सेवामकुर्वन्मुदान्विताः ॥३९॥ हीरस्वंशो वर्हिं च शेजाजगुप्तस्त्र मालिकः ॥ दामोदरादयो वैष्णवा भ-
क्ताः पर्यचरंश्च तम् ॥४०॥ गंगारेवा च दीपालिलक्ष्मीरूपामाशिवादयः ॥ योषितो भक्तिमत्यस्तम-
सेवंत यथोचितम् ॥४१॥ अन्ये सहस्रशः पौरास्तद्दर्शनसमुत्सुकाः ॥ बहिरभ्येत्य तं दृष्ट्वा प्रापुः परम
निर्वृतिम् ॥४२॥ आतिथ्यं विदधुस्तस्य यथार्हं सानुगस्य ते ॥ तमुपेत्यानंदमुनिर्नत्वा संवृत्तमाह च ॥४३
॥ द्वादश्यां पारणां कृत्वा प्रविवेश पुरं हरिः ॥ प्रार्थ्यमानः पौरजनैः कैरस्वमारुह्य भूपतिं ॥४४॥ पुरतः पार्श्व-
तस्तस्य पृष्ठतश्च सहस्रशः ॥ जातशो भूपयशात्रूस्तदाभक्तजना नृप ॥४५॥ नेदुर्डिंडिमयस्तत्र वाद्यानि
विविधानि च ॥ गायकाश्च जगुर्हृष्टा गुणांस्तस्यैव सुस्वरम् ॥४६॥ सहस्रशो गोपिका स्वबंधुकीधूस्तती-
र्मकृः ॥ कुर्वंतः पुरतश्चेरुर्वंदना नानाविधा बुधाः ॥४७॥ निशम्य पौरास्तसुदारकीर्तिं पुरं प्रविष्टं सह भक्तसं-
घैः ॥ समंत्रमंत्यक्तसमस्तकार्या जग्निःसरंति स्म बहिर्गृहेभ्यः ॥४८॥ तद्दर्शनासुत्सुकमानसास्ते
विहाय मार्गे कृतपंक्तिबंधाः ॥ परस्परं संमर्दिन बाहवस्तं प्रतीक्ष्यमाणा अनवन रेजुः ॥४९॥ निशाम्य वा-
द्वित्रनिसाद मुच्चैस्तदागमाशो कनिवहनेत्राः ॥ प्रदर्शयंतः करसंज्ञयैषां हरादपि श्रीजनपः प्रणेमुः
५०॥ सिता तपत्रेण च चामराभ्यां स राजचिह्नैर्विराजमानः ॥ पुरे ददर्शोद्भूतहृशिशोभं हरिहरेन्द्रनागर

मानसानि ॥५१॥ स्फुरंधितोंयेभ्रमंदर्गजानां समिक्किघंटापयचलरंचसमंगलजयस्कस्कवर्णकुंभरं
भाशिभिःप्रागणदर्शनीयम् ॥५२॥ प्रकोष्ठनंचनस्पुसौधपंक्तिभिर्येचनाकभ्रमसकुरगणम् ॥ विरा
जितं चागुरुधूपदीपैर्ध्वजैः ॥ पताकाभिरिवाह्वयत्तम् ॥५३॥ तं स प्रविश्य सुमनोहरं गंडरलं कांतं
मितहासवक्त्रम् ॥ स्वर्णातपत्रेणचवामराभ्यां राजन्स्थियं मदस्तुर्जनास्ति ॥५४॥ आरुह्य हर्म्याणिपुरां
गनाश्च स्वकामकार्याः सहमानिहर्षात् ॥ पुष्पाक्षतस्त्राभरणगवाक्षस्थिरेसेणैस्तंपपुरानमंतः ॥५५
॥ नानोपहारैर्वणिजो॰तिहर्षात्संमाननं तस्य च तत्रतत्र ॥ समान्य रत्नुज्झितपणपकार्यभावेनभक्ताद
चनक्किनम्रा ॥५६॥ विप्राश्चतं साक्षात नंदनेनपुष्पैः। सहारैरभिवादनैश्च ॥ समर्चयामासुरुदारभावा
उन्नेश्च सामानिजगुः सुकंठाः ॥५७॥ संमानयन्पौरजनानयथार्हं बद्धांजलीन्स्वाननदत्तनेत्रान् ॥ स्वा
मीनवावासमुपेत्यराजनंस्ततःजनैरुत्तरनिस्मवाहात् ॥५८॥ गृहीत्वाःयानंदमुनेःपाणिंपाणौससर्व
तः ॥ अपदपपंदिरेचरत्नंशिल्पिनःप्रशशंसवै ॥५९॥ ततो मुहूर्ते नक्षात्रसौम्यपीठस्कस्कमंडजे ॥ प्राहे देव
मंदिरं तु जातं नारायणेछया ॥६०॥ प्रतिष्ठाविधिनिस्नातान्विप्रान्दृष्ट्वाग्रपसर्वज्ञः ॥ आहारयामास
शुभान्तुपहारांश्चनागरैः ॥६१॥ ततःस्वस्थानमभ्येत्यनिपसादोच्चआसने ॥ तदर्शनार्थमाजग्मुःसाग

रेचपुरौकसः ॥६२॥ दर्शनंतस्यकर्तुंचपत्रसहंतत्पुराधिपः ॥ प्रायाच्चप्रांजलिस्तस्यौपुरतस्तस्यदा
सवत् ॥६३॥ नृपसंमानयामासपयाहंसोपितंतया ॥ भ्रूमिदानगुणंतस्य प्रशशंसहर्षितस्तदा ॥६४॥
यत्तेकार्यंभवेत्तन्मेवाच्यंदासोस्मितेप्रभो ॥ इत्युक्त्वाचतमानस्यनृपतिःस्वाजयं ययौ ॥६५॥ नामसंकी
र्तनं कृत्वा ततः कृष्णस्यसत्सतिः ॥ पौराणिसत्प्रसादवासेविधिं साध्यं समाचरत ॥६६॥ सभायां प्रसहं तस्य
माहात्म्यं पूर्तकर्मणः ॥ वदतस्तत्रपश्चस्त्रायतीयुर्द्रपसत्तम ॥६७॥ वादित्रघोषैर्विविधैश्च गीतैःसकौ
तुकं स्वस्वगृहांश्चनीत्वा ॥ पौराःप्रभुं तं विविधोपचारैःसंपूजयामासुरवासकामाः ॥६८॥ संतोष्य सर्वं त
नान्हरिश्चंतद्दर्पितंयत्रमपिस्वदेशमा ॥ कृत्नुसत्येस्वाश्रितजीवचंद्रं संस्थापयामासचधर्ममार्गे ॥६९
॥ नानाग्रामपुरेभ्यश्च पुंसां स्त्रीणां च सर्वतः ॥ आजग्मुस्तत्र यूथानि उत्सुकं तमनुवासरम् ॥७०॥ द्वितीयां
यांतुभगवान्प्रतिष्ठाविधिमिच्छये पूर्वावासे स्वावासमकरोत्सुरे ॥७१॥ विधिज्ञाब्राह्मणास्तत्र स्वस्ति
वाचनपूर्वकम् ॥ कृत्वाग्रहमखंचक्रुःपूर्वेद्युर्देवाधिवासनम् ॥७२॥ तृतीयायां मंडपेषुदर्शनीयेषुवै
दिकान्त्रंगप्रधानदेवानामर्चनं तमकारयत् ॥७३॥ नारायणस्योरसयाःग्रप्रतिष्ठां तेयथाविधि ॥ कार
यित्वामहापूजां वेदमंत्रैरकारयन् ॥७४॥ गीतवादित्रनिर्घोषैर्दिनानां त्रयं घोषयुक्त ॥ सकलजनान्

॥स॰जी॰प्र॰ शेकाश्चास्ताजि काथ निना तदा ॥७५॥ नीराजनं हरिः कृत्वा नरनारायणस्य च ॥ मुहूर्त्तमीक्षमाणास्तं प्र॰
॥४७॥ तस्थौ तत्पुरतः स्थिरः ॥७६॥ मूर्त्तिं युगलं तत्रैक्षद् हरितेजोमयं जनाः ॥ सर्वेऽपि दृष्ट्वा परमविस्मयं जग्मिरे नृ
प ॥७७॥ तेन त्वा बहिरेत्याथ यदुभिर्भिः सकलैर्जनैः ॥ तर्पयित्वा द्विजवरैः पूर्णाहुतिमजूहवत् ॥७८॥
कर्मान्ते चार्पयच्चैतनी दक्षिणां तदनीप्सिताम् ॥ रुक्मिण्यथ हरिः प्रादाद् द्विजेभ्यो नृपसीमपि ॥७९॥ ततस्त्वारु
ह्योच्चपीठं जनसंघाननेकशः ॥ किंचिद् विवक्षुरकरोत्संज्ञां तत्करसंज्ञया ॥८०॥ तदैव मौनमास्थाय स्थितवान
नादिन्तरदृष्टिषु ॥ स्थितेषु तेषु सन्तुष्टेष्वेककशेष्वब्रवीत ॥८१॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ सर्वे शृण्वन्तु महाकंज
नाव चिह्नितं द्विवः ॥ अस्माकमिष्टदेवोऽस्ति श्रीकृष्णः पुरुषोत्तमः ॥८२॥ तेजोमंडलमध्यस्थो गोलोकेऽपि सः
एव हि ॥ श्रेयसे सर्वभूतानां प्रादुर्भूतोऽस्मि तत्तजे ॥८३॥ धर्मदेवेन मूर्त्यां च ध्यातोऽतिरदयान्वितः ॥ प्रादुर्भूत
स्तपोरेगाद्दरूपो वर्णिवेषधृत् ॥८४॥ वरदानेन संतोष्य तौ ततः श्रेयसे नृणाम् ॥ नरनारायणाख्योऽसौ ब
दरीवनमागमत् ॥८५॥ कर्मभूमौ भारते च मनुष्याणां स्वसंपपम ॥ प्रासानां भुक्तिमुक्त्यर्थं तपः कुर्वन्विरा
जते ॥८६॥ भूमेर्नाशपनुसमर्थं ब्रह्माद्यैः प्रार्थितः सतु ॥ श्रीकृष्णो यादवकुलेऽवपयाद् विर्बभूव ह ॥८७॥ नरोऽ
र्जुनाख्यपातः कुरुवंशे सखा हरेः ॥ तेनार्जुनेन युक्तोऽसौ नरनारायणः स्मृतः ॥८८॥ नरनारायणं सोऽयम ॥४७॥

त्वमुस्थापितो मया ॥ भक्तैर्नस्य नृणां श्रेयो न विधास्यति संशयः ॥८९॥ नियमेन करिष्यन्ति ये तस्य दर्श
नम् ॥ तेषां भविष्यति जनानां किं मुक्तिर्न वांछितम् ॥९०॥ सेवनादस्य पुत्रार्थी पुत्रं प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ ध
नं धनार्थी विद्यार्थी विद्यां कामं च कामुकः ॥९१॥ एतस्याराधनाद् दिव्यास सर्वा नृणां भविष्यति ॥ निष्कामाः
सेवनादस्य तरिष्यन्ति भवांबुधिम् ॥९२॥ श्रीमद्भागवतादीनां सच्छास्त्राणां तथैव बुधीः ॥ करिष्यन्ति पुरश्च
र्यां ये भावात् समंदिरे ॥९३॥ सर्वे मनोरथास्तेषां सफला भाविनः किल ॥ इह लोके परस्मिंश्चात्र तेषां न्यू
नं न किंचन ॥९४॥ उत्तराफाल्गुनी ऋक्षे फाल्गुने मासि दर्शनम् ॥ देशांतरस्थैर्जनैः कार्यमस्याखिल
जार्थदम् ॥९५॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य हरेर्वाक्यं जनाः प्राञ्जलयो नृप ॥ तथेति जगदुः सर्वे नत्वा कृष्णे
क्षणं ततः ॥९६॥ विप्रांश्च भोजयामास सहस्रशोऽथ यत्र दीक्षिते स्तोषयतिस्म तत्र ॥ दानैर्नैकैरपि दक्षिणाभिर्ब्र
ह्मण्यदेवो भगवानुदारः ॥९७॥ अनेकदेशेभ्य उपागतानां वृन्दैर्नराणामपि घोषितोऽभूत् ॥ वादित्रगीतध्वनि
नादितांशैः स्त्रुम्सं कुलं तन्नगरं तदासीत् ॥९८॥ स्नात्वा समेत्य सततो नगरोपकंठे स्थातवान् समोदर निवे
शान् प्रासादांश्च कृत्वा तत्र चतुरशीतिमपि द्विजानां तातीश्चभोजयितुमेव मनो महात्मा ॥९९॥ ततोऽपरेद्य
युः सकलान् सपौरान् नागरांश्चतुः कोटि द्विजविप्रसंघान् ॥ सम्भोजयामास पुरा द्विहिस्तु स्नरोवरेचाभितस्त्वा

॥स॰जी॰च॰॥ श्रुकारी॥१००॥ यथेष्टसर्वं पूजनीयदितानां कृतनिश्चयाणां च पंगोर्जनानाम्॥ ततो सवो ऽभूत्सुमहान्द्विजा अ॰२६॥
॥४९॥ नां सयोषितां भूरिसुराः प्रजाता वै॥१०१॥ तान्भोजयित्वा ऽथ च दक्षिणाभिः संतोषयित्वा च गृहान्विसृज्य॥ स
तिः हीरान्निवरिष्टि तेस्वसुर्सं नृपींद्र हरी कृत्य पीते॥१०२॥ एकस्मिन्नेव दिवसे पौरा द्वात्रिंशसहस्रकाः॥ ब्रा
ह्मणा भोजिताश्च तेनेत्याश्चर्यमभवन्नृणाम्॥१०३॥ सर्वेषामपि जीवानां तदा नंदो महानभूत्॥ आब्रह्म
कृतद्विजनाजयुक्तस्तस्यैव तद्गृहाः॥१०४॥ पूजोत्सवव्यवस्थां च संप्रदायानुसारतः॥ पंचम्यां कारयामास नर
नारायणस्य सः॥१०५॥ तस्मिन्नेव दिने भुक्त्वा ऽपराह्णे सानुगस्ततः॥ नरनारायणं नत्वा निर्ययौ सम तां
पतिः॥१०६॥ आनंदितान्स्वेन पुरानुयातीन्निवर्तयित्वा पुरवासिनो ऽसौ॥ साकं स्वकीयानुचरै रुमानाथ ना
रायणो दुर्गपुरं नरेंद्रा॥१०७॥ स गतान्चक्रुरान्आत्मसंस्थितान्पुष्परोजमहदर्शनाय च॥ वीक्षणेन
पुरि तत्र नेदयन्निस सत्स्ववर्तितुं पाविज्ञात्॥१०८॥ योषितस्तमवजो कास्वाद रंगी ततद्विर द्वे वेदनास्त
दा एवं संतन्वनि कथाव वद्दिरे तेऽपि रेव कुमुदं नयादयः॥१०९॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे श्रीनगरे श्रीनारायणप्रतिष्ठानिरूपणनामा पंचविंशो ऽध्यायः॥२५॥ सुव्रत
उवाच॥ प्रागेवागमनात्तस्य तत्रा ऽनूचव्रपा ऽऽगताः॥ भुजंगपुर्यां गांगेयमुख्या भक्तास्तदीक्षकाः॥१॥ ॥४८॥

नेरद्रष्टापरमानेद प्राप्तास्ते तत्र चावसन्॥ सन्मानितास्तमेन हरिणा च कृतादराः॥२॥ दीनो ऽसनो ऽथ ह
रिणा महौ स्तत्र सकार्यते॥ नदेते स्वस्य मासीनं नत्वा गांगेय आह तम्॥३॥ भगवन्नगरे ऽस्माकं नर
नारायणो जयम्॥ कारयत्वं वयं सेवां करिष्यामो धनादिना॥४॥ मनोरथो ऽयं सर्वेषां पौराणां भवति
प्रभो॥ ते पूरय समर्थो ऽसि त्वदीयाः स्म वयं यतः॥५॥ इत्थं तेनेन्तरैश्चापि प्रार्थ्यमानो ऽभिजाश्रितैः॥ सन्नि
कीर्षिः तमेवेप्सितं तत्र पोस्य च मोदत॥६॥ तत श्वैवैष्णवानंदं मुनिं नारायणो ऽब्रवीत्॥ भुजंगनगरं ग
त्वं सहैतैः समं द्रुत॥७॥ तत्र देवालयं रम्यं कारयोत्तमशिल्पिभिः॥ जाते देवप्रतिष्ठार्थं महमेष्यामि
तत्र वै॥८॥ एवमुक्तस्तथेत्याह समुनिः प्राञ्जलिः प्रभुम्॥ हर्षमापुश्चते सर्वे भुजंगनगरौकसः॥९॥ स
मेऽरजेन मुनिना सह तेनापतेहरिम्॥ प्रणम्य जग्मुः स्वपुरं चिंतयंतस्तमेव हि॥१०॥ स मुनिः कारया
मास मंदिरं तत्र शोभनम्॥ शिल्पशास्त्रानुसारेण वर्षेणैकेन भूपते॥११॥ दुर्गपत्तनसंस्थो ऽथ नारा
यणमुनिस्तु सः॥ श्रोतुमारंभयामास महाभारतमादितः॥१२॥ चैत्रस्य शुक्लपंचम्यामारभ्या ऽपर
चैत्रिके॥ हरिरामनवम्यां तन्निर्विघ्नेन समापयत्॥१३॥ श्रुत्वा यथाविधानं तद्वाचकायतु दक्षिणाम्॥
पयेष्टमददौ स्वामी नासीऽनू पाथ्य भूरिशः॥१४॥ ब्राह्मणान्भोजयामास दशाम्यां सस्सहस्रशः॥ ततो ऽन्यस्मि

॥ स.जी.प्र ॥ शुभदिवसे विमलोत्सवमानरतः ॥ १५ ॥ तन्मासपौर्णमास्यां च भुजंगनगरादस्मि ॥ इत एत्याऽऽहाः स्थितपुरेनि अ० २६ ॥
॥ ५८ ॥ ष्पन्नं मंदिरं प्रभो ॥ १६ ॥ प्रतिष्ठापयतत्रेमं नरनारायणं हरे ॥ इत्यस्ति प्रार्थितं नृणां भुजंगपुरवासिनाम् ॥ १७
रति इति गिरं श्रुत्वा हरिर्देव तत्सत्तमम् ॥ आषाढ्यनिश्चिकापादौ प्रतिष्ठाणमुत्तमम् ॥ १८ ॥ चैत्रशुक्लपंच
म्यां तन्निश्चित्य सर्वर्षंततः ॥ द्वितीयायां निरगमत्तत्रानुत्साप्य चोत्तमम् ॥ १९ ॥ मार्गेसमक्कग्रामेषु वसं स्तसु
रमापयौ ॥ चैत्रशुक्लतृतीयोदर्शास्यारूढः सहानुगः ॥ २० ॥ प्रत्युद्गतः पौरजनैः प्रेमसान्द्रविजोर्चने ॥ प्र
विश्य तत्पुरं तत्र मंदिरांतिकमावसत ॥ २१ ॥ पौराः शुश्रूषणं तस्य चक्रुः सर्वेपि सादरम् ॥ आहारयामास
देवप्रतिष्ठोपस्करान्हरिः ॥ २२ ॥ यथाकाले तत्र केन रनारायणस्य सः ॥ मंदिरे स्थापनं तस्मिन्यथा
श्रीनगरे तथा ॥ २३ ॥ महद्भिर्वैभवैः संभारैः शास्त्रोक्तविधिना नृप ॥ चकार उत्करं नृपे महाप्रतिष्ठामहोत्सवम्
२४ ॥ ब्राह्मणान्सकलान्पौरान्यां स्थागंतुकानपि ॥ यथेष्टंभोजयामास ददौ तेभ्यश्च दक्षिणाम् ॥ २५ ॥
कृष्णार्चनो सवाराणां व्यवस्थां च यथोचितम् ॥ संप्रदायानुसारेण सप्तम्यां विदधौ हरिः ॥ २६ ॥ अष्टम्यां भोज
नं कृत्वा निर्ययौ नगरात्ततः ॥ पराकर्मोश्चनयनानानुपातः पुरौकसः ॥ २७ ॥ स्वस्वग्रामं नीतः प्रात्मीयजनः
क्षेमार्गे न्यपूजितस्तत्र तत्र ॥ धर्मं भक्तिपोषयन्सानुगो सौमासेनाऽऽयात पत्तनं दुर्गसंज्ञम् ॥ २८ ॥ प्रस्तु ॥ ५८ ॥

तान्तः पौरभक्तैश्च रागता चारुभानोऽक्षोभिताशेषसद्धर्मम् ॥ साकं विशुद्धैः पुरं तत्र च स्वेस्थाने स्वामी चारु
पीठेन्यषीदत ॥ २९ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भुजंगपुरे श्रीनर
नारायणप्रतिष्ठानिरूपणनामा षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ सुव्रत उवाच ॥ एकादश्यां निर्जलायां तत्रत्याजयपु
रौकसः ॥ कुबेरप्रमुखा भक्ता स्तत्राऽऽयं स्तद्दिदृक्षवः ॥ १ ॥ विधाय दर्शनं तस्य जेमिरे तेपरं सुखम् ॥ संभा
वयामास च तान्नुतमश्च यथोचितम् ॥ २ ॥ एकादश्युत्सवे वृत्ते द्वादश्यां कृतपारणम् ॥ कृतासीनं हरिं
नत्वा ते प्रांजलयकर्चिरे ॥ ३ ॥ अस्माद्दिशापनां स्वामिन्नस्मृतत्वं नक्कवन्स्वः ॥ यन्निवेदयितु सर्वेव यस
त्र समागताः ॥ ४ ॥ मंदिरं कारयाऽस्माकं पुरे कृष्णस्य सुंदरम् ॥ सर्वेषामपि पौराणांमनत्वेषमनोरथः ॥ ५
यावत्तवेक्षितान्भूमिस्तदर्थं तच तावती ॥ प्रदत्ताऽस्माभिरन्वेवे समगच्छनसंशयः ॥ ६ ॥ धनादिभिश्च शुश्रू
षां करिष्यामो वयं हरे ॥ अस्मन्मनोरथं त्वद्य तं पूर्णं कर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ इतितैः प्रार्थितो भक्तैः प्रसन्नो हरि
राह तान् ॥ एवमेव करिष्यामि भक्ता शृणुत मम यत् ॥ ८ ॥ इत्युक्तान्तांस्ततः प्राहाऽऽद्यरानेदमुनिं हरिः ॥ शु
नाजयं पुरं गच्छ सहैतैः सस्तमंडलः ॥ ९ ॥ सदेशोऽस्तिममप्रेष्टो वृंदावनमिवानघ ॥ अतस्त्वं कारयेस्तत्र
कृष्णमंदिरमुत्तमम् ॥ १० ॥ जातेहि मंदिरे तस्मिन्नरहसे मयश्रुमेक्षतो ॥ रुक्मिण्या सहितं कृष्णं स्थापयिष्यामि

निश्चितम् ॥ १२ ॥ इत्युक्तः स तथेत्याह मुनिस्तत्कार्यनैपुणः ॥ प्रसन्नाश्च बभूवुस्ते भक्ताः पौरास्तदा नृप ॥ १
स्नानयात्रावधि स्थित्वा तत्र तेन मुनिना सह ॥ ततो जग्मुः स्वनगरमाज्ञया हरिणा द्विजाः ॥ १३ ॥ पंचमेऽह्
नि ते प्रापुः पुरं तद्यतं मुनिम् ॥ सुस्थाने वासयामासुः पौराः पर्यचरंश्च तम् ॥ १४ ॥ मंदिरार्थं क्षितीन्द्र भू
मिं विशालां ते ततो मुदा ॥ कृत्वार्पणं ददुः सर्वे हरिसंप्रीणनोत्सुकाः ॥ १५ ॥ आज्ञापयच्छिल्पिनो दक्षान्स मु
निर्वटपत्तनात् ॥ मंदिरं कारयामास विशालं च मनोहरम् ॥ १६ ॥ तत्कार्ये निरता आसन् पौरास्तदनुव
र्तिनः ॥ वत्सरेणासपादेन निष्पन्नं मंदिरं त्वभूत् ॥ १७ ॥ ततो देवप्रतिष्ठार्थमानेतुं डुंगरपत्तनात् ॥ हरिं पौरा
स्तु नृपाग्र्यं प्रेषयन्भक्तमुत्तमम् ॥ १८ ॥ हरिश्चाथाऽक्षरानंदं प्रैष्यत्तत्र जयं नृप ॥ सर्वोपनिषदः श्रोतुं स
नाभ्यास्त्वत्पुतो भवेत् ॥ १९ ॥ आनयित्वा सभाभ्यास्ते रथयात्रादिने स्वयम् ॥ समासतश्च सर्वे श्रोतुं प्रारभन्नि
जाश्रमे ॥ २० ॥ आश्विने शुक्लपक्षे सौ जागरदिने च ता ॥ समाप्य तोषयामास भूरिद्रव्येण वाचकम् ॥ २१ ॥ ब्रा
ह्मणान्भोजयामास तद्दिने च सहस्रशः ॥ दक्षिणां च ददौ तेभ्यो नारायणमुनिर्मुदा ॥ २२ ॥ कार्तिकस्नान
मारेभे तस्मिन्नेवा सानुगः ॥ अन्नकूटोत्सवं चक्रे महांतं तत्र च प्रभुः ॥ २३ ॥ परेऽह्नि नृपश्चागत्य तं प्रण
म्य कृतांजलिः ॥ प्राह वृत्ताजयेस्वामिन्मंदिरं जातमुत्तमम् ॥ २४ ॥ तत्रागत्य प्रतिष्ठां त्वं श्रीकृष्णस्य कुरु प्र

भो ॥ त्वदागमं प्रतीक्षन्ते पौराः सर्वेऽपि मानवाः ॥ २५ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा चक्रे जिगमिषां हरिः ॥ ततः कृष्ण
प्रतिष्ठायाः पत्रं लग्नगणकैः क्षणम् ॥ २६ ॥ ऊर्जस्य शुक्लद्वादश्यां दत्तस्तेन च लक्षणः ॥ ततः स्वानुस्थोऽस्ति
गंतव्यं सज्जास्ता तेऽस्मजिद्यत ॥ २७ ॥ आहूयाऽथोत्तमं प्राह सकुटुंबोऽभवानपि ॥ कृत्वा जयं समायातु निर्गत
श्च मयैव च ॥ २८ ॥ श्वोऽस्ति शान्तःक्षिती याऽत्र गृहिभिर्नगनीऽद्धे ॥ भोक्तव्यं च धनं वासः स्वस्वेदेयमिति
स्थितिः ॥ २९ ॥ यमो यमुनयाऽत्रजाभोजितस्तेन सापि च ॥ मानिना धनवस्त्राद्यैः संतुष्टे पाततोऽभवि ॥ ३०
॥ लेभे च संगवदवस्त्रीभुक्त्वा पानानि कागृहे ॥ चतस्रोऽपि स्वस्वभोदश्रावासो धनं पृथक् ॥ ३१ ॥ ततस्ता
भिः सहैव त्वं सज्जः स्याश्च सभार्यकः ॥ इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा तत्तथैवाकरोन्नृपः ॥ ३२ ॥ पूर्वाह्ण एवाथ हरि
रामध्याज्ञाक्रियानिजाः ॥ कृत्वा भुक्त्वा द्वितीयायां मध्याह्ने निर्ययौ ततः ॥ ३३ ॥ नक्तं ग्राम उनिवसन् पंच
म्यां मातरेव सः ॥ प्रापत्पत्तनाजयं स्वामी हयारूढः ससोदरः ॥ ३४ ॥ वादित्रनादैरभ्येत्य नातज्ञक्तैर्निजैः पुरम्
॥ स्वावासं तु हरिश्चक्रे रथकारस्य वेश्मनि ॥ ३५ ॥ सोदरौ तावयौ तस्य सकुटुंबतयोत्तमम् ॥ मुनीन्महानुपा
र्षदांश्च यथार्हमुदतारयत् ॥ ३६ ॥ पौराः शुश्रूषणं चक्रुः सानुगस्य हरेर्मुदा ॥ नन्मंदिरमुपागत्य सर्वतोऽ
सौ व्यलोकयत् ॥ ३७ ॥ संजग्मे शोभमंतत्र सर्वांसं मंदिरं त्र्यम् ॥ मंडपे धर्मशालां च दृष्ट्वा तुष्टोऽभवद्धरिः

॥स॰जी॰च॰ ३९ ॥ त्रिलिङ्गमुख्या पतन्तोऽत्र वसीनर्चे वासमीददौ ॥ प्रशशंसाक्षराणेदं भक्त्या नागरिकांस्तथा ॥ ३९ ॥ तदु अ॰२७॥
॥५१॥ त्तरपुरा द्विप्रान्वैदिकानेकशवांश्च सः ॥ हरिशर्मसुखानन्दशर्मोद्वैनते दामनन्दन ॥ ४० ॥ देशान्तरे स्मस्तत्रा
ऽ यन्तराणार्यश्च पृथक्पृथक् ॥ मेरुजानिमुनिनां चतथु स्वविदः शवः ॥ ४१ ॥ हरिर्विधेतविप्रो कानुपहारान
साधयत् ॥ सर्वाश्चि सुप्रतिष्ठार्होस्तथा सर्व्वः सिताद्विकान् ॥ ४२ ॥ प्रतिष्ठाविधिवेत्तारोनिद्राः कुंडं चमं
डपम् ॥ पीठानिदेवतानांच यथाशास्त्रमकारयत् ॥ ४३ ॥ विधिकृत्प्रतिष्ठापाः स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ अका
रयन्हरिर्विप्रावास रहितये नते ॥ ४४ ॥ द्वादश्यां स्थापयामास समध्यमे मंदिरे हरिः ॥ रुक्मिण्या सहितं कृ
ष्णं चक्रेतस्याचर्चनं महत् ॥ ४५ ॥ ततउत्तरतस्तस्यान्मंदिरे मूर्तिमात्मनः ॥ उपेतोभक्तिधर्माभ्यां भक्तप्रीत्या
प्रतिष्ठिपत् ॥ ४६ ॥ समर्चनं विधायास्यास्ततो दक्षिणमंदिरे ॥ राधयासहितं कृष्णं स्थापयित्वा समार्च
यत् ॥ ४७ ॥ तदंतिकेऽपि सत्वस्य मूर्तिमस्थापयच्छुभाम् ॥ निजपीसेततस्तांच पूजयामास सत्वति ॥ ४८
॥ गीतिकानांच वाद्यानां घोषस्तत्र महानभूत्तम् ॥ वेदघोषोपि विप्राणां मिश्रोऽसौ व्यानशे दिशाः ॥ ४९ ॥ महा
नीराजनं कृत्वामूर्तीनां स्वः सपृथक्पृथक् ॥ निर्निमेषमथिर्दाक्षिण्याः पश्यंस्तस्थौ घटीद्वयम् ॥ ५० ॥ तदानीं
तावभूर्भूप मूर्त्तयोर्भूरितेजसः ॥ नारदाद्याविस्मयं प्रापुर्जनाः सर्वेतदीक्षकाः ॥ ५१ ॥ पूर्णाहुतिं ततोकृत्वाकृ ॥ ५१ ॥

त्विग्भ्यो दक्षिणां ददौ ॥ अन्येभ्यश्चापि विप्रेभ्यो भूयसीं धर्मविद्धरिः ॥ ५२ ॥ उच्चासनस्थितोऽथाऽऽह जनानाग्र
हीकृशोऽसच ॥ शृणुतैवं तु सर्वेऽपि जनाः सादरं वचनं मम ॥ ५३ ॥ मध्यमे मंदिरे ह्यत्र लक्ष्मीनारायणो मया स्था
पितोऽस्तीति जानीत द्वारिकाधीश्वरः स्वयम् ॥ ५४ ॥ दक्षिणे मंदिरे त्वत्र श्रीकृष्णो राधया सह ॥ वृंदावनवि
हार्येष मया संस्थापितोऽस्ति हि ॥ ५५ ॥ तदंतिके तु मे मूर्तिरस्ति सौख्यप्रसूतये ॥ धर्मभक्तियुता चास्ति मं
दिरे चोत्तरे मम ॥ ५६ ॥ लक्ष्मीनारायणादीनां स्वरूपाणां तु दर्शनम् ॥ प्रत्यहं ये करिष्यंति ते मोक्ष्यंते भवसं
सृतेः ॥ ५७ ॥ पौर्णमास्यां पौर्णमास्यां येच ग्रामांतरादपि ॥ एत्यैषां दर्शनं भक्त्या करिष्यंत्यत्र मानवाः ॥ ५८ ॥
सर्वे मनोरथास्तेषां सिद्धिमेष्यंति निश्चितम् ॥ भुक्तिं तथेप्सितां मुक्तिं प्राप्स्यंते तेषां प्रसादतः ॥ ५९ ॥ श्रीकृष्ण
स्याग्रतो जपे होमं च येजनाः पुरश्चर्यं करिष्यंति ते प्राप्स्यंतीप्सितं फलम् ॥ ६० ॥ यस्तु श्रीद्वारिकाधीशो ल
क्ष्मीनारायणः स हि ॥ नेदीयस्त्वं नैव वित्ते यः स संश्रित्ववर्त्नं मम ॥ ६१ ॥ सेवायोऽत्रापि यच्छिते संभवेत्तमपि स्व
यम् ॥ कार्त्स्न्येनानेन भगवानेष एवाऽपनेष्यति ॥ ६२ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा सज्जनान्धर्मिस्तूष्णीमासी
न्नराधिप ॥ तेऽपि सर्वे वचस्तस्य जगृहुः शिरसा मुदा ॥ ६३ ॥ अथो जयद्विर्दिविप्रांस्त्वहिनास्तूर्णमावधि ॥ तेभ्य
श्च दक्षिणां प्रादाद्दिवस्यस्तु विप्रेभ्यश्चतः ॥ ६४ ॥ साधूश्चतर्पयामास भोज्येनाविधिरपि ॥ प्रत्यहं स्वयमेवासौ मु

॥स॰नी॰च॰ कृः संप्रविवेषयन् ॥६५॥ कृष्णसेवोत्सवानां नां सर्वस्यां समयोचितम् ॥ विधायप्रतिवर्षं च चक्रे जिगमि अ०२३॥
॥५२॥ षां ततः ॥६६॥ नाथजित्सुमुखोभक्त्या स्तावदुर्गपुरेशकः ॥ तमेत्य प्रार्थयामास नत्वा प्राञ्जलयः प्रभुम् ॥
६७॥ भगवन्भगरेऽस्माकं च कृष्णमत्तवादिनः ॥ विवर्दने ज्ञानसुवोदेरस्माभिर्नृपसंसदि ॥६८॥ प्रत्यक्षं भगव
त्यास्माच्ये यत्तात्संस्थेति कं भवेत् ॥ स्वस्माकंमतं तत्त्वार्थेर्चर्चने दर्षयंतितै ॥६९॥ अतस्त्वार्थैर्वेनोनिस्तत्सदक्षवेद
नपात्सवम् ॥ कंचिन्मुनिपुरेऽस्माकं त्वं प्रेषयितुमर्हसि ॥७०॥ नास्माकं संशयः कोपि न राको र्हदिनायते ॥
किंतु तत्परशामनं स्यादितीक्षितमस्तिनः ॥७१॥ इतितैः प्रार्थितः स्वामी तत्कार्ये कोविदः सदा ॥ मुक्तानंदमुनिं
प्रोचे विद्वांसं स्वाग्रतः स्थितम् ॥७२॥ एतैर्वटपुरं गत्वा महत्त्वे मुनिसत्तम ॥ तत्रास्ति धार्मिको राजा क्षितिदनी
तिविशारदवित् ॥७३॥ साध्यमेव स पक्षं हि स्वीयं ख्यातिनचेतरम् ॥ तस्मात्त्वया धीः शास्त्रवादे दर्शनादिभ्य
उत्तरम् ॥७४॥ धर्मोऽत्र यतिनां धर्म इत्यस्ति निश्चयः ॥ अतस्त्वं धर्मविरुद्धधर्मस्यापयतत्र च ॥७५॥ इत्युक्तः
सोऽस्तिकृष्णं तं प्रणम्याऽऽह प्रभोऽनुशि ॥ तत्र गत्वाप्यापयामि सद्धर्मं त्वत्प्रसादतः ॥७६॥ इत्युक्त्वा तं प्रणम्याः
सोजगाम वटपत्तनम् ॥ पौरैःसहदितीयेऽह्नि प्राप तत्राऽवसत्सुखम् ॥७७॥ हरिरप्यनिजदर्शनागतान्स्वा
न्निजनिजदेशगमायनन्दन्निस्वतः ॥ प्रतिपदिसहितोऽभिनानुयातैर्नृपवरदुर्गपुरं ततो जगाम ॥७८॥ इतिश्री ॥५२॥

सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रकरणे कृताजयमहात्म्ये श्रीलक्ष्मीनारायणादिप्र
तिष्ठानिरूपणनामा सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७॥ सुव्रत उवाच॰ अथ पत्तनवसन्पूर्वी नारायणमुनिर्नृप ॥
सर्वत्र कृष्णसेवायाः प्रवृत्तिं कर्तुमैहत ॥१॥ लेख्यार्चा श्चैव तदा तु स्यात्कृष्णस्य प्रतिमानवम् ॥ दक्षाचाद्वि
प्रवृत्तिर्वैकारयैष्यत्ततोऽन्यताः ॥२॥ मर्त्यं विचार्य नर्कस्वं नारायणजिरा हृदयम् ॥ जीर्णदुर्गस्थिमानाख्यत्वष्टा
रं तमुवाच सः ॥३॥ मूर्तिश्चित्रेऽस्ति दक्षोऽसि मयाऽन्या कारितोस्मिः कृष्णस्य प्रतिमामुग्रं कुरु त्वं मम चाग्र
नघ ॥४॥ इत्युक्तः स तथेत्याह निपुणोमूर्तिकर्मणि ॥ चकार स मुद्रा दित्तयंत्र दर्शनीयमनोहरम् ॥५॥ एकामुग्र
कृतानेन वृंदावनविहारिणः ॥ कृष्णस्य राधया युक्ता तेन चौपाश्चितोत्तमा ॥६॥ नारायणमुने स्तस्य भक्तिध
र्मान्विता पराः ॥ मुद्रानेन कृता तेहे दृष्ट्वा तुष्टोऽभवद्धरिः ॥७॥ नरनारायणस्याऽपि मुद्रा हरिरची करत् ॥ मास
द्वयेन तेनैतत्कृतं मुद्राद्वयं नृप ॥८॥ तस्मै ददौ तत्स्वामी विपुलं द्रविणं तदा ॥ वासांसि च कुण्डलानि हेमैच
वलयेन्द्रप ॥९॥ आधारानंदमुनिना तत्सताभिरचित्रयत् ॥ मुद्राभिः कावकुदेवैव प्रतिमाः स्वसहस्त्रशः ॥१०
॥ रामप्रतापेच्छारामौ हरेरस्य सहोदरौ ॥ यावज्जीवं स्यातु कामा वास्तां तस्यैव सन्निधौ ॥११॥ नंदरामं च गो
पालं जेष्ठावेतौ सुतौ ततः ॥ हर्षाज्जयापुरं गंतुं स्वयमादिशतः स्म तौ ॥१२॥ तदानावूचतुः स्वीयौ पित्तरौ

॥ स॰ जी॰ च॰ ॥ प्रतिनृपतेर्गमिष्यामो वर्षं कृत्वा वसेतीऽत्र वदर्शनम् ॥ १३ ॥ प्राप्ताऽथ माघमासस्य धवलापंचमी तदा ॥ हरि ॥ अ॰ २९ ॥
॥ ५३ ॥ श्चकार कृष्णस्य वसंतोत्सवं हि मर्दनम् ॥ १४ ॥ तत्र देशांतरेभ्योऽस्य शिष्या वासंतिकोत्सवे ॥ त्यागिनो गृहिणश्चा
पि समाजग्मुश्च पोषिताः ॥ १५ ॥ उपचारैर्विविधैः ॥ केसरै रंगशृंगैर्हरिः ॥ श्रीराधासहितं कृष्णं समानर्च य
थाविधि ॥ १६ ॥ महानिवेदनं कृत्वा महानीराजनं ततः ॥ नानारंगैर्गुलालैश्च विक्रीडस्नापितैः सह ॥ १७ ॥ त
र्पयित्वा ततः सर्वान्मुनीन्विप्रांश्च सूरिदाः ॥ प्रचुराम्यमिलितैर्जोन्मे वैकुंठेऽस्य यं हरिः ॥ १८ ॥ अथाम्पराह्ने
तत्राभूत्रनाविततमंडपे ॥ उपाविशन्मुनीन्द्रोऽसौ तत्र स्वामी महासने ॥ १९ ॥ निषेदुस्तस्य पुरतस्त्यागिनो
निर्मलांतराः ॥ वैदिकाः शास्त्रिणो विप्राः पुराणज्ञाश्च सूरिदा ॥ २० ॥ गृहस्था वर्णिनश्च गृहिणश्च महत्व
ज्ञाः ॥ यथोचितं निषेदुस्ते वीक्ष्यमाणास्तदाननम् ॥ २१ ॥ अयोध्यावासिनस्तस्य भ्रातृसुतादयः ॥ संबंधिनो
निषेदुस्तु तदासनसमीपतः ॥ २२ ॥ तारागणैः परिवृतश्चंद्रमा इव सस्य कैः ॥ वर्णिभिस्त्यागिभिर्वृतस्तत्र स
सद्भीष्वरः ॥ २३ ॥ अथावलोकयन्दृष्ट्वा सकारुण्यकथार्द्रया ॥ भक्ता नानंदयन्नूचे सर्वशास्त्ररहस्यवि
त् ॥ २४ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ अस्मदेवे संप्रदाये ये वैष्णवाः पुरुषा भुवि ॥ नवै पुंसस्तु नो भक्ता कार्येतो
र्थानि ये वरणम् ॥ २५ ॥ प्रायशो भगवद्भक्तास्तीर्थंच वमिलं तिहि ॥ रामकृष्णादिमूर्त्तीनां दर्शनं वै पुनाय ते ॥ ५३ ॥

२६ ॥ मार्कंडेयेन धौम्येन लोमशाद्यमुखैस्तथा ॥ सेवितानि ब्रह्मऋषिभिस्तीर्थानि परमादरात् ॥ २७ ॥ राजर्षि
भिर्धर्मनिष्ठैर्युधिष्ठिरमुखैरपि ॥ सेवितान्यत्र भूयांसि तीर्थानि प्रीतये हरेः ॥ २८ ॥ अतोऽत्र भगवद्भक्तै
र्मुमुक्षुभिः पुरुषैः सदा ॥ भक्त्या तीर्थानि सेव्यानि गंगादीनि स्वशक्तितः ॥ २९ ॥ स्नानं दानं हरेः पूजां विप्रवै
ष्णवतर्पणम् ॥ तीर्थेषु शास्त्रकृत्कुर्युर्ये मुमुक्षेत्ते गर्विलेनसः ॥ ३० ॥ तीर्थानामपि सर्वेषां देशेऽस्मिंस्तीर्थ
मुत्तमम् ॥ श्रीद्वारिकापुरिसंज्ञं वर्तते वांछितार्थदम् ॥ ३१ ॥ अत्र श्रीरुक्मिणीकांतो नित्यमेव हि वर्त्त
ते ॥ त्वष्टृविरचिते रम्ये कनकोत्तममंदिरे ॥ ३२ ॥ कृत्वा यदुकुलं यर्हि प्रभासेऽंतर्धिमच्युतः ॥ तदा कृष्णा
त्ययं सक्तो समुद्रो ग्रासयत्पुरीम् ॥ ३३ ॥ संहृत्य स्वकुलं तत्र ननाटरूपः सरश्वरः ॥ तन्निजं मंदिरं सद्यः प्रा
प्याऽस्ते हितायनः ॥ ३४ ॥ अतो मुक्तिपुरीमेतां पुरीं द्वारावतीं विदुः ॥ नैतादृशं परं तीर्थं चैव पस्कृदिकृतो
पुरी ॥ ३५ ॥ तद्यात्राऽतः प्रकर्तव्या गृहिभिस्त्यागिभिस्तथा ॥ तत्रत्यश्च विधिः कार्यः स्वाधिकारानुसारतः ॥
३६ ॥ गृहस्थानां विशेषेण तु एपक्षेत्रे पुमर्थदः ॥ कर्तव्यो विहितो भक्तैः सतां शश्वत्पणतया ॥ ३७ ॥ अस्तु
त्वास्य कृजानुभक्ताः स्त्रुरुः सततो निजान् ॥ संबंधिनश्चानुजो केको सजानुगं तु मुद्यतान् ॥ ३८ ॥ ज्येष्ठी
हीआत्मपुत्रोऽचमातुलेयमुवाच सः ॥ कृत्वैव द्वारिकायात्रां यूयं यात स्वकं पुरम् ॥ ३९ ॥ अत्र वत्सपमेव कर्त्त

॥स.जी.चु॰ यायात्रैषान्नृवाञ्छितैः ॥ कर्तव्यं दर्शनं तत्र श्रीमतो द्वारिकापतेः ॥४०॥ स्नातव्यं गोमतीतोये दानं देयं ॥अ०१९॥
॥५४॥ स्वशक्तितः ॥ कृष्णायुधैः कारणीयं निजबाहुद्वयांकनम् ॥४१॥ तत्रत्या ब्राह्मणाः संतो भोजनीयाश्च श
क्तितः ॥ आज्ञातावाक्यमिति श्रुत्वा हरेस्तेऽथ तमब्रुवन् ॥४२॥ गमिष्यामो वयं सत्यं स्वामिन्द्वारावतीं पु
रीम् ॥ तैर्थिकं च विधिं तत्र करिष्यामः स्वशक्तितः ॥४३॥ किंतु विप्रो वयं नैव दूरदेशागता हरे ॥ त
द्दर्शनं च निवासार्हान्न पथिग्रामान्पुराणि ना ॥४४॥ यदि तद्विन्न वेत्तर्हि साकं तेन न तत्र वा तया ॥ यातां च यं
कुशाग्र्यस्या कर्तुमशक्नुनेम वै ॥४५॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य स स्वामी सर्ववित्तदा ॥ सदःस्थितेषु भक्तेषु
तादृशं मुनिमैक्षत ॥४६॥ सच्चिदानंदनामानमथ तं वीक्ष्य सोऽब्रवीत् ॥ समाधिनिष्ठ नितीक मार्गमेनं नर
नेयथा ॥४७॥ साधो त्वं कृष्णभक्तोऽसि पूर्णोऽसि हसतामपि ॥ एतन्मार्गाद्भुमिज्ञोऽसि तदेतान्द्वारिकां न
य ॥४८॥ अस्मेऽपि संति संतो ये नैके यात्रां चिकीर्षवः ॥ शीतकाले व्यतीते ते तत्रागास्यंति निश्चितम् ॥
४९॥ अयोध्यावासिभिः साकं गंतुं त्वमर्हसि ॥ वत्सरेऽस्मिन्नतस्त्वमेते ब्राह्मणाः संति निजान्गृहान् ॥५०॥
कृत्वा श्रीद्वारिकायात्रां कारयित्वाऽत्र सत्वरम् ॥ इहायाहि महाबुद्धे त्वमेतान्स्वसुखं यथा ॥५१॥ यदेवा
वास्कंदेवस्य भविष्यति तदा मुने ॥ अहमप्यागमिष्यामि साकमेतैर्हि साधुभिः ॥५२॥ इत्युक्तः स महायो ॥५४॥

गी हरिणा तन्निदेशकृत् ॥ बद्धांजलिः पुरो गत्वा विनयेन तमुक्तवान् ॥५३॥ आज्ञां ते पालयिष्यामि य
थोक्तां प्रीतये तव ॥ पाथेयादिग्रहार्थं त्वेव पात्रं नाभवेत्त्विमे ॥५४॥ इत्युक्तस्तेन स स्वामी मयणमानि
धं द्विजम् ॥ यात्रामुहूर्तमेतेषां पप्रच्छाग्रतः स्थितम् ॥५५॥ ततः स ब्राह्मणो वृद्धो दीर्घं पंचांगपत्र
कम् ॥ सद्यो निष्कासयामास शिरःस्थस्रुजवेष्टनात् ॥५६॥ यात्रार्हं तत्र लग्नं स दृष्ट्वा चैवं वदत्तथा ॥ मु
हूर्तोऽस्ति शुभः स्वामिन्नवम्यामिति सुवाच तम् ॥५७॥ ततः श्रीहरिणादिष्टाः स्वस्वस्थानं ययुर्जनाः ॥ शर
सादाय तद्वाक्यं स्वयं स्वावासमागमत् ॥५८॥ ततो भगवताज्ञप्तास्ते मुकुंदनवमीदिने ॥ सज्जा बभूवुस्तं न
त्वा स्मरंतो द्वारिकापतिम् ॥५९॥ दत्त्वा स तेभ्योऽपि धनं च वाहनं नाभिपक्वं सहैतिपालीन् ॥ प्रस्थापया
मास शुभे मुहूर्ते तान्द्वारिकां भूमिपते मुनीशाः ॥६०॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
चतुर्थप्रकरणे कृत्ताजयमाहात्म्ये चित्रवृत्तिमाविधापनं नंदरामादिद्वारिकाप्रेषणनिरूपणनामाऽष्टा
विंशोऽध्यायः ॥२९॥ सुव्रत उवाच ॥ मार्गे व्रजंतस्त्वरितं ते कृष्णेक्षासमुत्सुकाः ॥ माघकृष्णप्रतिपदि गो
मतीं प्रतिपेदिरे ॥१॥ शुश्रूषात्तु तत्र साधनमात्रप्रिया द्विजाः ॥ स्नातुं तत्र ददुर्नैतान्वित्तग्रहणमंतरा ॥२॥
तदा ते गृहिणो दत्त्वा द्रव्यं तेभ्यस्तदीप्सितम् ॥ नंदरामादयश्चक्रुर्गोमत्यां स्नानमादरात् ॥३॥ निष्कांचनस्य
तीर्थस्नाने प्रतिबंधो न कुत्रचित् ॥ इति तेऽस सच्चिदानंदमपृच्छत्स्नानमाचरन् ॥४॥ स गोमतीं प्राप्य मुनिः

व्रजंतस्य शनैः शनैः॥ रूपकौरास्यानदीसा स्मृत तन्मूर्तिं जीन रुत॥५॥ तं त्यागिरा नमपरिग्रहमात्म
निष्ठं यांतं गतं ऽमिव विस्मृत देहभावम्॥ निष्किंचनं मुनिमपेक्षितिदत्तपिंडं ध्याक्षारवृक्षितिपतेःप्रार्थितनाः
प्रववृ॥ ६॥ संरुध्यमाण वमनोपियदा मकिंचिन्न क्षोभमाप शिशुकैस्तरुणैश्च वृद्धैः॥ तेनार्हकैश्चिद्वि
रुनकपरोपधर्ममुन्मत्तमेव कतिचित्ता। कतिचिच्च मतम्॥७॥ हित्वा तंतेन तत्स्तूर्णं स्नातो ऽयोध्यानिवा
सिनः॥ तानरक्षुः स्मापतन्हरात्तैर्थिकाद्दक्षिणार्थितः॥८॥ अग्राक्तः सो यच्चजितुं निषसाद तदा ऽध्वनि
अवस्थात्रयमुत्थंप्य समाधिब्रह्मणि त्वगात्॥९॥ स्नातातं कौसल्या दत्ता विप्रेभ्यो दक्षिणादि च॥ साधोस्त
स्यांतिकं तूर्णमागत्य ददर्शश्रुतम्॥१०॥ समाधिस्थं न माजस्य तत्स्वरूपविदो हिते॥ स्तुणं विनिं स्तनेमा
र्गदुत्ती त्यात्तवसंत्यघः॥११॥ गोपाजोनंदरामाख्यं भ्रातरं तम थाब्रवीत्॥ अतः परं किंचिविधिय प्रस्माजि
त्तीर्थवाशिभिः॥१२॥ तदा तु मानसारामः प्राहेनं साधु मध्वनि॥ वयं कथं तु नेष्यामो हित्वा गच्छेम वा कथम्
॥१३॥ नस्मादिहैव स्थातव्यमस्माभिरिति भाति मे॥ गोपाजस्तं तदा प्राह साधुमेनं मवेम्यहम्॥१४॥ महान्
समाधिनिष्ठोऽयं स्थितिरस्यास्ति नूपसीक्तु विदिनानां त्रितयं पंच कं दशार्क चवा॥१५॥ समाधौ तिष्ठति
क्वापि दिनानि दश पंच च॥ स्वस्थ समाधेर्नियमो नास्त्यस्येसैव वेद्म्यहम्॥१६॥ नंदराम मस्तदो वा न यात्रां कृ
त्वा वयं द्रुतम्॥ अमष्ठभिर्नववभिर्वाः त्वत्वा यास्यामः पुनर्दिनैः॥१७॥ तीर्थेषु नास्ति साधूनां चिंता कुत्रापि भू ॥५५॥

नजे॥ तीर्थमेव गृहं येषां प्राकृःपुरातनाः॥१८॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य नत्वेत्युक्त्वाथ तावुभौ॥ उषित्वा
तद्दिनं तत्र परेद्युः प्रययुस्ततः॥१९॥ धनमाऽऽरावणग्रामे दत्त्वा तेन समुत्सुकाः॥ गृहीत्वा प्रययुः श्रीमद्
ध्वंसो हारे हरेः प्रियम्॥२०॥ तैर्थिकेभ्यो धनं दत्त्वा तत्रश्री हारिकापतेः॥ चक्रुस्ते दर्शनं भक्त्या तत्र पूजां च
सशक्तितः॥२१॥ स्ववित्तस्यानुसारेण तैर्थिकं सकलं विधिम्॥ कुर्वतीन्यवसंस्तत्र ते दिनानां तु पंचक
म्॥२२॥ ततस्तमेव रुद्दपे चिंतयंतो दिवानिशम्॥ संतं तूर्णमुपाजग्मुर्गोमती कौसलद्विजाः॥२३॥ अथा
ऽसौ सच्चिदानंदो मुनिः कौसलवासिषु॥ ध्वंसो हारेगते ष्ठे तद्दिने व्युत्थितोऽभवत्॥२४॥ विदित्वाता
नुगतान् सर्वान् गोमतीस्नातुमभ्यगात्॥ स्नातुं न दत्तं तत्र तैर्ईश्वा नावाद्दिजाशिभिः॥२५॥ अधनं चाऽ
स्पृशंतं स्त्रीः स्वामी शिष्यमवेत्य तम्॥ कोऽप्यन्नमपि न प्रादादीर्ष्ययानैर्थिकः पुमान्॥२६॥ अनादृतश
रीरस्य प्रत्यग्वृत्तिरसाववि॥ आहारार्थं मुनिर्नान्यं तत्र याचत कंचन॥२७॥ ततः संगोमतीतीरे दिनत्र
यमुपोषितः॥ तस्थौ न यापि न स्नातुं ददं ते नैर्निर्दयात्मभिः॥२८॥ ततः सप्रययौ मानन्दहरिश्चिंतं हित्वा द्वि
म्॥ जितक्रोधो जिताहारः प्राप दारावणं न्वप॥२९॥ न समुद्रास येतत्र समं नाग्निं हुंनाजनान्न॥ स्कंधार्त्त
न्नरुवतो वीक्ष्य तत्जामाऽवर्यमपावेत॥३०॥ घटोपवासान् कतिचित्सत त्र्यहोपवासान्कतिचिच्च॥ पुं
सः कोऽपि च पंचाहनिरन्नदेहान पंचदशाहिकान्यऽहोपवासान्॥३१॥ वृद्धांश्च बालान्सुदत श्च दीनान्नरुस्त्वा

॥स.जी.च० मतुं संघ्य विवर्णवक्त्रान्॥ स्त्रीश्च रूक्षधा धृष्टविजग्नतुंदाः श्यामावज्रोष्पाः पतिता विनेशाः ॥३१॥ मार्गे वने त
॥५६॥ स्कर त्रुटितस्वान् स्कन्धी तां देहान् कृतिचिह्नविशान्॥ साधुश्च वित्तलयत्र्यार्थमाणानान् सततम्मुदा धिष्ठितै
र्लोके ॥३२॥ उपो वण्णा स्पृष्टविरुद्धवाचः प्रकुर्वताऽलेशापं यथा स्वभूयः॥ समिद्धनान प्यतिगाजिदानैर्यं
त्र प्रचाम्भैरविनर्त्रमानान् ॥३४॥ कांश्चित्त्वसा भुन् ग्नियमाणदेहान्स्तु दग्निदग्धान वगत्सनिःस्वान्॥
रुषाऽऽत्तमुंडैरतिदात्त्यमानान् दृष्ट्वास योगी दययाच कंपे॥ ३५॥ ततः सतत्रा विचरंस्त भमुदा प्रदांति
कम्॥ गत्वाऽब्रवीत रुष्यमनक्ताः कुरुतार्थां कर्नमम ॥३६॥ हसंस्तदाब्रवीत कश्चिद कथताम्पनीत्याय
मू॥ अम्यः शाहृतदा धूर्त्तार्यां सेना दृशाः कृतः॥३७॥ केचित्तं साधमवदन् धनं दत्वां कितोमव॥ धनं
नारीन्नवयंस्मृशामदृतिसीऽब्रवीत्॥३८॥ तरुचुस्तव कंथायां रूप्यमुशमवंतिचे॥ तदासतु दृष्टौ कंथा
नेष्यचिन्वं स्युतातत:॥३९॥ अदृष्ट्वा तत्र ते वित्तं दूरे तां निक्षिपुर्नगाः॥ तदाहृचारणः कश्चित्कौपीनेऽस्य भ
वेद्धनम्॥४०॥ रक्षतिप्रायशस्तत्र संतो वित्तं जरा सवि॥ कौपीनाशी वित्तंत्यु स्तन्मयानि काशितं सतः॥४१
॥ निष्काश्यमाने कौपीनेस्तैः समाधरुत्वान्वतान्॥ स्वामी नारायणीयानां कौपीने तन्नसेभवेत्॥४२॥ कोधा
त्तदोचुः श्रुत्वा तां स्वामी नारायणाभिधाम्॥ जटस्रो रूपकाः संतित्वद्गुरोरेतिके कृिज॥४३॥ गत्वाऽऽनय
मूर्शा वित्तंयंद्दिसिते पार्श्वमकनम्॥ तां तु नेवीं कथ्यामोत्यग्रहीत्वैस्मितं धनम्॥४४॥ गत्वायत्ताऽऽस्मितोद ॥५६॥

रभितुकः स्वतु योगिशत्रु॥ उपाविशत्स्तदोपेसदीर्घांलंघनवेदिकां॥४५॥ अग्रुश्चीवापरश्चोवातसमुद्दी
कर्नमम ॥एते कर्त्तारस्सैच तत्र निश्चितस मोऽवसत्॥ ४६॥ लंघमानानां जनानू ऽशीनानात्तेवादांश्च कुर्वतः
॥ पश्यंस्तत्रामने पूर्वं तं पस्सेय ममभ्यधिकं त्यजेत ॥४७॥ दशातितत्र यो वित्तं तस्मुद्दंस एवहि॥ पात्रो नीतो क्ष
माणोः सावेत तदद्भुतमैक्षत॥४८॥ एकः कश्चन दीर्घपूसरजराशुफोऽवसन्मस्तकः शोणाख्यात करालज
लोचन पुगव्या लक्ष्यभंगामदः॥ भस्मो दूलनमेजनान्वजनिमे गात्रेदधत्तुंग रस्त्वंसा स्वात्मिपिटंकरेण
चरथतकाघर्षाय मस सन्नगात्॥४९॥ आक्रोशान्यति दीर्घघर्घरखैः श्रीहारिकाधीश्वरं मौजी लिंग परांच
लोहरवित्तं करयां दधच्चतुरवसम्॥ तिर्यक्प्रेक्षणभीषिनाभ्रेकगणास्तूर्णं कृयः शमश्रुजस्तैत्रैसाहस निं
भेर्यौ कृपतमामदृशेति मुदा प्रदात्॥५०॥ निर्भयं नाथमाणं तं दूरे गत्वेति वादिनः॥ अभ्यर्थयन्नाज नृत्यानच
त्राजतथापि मः॥५१॥ स्नानना दृश्यनिश्चतमेकाभानजनां तरे कौधर स्के क्षणादधखडिशोराजभूस्थाः
॥५२॥ वजिता दृढरो प्यस्तैः धृता मस्यभं न्वतैः॥ तूर्णं निष्कासितोद्दूरे मुष्टिकूर्मेरताडनैः॥५३॥ बहूनपरा
नाप्यवितुं वजितोऽपि नशत्रुवन्॥ सतानूथाशाय्यदंसाधुत्यागीचाप्यपरिग्रहः॥५४॥ तत्समुद्दार्थं मा
योतंनिकासयथमां कृतः तरुचुर्दविपांदत्वा त्यत्युतांनस मुष्टिकाः॥५५॥ सत्राहमजमीपेतु दूम्यनास्ते

॥स०जी०च०॥

॥५७॥

वकिंचन॥ जोऽहमुं खलु मे कं हि कदाचिल्लं विनु वर्त्तते॥५६॥ तदा नारेत स कश्चिद्राजपुत्र चारणाः श्रा ॥प्र०२५॥
न्ते:॥ तावदेका हेममुद्रा निपपात ततो भुवि॥५७॥ तावत्ते चारणा ह्यास्तं वजामाना स्ततस्ततः॥ पात
यामासुरन्यास्ता अन्तरीक्षादिरन्तभुवि॥५८॥ चत्वारोऽस्याहेममुद्रा तदापानिःसृताःपुनः॥ताराज
कीपाञ्जग्रहुर्मुचुस्तततः स्थले॥५९॥ मृतप्रायः सोपि रवेलो नरहीलेवमुद्रिकाः॥ स्वस्थानं ज्ञानके
प्रागात्तत्र पंक्तौ स्तेर्धिका न्युरुः॥६०॥ एतज्जवेतु मुनिरदृष्ट्वा तर्मद्भुतम्॥ दृष्टा वित्तैकसाध्यं तन्मे
नेरूच्चायुधांकनम्॥६१॥ हसंतश्चारणाः केचिन्मुनिमूचुर्धनेप्सवः॥ साधो साफ समीपे स्याद्यं
नैवाऽत्र राज्ञायः॥६२॥ प्रत्यक्षमेव भवता दृष्टमेभिर्नरेशः सतः॥ धनं निष्कासितमिति कर्त्ताऽस्तीव
यं तथा॥६३॥ सत्त्वा चलदासाऽफर्नास्ति शीर्दिर्निदाम म॥ कथांतु कश्चिन्नेरोपिनाःगृहीजीर्णा वावरा
म्॥६४॥ नवीनमेकं कौपीनं ममास्ति द्वादशांगुलम्॥ तस्मिन्गृहीते मुझाथ्देहासपाःदीवनीयताम्॥६५
इत्युक्ताः प्रहसंतस्तेय पुरश्चचारणाः॥ सोपि तस्यो निराहारो निर्भयः संस्मरन्हरिम्॥६६॥ प्रातः सर्वांग
णपन्वेवसन्तपोऽप्यदिनत्रयम्॥ परार्णिमक्षमो दृष्टुंज्ञातो द्वारं ततो ययौ॥६७॥ नत्वा धवो ऽग्मस्य रूणांवृिजा कि
तु कश्चिच्चेरशाऽत्र तु शाकुर्वति हि॥ तदीयमुक्तं नवनीतकोमलं पतः पुराणे हृदये रयान्न तम्॥६८॥ ॥५७॥

॥इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे हृन्नाउयमाहात्म्ये श्रीनारायणग्रामे तत्र
मुद्राप्रदनिर्दयत्वनिरूपणनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः॥२९॥ सूत उवाच॥ यदा तु मंदिरं प्राप द्वारिकाधीश्व
रस्य स॥ तस्मिन्नेव क्षणे याताः कौसजा गोमतीतटः॥१॥ श्रीकृष्णदर्शनोत्कंठो मंदिरद्वारमेत्य सः॥
यावदंतर्विशेत्तावद्द्वास्थैर्निष्कासितो नृप॥२॥ कोसि को सि कुतो यासि नैव दत्त्वा धनं ध्रुवम्॥ अना
लतोऽनंकितश्च त्वं जनैरमितोद्भुतम्॥३॥ किशाविंतो द्वारपालैर्यान्तर्गणेशश्लोकैः सतु॥ विषण्णो नि
षसादैकौ मंदिरद्वारसन्मुखम्॥४॥ ततः सगुणलीनविशोष्मूरतः प्राहोऽद्विजाः॥ हिनेऽत्रमां कार
यत द्वारिकानाथदर्शनम्॥५॥ ब्राह्मणानां हि हृदयं प्रोक्तं शास्त्रेषु कोमलम्॥ ततो मयि कृपां कर्त्तुं
युयमर्हथसत्तमाः॥६॥ तऊचुर्ब्रूहि नः सत्यं कियदस्ति तवांतिके॥ धनं देहं च वा रोग्यं कंथा कौपीन
गोपितम्॥७॥ स प्राह नास्ति मत्पार्श्वे धनं किमपि निश्चितम्॥ अस्मि साधुर्हरेस्त्यागी त्यागिनां स्यात्
कुतो धनम्॥८॥ तथापि सहजानंदस्वामिशिष्योऽस्म्यहं द्विजाः॥ अतः कुतो मे द्रव्यं स्यात् पुरा ह्यस्त्रीध
नसजः॥९॥ तऊचुस्तर्हि तु भवान्यद्यपत्रं मरिष्यति॥ तथापि द्वारिकाधीशदर्शनं न भविष्यति॥१०॥
वयं तु सहजानंदशिष्याणामंतकाः किल॥ पुरप्रवेशनोदम्यो हरेस्तु कुतः दर्शनम्॥११॥ गुरुस्त्वेव वक्त

॥ स॰जी॰ख॰ ४ ॥ ष्णोऽस्ति किमर्थं आम्सि क्षितौ ॥ वयं न यावन्मिलितास्तं तावत्कर्त्ता स च ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा गतास्ते तु अ॰ ३० ॥
॥ ५८ ॥ तावत्स्मेतमब्रुवन् ॥ इत्ताउद्यं कुरु हरेर्दर्शनं किं नु जेषुमे ॥ १३ ॥ केचित्तं भर्त्सयामासुर्वाक्शराऽपि
रुषैरपि ॥ केचिच्छुगोऽयमितु तु धूर्तोऽयमिति चापरे ॥ १४ ॥ आतिथ्यं तस्य हरेः क्व किं तु ते कोऽ
पि पुरुषः ॥ वाचापि शुभया तत्र भाषयामास नेर्ष्यया ॥ १५ ॥ निराहारः स तु मुनिर्द्वारमेव निजो कथन्
॥ द्वारिकाधीशितुस्तत्र तटासनं न चाविशत् ॥ १६ ॥ विश्रान्तं यान्ति कालांश्च इत्थं दत्ते व मंदिरे ॥ स्त्रीपुंसा
नां स कसंघर्षरः शूहस्तु निरन्तरं सतत् ॥ १७ ॥ तत्र सार्नां निर्दयत्वं रक्षा नाऽऽरावणादपि ॥ अधिकं निश्चि
कायैतच्छ्री मदाधिकाम पश्यतो ॥ १८ ॥ एवं स्थितवतस्तस्य यथावस्तावलं रविः ॥ निशा यामस्य जाता
यांचितया मास सोऽन्तरे ॥ १९ ॥ अहोऽतिनिर्दयं स्थानमायातोऽस्मी स्वरेखया ॥ अतः परं किं कर्तव्यं क
थं स्यात्तद्रूपदर्शनम् ॥ २० ॥ आयास्यंति सतीर्थाश्चे सागी नोऽत्रात याजनोः ॥ तर्हि ते चांगतिः का
वा भविष्यति महात्मनाम् ॥ २१ ॥ दर्शनं द्वारिकेशस्य कृत्वाऽऽयाहीति मे हरेः ॥ आज्ञाऽस्ति तामसं पा
द्यं कथं पास्यन्तरेति कम् ॥ २२ ॥ यः साक्षाद्भगवान्कृष्णः स तु दुर्गं पुरे स्वयम् ॥ विराजते हरिः सोऽ
त्र वर्त्तते हि चतुर्भुजः ॥ २३ ॥ भक्तप्रियः स कृष्णोऽसौ सर्वाभिप्रायवित्प्रभुः ॥ द्वारिकाधीश्वरो मतं ॥ ५९ ॥

दास्यसेवस्वदर्शनम् ॥ २४ ॥ इति निश्चित्य मनसा स योगी तं स्वकं गुरुम् ॥ प्रणम्य हृदये कृष्णं ध्यायन्
त्रायपञ्चाविशत् ॥ २५ ॥ उपविष्टस्य तस्यैत्थं चत्वारो दिवसा ययुः ॥ स्वल्पोदकस्यापि मुनेर्हृदनिश्चय
शालिनः ॥ २६ ॥ कृष्णं समाधावपि वीक्षमाणः प्रत्यक्षतद्दर्शनमेव वाञ्छन् ॥ धीरो मुनिः पंचमवासरे
वै स्तोत्रेण चानेन नुनाव राजन् ॥ २७ ॥ इति श्रीमत्संगीजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रक
रणे वृत्ताजयमाहात्म्ये द्वारिकानाथदर्शनप्रतिबंधनिरूपणं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ सच्चिदानं
दमुनिरुवाच ॥ श्रीरुक्मिणीरमणरम्यमुखारविंदश्रीकृष्णदां करविधीड्यकराब्ददिव्यंगा ॥ सद्धर्मभ
क्तिपरमाश्रयतुल्यकीर्ते श्रीद्वारिकेश वरदोऽभव मे प्रसन्नः ॥ १ ॥ त्वं भक्तसंघमवितुं स्वकमासुरे
भ्यो दोर्भिर्दधद्दरगदारिसरोरुहाणि ॥ नित्यं विराजसरहाऽखिलशक्तिनाथ श्रीद्वारिकेश वरदो
ऽभव मे प्रसन्नः ॥ २ ॥ वस्त्रारुतौ दुपददत्रिकया स्मृतस्त्वं श्रीमंच माशु परिहाय चलासुपेत्य ॥ इत्थं
शुकानि वरुधाच्छियमाविथाऽस्याः ॥ श्री॰ ३ ॥ तस्याज्जनमनिज भक्तिजुषः सभायां केशाग्रहं कुरु
कृतं च न मृष्यमाणः ॥ तस्त्रीर्हतेशपरिमुक्तकचाश्च कर्थ श्री॰ ४ ॥ दुर्वाससो विपदि यां दुः कृतामि
मन्नातु दत्तुमाशु निरुपानदगाऽऽरण्यम् ॥ भक्तप्रियस्तव तस्य भवामि दासः ॥ श्री॰ ५ ॥ आमामनोर

॥स॰ती॰च॰ यमपि जति पूर्वयं स्वं जित्वा करै इसमरैः सहना कृजोकात ॥ तुर्यामिहाऽऽनयियनार्थितपारिजा अ०३१॥
॥५९॥ तं श्री॰६ ॥ वेरावबदकुटिलत्वकुरीक्षमाणान् त्रास्त्रे घ्रतोऽपि तापतोबकुधाऽतितुरान् ॥ देसानपि
तमनयः ॥ स्वपदं दयालो श्री॰७ ॥ संत्राप्यते धनिभिरेव नरैकपुंभिस्त्वन्मूर्त्तिदर्शनकथेतिनवक्तु
मर्हम् ॥ निष्किंचनप्रियइतिप्रथिते त्वयीशा श्री॰८ ॥ सद्धर्मवर्त्मपरिपातुमिहत्वमीशांदेसाँशाभूपगु
रुवित्सतमराभूमौ ॥ दिव्याँदधत्वरतत्वुर्हि विराजमानः ॥ श्री॰९ ॥ अंतः स्फुरत्कजिमजामरमर्त्य
दैत्य दुर्घस्थिते रतुगतत्रिगुणाभिधान ॥ संसारतसशरणागतजीवनाथ ॥ श्री॰१० ॥ कृत्रुतउवाच ॥ र
तिस्कवमनंतिप्रेमणा कृत्स्नजीन मनामुनिः ॥ तिष्ठोवस्यामतीतेस्य वतुरीयं पदमभ्यगात ॥ ११ ॥ भगवान्
दारिकानाथो भक्तवत्सलईश्वरः ॥ तन्नावविज्ञुप्रसन्नोदर्शनं स्वदर्शनम् ॥ १२ ॥ निशायां विजया
ख्याया एकादश्यायदूदम् ॥ तदंतिकमुपेयाय तुरीयप्रहरे हसन ॥ १३ ॥ आविर्बभूव हृत्पद्मे प्रथमं त
स्य योगिनः ॥ लक्ष्मीमामार्जुनोपेतः सात्यकुद्धवसंयुतः ॥ १४ ॥ सहसास्फुरितं तेन च कोटिसूर्याधिक
प्रभम् ॥ आश्चर्यं दर्शनं वीक्ष्य प्रेम्णा सतैववशोऽभवत् ॥ १५ ॥ सहसांतर्दधे तत्र भगवानप्युत्थितोऽथ
सः ॥ समंभ्रमो बहिः साक्षात्तमैवेक्षत संस्थितम् ॥ १६ ॥ उद्यन्नीरदनीजरम्यवपुषं विद्युत्वसनं विभ्र ॥५९॥

नेवासोने कवित्रुषणोस्कमुकुरै सत्स्वयपद्मेक्षणम् ॥ नानामौक्तिकपुष्पहारविलसत्कंठं प्रसन्ना
ननं शेषैर्भिः शंखगदासुदर्शनसरोजानि स्फुरंतं बिभ्रतम् ॥ १७ ॥ लक्ष्म्यादिव्यविभूषणां बरधृताप
दं च मही जनं विभ्रसात्वभुजद्वयेन करुणा प्रेमणोक्षमाणां प्रभुम् ॥ लावण्यातिशयातिरूपवपुषा
हैमं च भृंगारकं विभ्रत्सेवकलाक्षवीक्षितमुखं पार्श्वस्थयाभामया ॥ १८ ॥ धृत्वा चामरमुद्धवेन वि
नया त्सेवी जितं दक्षिणे वामे सात्यकिना च चामरधृता राजाधिराजश्रियम् ॥ दृष्ट्वा तपवारणं
च दधता सेमाति तं जिष्णुना वीक्ष्य श्रीरमणं मुनिः ससहसा चक्रे नतिं देहवत् ॥ १९ ॥ तं प्रेमाश्रु
कलाव रुद्धनयनं शेमांचितांगं मुनिं संत्यस्मादशवासरं जनमपि स्वं संस्मरं तं तदा ॥ विज्ञाप्येर
त्तिनिर्दयं प्रति हृतस्वक्षेत्रयात्राविधिं सत्कारोश्वमरिस्त्वतिमुदोन्याप्याऽऽश्लिष्टस्तत्वरम् ॥ २० ॥ त
न्मूर्धा सतुरः स्थले च भगवान् पाणिं निजं न्यामपन्त्राह प्रेमपरिप्लुतं मुनिवरधन्योऽसि भक्तोत्तम
तुष्टोऽस्म्यद्य नतो मनो भिजषितं याचस्व मत्तो वरं नादेयं मम किंचिदस्ति भवतां तुभ्यं त्रिलोक्यामपि
२१ ॥ इत्यं श्रीरमणेन तेन परया प्रीत्या वरार्थं मुनिर्भक्तः प्रेरित आह तत्करतलस्पर्शाफ तल्लब्धयः
॥ तत्तकारुण्यपशरल्पतादिगुणसंवीक्ष्यांतरप्रस्फुरत्प्रेमोद्रेकहगग्दुगहदगजोवदंजजिह्वानतः

स॰गी॰च॰ २२॥सच्चिदानंद उवाच॥ नमो नमो मंगलमूर्तये ते नमो नमो यादवभूषणाय ते॥ अपारकारुण्य अ॰३१॥
॥६०॥ कथा समुद्र श्री द्वारिकाधीश नमो ऽस्तु तुभ्यम्॥२३॥ निःशेष पापौघविनाशनाय भक्तप्रियायाखि
लकारणाय॥ श्री सत्यभामारमणाय नित्यं नमो ऽस्तु नारायण देव तुभ्यम्॥२४॥ रुक्माग्रजित्स्तुप्रि
यकारणाय श्रुहिमप्रवीराय च विह्वलेते॥ नमो ऽस्तु नाना विधराजकन्यामनो ऽभिलाषप्रतिपूरका
य॥२५॥ भूभारराजन्यवनान्तजाय सद्धर्म साधुप्रतिपालकाय॥ श्रीदामदारिद्र्यविनाशनाय नमोः
ऽस्तु ते चोद्धववत्सलाय॥२६॥ श्रीमन्महाराजविकुंठनाथ श्री देवकीनंदन चक्रपाणे॥ द्वारावतीनाय
क वासुदेव नित्यं प्रसन्नो भव रुक्मिणीश॥२७॥ दयानिधिमाहाराज भक्तेषु करुणेश्वर॥ त्वयैव रा
जनेन नित्यं नतत्सुमन्त्र तु कृतचित॥२८॥ मनोरथो मे ऽद्य फलैः फलितो ह्युन्नवता प्रभो॥ पूर्णकामो ऽस्म्यहं
नूनं दर्शनाद्देवते ऽधुना॥२९॥ साक्षात्त्वच्चरणांभोजमद्रोचानंद संश्रयम्॥ संप्राप्यातः परं किंनु वृणो
मि त्वत्तईश्वरः॥३०॥ अस्त्येकं याचितव्यं तच्छ्रुत्वा वितरमे प्रभो॥ भक्तप्रियस्य सततं तेन वा शक्यं न किं
चन॥३१॥ आज्ञा तवैवास्ति हरे स्वागिनां गृहिणां तथा॥ यात्रा कार्या द्वारिकायाः इति सा प्रतमच्युत
॥३२॥ तत्र ये धनिनस्तेषां दुष्करा नैव सा किल॥ सर्वथा दुष्करैवास्ति निर्धनानां नृणां प्रभो॥३३॥ अर्थद ॥६०॥

वीयाः साधुजना ये संति भुवि मत्यते॥ तेषां तु दुष्करतरा यात्रैषा ऽस्ति विशेषतः॥३४॥ नजानंति गोम
तीस्नानं तत्पुरं कर्तुं न च॥ कुशेश दर्शाहोपवासेनार्जितं मेः कुलदर्शनम्॥३५॥ एवं विधे ऽत्र देशे तु
यात्रा तेषां सतां कथम्॥ भवेत् कथंच भगवांस्त्वदाज्ञापरिपालनम्॥३६॥ यथा त्वद्दर्शनं तेषां भवे
त्त्वत्प्रसादेन तत्साम्॥ तथा कुरु त्वं कृपया मम मे त्वेतद्धि याचितम्॥३७॥ स्कंद उवाच॥ इति स्तुतः प्रार्थि
तश्च मुनिना तेन स प्रभुः॥ प्रीणयंस्तमुवाचेदं नृपते भक्तवत्सलः॥३८॥ श्रीभगवानुवाच॥ त्वया
यत्प्रार्थितं नरः तत्करिष्याम्य संशयम्॥ मद्दर्शनं सतां तेषां मिहनस्यादिति ध्रुवम्॥३९॥ अत्राति
निर्दयाः संति तैर्थिका धनलोलुपाः॥ दुर्लभं तिम मन्नेत्यस्ते भो जानामि निश्चितम्॥४०॥ अतो वृत्ताल
पुरे लक्ष्मीनारायणस्य मे॥ मूर्तिर्भवतीयात स्थामे सदास्ये स्वदर्शनम्॥४१॥ ददामि दर्शनं यद्वद्द्वा
तत्र तथैव हि॥ दास्ये स्वदर्शनं तेभ्यो लक्ष्मीनारायणाख्यया॥४२॥ ततश्च द्वारिकायात्रा तेषां तत्रैव से
त्स्यति॥ अत्र ते मा ऽस्तु संदेहो पौरा हे तत्र सायतः॥४३॥ अस्तु गच्छ त्वमायामी सुत्रकासौं तदधे प्रभुः॥
सो ऽप्यंभ तं तदा लक्ष्मीपच्छिमितो ऽप्यास्त्यणां नृप॥४४॥ लीलेव स प्रभोरेव्यान वर्तीस्वरूपधार्य सः॥ क
स्मैचिदपि तद्वार्तां न ब्रुवन्निरगात्ततः॥४५॥ पुरुधृतिरतिभक्तिमान्स साक्षात् राजपतिवीक्षणलब्धभू

॥स॰जी॰च॰१॥ रिमोदः॥ गजवरगमनो मुनिः स्मरं स्तं कुरिति जगाम पुनश्च गोमतीतामम्॥४६॥ इति श्रीसज्जनचित्तव अ॰२१॥
॥६१॥ ल्लभे नारायणान्वरिते धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे कृत्तात्जयमाहात्म्ये द्वारिकानाथदर्शनतदप्राप्ति
निरूपणं नाम एकविंशोऽध्यायः॥२१॥ श्रीकृष्णउवाच॥ अथ ये कौसजापालाः शंखोद्धारं तु गोमती
म्॥ आगतानेतु तं सार्धं तत्तीरे भगवे पयन्॥१॥ नमरद्भूतु तेतच्चसचिंता गोमतीतटे॥ साश्रुनेत्रा
म्लानवक्त्रानिः श्वसंतोथ तर्कयन्॥२॥ अहो किमेतत्संजातं दैवयोगेन दुष्कृतम्॥ दयालुः सम हा
नसाधुः कृपालोः तिथिपी रहरेः॥३॥ कथं वयं गमिष्यामो विनातं दुर्गपत्तनम्॥ स्वपुरं वदराण्यिष्यामः
स्वामिनः पुरतः कथम्॥४॥ तत्र वा किं वदिष्यामो वयं दैवहतानन्तु॥ नृपो पार्जनवा च स्वश्रीष्मा मो हं
तु राः कथम्॥५॥ तदा हमान सारा मोमया तु कथितं पुरा॥ लं तस्कातेनैव गतश्च मिदै तत्कोऽपिनाऽ
भ्रलोत्॥६॥ गोपालस्तमथो वाच तेषु चात्तुर्वं सोमया॥ कथमुत्तं घनी यं स्पादेषपित्रा समीयत॥७॥
नेदशासस्तदीवाचसमाधेर्दर्ध मस्तु॥ आदावेवत्वयाप्रोक्तं कृष्णा मां शपमेकिमु॥८॥ अथाहमान
सारामोभाविपत्तत्रवेदुवम्॥ नृपाचिंतानकर्तव्यास्मनं योदुःखहाद्दरिः॥९॥ वरदर्शनार्थमायातावं
यं श्रीस्वाम्यनुत्तमा॥ सएव द्वारिकाधीशः शंविधास्पति कः किल॥१०॥ दयानिधिर्मुनिरसौ न स्कोभ ॥६१॥

गवतो महान्॥ हित्वाऽस्मान्सर्वथा नैव गच्छेद्दुर्गपुरं किल॥११॥ शंखोद्धारं गतो नूनमेषरत्ने वभाति
मे॥ आगमिष्यति यात्रैव स्वेयमस्माभिरत्रतत्॥१२॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा तेऽतपेतुश्चतुस्ततः॥
स्मरंतो द्वारिकाधीशं तत्रोपुस्ते हरिं च प॥१३॥ गोमतीं प्रातरालुत्स रूत्वा निखविधिं च ते॥ तत्र
स्व द्वारिकेशस्य चक्रुः प्रतस्दमीक्षणम्॥१४॥ सचिंतास्ते चतुर्थं किंचि रूत्वैकादश्युपोषणम्॥ पा
रणं विधाय द्वादश्यां च क्रुस्तत्राधचिंतनम्॥१५॥ अहो रद्दकुतो जान्प मस्माकं कृपिपो भवेत्॥ य
दत्र समहायोगी कृपां दास्यपारणाम्॥१६॥ नेदशामस्ता वंदाहदक्षः स्फुरति मत्करः॥ मानसा श
मन्नाह शेथ दक्षं मेक्षि स्फुरत्यपि॥१७॥ गोपाल आह स्वप्ने द्युमया रष्ट मिदं ततः॥ आयाति द्वारि
काधीशं शुद्धिपृत्वेति निश्चितम्॥१८॥ शुभानीत्यं निमित्तानि वदंतस्ते परस्परम्॥ आयांतं ददृशु
र्हरा फलैंदमिव तं मुनिम्॥१९॥ एतौ तु हो अहो सामिन्निति सुतलगिरस्तुयः॥ अभ्युत्थाय ते विश्रा सं
प्राणाः प्राणमिवाद्गतत्॥२०॥ अथालिंग्य चिरं दोर्भ्यां हसंतस्ते परस्परम्॥ सावास मेत्य चास्मै अं
घप्रक्षु कृत्वाजं ततः॥२१॥ स्नापयित्वा भोजयित्वा विश्रांतस्ते तं महामुनिम्॥ स्वयं भुक्त्वा स्ववृत्तांतं क
थयंतो नयत्नदिनम्॥२२॥ उषित्वा तां निशां तत्र प्रातस्ते निर्ययुस्ततः॥ शुक्रुपक्षं प्राप्तपरसप्तसे

गिरेर्दुर्गपत्तनम् ॥ २३ ॥ यत्र यत्रोषिता मार्गे तत्र तत्र च ते निशि ॥ स्वप्ने प्रपन्नसहायं तं ददृशुर्द्वारिके-
श्वरम् ॥ २४ ॥ संप्राप्य ते दुर्गपुरं सभायामास्थितं हरिम् ॥ प्रणेमुर्दंडवद्भक्त्या मानयामास सोऽपि ता-
न् ॥ २५ ॥ नृणां न मनस्तिष्ठेत्तस्य विना श्रीकृष्णदर्शनम् ॥ स मुनिः प्राह तत्रस्थानां कोशावरोधनम्
२६ ॥ न च्यूतासाधवः सर्वे त्वेदमापुर्मंत्रं रुदि ॥ त्वेषां हि द्वारिकायात्रा नस्यादिन्यामनिश्चया ॥ २७ ॥
इति नानुष्ठितं च मनसो वीक्ष्यैव च पुनः स्मत्व ॥ स्वप्ने कृष्णेक्षणां तस्माद्दर्शितं च तत्वतः ॥ २८ ॥ तदा-
कर्ण्यातिसंहृष्टाः साधवस्ते ववंदिरे ॥ प्रशशंसुश्च बहुधा जेभिरैर्निर्वृतिं पराम् ॥ २९ ॥ स्वयं च मुनिरा-
ट् स्वामी तं प्रशंसन्पुनः पुनः ॥ अवीवदत्ते देवासौ भक्तानानंदयन्निजान् ॥ ३० ॥ तत्र ते सोपि वृत्तांतं
कथयित्वाऽखिलं मुनिः ॥ प्राह सर्वः प्रसादोऽयं त्वत्कृपाया इति ध्रुवम् ॥ ३१ ॥ एवं द्वारिकेशास्पदे ज-
ज्यं मासि फाल्गुने ॥ सत्गुः प्राप्तं कर्तुमैच्छत्तत्तीर्थ्र वृत्तालये हरिः ॥ ३२ ॥ साग्निभिर्गृहिभिः साकं योषाभि-
श्च समकुरुः ॥ वृत्तालयं गंतुमिच्छन्सर्वानाज्ञापयत्ततः ॥ ३३ ॥ लिखित्वा पत्रिका दूतान्प्रेषयित्वा
च सर्वतः ॥ देशांतरेभ्यः स्वान्भक्तानाह्वयामास सत्वरम् ॥ ३४ ॥ तस्यां निशायां सुप्तास्ते स ततः सर्वेऽप्य-
वेक्षत ॥ स्वप्ने वृत्तालयं यांतं सप्रियं द्वारिकेश्वरम् ॥ ३५ ॥ प्रातरुत्थाय ते प्रोचुः स्वस्ववृत्तं हरेः पुरः ॥ सत-

वाचं तदा स्वामी सत्यमेतन्न संशयः ॥ ३६ ॥ सप्तम्यां स ततः सर्वैः साकं भक्तैः सहस्रशः ॥ स्वामी श्रीसह-
जानंदो निर्ययौ दुर्गपत्तनात् ॥ ३७ ॥ समारूढो वाहं न च विनमरुणां संन्नु जगतिं दधद्व्यां नामेकरु-
कमलकोशोऽतिमृदुले ॥ परैर्वेत्रं चासौ स्मितसकलवासाः परिवृतो हयारूढैः सोमप्रमुखनिजज-
नैः पथि ययौ ॥ ३८ ॥ एकादशी दिने सायं प्राप वृत्तालयं स च ॥ नानाग्रामपुरेभ्यस्तत्रैयुर्यूथशो ज-
नाः ॥ ३९ ॥ मुक्तानंदोऽपि तत्राऽऽगान्मुनिराट्पत्तनात् ॥ विजित्य वादिनः सर्वान्साकं पौरजनैर्नृप ॥
४० ॥ द्वारिकाधीश्वरैः रूपं लक्ष्मीनारायणाख्यया ॥ तं स्थितं वीक्ष्य ते सर्वे भक्ताः प्रापुः परां मुदम् ॥ ४१
॥ तत्रागतायै गृह्णिलास्तेऽपि स्वामिजनारव ॥ प्राय शोरदद्भुः स्वप्ने द्वारिकाधीशमागमम् ॥ ४२ ॥ ततो
ऽतिविस्मिताः लोकाः सर्वे ते हरदनिश्चया ॥ पुपूजुः परया भक्त्या स्वाधिकारानुसारतः ॥ ४३ ॥ एवं स्वयं
स भगवान्स्वस्यैवागमनादिकम् ॥ लोकान्यथा दर्शयामास नालौजे पातयोर्भिदा ॥ ४४ ॥ स्वामी च सम-
लैः शिष्यैस्ततो दोलामहोत्सवम् ॥ कारयामास संभारैर्महद्भिर्वारिकोटिशः नु ॥ ४५ ॥ स भक्ष्यभोज्यैर्ब-
हुभिश्च लेह्यैश्चोष्यैश्च सोऽधुना सकलान्वरेशा ॥ अतर्पयत्स परिवेषयन्स्वानुपरिश्रमन्पंक्तिषु-
नृहिकृत्वः ॥ ४६ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहा-

॥ स॰ द्वा॰ च॰ ॥
॥ ६३ ॥

न्मे द्वारिकापुराच्छ्रीकृष्णागमनोत्सववर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ स्कन्द उवाच ॥ यदा समाग ॥ अ॰ ३३ ॥
वांस्तत्र समायातो रथान्निधिः ॥ तदानीं तस्य सकलः परिवारोऽभ्युपाययौ ॥ १ ॥ द्वारिकापुररूपेण सरो
रूपेण गोमती ॥ तस्यो तत्र समागत्य तीर्थवृंदमितस्ततः ॥ २ ॥ ततो लीलानरवपुः श्रीहरिर्द्वारिकेश्वरः
॥ सतीर्थपरिवारोऽत्र समायात्स्तुतिभुवन् ॥ ३ ॥ द्वारिकायामिवात्रापि तत्समुद्रमिरं कृतम् ॥ सर्वांश्च
करन्भक्तांस्तत्फलं भूरिवर्णयन् ॥ ४ ॥ मागिनस्तेऽपतन्सर्वे रत्नश्री द्वारिकेश्वरम् ॥ संपूर्णाश्च यथायो
ग्यमासन्वृद्धमनोरथाः ॥ ५ ॥ स्नात्वा सरसि गोमत्यां जगृहुस्तत्र मृत्तिकाः ॥ संपूर्णां द्वारिकायात्रां मे
निरे कृपया हरेः ॥ ६ ॥ निशि तत्र सभा चासीन्महती कृष्णमंदिरे ॥ उपाविशंस्तत्र भक्ताः पुमांसश्च स्त्रि
योऽखिलाः ॥ ७ ॥ स्थितस्तत्र समेतेत्र हरिस्तानब्रवीद्वचः ॥ यूयं शृणुत सर्वेऽपि मन्नामस्तवनं हितम् ॥ ८
अत्र श्रीद्वारिकाधीशः कृष्णः स्वयमुपागतः ॥ इति तु ज्ञातमेवाद्य सर्वैः प्रत्यक्षदर्शनात् ॥ ९ ॥ वसे
युत्रैव नत्रैव परिवारोऽस्य सर्वशः ॥ वसेदिति च जानीत नृपस्यानुग्रहाद्य ॥ १० ॥ तस्मादेतां पुरीं वित्त द्वा
रिकामेव तत्पुरीम् ॥ तडागं गोमतीं वित्त तत्तीर्थानि सर्वशः ॥ ११ ॥ स्नानं येऽत्र करिष्यंति ते मोक्षं लप
संघतः ॥ तर्पयिष्यंति ये पितॄंस्तृप्तिस्तेषां च भूयसी ॥ १२ ॥ मुंडनं चोपवासश्च श्राद्धं ब्राह्मणभोजनम् ॥ ॥ ६३ ॥

ब्रह्मचर्यमहिंसा च सर्वतीर्थेषु यं विधिः ॥ १३ ॥ पिंडदानं युतं श्राद्धं कर्त्तव्यमिह पूरुषैः ॥ भविष्यस
क्षपान्तृप्तिस्तस्मिल्लृणां तु तेन वै ॥ १४ ॥ चातुर्मास्ये कार्तिके वा माघे वा माघमासि ये ॥ स्नास्यंति निय
मात्प्रातस्ते प्राप्स्यंतीप्सितं फलम् ॥ १५ ॥ कृष्णस्य मंदिरे चात्र करिष्यंति जपं तु ये ॥ शीघ्रमेव हि ते
षां च फलसिद्धिर्भविष्यति ॥ १६ ॥ श्रीमद्भागवतादीनां पुराणानां च ये द्विजाः ॥ करिष्यंसत्त्रते मुक्तिं भु
क्तिं वा प्राप्स्यंति वांछितां नाम ॥ १७ ॥ यः पतिष्यस्तु पोष्या च श्रीमद्भागवतं द्विजः ॥ पाठेनैकेन सोऽभीष्टं फलं
प्राप्स्यति निश्चितम् ॥ १८ ॥ लक्ष्मीनारायणादीनां महापूजां नरोऽत्र ये ॥ करिष्यंति तत्र आस्यंति गोलो
के परमं सुखम् ॥ १९ ॥ लघुपूजां करिष्यंति ये च कृष्णस्य उर्वजाः ॥ अक्षयं सुकृतं तेषां धामं च प्राप्स्यंति ते
हरेः ॥ २० ॥ साधून्स्त्र ब्राह्मणान्ये चेत्र भोजयिष्यंति शक्तितः ॥ तेषां प्राप्स्यंति परं सौख्यमिहाऽमुत्र च मान
वाः ॥ २१ ॥ ये गोमतीतडागे च स्नात्वाऽस्थीं तुरिमानवाः ॥ तत्समुद्ग्रहीष्यंति तेषां नास्ति यमाद्भयम् ॥ २२
॥ ये त्रागत्य करिष्यंति शास्त्रात्तीर्थविधिं जनाः ॥ तेषां श्रीद्वारिकायात्रा संपूर्णैव भविष्यति ॥ २३ ॥ स्कन्द
उवाच ॥ एवमुक्ता भगवता जनास्ते सकला अपि ॥ जाताः प्रसन्नमनसस्तं प्रणेमुश्च भूपते ॥ २४ ॥ प्रातः
स्नात्वाऽथ गोमत्यां गृहीत्वा तत्र मृत्तिकाः ॥ तद्दर्शनार्थमाजग्मुः प्रतिजग्मुश्च यूथशः ॥ २५ ॥ कृत्वा रा

॥स॰जी॰च॰ मनवध्यांसहस्रार्चनमहोत्सवम्॥ भक्तानाज्ञापयत्सर्वान्गंतुं देशं निजंनिजम्॥ २६॥ देशांतरगता अ॰३४॥
॥ ६४ ॥ भक्तानेदं रामादयश्रुते॥ स्वंस्वं देशं ततोजग्मुर्गोयं तत्तत्र शोभनम्॥ २७॥ स्वयं तु पारणं कृत्वा द्वाद
श्यां हरिकेश्वरम्॥ प्रणम्योपाययौस्वामी वाप्यां दुर्गपत्तनम्॥ २८॥ इत्थं श्रीद्वारिकाधीशो निजस
न्दकृतुष्टये॥ कृत्वाजयमुपेयाय धात्र्येकादशिकादिने॥ ३०॥ द्वारिकायां वसुमुक्तिदिनात्प्रथितं म
हत्॥ कृत्ताजयस्यमाहात्म्यं नप्यते मंगलप्रदम्॥ ३१॥ चरित्रमेतत्परमस्य पुंसः पवित्रयति योध्यति वा
चियस्तु॥ सोर्थं समजन्य्याग्नयशास्त्रतोते नरामसे प्राप्स्यतिदेववंद्यम्॥ ३२॥ इति श्रीसत्संगिजीवने ना
रायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे कृतालयमाहात्म्ये तत्तीर्थकर्तव्यविधिनिरूपणं नामा त्रयस्त्रिं
शोऽध्यायः॥ ३३॥ राजोवाच॥ मुक्तानंदोभगवता प्रेषितो वदपत्तनम्॥ समुनेवादिनोजित्वा कृत्वा ज
यमुपागतः॥ १॥ इति श्रुतं मयात्वत्तः कथं तेनजिता स्तुते॥ गुरो एतन्निगदितुं सर्वज्ञोर्हिल महर्षि॥ २॥
सुव्रतउवाच॥ आसीद्वटपुरे राजन्नरामवंशाभिधो द्विजः॥ तद्भ्राता च हरिश्चंद्र उभावेतौ महामती॥ ३॥
बहुश्रुतौ विशेषेण वेदशास्त्रविशारदौ॥ राजमान्यौ धर्मनिष्ठावास्तिकौ च विवेकिनौ॥ ४॥ शोभारा
माभिधस्त्वान्यो द्विजस्तत्राग्नवच्छुचिः॥ वेदशास्त्रार्थनिपुणः आस्तिको राजमानितः॥ ५॥ नारुपंताभि ॥६४॥

धस्त्वान्यो राजामात्यो बहुश्रुतः॥ तथा चिन्मयरावाख्यः क्षत्रवीरस्य तादृशः॥ ६॥ मुमुक्षवो हि पंचैते तस्मि
न्धाम्न्यासन्परस्परम्॥ बहुशास्त्रश्रुतेर्नापुः सौपाम्यं केऽपि निश्चयम्॥ ७॥ तत्र स्वे दाक्षिणात्यं ते
बहुशास्त्रविदं द्विजम्॥ नाम्ना हरिहराचार्यमपृच्छन्नेकदा नृप॥ ८॥ आचार्यश्लामीचयत्तो बहु
शास्त्रवित्तमम्॥ तच्छ्रुत्वैव यथावत्त्वमुत्तरं दातुमर्हसि॥ ९॥ गोलोकेऽप्युच्यते कुत्र भगवान्ब्रह्म
पत्तने॥ अस्तीति श्रूयते लोके तथैव क्षीरसागरे॥ १०॥ चतुर्भुजश्चाष्टभुजो द्विभुजश्चापि सोऽच्यु
तः॥ श्रूयतेऽत्र तत्त्वमाख्याहि कीदृशोऽस्ति मुमुक्षुभिः॥ ११॥ रामं कृष्णं नृसिंहं च भक्ताः केचिदुपास
ते॥ अतस्त्वं भगवन्भक्तो ब्रूहि नः सुविनिश्चितम्॥ १२॥ सुव्रतउवाच॥ इति पृष्टः सतैर्विप्रो भूरिदं
भविचक्षणः॥ राजकीयैः सेव्यमानस्तर्कबुद्धिरुवाच तान्॥ १३॥ हरिहराचार्यउवाच॥ द्विजाः शृ
णुत मद्वाक्यं पूर्यं हि स्थमुमुक्षवः॥ अतो हितं हि युष्माकं कथयामि सुनिश्चितम्॥ १४॥ यद्यपि रो
स्ति भगवान् गोलोकादिषु धामसु॥ शास्त्रैः पृष्टः स तु कलौ साक्षात्प्राप्यो न कस्यचित्॥ १५॥ तस्मा
त्तस्यैव सततं नामसंकीर्तनं द्विजाः॥ पूर्यं कुरुत तेनैव भुक्तिमुक्ती च यास्यथ॥ १६॥ कृते ध्याय
तो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः॥ द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्धरिकीर्तनात्॥ १७॥ इति भागवतोक्ते

॥ स॰जी॰च॰ ध्यानक्लिन्नात्माकजौ नतः ॥ तपोयोगश्च नियमाः कृतौ साधानवैर्नृभिः ॥१८॥ त्रियुगत्वात्तथा विष्णोर्ना अ॰२४॥
॥ ६५ ॥ वतारोऽत्र तस्य च ॥ अतोऽपरोक्षानुभवः कथामात्रेण वस्तुतः ॥१९॥ फत्तन उवाच ॥ एवमुक्ता द्विजा
स्तेन नेतराः स्वप्रतीतयः ॥ कलौ केवलनाम्नैव निश्चिक्युः श्रेय आत्मनः ॥२०॥ ततो विवादं चक्रुस्ते
तत्र तत्र च शास्त्रिभिः ॥ स्वमतं स्थापयंति स्म सभासु बहुयुक्तिभिः ॥२१॥ विद्वांसो युक्तिनिपुणान् श
जयमानांश्च तान् नृप ॥ जेतुं शशाक न क्वापि सभायां कोऽपि पुरुषः ॥२२॥ भक्तानां नु हरेः शाप उपह
सं तत्राचरन् ॥ प्रसक्ष भगवत्तत्त्वं साध्येयः स्याद्द्विजवादिनाम् ॥२३॥ अथ तेनाथ जिज्ञासुः कर हेतुः
श्रुतुरागतम् ॥ मुक्तानंदं हरेर्भक्तमुख्यं भाक्तयुतसद्गुणम् ॥२४॥ ततः संहस्य पंचापि तद्दर्शनमिषे
णा ते ॥ आजग्मुस्तस्य निकटं स्थितस्य जनसंसदि ॥२५॥ मानितास्तेन मुनिना ते प्रणम्य च तत्सुरः ॥
निषेदुः प्रहसद्वक्त्रा विनीतास्त्र साधवः ॥२६॥ पौराणिकाः शास्त्रिणश्च बहवो [illegible]वास्तथा ॥ तत्रा
जग्मुः श्रोतुं अवाश्च प्रेक्षकाश्चेतरे जनाः ॥२७॥ ततः सभायां जनसंकुलायां तान्[illegible]स्फुरद्रोष
युग्मान् ॥ स्मरन् स्वचित्ते हरिमेव मुक्तानंदो जगाद क्षितिपाल पूर्वम् ॥२८॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारा
यणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रियुगत्वादार्थनिर्णये वादिप्रतिवादिसिमागमनिरूपणं ना ॥६५॥

माचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ मुक्तानंद उवाच ॥ यदर्थं पर्दि किंचित्स्यायुष्माकं हृदये द्विजाः ॥ तर्हि
श्रुततामद्य यूयं शास्त्रानुसारतः ॥१॥ फत्तन उवाच ॥ इत्युक्ता मुनिना ते तु जिज्ञासुजनवन्नृप
॥ गृहीतशापास्तं पप्रच्छुः सर्वेषां शृण्वतां नृणाम् ॥२॥ वादिन ऊचुः ॥ श्रेय आत्यंतिकं नृणामिह के
न भवेन्मुने ॥ तत्साधनं यथाशास्त्रं निश्चितं ब्रूहि नोऽधुना ॥३॥ इति पृष्टः स तैः प्रश्नं सर्वसंशय
नाशनः ॥ तदाशयबुभुत्सुस्तान् प्रोवाच मुनिसत्तमः ॥४॥ मुक्तानंद उवाच ॥ एतावत्कालपर्यंतं
भवद्भिः किन्नु निश्चितम् ॥ स्वश्रेयः साधनं तन्मे यूयं वदत सुव्रताः ॥५॥ वादिन ऊचुः ॥ नामसंकी
र्तनं विप्रोः कलिकल्मषनाशनम् ॥ निःश्रेयसकरं नूनमित्यस्माभिर्विनिश्चितम् ॥६॥ मुक्तानंद
उवाच ॥ हृदये भगवन्मूर्तिं यथा हर्शं विभावयन् ॥ यः कीर्तयति नामानि स नामफलमाप्नुयात्
प मनो यस्य तु विभ्रांतं धावत्येव समंततः ॥ सांसारिकपदार्थेषु तस्य किं हरिनामभिः ॥८॥ नारा
यणस्य धेयस्य विना प्रसक्षदर्शनम् ॥ नामकीर्तनवेज्जायां कुतः स्यात्तस्य दर्शनम् ॥९॥ दृष्टा नृत्या
त्यान् पदार्थांश्च हृदये ध्यायतोऽनिशम् ॥ नामकीर्तनमात्रेण मोक्षो भवति दुर्लभः ॥१०॥ नाममा
त्रेण मोक्षश्चेत्त्रिकोटिविषयास्तदा ॥ अर्थाभवेयुर्निगमाः साधनानि च सर्वशः ॥११॥ तथा सति तु पुः

स॰ जी॰ च॰ स्या कं वेदवार्ता मनं भवेत ॥ मोक्षेऽपरोक्षानुभवो हेतुर्नो नैगमीमतः ॥ २४ ॥ कीर्तनेन हरेर्नाम्नां स्या अ॰ ३५ ॥
॥ ६६ ॥ स्यात्सुलभं चाघसंक्षयः ॥ मत्युः संसृतिमोक्षस्तु स्यान्नत्व संक्षदर्शनात् ॥ २५ ॥ तस्मान्न वर्षिरेशोगति
साक्षान्नारायणो न वा ॥ २६ ॥ इत्थं त्विद्धि महासाः स्यन्नैवेत्तकुरुतो रामम् ॥ २४ ॥ वादिन ऊचुः ॥ धर्मभक्त्या
वबोधार्थं वैदिकं साधनं तु यत् क्षणेन गुरुदेहेस्तु हुंकारं हि कजौ नृभिः ॥ २५ ॥ नाममात्रेण कस्मा
णामस्या भिस्तत्स्मले हरेः ॥ घोरे कलियुगे तस्य कुतः प्रसक्षदर्शनम् ॥ २६ ॥ अजामिजो महापापी नामो
च्चारणमात्रतः ॥ नारायणस्य संप्राप मुक्तिं त्वमपि वेत्सि न तत् ॥ २७ ॥ शुकानन्द उवाच ॥ नाममात्रेण
यान्मुक्तिः सा वृत्ते पापसंचयात् ॥ पमपाशान्नवै सुस्के श्रीमद्भागवते द्विजा ॥ २८ ॥ नामोच्चारण
माहात्म्यं हरेः पुत्रपत्युत्रकाः ॥ अजामिलोऽपि येनैव मृत्युपाशादमुच्यत ॥ २९ ॥ तस्मात्संकीर्तनं
विष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् ॥ महतामपि कौरव्य विद्ध्यैकांतिकनिष्कृतम् ॥ ३० ॥ अजामिजो नाममा
त्रान्मुक्तिं प्रापेति चेन्मतम् ॥ गंगाद्वारे कृतस्त्वं हि स योगाभ्यासमाचरत् ॥ ३१ ॥ अतः स तु हरेर्नाम्नामु
क्तौऽघेष्वस्तत्वाय मात ॥ मुक्तिं तु विष्णुभूतानां दृष्ट्वा प्रापेति वच्म्यहम् ॥ ३२ ॥ कलौ युगेन प्रत्यक्षो
हरिः स्यादिति यद्वच ॥ सत्यं तु सात्त्वकेनापि कथ्यते वेदवेदिना ॥ ३३ ॥ नारायणावतारोऽत्र हरिरस्ति यु ॥ ६६ ॥

गार्हेनः ॥ सहस्रशोऽवतनैस्तस्य मयावै स्पृष्टं मौऽस्तितम् ॥ २४ ॥ महज्जानेदनात्मासमप्रसिद्धोकर्तिनेऽधुना
प्यसदेवमतं तस्मान्नवाञ्छिर्येदुर्वारितं ॥ २५ ॥ प्रमाणेभ्यो हि सर्वेभ्यः प्रत्यक्षं बलवत्तरम् ॥ अनुमाना
दिभिस्तस्य बाधः कर्तुं न शक्यते ॥ २६ ॥ श्रयुतान्यच्च वक्ष्यामि रहस्यं ज्ञानमुत्तमम् ॥ हेतुर्ह्ययं वता
रस्यात्तेयः सच्छास्त्रतोऽनुधैः ॥ २७ ॥ धर्मग्लानिर्यदा भूमौ जायते दुर्जनैः कृता ॥ तदा वतारं गत्वा
त्विहरिः शास्त्रेष्विति तीर्यते ॥ २८ ॥ दैत्या हिंसानुरक्ता स्युरवध्याः सुरसत्तमैः ॥ राक्षसाश्चापि लोकेऽस्मि
न् यदोत्स्यद्युतिः ॥ २९ ॥ तदाहं संभवस्यामि गृहेषु शुभकर्मणाम् ॥ प्रविश्यो मानुषं देहं सर्वप्रशम
याम्यहम् ॥ ३० ॥ इत्थं हि भारते प्राह मार्कंडेयं जनार्दनः ॥ वदामि भगवद्गीता वाक्यं वोऽथ शृणुध्व
ताः ॥ ३१ ॥ यदायदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं ॥
३२ ॥ परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ ३३ ॥
इति श्रीभगवद्गीतावाक्यं नानीत सुव्रता ॥ प्रमाणानां प्रमाणं हि शिष्टानां भागवती मता ॥ ३४ ॥ श्रीम
द्भागवतेनापि प्रमाणं बलवत्तरम् ॥ वेदशास्त्रपुराणानां सारभूतं पतोऽस्तितत् ॥ ३५ ॥ यदा त्वाध
र्मेणा तमोधि यो नृपाजीवंति तत्रैव हि सत्त्वतः किल ॥ धत्ते भगं सत्यमृतं दयायशोऽभवाय रूपाणि

ऽथ युगे युगे ॥ ३६ ॥ योनः सपत्नैर्भृशमर्द्यमानान् देवर्षितिर्यङ्नृषु नित्य एव ॥ कृतावतारस्तनुभिः
स्वमायया कृत्वात्मसात्पाति युगे युगे च ॥ ३७ ॥ इत्यादीनि च वाक्यानि श्रीमद्भागवताभिधे ॥ पुरा
णे शतशः सन्ति चिन्तनीयानि तान्यपि ॥ ३८ ॥ अधर्मवृद्धिर्नास्त्येव कलौ युष्मन्मतेऽत्र किम् ॥ धर्मए
वाऽस्ति किं पुष्टो नावतारो यतो हरेः ॥ ३९ ॥ असम्बद्धमस्काः शृणुत महाकूतबोहितावहम् ॥ येऽवताराः
कलौ विष्णोर्नैस्तु तुस्तान्हि पृच्छत न ॥ ४० ॥ भारतं पंचमो वेदस्तत्र भागवते तथा ॥ नरनारायणस्या
स्ति कथा तु नाकृते ॥ ४१ ॥ कृष्णावेदव्यासयोर्जन्म तथा बुद्धस्य कल्किनः ॥ पठ्यन्ते पुराणादौ तत्किं सत्य
मुताऽनृतम् ॥ ४२ ॥ धर्मप्रवर्त्तकाश्चान्ये आचार्याः कति संभवाः ॥ अवतारा हरेः शिष्टैः कथ्यन्ते तत्र
किं मृषा ॥ ४३ ॥ अतः कलौ न मन्यन्ते येऽवतारं हरेर्जनाः ॥ तेषां शास्त्ररहस्यस्य ज्ञानं नास्तीति निश्चयः
॥ ४४ ॥ पूर्वापरविरोधं च स्ववाक्येष्वपि ते जनाः ॥ न विदुर्मन्दमतयो धनार्थं जनवञ्चकाः ॥ ४५ ॥ यन्निषे
धन्ति च कलौ तत्कृपामेव कुर्वते ॥ तथापि ते न जानन्ति कृष्णो जातः कदेति ते ॥ ४६ ॥ मार्गः संसारिणाम
मोह एवमुमुक्षताम् ॥ मुमुक्षुभिर्मुमुक्षूणामध्यासे योऽनवाऽपरः ॥ ४७ ॥ ये ये मुमुक्षवो जातास्ते ते स
त्संगतो भुवि ॥ संसारात्परमां सिद्धिं शश्वास न कुसंगतः ॥ ४८ ॥ हरिर्नस्याद्यदि कलौ प्रत्यक्षो भूत्त ॥ ६३ ॥

नैकश्चित ॥ संतः कृतलक्षणाः प्रभुः स्युः प्रयाणे यामुमुक्षुभिः ॥ ४९ ॥ अपरोक्षं परं ब्रह्म साक्षात्कारो हि
ज्ञक्षणम् ॥ सतां मुख्यतया प्रोक्तं कुतः स्यात्तद्धरिं विना ॥ ५० ॥ यस्य यस्य पुरा मुक्तिर्जाता संसृतिबंध
नात् ॥ हरेर्हरिजनानां वा संगेनैवोदितास्ति सा ॥ ५१ ॥ कलौ तु नास्ति भगवांस्तं विना च न तज्जनाः
॥ किमर्थं तर्हि मोक्षाशा कर्त्तव्याऽत्र मुमुक्षुभिः ॥ ५२ ॥ शास्त्रेषु नरदेहो हि मोक्षसाधनमुच्यते ॥ तं
प्राप्यापि नयो मुक्तः स्वात्मघ्नोऽपि कथ्यते ॥ ५३ ॥ नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुक
र्णधारम् मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान्भवाब्धिं न तरेत्स आत्महा ॥ ५४ ॥ इत्यादिभिर्हि शास्त्रोक्तौ
हरिवाक्यैर्नृदेहभाक् अमुक्तः संसृतेर्योऽसावात्महेत्युच्यते बुधैः ॥ ५५ ॥ नरदेहं विना नैव देहेनान्ये
न कर्हिचित् ॥ ज्ञानेऽस्यात्स्वात्मपरयोर्मुक्तिर्जाताऽऽदृतेन च ॥ ५६ ॥ दुर्लभो मानुषो देहस्तस्मै वै रुदरी
र्यते ॥ अनेकसंभवांते च सोऽन्ते दुर्लभो ह्यवाप्यते ॥ ५७ ॥ सोऽस्माकमद्य संप्राप्तस्तदास्ति कलिर्महा
न् ॥ अदर्शनं हरेरेव यत्र जीवैरुदीर्यते ॥ ५८ ॥ यदा युगं हि सत्यादि न वेदम्नैतदा तु नः ॥ पश्वादिरूपतो
स्याद्वैतर्हि कर्पात्कृतादि किम् ॥ ५९ ॥ बहून्यतीतान्यस्माकं सत्यादीनि युगानि वै ॥ तत्रापि न हरिः क्वा
पि दृष्टस्तत्त्वे वयेष्टदम् ॥ ६० ॥ इत्यधर्मापच्छिकृतो न वेदस्माभिरकदा ॥ प्रत्यक्षोऽस्मयोपिं दृष्टेत हिंसास

॥स॰नी॰च॰ तर्नं कुतः॥६१॥ तस्माद्युगमनुष्याल मयाकस्मात्तदा भुवि॥ हरेरप्यवतारोऽत्र मवेदित्व वधार्यं॰ अ॰ ३५॥
॥६८॥ तामू॥६२॥ अनयानात्म हृंदत्तंनी कस्मो श्रेत मज्जनैः॥ ततः कलावपि हरिर्भुवि स्यादिति वैतवै
॥६३॥ हरेः समागमो नस्यात्कलौ चेन्मुक्तिसाधनम्॥ युगांतरे जना स्तार्हि जन्मैर्ष्यंति कुलः कलौ॥
६४॥ कृतादिषु प्रजा राजन् कलाविर्छंति संभवम्॥ कलौ खलु भविष्यंति नारायणपरायणाः॥
६५॥ इति योगेश्वराः प्राह जनकं नृपतिं पुरा॥ यदि नारायणो नस्यात्कुलः सुस्तस राजन्नाः॥६६॥ त
स्मान्नारायणो नूनं सर्वदैव भवेद्भुवि॥ तेनात्र भक्तिः कर्तव्या मनकैनव विधानतः॥६७॥ इति प्रोक्तं
मया भक्ताः शास्त्रानुभवसंमतम्॥ अत्र चेत्संशयः कश्चित्पुनः प्रश्नो विधायताम्॥६८॥ कल्ल तउ
वाच॥ सच्छास्त्रार्थयुक्तिनां तस्य वाचं श्रुत्वा ते वै वादिनस्तत्र या शाम्॥ नप्राप्तां मेनिरेऽयक्ष्यका
स्तांन सामेव क्षोणि पालेतरे तु॥६९॥ इति श्रीमत्संगिजीवने नारायणाचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रक
रणे त्रियुगशास्त्रार्थनिर्णये कलियुगेऽपि भगवदवतार मत्स्यनिरूपण नामा पंचत्रिंशोऽध्यायः॥३५॥
कल्ल तउवाच॥ तेषां मध्ये हरिश्च सीवादिनां कोमलांतरः॥ अवतारं हरेर्भूमौ निश्चिकाय कलाव
पि॥१॥ नारुषंतोऽपि तद्वाक्यं श्रद्दधावरून्यत॥ उक्तिप्रत्युक्तिनिपुणो रामचंद्रस्तमब्रवीत्॥२॥ ॥६८॥

॥रामचंद्र उवाच॥ महर्षे यत्त्वया प्रोक्तं तच्छुद्धं प्रोक्तं किल॥ यतस्त्वं गुरुभक्तोऽसि सम्यगाधिगत कृ
त्स्नः॥३॥ गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः॥ गुरुरेव परं ब्रह्मेत्यस्ति ऽस्मिन्कोऽदितोऽपि वाक्
॥४॥ साक्षाद्विष्णोस्तु जननं चतुर्ष्वपि युगेषु चेत्॥ कथं त्रियुग नामासौ पुराणादिषु कथ्यते॥५॥ ए
तं मे संशयं विद्वंस्त्वमेव छेत्तुमर्हसि॥ त्वत्तो हि राम हृदो केवी छेसंशय भेदनम्॥६॥ इति श्रुत्वा युक्ति
विराम मुनिस्तेन महामतिः॥ सर्वशास्त्ररहस्यज्ञस्तं प्रोवाच नराधिप॥७॥ मुक्तानंद उवाच॥ गुरावी
श्वरधीर्यासा ज्ञिष्ये शरोपि नाद्विज॥ यस्यैषा साध्या स्त्रियेयाः स्तिनतु मा वा स्तवी खलु॥८॥ अहं तु
साक्षाच्छ्रीविष्णोरवतारं कलावपि॥ त्रियसे श्रितजीवानां मातं भुवि वदामि च॥९॥ यत्तु त्रियुगना
मास्य प्रादुर्भावः कलौ युगे॥ नास्तीत्यस्ति मतं तत्र वदामि श्रयमादरात्॥१०॥ युगशब्दो युग्मवा
ची नगशब्दोऽभिधानितु॥ त्रीणि नाम्न्यस्य संतीति त्रियुगो भगवान्मतः॥११॥ उत्पत्तिं प्रलयं चैव भू
तानामगतिं गतिम्॥ वेत्ति विद्यामविद्यां यः स वाच्यो भगवानिति॥१२॥ अथवा ध्याननिष्ठत्वात्क
र्वेषां हि कृते युगे॥ नारायणो यत्र रूपी नास्तीति त्रियुगो हरिः॥१३॥ यद्वाथ युगशब्दस्य गृहीतव्यो
पथा श्रुत॥ गृहीतव्यानि तत्रापि शांत राणि युगानि तु॥१४॥ युगानि हि विधान्याहुर्वात्सायन्यंतरा

॥स॰मी॰च॰ णि च ॥ वात्यानि तु न सिद्धानि यथा हारोऽस्ति यैर्भुवि ॥ १५ ॥ अंतराणि प्रवक्षामि चत्वार्यपि युगानि अ॰ ३६॥
॥ ६५ ॥ ते ॥ परीक्षितेन पृष्टानि यानि वा बादरायणिः ॥ १६ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति दृश्यन्ते पुरुषे गुणाः ॥ काल
संचोदितास्ते वै परिवर्त्तंत आत्मनि ॥ १७ ॥ प्रभवंति यदा सत्त्वे मनो बुद्धींद्रियाणि च ॥ तदा कृतयु
गं विद्याज्ज्ञाने तपसि यद्रुचिः ॥ १८ ॥ यदा कर्मसु काम्येषु भक्तिर्यशसि देहिनाम् ॥ तदा त्रेता रजोवृ
त्तिरिति जानीहि बुद्धिमन् ॥ १९ ॥ यदा लोभस्त्वसंतोषो मनो दंभोऽथ मत्सरः ॥ कर्मणां चापि काम्या
नां द्वापरं तद्रजस्तमः ॥ २० ॥ यदा मायानृतं तंद्रा निद्रा हिंसा विषादनम् ॥ शोको मोहो भयं दैन्यं स क
लिस्तामसः स्मृतः ॥ २१ ॥ एतैः शुकेन कथितैर्विंसथैर्युगलक्षणैः ॥ वर्त्तमानं स्वरूपस्य परीक्षेत
युगं बुधः ॥ २२ ॥ यदा कलियुगं स्वस्य वर्त्तमानं भवेद्धृदि ॥ तदा तत्र हरिर्न स्याद्वार्त्ता सत्ययुगेऽपि वै
॥ २३ ॥ यदा स्वस्मिन्सत्ययुगं तदा वार्त्ता कलावपि ॥ दर्शनं स्याद्भगवतो नात्र कार्या विचारणा ॥ २४
॥ नैव वार्त्ताः कलिः किंचिद्धरिं पीडयितुं क्षमः ॥ यतः स एव सर्वेषां युगानां कारणं मतः ॥ २५ ॥ अ
पि वार्त्ते कलियुगे धर्मान्सत्यस्य मत्प्रभुः प्रवर्त्तयितुमीशोऽस्ति यतः स परमेश्वरः ॥ २६ ॥ कालस्या
पि हि तं कालं वेदो वदति सन्मते ॥ अतः कलिर्मया किंचिच्छंका कार्या न वै हरौ ॥ २७ ॥ भीष्मोऽपि भार ॥६५॥

ते प्राह राजानं हि युधिष्ठिरम् ॥ कालस्य कारणं राजा न तु कालोऽस्य कारणम् ॥ २८ ॥ कालनाजन
शक्तिश्चेन्न पतावपि मानुषे ॥ कुतस्तर्हि जनाः शंकां कुर्वंते न गदीश्वरे ॥ २९ ॥ सर्वस्वामी स एको
ऽस्ति तस्मात्त्रियुगशब्दतः ॥ कलौ तदवतारत्वे शंकामा कर्तुमर्हसि ॥ ३० ॥ एवं त्रियुगशब्दार्थो बो
द्धव्योऽत्र मुमुक्षुणा ॥ न तु नास्ति कवन्त्येयं हरिर्नास्ति कलाविति ॥ ३१ ॥ अत एव हि प्रह्लादस्त्रियुग
त्वं हरेर्वदन् ॥ कलौ तु न्नवतिष्ठाहन तु नास्तीति सोऽवदत् ॥ ३२ ॥ इत्थं नृतिर्यगृषिदेवरूपावतारैर्लो
कान्विभावयसि हंसि जगत्प्रतीपान् ॥ धर्मं महापुरुष पासि युगानुवृत्तं छन्नः कलौ यदभवस्त्रियु
गोऽथ स त्वम् ॥ ३३ ॥ अस्मिन्प्रकृदवचने छन्नत्वं यद्धरेः कलौ ॥ उक्तं तस्यार्थमपि ते कथयामि स्फुटं हि
न ॥ ३४ ॥ आविष्कृत्याऽपि परमं निजैश्वर्यं क्षणांतरे ॥ स्वनाट्येन छादयति तत्र दृश्यतिछन्नता हरेः ॥ ३५ ॥ यथा
कृष्णावतारेऽसौ देवकीवसुदेवयोः ॥ आदौ स्वस्मिन्नीशभावं स्वनाट्येन त्वह्नुयुपत ॥ ३६ ॥ यशोदा
यै निजरूपं दर्शयित्वा क्षणांतरे ॥ पुत्रभावं स्वनाट्येन पुनर्हृदमकारयत् ॥ ३७ ॥ नंदादिभ्योऽथ गोपेभ्यो
वैकुंठं धाम चात्मनः ॥ दर्शयित्वा स्वनाट्येन छादयामास तत्पुनः ॥ ३८ ॥ देवैरवध्यान्हत्वापि दैत्यान्ब्र
ह्मादिदेवताः ॥ कुर्वाणाः स्वस्तुतिमपि स्वनाट्येन न्यामृशुहत ॥ ३९ ॥ अक्रूरायाऽद्भुतं स्वीयमैश्वर्यं यमुना

हृदे दर्शयित्वा पुनस्तच्च छादनरलीलया ॥४०॥ इत्थं सहस्रशो वारान् भगवान्नरलीलया ॥ प्रद-
र्शितस्वैश्वर्योपि च्छन्नएवाऽभवद्भुवि ॥४१॥ अतएव कुरुक्षेत्रयात्रायां च महर्षिभिः ॥ उक्तं हि तत्त्वरू-
पत्वैरितः स्त्रीकृतवांश्च तत् ॥४२॥ नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाऽकुंठमेधसे ॥ स्वयोगमायया च्छन्नमहि-
म्ने परमात्मने ॥४३॥ न यं विदंत्यमी भूपा एकारामाश्च वृष्णयः ॥ मायाजवनिकाच्छन्नमात्मानं काल-
मीश्वरम् ॥४४॥ छन्नत्वमपि यत्तत्तु स्वेच्छयैव जगत्प्रभोः ॥ न पात्रं तु कलेर्ब्रह्मन्निति जानीहि निश्चित-
म् ॥४५॥ तत्रापि कारणं चास्ति व्यामोहः कपटात्मनाम् ॥ धर्मद्रुहां हि दैत्यानां कलौ बलमुपेयुषाम् ॥
४६॥ असुराः प्रायशो भूमौ नरशरीराकृतिभिः कलौ ॥ छन्नसाकृतयो लोकव्यामोहाय चरंति हि ॥४७
॥ तादृशानामपि हरिर्व्यामोहाय नराकृतिः ॥ छन्नोभवत्तत्र कलौ स्वयं मोहकमोहनः ॥४८॥ प्रोक्ता
वायुपुराणे च कलौ कृष्णस्य छन्नता ॥ प्रविष्टो मानुषीं योनिं प्रच्छन्नश्चरते महीम् ॥४९॥ विहारार्थं मनु-
ष्येषु सांदीपनिगुरुः स्मरः ॥ दैत्यान्मानुष्यदेहस्थान् हंतीतीति द्विजसत्तम ॥५०॥ तत्रापि च्छादितस्वांगा दे-
वास्त्वासुरसंपदाम् ॥ संगोपने त्वाज्ञया काल्यान्यकराः संति सर्वदा ॥५१॥ भगवांस्तु स्वतंत्रोऽस्ति ततस्ते-
सुरैर्भुवि ॥ ज्ञातुं न शक्यते कापि चरितैरप्यमानुषैः ॥५२॥ अखिलानि चरित्राणि संति दिव्यानि वै प्रभोः ॥३०॥

असुराएव मुह्यंति तत्र भक्ता न तु क्वचित् ॥५३॥ अतो ब्रह्मपुराणेऽस्य दैत्यमोहकतोच्यते ॥ निर्दोष-
त्वं स्वतश्चेति निरुक्तं कृष्णयामिने ॥५४॥ अतत्त्वं पारवश्यत्वं विधिभेदादिकं तथा ॥ तथा प्राकृतदे-
हत्वं देहत्यागादिकं तथा ॥५५॥ असुराणां विमोहाय दोषा विष्णौ न हि क्वचित् ॥ अस्यां ब्राह्मपुराणेपि
दैत्यमोहकतोच्यते ॥५६॥ अमोहनत्वं भक्तानां निर्दोषत्वेऽन्वेक्षणम् ॥ नारायणस्य चरितेष्वेति वि-
द्धि द्विजोत्तम ॥५७॥ अतएव हि कंसाद्या जरासंधादयोऽसुराः ॥ भुवि हृत्तनुपाकारा न विदुश्चावजान-
ते ॥५८॥ अवजानंति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ॥ परं भावमजानंतो मम भूतमहेश्वरम् ॥५९॥ मोघा-
शा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ॥ राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥६०॥ न मां दुष्कृ-
तिनो मूढाः प्रपद्यंते नराधमाः ॥ माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥६१॥ आसुरीं योनिमा-
पन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ॥ मामप्राप्यैव कौंतेय ततो यांत्यधमां गतिम् ॥६२॥ इत्यादि बहुधा प्राह गीता-
यामर्जुने हरिः ॥ अतोऽसुरमते नास्ति हरिर्मुक्तिमसम्मते ॥६३॥ इति त्रियुगशब्दार्थो मया ते समुदी-
रितः ॥ अस्मिंस्त्वं संशयः कश्चिन्न हि मां पृच्छ सन्मते ॥६४॥ रुद्र उवाच ॥ मुक्तानंदेनोक्तमेतत्तु वाक्यं
श्रुत्वा ततो रामचंद्रस्तु शांतः ॥ शोभारामः शास्त्रवेत्ता ततस्तं पप्रच्छेत्थं संशयं भूमिपाल ॥६५॥ इति श्री

॥ स॰जी॰च॰ सत्संगिजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये श्रीमत्करजीवानां भग अ॰ ३३ ॥
॥ ३१ ॥ वदवताराणामनंतत्वनिरूपणं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥ सोमाराम उवाच ॥ नक्रराजस्त्वया म
म्य कथितस्तेन नो महान् ॥ संशयो वक्रकालीनो न हृष्टि युगशब्दज ॥१॥ अतः परं त्वामपरं पृच्छाम्य
नघ संशयम् ॥ मरवार्यः संशयो यस्मात्संशयात्मा विनश्यति ॥२॥ अवतारा भगवतो दशैवेत्यखिला
जनाः ॥ वदन्त्यपि विद्वांसो न मूर्खा एव केवलम् ॥३॥ पुरुषः सहजानंदस्वामी यः सांप्रतं भुवि ॥ अ
वतारस्त्वया विष्णोः प्रोक्तः किंनामकोऽत्र सौ ॥४॥ एतावदेव मे शूल्यं भवति प्रभुवल्लभ ॥ तदुत्तरं य
थावत्त्वं वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥५॥ इति पृष्टः शास्त्रविदा हरिभक्तः स तत्स्मयन् ॥ श्रीलखादरयश्रीने
ते पुनः शास्त्रसंमतम् ॥६॥ मुक्तानंद उवाच ॥ अवतारा दशैवेति नियमो नास्ति मानद ॥ यतः सर्वनि
यंता सोऽस्त्यनंतोऽस्ति जगत्प्रभुः ॥७॥ बहवो वा कवि शेषोक्ति दशेति वदतां मते ॥ कल्पित्रिष्वपि सर्व
षे संख्याना स्याज्जन्मनाम् ॥८॥ अवताराः कति हरेरिति जन्मेजयो नृप ॥ पप्रच्छ हरिवंशे नैवेशंपा
यनकुचिवान् ॥९॥ आकुर्वेदविदो विप्रा यं प्रवत्ते शाश्वतं विभुम् ॥ तस्य विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्साङ्कस्य
धीमतः ॥१०॥ प्रादुर्भावसहस्राणि अतीतानि न संशयः ॥ भूयश्चैव भविष्यंतीत्येवमाह प्रजापतिः ॥११॥ ॥ ३१ ॥

हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च ॥ बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः ॥१२॥ यदा यदा हि
धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय तदा संभवति प्रभुः ॥१३॥ श्रीमद्भागवते पूर्वं क
ति चित्तु समीरिताः ॥ ततः प्रोक्ता असंख्याता आविर्भावा हरेः किल ॥१४॥ अवतारा ह्यसंख्येया हरेः
सत्त्वनिधेर्द्विजाः ॥ यथाऽविदासिनः कुल्याः सरसः स्युः सहस्रशः ॥१५॥ एतत्तु कंसप्रथमे स्कंधे द्वितीये
ब्रह्मणाऽपि च ॥ उक्ताऽवतारा बहवस्ततः प्रोक्तमिदं वचः ॥१६॥ नान्तं विदाम्यहममी मुनयो
ऽग्रजास्ते मायाबलस्य पुरुषस्य कुतोऽपरे ये ॥ गायन्गुणान्दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुना
पि समवस्यति नास्य पारम् ॥१७॥ दशमेऽस्त्ववतारुक्मिमुक्तं नैव ब्रह्मणा पुनः ॥ हेतुमुक्त्वाऽवताराणां
तस्यासञ्चिन्त्य हार्दिकम् ॥१८॥ को वेत्ति भूमन्भगवन्परात्मन्योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् ॥ का हो
कथं वा कति वा कदेति विस्तारयन्क्रीडसि योगमायाम् ॥१९॥ स्वयं कृष्णेन चाप्युक्तं मुचुकुंदं नृपं प्र
ति ॥ आनन्त्यं स्वावताराणां तच्छ्लोकत्रयमुच्यते ॥२०॥ जन्मकर्माभिधानानि संति मेंऽग सहस्रशः ॥
न शक्यंतेऽनुसंख्यातुमनंतत्वान्मयापि हि ॥२१॥ क्वचिद्रजांसि विममे पार्थिवान्युरुजन्मभिः ॥ गुणक
र्माभिधानानि न मे जन्मानि कर्हिचित् ॥२२॥ कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मेऽनघ ॥ अनुक्रमंतो ने

वांतेगच्छंति परमर्षयः॥२३॥ गीतायामपि स प्राह भगवानर्जुनं प्रति॥ बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि
तव चार्जुन॥२४॥ न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः॥ न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः पर
म्॥२५॥ इत्यादिभिर्हि वचनैः प्रबलैः शतशोऽनघ॥ संख्या हर्यवताराणां साकोशैर्हि निषिध्यते॥२६
॥ इत्थं संख्याग्रहं त्यक्त्वा ततः स्वस्थेन चेतसा॥ कृतावतारो भगवान्स्वयमणीयोपसुस्तुणा॥२७॥ ह
रिं विना च प्रत्यक्षमनेकभवसंभवः॥ नैव नश्येन्महामोहः सेवनीयस्ततो हरिः॥२८॥ ब्रह्मज्ञानेन मु
क्त्यर्थं प्रत्यक्षं स्याद्विना हरिम्॥ अत एव सुबोधिन्यां प्रोक्तं श्रीवल्लभेन च॥२९॥ भक्तानामेव निस्तारः
कृतः कृष्णेन संसृतेः॥ अतो निरोधो भक्तानां प्रपंचस्येति निश्चयः॥३०॥ यावद्बहिः स्थितो वह्निः प्र
कटो नांतर्विशन्नहि॥ तावदंतः स्थितोऽप्येष न दारु दहनक्षमः॥३१॥ एवं सर्वगतो विष्णुः प्रकटश्चेन्न
तद्विशेत्॥ तावन्न लीयते सर्वमिति कृष्णसमुद्यमः॥३२॥ इत्युक्तस्तेन शास्त्रीसमयोऽभून्न च संश
यः॥ द्वयोऽप्येष निश्चिक्युर्हरिः स्वभवेदिति॥३३॥ तदा चिन्मयरशवत्सु कजावपि हरिर्भुवि॥ भवे
दितितु वेत्ति स्म प्रमाणं प्रबलं त्वतः॥३४॥ किंतु विष्णववतारत्वे तद्गुरोः प्रास संशयः॥ प्रपच्छ तं मुनि
वरं बुद्धिमंतं स बुद्धिमान्॥३५॥ नारायणस्यावताराः स्युः कजावपि भूतले॥ इति त्वया यदुक्तं तत्कथं म

न्यामहे मुने॥३६॥ नराकृतिः स भगवान्साधारणलक्षणैः॥ कैर्विज्ञेयो भुवि चरंस्तन्नो ब्रूहि महा
मते॥३७॥ न धृतः पर्वतो येन न हताश्चासुराश्च पि॥ नारशोपी प्ररोयः स्यात्सतेपश्चकथं वद॥३८
॥ मुक्तानंद उवाच॥ ॥ नराकृतिरपि स्वामी चरित्रैः सोतिमानुषैः॥ लक्ष्मलक्षणैश्चापि ज्ञातुं शक्यो
मुमुक्षुभिः॥३९॥ लक्षणानि हरेस्तस्य धर्मं प्राह पुरावनिः॥ तानि वोऽहं प्रवक्ष्यामि यान्यसाधारणा
नि हि॥४०॥ सत्यं शौचं दया क्षांतिस्त्यागः संतोष आर्जवम्॥ शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतः
श्रुतम्॥४१॥ ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः॥ स्वातंत्र्यं कौशलं कांतिर्धैर्यं मार्दवमेव च
॥४२॥ प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सहओजो बलं भगः॥ गांभीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहंकृतिः॥४३
॥ ब्रह्मण्यत्वं शरण्यत्वादयोऽप्येपि गुणाः प्रभौ॥ नित्याः संतीति जानीत प्रार्थ्या ब्रह्मैरनेकशः॥४४
॥ कृपया यस्य सद्यः स्याच्छान्तोपि जनो भुवि॥ जाग्रत्स्व प्रकृतिभ्यः स्यान्ने परम वाक्यात्॥४५॥ वशी
कर्तुं मशक्यं यद्ब्रह्मादिभिरतंद्रितैः॥ तन्मनो यो वशी कुर्यात्स्वाश्रितानां च स प्रभुः॥४६॥ अष्टांग
योगाभ्यसनं विनोपि कृपयैव च॥ यस्य नृणां भवेत्सद्यः स्वस्वरूपे च जास्थितिः॥४७॥ दर्शनं यस्य मू
र्तीनां गोलोकादिषु धामसु॥ भवेच्च सोऽत्र विज्ञेयो भगवान्मानुषाकृतिः॥४८॥ यस्य भक्ता जितक्रो

॥स॰गी॰ च॰६ धाजितकामा मुनिःस्पृहाः ॥ जितत्वाराश्च निर्जीवा निर्मानास्तुः सर्वे हरिं ॥४९॥ एतत्संक्षेपतः श्री अ॰३७॥
॥७३॥ क्रमसाधारणलक्षणम् ॥ मममंसर्वावतारेषु मया नारायणस्य हि ॥५०॥ अन्यदुत्तमचरितं तत्तु का
र्यवशान्नतु ॥ भक्तानां गापनार्थे वा नत्वीशत्वस्य सूचकम् ॥५१॥ गोवर्द्धनोद्धारणादि चरितं तस्य यत्त्व
भोः ॥ दृढादिदर्पनु सैतन्नत्वीशत्वस्य सूचकम् ॥५२॥ हिरण्याक्षादयो दैत्याः सकृत्तैरपि पर्वतैः ॥ दधुः
समग्रां पृथिवीं तावता नैकिमीश्वराः ॥५३॥ तस्मात्त्वक्षणमीशस्य तत्तानाज्जीवमोक्षणम् ॥ सद्धर्म
ज्ञेहि दैत्यानां वधश्चैसैव निश्चितम् ॥५४॥ असुरादि द्विधा ज्ञेयास्तत्रैके शास्त्रपाणय ॥ भीषणाकृत
योऽपि तु साधुवेषा दुष्टक्रियाः ॥५५॥ वधोपि द्विविधस्तेषां शास्त्रेणाऽशास्त्रतस्तथा ॥ शिरश्छेदः शास्त्र
वधोऽपरस्तज्जीविकाहृतिः ॥५६॥ देवानां जीविका दैवी संपत्प्रोक्ता मनीषिभिः ॥ आसुरी त्वसुराणां
ते गीतायां हरिणोदिते ॥५७॥ अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ॥ दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्त
पआर्जवम् ॥५८॥ अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शांतिरपैशुनम् ॥ दयाभूतेष्वलोलुत्वं मार्दवं ह्रीरचा
पलम् ॥५९॥ तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ॥ भवंति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥६०॥
दंभो दर्पोऽतिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ॥ अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥६१॥ दैवी संप ॥७३॥

द्विमोक्षाय निबंधायासुरी मता ॥ माशुचः संपदं दैवीमभिजातोसि पांडव ॥६२॥ द्वौ भूतसर्गौ लोकेः
स्मिन्दैव आसुर एव च ॥ दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥६३॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न
विदुरासुराः ॥ न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥६४॥ असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वर
म् ॥ अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥६५॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥ प्र
भवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥६६॥ काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विता ॥ मोहाद्गृ
हीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्तंतेऽशुचिव्रताः ॥६७॥ चिंतामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः ॥ कामोपभोग
परमा एतावदिति निश्चिताः ॥६८॥ आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ॥ ईहंते कामभोगार्थ
मन्यायेनार्थसंचयान् ॥६९॥ इदमद्य मया लब्धमिदं प्राप्स्ये मनोरथम् ॥ इदमस्तीदमपि मे भविष्य
ति पुनर्द्धनम् ॥७०॥ असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चाऽपरानपि ॥ ईश्वरोहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवा
न्सुखी ॥७१॥ आढ्योऽभिजनवानस्मि कोन्योस्ति सदृशो मया ॥ यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमो
हिताः ॥७२॥ अनेकचित्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताः कामभोगेषु पतंति नरकेऽशुचौ
॥७३॥ आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ॥ यजंते नाममयज्ञैस्ते दंभेनाऽविधिपूर्वकम् ॥

॥स॰जी॰५० ७४॥ अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संस्थिताः॥ मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः॥७५॥ इति अ॰३७॥
॥३५॥ देवीमासुरीं च संपदं च तयोः फलम्॥ कृत्स्नः सविस्तरं प्राह विविक्त्यै वार्जुनं प्रति॥७६॥ यदा दैत्याः श्रा
स्त्रवृत्तो जायन्ते बुविद्युक्तिया॥ तदाविर्भूय भगवान् शस्त्रपाणिर्निहन्ति तान्॥७७॥ यदा ते साधुदे
वान्स्तु ईर्ष्याचाराः स्तदा प्रभुः॥ अशास्त्रो हंति तान्हत्वा कामक्रोधादिनोविकाम्॥७८॥ तेषां संपादिन
श्यामासुर्यां हरिः शक्तितः॥ न उत्पन्ने वाऽसुरत्वं हि दैवत्वं समुदेति च॥७९॥ लोकाः अन्ये नृसाश्च येन्ता
न्वदं स्वखिला अपि॥ देवदत्ताः रमेनूलान तु ते शक्ता रति॥८०॥ येन केनाप्युपायेन सद्धर्मं भगवान्भु
वि॥ स्थापयन्स्थापितान्सद्यो मोचयेत्सर्वबंधनात्॥८१॥ तदाश्रयेण जीवानां महापातकिनामपि॥ क
ल्याणं स्यादतो भक्त्याश्रयणीयः सर्वैर्नृभिः॥८२॥ अस्य रुरुस्य सत्कर्तैरैः स्वैरैर्लक्षणैरिह॥ संपन्नोऽस्मी
ति तं चविभगवंतं न गौरवात्॥८३॥ सहस्रशोऽद्भुताचाराः पुमांसोऽपि तदाश्रयात्॥ मुक्ता सुरक्रियाः
संति प्रसिद्धास्ते च भूतले॥८४॥ योगाभ्यासं विनैवात्र शतशोऽथ सहस्रशः॥ जनाः समाधिं यांतीति प्र
त्यक्षं दृश्यतेऽखिलैः॥८५॥ अंतकाले च तद्भक्तान्नेतुं तत्पार्षदा अपि॥ आयांतीति स्पतेन भक्तै रभक्तै
श्च कैश्चित्क्वचित्॥८६॥ इंद्रियगोऽतः स एवेति सुते निश्चीयते जनैः॥ अत्र ते संशयः कश्चिदुत्तो न तदोऽ ॥७४॥

स्य हम्॥८७॥ सुव्रत उवाच॥ इति तस्य मुनेर्निशम्य वाचं गलितान्यं तरसर्वसंशयास्ते॥ प्रमतं परिशि
यतं प्रणीमुः श्रुतपूर्वं विविदुर्हरिं च विष्णुम्॥८८॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
चतुर्थप्रकरणे त्रियुगजाब्रह्मार्थनिर्णये भगवद्वतारसाधारणलक्षणनिरूपणनामा सप्तत्रिंशोऽध्या
यः॥३७॥ सुव्रत उवाच॥ ततो बद्धांजलिपुरास्त ऊचुर्नृपते मुनिम्॥ अस्माकं संशयाः सर्वे विनष्टा मुनि
पुंगव॥१॥ त्वादृशाः साधवोऽस्माभिर्यथा ज्ञाता यथोबोधकाः॥ निज्ञानुभवसिद्धाश्च नैव दृष्टा हि भूत
ले॥२॥ संतः संत्यत्र ये ते तु दंभवर्जित मानवाः॥ श्रीकृष्णरससंपक्का विद्वांसोऽप्यबुधा रव॥३॥ स्वा
मिनारायणोऽस्मानिस्तत्संतत्युत्सुकताः खलु॥ माहात्म्यं बारंत स्फुरं केनापि नोदितम्॥४॥
गुणेषु दोषाना रोप्यसंतीऽयुत्साम्नुमायिकम्॥ तमाकर्ण्य तु कोऽप्याह मायायां यच्चिमोचकम्॥५॥
वयं महांतो धूर्ताः स्मो विद्वांसमपि संसदि॥ क्षणात्संरागस्तं कुर्मोऽत्र प्रमाणमायोऽनकेवनम्॥६॥ गुरोः
प्रसादाद्दैवलयामूकाः कृताश्च यम्॥ अतः सज्जो विज्ञातोऽस्मयाऽस्मान्कः पराजयेत्॥७॥ अ
द्यप्रभृति तस्य स्मरति ज्ञानी हि निश्चितम्॥ अतो मुमुक्षून स्माकं तं तत्त्वार्थे ने तु महिंसि॥८॥ सुव्र
त उवाच॥ ते षाभिति वचः श्रुत्वा प्रसन्नः सन्मुनिर्नृप॥ निश्छिकाय मुमुक्षुत्वं तांस्तस्य दंभानुवाच च

॥स॰जी॰च॰ ९॥ समीचीनाममतिर्वोस्ति यूयं खलु मुमुक्षवः॥ स्वामिवार्त्ता मनसि वः प्रविशेत्कथमन्यथा॥१०॥ अ॰३७॥
॥ ७५॥ अत्रागत्य प्रतिदिनं श्रव्यास्तस्य गुणा द्विजाः॥ तेन दुःसंगमास्तर्कानेकं स्पृशंति सकला अपि॥११॥ सत्सं
गेनैव माहात्म्यमादौ तु ज्ञात्वा तु तस्य ये॥ कुर्वंति दर्शनं तेषां जायतेऽति सुखापत्तत॥१२॥ पुष्पाके हृ
द्ये सम्यग्ज्ञाते तन्निश्चये वयम्॥ तदंति कं गमिष्यामः सहिता नात्र संशयः॥१३॥ इत्याश्रुत्य मुनेर्वा
क्यं प्रसन्नमनसो द्विजः॥ तेन प्रणम्य निर्ययुस्थानं जग्मुः साश्चर्यचेतसः॥१४॥ ये त्वग्रागतास्तत्र ते ह
ष्टा तत्पुराजयम्॥ तत्त्वाश्च विस्मिताः किंचिन्नोक्त्वा तद्धौ ययुर्गृहान्॥१५॥ सैव वार्त्ता प्रतिगृहे बभू
व नगरे ततः॥ ये ये मुमुक्षवस्ते ते तं मुनिं शरणं ययुः॥१६॥ स मुनिर्वादिनो जित्वा नाऽऽप किंचन
विस्मयम्॥ हरेः प्रतापं तं जानन्निजहृत्पद्मसंस्थिते॥१७॥ ये जनाः शांति कं प्रापुर्बोधयित्वा स
तानपि॥ हरेरेवाश्रयं तत्र कारयामास भूमिप॥१८॥ रामचंद्रादयस्ते पितदंतिकमुपेत्य च॥ प्रस
न्नमनगवद्वार्त्तामादरेणैव शुश्रुवुः॥१९॥ दिने दिने रतिस्तेषामवर्द्धत हरौ ततः॥ माहात्म्यश्रवणा
त्तस्य तद्विरक्षा महत्यभूत्॥२०॥ तेषां जगद्वतिश्चर्द्धाद्दष्टाऽऽत्माऽऽसमुनिः स तान्॥ ध्यानं कुरुतेत न
स्मान्त्र दासतेदर्शनं हि सः॥२१॥ सितांबरे घनैरूपामं वर्णि वेषं मनोहरम्॥ तं ध्याय येति तेनोक्तास्ते ॥७५॥

पि तद्वत्तथाऽऽचरन्॥२२॥ लक्ष्मिकास्त्र मासीनास्तदाकाऽऽस्तत्रतीतयः॥ ध्यायंतस्ते हरिं साक्षाद्दद
शुः सद्यआत्मनि॥२३॥ सितप्रकाशमध्यस्थं तं दृष्ट्वाऽति मनोहरम्॥ आनंदं परमं प्रापुः समाधे रु
स्थितास्ततः॥२४॥ विनष्टसंशयश्चातास्तद्दर्शनमहामुदः॥ नक्तं तस्य ततोनिसं विरधुर्मुमनुस्स
या॥२५॥ वाणिग्लोकः स्वस्वविन्यासास्ततः शौचं जनेनांश्रुते॥ ये परज्ञानवेदिषां ते यांतु शरणं मुनिम्॥२६
॥ तेषां तं निश्चयं दृष्ट्वा पौरा लोकाः स्वरूपगाः॥ हरेः समाश्रयं चक्रुस्तदीयास्त्रा द्विजाननाः॥२७॥ ना
रुद्रतः सिंहजितं भूमिपालमशेषतः॥ वृत्तं तत्कथयामास स तच्छ्रुत्वाऽऽप विस्मयम्॥२८॥ ततोवसंत
पंचम्यां सैन्येन महता वृतः॥ स तत्समीपमागत्य प्रणनाम महामतिः॥२९॥ आदृतो मुनिना तेन स्पृष्ट
त्वा नाम यंतृपः॥ उपविश्य स तत्समीपे प्रार्थयामास तं ततः॥३०॥ साधुनां भवता मेव प्रसादस्ति मे
सुखम्॥ अधुना तु विशेषेण सुखितोऽस्मि त्वद्दीक्षणात्॥३१॥ अत्र त्वया रूपां कृत्वा यथा दर्शने स्व
दर्शनम्॥ तथा त्वं कुरु णादेयमिति तं प्रार्थयेऽभवान्॥३२॥ दिदृक्षामंहतीं चित्ते वर्त्तते तव मेऽनघ
॥ अतएव त्वया कार्यमिति त्वां प्रार्थयाम्यहम्॥३३॥ मुक्तानंद उवाच॥ समीचीनं त्वया राजन्नेतद्वा
वसितं हृदि॥ सर्वतंत्रोऽस्ति स तु स्वामी प्रार्थयिष्ये तथाप्यहम्॥३४॥ त्वं हि मुजोसि भूपाल सदसद्वक्ति

॥स.ग्री.च.॥ वित्तकधीः॥ व्यावहारिककार्याणि न वसंति बहूनि च॥३५॥ तत्राप्यानाऽयावकाशं कर्तव्यं हरिश्चिंतन अ.१७॥
॥७६॥ म्॥ तदेव परं लोकेऽस्ति सुखदं नेतरत्खलु॥३६॥ निपुणामतिमंतां गुणाश्रयेऽसुः श्रामदमशील
दयाऽऽदयो हि तेषाम्॥ फलमिदमुदितं नरेंद्र शास्त्रे भगवत एव पदांबुजे रतिर्या॥३७॥ यदि हरिश्चर
णांबुजे स्वचित्तं हृदतरसंस्थितिमात्तुयान्न नत्वा॥ स्तरयुणागणेन किं तदानीं भवजलधिभ्रमहेतुना
फलं स्यात्॥३८॥ भवदवशिखिदग्धमानसानां निरवधिशीतसुखं विचिन्वतां वै॥ हरिचरणसरोजमे
कमेव स्तुतिगदिताखिलसौख्यमूलमस्ति॥३९॥ पदकमलसमीक्षणेन साक्षाद्भगवति सौख्यमि
ति ध्रुवं न चित्रम्॥ अपि भवपरितापितो नरात्मा हरिगुणसंश्रवणेन शांतिमेति॥४०॥ अघमरहर
णेः श्रमक्रियाजां प्रभवति नाम हरेर्हितं न चित्रम्॥ अपि विवशजनैरुदीरितं यद्दुरितचयं विनिहं
ति सद्य एव॥४१॥ समवति परितोऽस्य दुर्निवार्यान्निजजनमांतरबाह्यवैरिसंघान्॥ क्षणमपि च न
विस्मरत्यमुं यज्जगति ततः प्रभुनाम तस्य सार्थम्॥४२॥ स्थिरचरतनुधारिणां स आत्मा वपुरसुधी
न्द्रियपाशसंवृत्तानाम्॥ हृदयसरसिजे स्थितिर्दिव्यमूर्तिर्व्विसदनुप्रवृत्तः सजन्मतेव॥४३॥ चरणकम
लमेतदीयमिव स्वनमि हृयेविबुधाः श्रयंति तूर्णम्॥ इयुभवजलधिं तए वन्हूंसपदिलरेसपरं ल्हवं ॥७६॥

तिनक्राः॥४४॥ क्रतुरुवाच॥ एवमुक्तः स मुनिभिरुरुसौराजाधुर्यो हयम्॥ नत्वास्थित्वा प्रणम्याथ तेनैय
यौ निजकेतनम्॥४५॥ हरेः समाश्रयन्नित्यं कारयन्बहुशोऽर्चनाम्॥ सार्द्धमासत्रयं तत्र मुनिः स
न्यवसन्नृप॥४६॥ ततो जिगमिषां चक्रे दर्शनार्थं हरेस्ततः॥ तावत्तत्र पेत्य हंतस्य वृत्तान्तयागमम्
॥४७॥ ततो नाथजिदाद्रीश्वरामनेजादिभिः सह॥ वृत्तान्तमुपेयायाऽऽसजक्षेकादशीदिने॥४८॥
ते हरेर्दर्शनं चक्रुरामचेशादयस्तदा॥ समाधिरष्टमे वैनेरहृाः सुःपरमां मुदम्॥४९॥ ततस्तमस्त्रिलं
वृत्तेमुक्तानेद्ध्वा च तम्॥ तच्छ्रुत्वा प्रसन्नस्तत्र शंसमस्य सादरम्॥५०॥ इसीत तेन निगदितं प्रत्युक्तं भवता
ऽनघ॥ मुक्तानंदः कथं जिप्पिवरपत्तनवासिनः॥५१॥ रत्यं हरेर्भगवतो भवति प्रतापोदे शानरेऽपि नतु
येन समाधिसिद्धि॥ मद्योभवत्यऽहृतयौगिकसाधनानांतृणामपि प्रचुरयोगज्ञषां दुरापा॥५२॥ इ
ति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रिपुरशाल्वापर्तनिर्णयविवादिपराजय
तत्कृतहरिसमाश्रयनिरूपणनामा त्रिंशोऽध्यायः॥३०॥ राजोवाच॥ हरेः कथामृतं पीत्वा तृप्तिर्ना
स्ति मुने मम॥ पाययाऽतस्त्वमेवैतत् करुणानिभृतोऽसि॥१॥ एसदुर्गपुरे स्वामी वृत्तान्तयपुराय
यम्॥ किं किंचकारतन्मेत्वं वद श्रूपवेऽत्विलम्॥२॥ क्रतुरुवाच॥ श्रृणुत्वं राजशार्दूल रसतोः

॥ स॰जी॰च॰ सिंचिश्चरुधीः कथयाम्यन्यदप्येतच्चरितं धर्मजन्मनः ॥३॥ भक्तग्रामेषु निवसन्हरिर्वृत्तालया अ॰ ३९ ॥
॥ ७७ ॥ त् ॥ माघशुक्लप्रतीपदि सायं दुर्गपुरं प्रगे ॥४॥ लालाकृत्वाकिकं च केके कर्मजन्मोत्सवं ततः ॥ साधून्वि
शान्वर्णिनश्चभोजयामास सादरम् ॥५॥ तस्मिन्नेवदिने जीर्णदुर्गात्तत्राऽऽययौ नृपः ॥ हेमंतसिंहो धौरे
यातदुनजित्त्वनप्रभुरागतः ॥६॥ एककालमुपायातौ गोपुरे तौ परस्परम् ॥ मिलित्वाऽनामयं पृष्ट्वा ह
रेरंतिकमीयतुः ॥७॥ सुखासीनं हरिं तौ च प्रणम्य तदनुज्ञया ॥ निषेदतुस्तस्तु रतो मानयामास तौ स च
॥८॥ वेत्रमस्तु तनमदृपस्य वासं चकतुस्ततः ॥ सादरं मानितौ तेन हरिणा समहामुदौ ॥९॥ ततः स्वंदन
यात्रायात्रत्र सर्वानेव तौ हरिम् ॥ पौरैनिषेदतां स्वावासेन त्वाऽप्रेम्णा निषेदतुः ॥१०॥ विज्ञाप्य नावकाशं तं
दृष्ट्वा प्रांजलिरादतम् ॥ हेमंतसिंहो नृपतिर्भगवन्शृणु मे वचः ॥११॥ मंदिरं जीर्णदुर्गे त्वं राधाकृष्ण
स्य कारय ॥ ममान्येषां च भक्तानां पौराणां प्रियमस्त्वदः ॥१२॥ अस्मद्देशस्याधिपतिर्वर्तते यदुनैः
स्वरः ॥ नाम्ना वख्यादरः सोपि त्वोत्तदेवानुमोदते ॥१३॥ एतं मनोरथं स्वामिन्नस्माकं प्रतिपूरय ॥ पूर्येत
ईदृशात्त्वद्य त्वया न क्व मनोरथाः ॥१४॥ इत्युक्त्वा विरामाऽऽसौ पुंजजिन्नृपतिस्ततः ॥ प्रांजलिर्भगवंतं ने
तदद्देवाग्वदन्नृप ॥१५॥ मनोरथो ममाप्येष मदीयानां च सर्वशः ॥ अस्ति धौरेयपुर्यो यद्विधाप्यं मं ॥ ७७ ॥

दिरं त्वया ॥१६॥ एवं तत्प्रार्थ्यमानो भक्ताभ्यामर्थ्यमानो हरिर्हसन् ॥ उवाच मानयंस्तौ च भक्तेच्छापरिपूरकः ॥
॥१७॥ युवाभ्यां श्रद्धबुद्धिभ्यामिदं सम्यग्विचारितम् ॥ चिकीर्षितं ममाप्येतद्वर्तते खलु सुव्रतौ ॥१८॥
मंदिरे कारयिष्यामि पुर्योर्वा मुनयो रपि ॥ तत्र च स्थापयिष्यामि श्रीहृत्पद्ममहमेन्यदे ॥१९॥ एवमुक्त्वा
स तौ भक्तौ ब्रह्मानंदमुवाच च ॥ सहहे मं तस्मिं हेन जीर्णदुर्गे व्रजाऽनघ ॥२०॥ मंदिरं शोभनं तत्र कारये
त्स्मनेरटम् ॥ कृष्णप्रतिष्ठा समयेतत्रा पास्याम्यहं मुने ॥२१॥ इत्युक्तउमितिप्राह स मुनिः प्रांजलिर्हरिम् ॥
ततोऽस्ताव भूत्तानंद मुनिमाहाग्रतः स्थितम् ॥२२॥ मुने पुंजजिता सार्कं धौरेयं त्वं पुरं व्रज ॥ मंदिरं तत्र
कृष्णस्य कारयेरति शोभनम् ॥२३॥ एवमुक्तो मुनिः सोऽपि तयेत्याहन्नतस्तते ॥ सर्वेपि तत्र मत्र स
न्नरसिंहाज्ञया विधि ॥२४॥ नदुत्सवसमाप्तौ तौ हर्यात्तमौलकं स्वकम् ॥ नगरं जग्मतुर्भूपौ समुनीहर्ष
निर्भृतौ ॥२५॥ ब्रह्मानंदोऽतिचतुरैः शिल्पिभिर्मंदिरं महत् ॥ कारयमास पौराश्च तद्भक्त्या यातुपाहरम् ॥
॥२६॥ तथा स चाद्भुतानंदो धौरेये मंदिरं शुभम् ॥ शिल्पिभिः कारयामास पौराश्च कुस्तदीरितम् ॥२७॥
हरिस्तक्रमनाऽऽहृदवसवैवर्त्संत कम् ॥ पुराणं श्रोतुमारेभे पंचम्यां सहसोदरम् ॥२८॥ समाप्तिं कार
यामास तत्सा सौभाग्यनामनि ॥ मासेषु कृष्णचतुर्थ्यां स विनायकनवुष्टितौ ॥२९॥ तस्यां तिथौ स्मन्मयर

॥ स॰जी॰प्र॰४ ॥ श्रीमूर्तिगणेशानामानर्च महोत्सवैः ॥ प्राज्यान्यमिष्टान्नयुरस्तद्वकांश्च तस्मीतये भोजयद्विजातीन् ॥ अ॰३९ ॥

॥३९॥ २० ॥ स्कंधं ततः पंचममेव नित्यं श्रीलैवशुश्रूषावसमापयत्तत् ॥ कामस्य तिथ्यां धनपूर्विकायां संतोषया

मास नवाचकैः सः ॥ २१ ॥ ततोऽपरेद्युर्महोत्सवेन हरिर्हनूमंतमपूजयच्च ॥ श्राद्धोत्करीत्यां यथ सतस्य तु

छैसमर्चवामास नैशिकान्स्वान् ॥ २२ ॥ कृत्वा चदीपोत्सवमन्नकूटं जन्मोत्सवं कर्तुमथस्वपित्रोः ॥ कृत्वाज

यं दुर्गपुरात्प्रायात्तस्य कार्तिकस्याद्यचतुर्थिकायाम् ॥ २३ ॥ रामप्रतापप्रमुखास्तदानीं तद्बंधुवर्गोऽपि

सस्त्रियस्तम् ॥ पौराः सयोषा उत्तमन्वपुः स्वैः सहोत्तमस्यापि वसुंधरेशः ॥ २४ ॥ समर्च्यमानः पथि न

रूढे दैवीं हाधिरूढः सचवाजिवारैः ॥ सहस्रशोऽनुद्रुतश्चापगे वाप्यथांपुरं तत्रमथासुमुहूर्ते ॥ २५ ॥ पौरैरथो

यात्रिकनक्तसंघे रप्यागतो मंगजावात्युपोषैः ॥ अविद्रुपतत्र्येमनरेणालक्ष्मीनारायणस्याशु चकारवी

क्षाम् ॥ २६ ॥ स्वावासउत्तीर्य पृथग्गृहेषु निवेशयित्वा च यथोचितं स्वान् ॥ संभारमाहारयदुत्सवार्थं तु शं

तरेभ्योपि नियोजतान् ॥ २७ ॥ अकिंचित्तीर्थेऽथ कृतादितिथ्यां गवादिदानानि ददौ द्विजेभ्यः ॥ विप्रान्नृप

रेक्याद्विकश्चात्मभातुः सहस्रशो भोजयदिष्टभोज्यम् ॥ २८ ॥ एकादशीदिनउदारमनाः स धर्मजन्मो

त्सवेन पतिरात्रिवदात्युपोषैः ॥ प्राकं महार्चनविधानतएव चक्रे विप्रानुपूज्य च सदेशकदक्षिणाभिः ॥ ॥७८॥

२९ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुनर्वृंदावनागमने श्रीधर्मदे

वजन्मोत्सवनिरूपणनामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ सुव्रत उवाच ॥ लक्ष्मीनारायणस्याथ मं

दिरे प्रांगणे सभा ऋपरा ह्रेमहत्यासीत्स धर्मवक्तरालये ॥ १ ॥ तत्र भक्ता जनाः सर्वे यथोचितस्थले य

थोचितम् ॥ आगत्योपाविशन्राजन्भगवांश्च महासने ॥ २ ॥ रामप्रतापः सस्कन्दरणो रामस्य सात्म

जः ॥ तत्रागत्याग्रतस्तस्य निषेदतु रुभावपि ॥ ३ ॥ मुकुंदानंदनामा च ब्रह्मानंदस्ववर्णिराट् ॥ चा

रुदेवानंदमुख्याः सर्वेऽन्ये ब्रह्मचारिणः ॥ ४ ॥ मुक्तानंदस्तथा ब्रह्मानंदः साधुषु सत्तमः ॥ गोपालानंद

नामा च नित्यानंदादयोऽखिलाः ॥ ५ ॥ निषेदुः साधवस्तत्र श्रीसाधणाश्च नराधिप ॥ शिवरामोमयारा

मो दीनानाथादयो विदः ॥ ६ ॥ राजन्नस्त्रीत्तमः सूरो वास्तुः ककोऽयदुंजजित् ॥ सोमो हेमंतसिंहा

द्या निषेदुस्तत्र संसदि ॥ ७ ॥ नृगुजित्कजित्दीरोऽजयाद्याः क्षत्रसत्तमाः ॥ गोविंदरणछोडस्थनाथ

जित्प्रमुखा विशः ॥ ८ ॥ जयारमा च ललिता फुलिका चामरी तथा ॥ गंगा रेवा द्वितीया सा मोघा मुख्याश्च

योषितः ॥ ९ ॥ उपविष्टेषु सर्वेषु तत्र स भ्रातरौ हरिः ॥ उवाच सर्वां धर्मधुरंधरौ कामोत्कृपान्वये ॥ १० ॥

स्तुतं भ्रातरौ वाच्यं ममजीवहितावहम् ॥ यत्कं चिन्निश्चितं चित्ते सत्यमेव वदाम्यहम् ॥ ११ ॥ यो यं ज

॥स॰जी॰च॰॥ न गुरुत्वेऽत्राधिकारो वर्त्तते मम॥ मत्तोऽस्ति सबलाद्देवश्रीस्वामिचरणैर्मयि॥२२॥ गुर्वीत्ता पालनी ॥अ॰४०॥
॥७५॥ येति बुद्ध्योरुधर्मधूर्मया॥ एतावत्कालपर्यंतं भक्तिधर्मौ पुपुक्षता॥२३॥ सांप्रतं पंचमस्कंधं नृपयो
गपः श्रुतेरहम्॥ निवृत्तौ स्यामनुमुक्तोऽस्मि यथा भरतो जडः॥२४॥ मत्कप्रवृत्तिकार्योऽहं दशमस्कंध
मत्वहम्॥ परञ्च मत्पृथक्करिष्यामि न किं कृत्स्नमस्य नेतरम्॥२५॥ तस्माद्धर्मान्वयापेतौ निदधाम धुने
तिमे॥ दत्तात्ततो हि वां यावद्युवयोस्तावदीप्सितौ मम॥२६॥ कवल उवाच॥ इत्याकर्ण्य हरेर्वाक्यं जगादाशौत
दग्रज॥ त्रयः संति हि पुत्रा मे तत्रैषोऽयः सगरत्वनाम्॥२७॥ ततः कनीयास्तेषां हि तनयाः संति पंच मे
॥ तत्र यस्य जिघृक्षा ते ममैव ते त्वौरसीव गृह्यताम्॥२८॥ तयोरिति वचः श्रुत्वा प्रसन्नो हरिराह तौ देत्रु
योध्याप्रसादाख्यं कृतमेतत्त्व मग्रजं॥२९॥ त्वमिच्छारामभेदेर्हि रघुवीराभिधं कृतम्॥ इत्युक्ते तेन तौ
सातं स द्युएवोत्थितौ कृतौ॥३०॥ ततो हरिर्वैदिकविप्रवर्यैः शास्त्रोदितं दत्तविधिं विधाय॥ वादित्रगी
तध्वनिभिर्गजादौ नगरे हृतौ सर्वजनानुरागी॥३१॥ आस्थाप्य तावात्मन एव पीठे वस्त्रैरनर्घैः स्र
विभूषणैश्च॥ संमान्य सर्वैर्निजभक्तपुंभिस्तयोर्मुदा ग्वीकरदर्चनं सः॥३२॥ अथ तावाह भगवान्
पुत्रौ मे शृणुतं वचः॥ अस्माकमिष्टदेवोऽस्ति श्रीकृष्णो भगवान्स्वयम्॥३३॥ तन्मंदिराण्यनेकानि ॥७५॥

कारितानि मया भुवि॥ तद्वृत्तयश्च सर्वत्र कारिताः संति पुत्रकौ॥३४॥ तत्राप्यादौ मंदिरे द्वे एकं श्रीन
गरेऽस्ति यत्॥ नरनारायणस्यान्यल्लक्ष्मीनारायणस्य च॥३५॥ तयोर्मध्यविभागेन खंडे द्वे भारता
ख्यय॥ कल्पितोऽस्ति मया द्वेधा तत्तन्नाम्ना स कथ्यते॥३६॥ धर्मदत्तं जनैर्यत्तु धनधान्यांशुकादिकम्
खंडेऽत्र दक्षिणे तत्तु लक्ष्मीनारायणस्य हि॥३७॥ एवमुत्तरखंडेऽपि धर्मदत्तं जनैस्तु यत्॥ नरनाराय
णस्यैव तद्दिव्यं कल्पितं मया॥३८॥ एकैकखंडे गुरुतास्थापिता नानृणां मया॥ पृथक्पृथग्युवाभ्यां तु दी
यते धर्मगुप्तये॥३९॥ इत्युक्त्वाऽसौ पत्रिके द्वे दत्तानेदाक्षसाधुना॥ अलेखयत्स भामध्ये कृतस्वो
क्तार्थविस्तरे॥४०॥ ते गृहीत्वा स्वकरयोस्ता वुवाच महामनाः॥ एकैकामेतयोः पत्रीं गृह्णीत
मितिभूपते॥४१॥ तदैकैकां नगरहतुः पत्रिकां तौ पृथक्पृथक्॥ गृहीत्वा तत्र रुक्मस्य नामैक्षे
तामनाकुलौ॥४२॥ प्रात्ताऽस्ती रघुवीरेण लक्ष्मीनारायणस्य तु॥ पत्र्यऽयोध्याप्रसादेन नरनारा
यणस्य च॥४३॥ ततोऽष्टाहरिरूचे स्वानाश्रितान्स कृताजनान्॥ युष्माकमेतौ हि गुरू कृतावद्यदि
नान्मया॥४४॥ नरनारायणस्यास्तु खंडे येऽमुष्य पाश्रिताः॥ तैस्त्वयोध्याप्रसादस्य शिष्यास्सच धार्य
ताम्॥४५॥ लक्ष्मीनारायणस्या यत्खंडे ह्यमुष्यपैमवाश्रिताः॥ रघुवीरस्य ते शिष्याः सर्वे हत्स्व धार्यताम्

३६॥ स्त्रीणां त्वं च हृदयस्थानामेतयोर्योषितो गुरुः॥ एवमेव हि युक्तं त्वाम् अर्यादास्थापितामया॥३७
॥ उभावेतौ धर्मवंश्यौ पुत्राभिर्धर्मदेववत्॥ मानयौ मे यौ सुशक्त्या ग्लवस्त्रभूषाधनादिभिः॥
३८॥ एतयोः श्वेतरङ्गपानां करिष्यंति त्वन्नाश्रयम्॥ तान्नुरूपो भगवान्धामदेहातेनेष्यति स्वक
म्॥३९॥ इत्युक्त्वा तानु पुनः पुत्रावुवाच सहर्म्मिप॥ युवाभ्यां स्वस्वदेशस्थाः शिष्याः कार्या न चेतरे
॥४०॥ न दत्तं चान्नवस्त्रादि ग्राह्यं नान्यस्य तु क्वचित्॥ साधवो वर्णिनः पञ्चायेस्तु त्वं नयोः समाः॥४१
॥ अपक्षपाताः कर्तारस्ते सेवां युवयोर्द्वयोः॥ ये पक्षपातिनस्तु ते न शाप्या स्वंत्वधोगतिम्॥४२॥ यु
वयोः शिष्यवित्तार्थविवादस्तु निर्णये॥ वौ हौसहस्यौ धर्मस्यौ कार्यौ निते तु कर्हिचित्॥४३॥ स्त्री
भ्योः वा स्वाश्रितस्यार्थविवादस्य च निर्णये॥ कार्ये सम्बन्धके द्वे द्वे योषिरेंजस्तु न कुचित्॥४४॥ गृहीतराय
वनरागः हिकार्यस्य निर्णये॥ देशश्च सुर्नतस्मिन् हि लोकार्पधंसो न वेत्वतु॥४५॥ युवाभ्यां मन्मतानुग्रं
पानश्चा वाच्छिल्पनिसदा॥ स्वस्वं शिष्या वर्त्तनीयाः संप्रदायानुसारतः॥४६॥ यच्चैतद्धं मया दत्तं तद
स्तिस्वभुजार्जितम्॥ स्वत्वं कस्यापि तो नात्र पितुर्भ्रात्रोश्च वैतयोः॥४७॥ न पश्चिन मिवर्षिमा जानीतं
वदरीपतिम्॥ सेव्यागतं सधाम्नो त्रगंतारं तत्र वै पुनः॥४८॥ यस्मै दित्ता ममैवासी तस्मै स्वातंत्र्यतो म ॥८०॥

या॥ दत्तमेत्तस्व कं सर्वं नातो भागोऽत्र कस्यचित्॥४९॥ युवयोः पुत्रका ऊत्ये मा ते पि गुरुता सन्ते॥ एकः
स्थाप्यो गुणी पुत्रो न त्वेष्टनियमोऽत्रत त॥५०॥ जनानुरागो यस्मिन्स्यात्छिष्यधर्मावनक्षमः॥ स्व
संप्रदाय धर्मस्थो यश्च स्यात्सगुरुर्भवेत॥५१॥ नारकः पुत्रो न चेत्स्यात्तदान्यं धर्मवंशजम्॥ गृहीत्वा
दत्तविधिना स्थाप्यो मरुन्न सोंगजः॥५२॥ मत्साजापाजनीयामे स्वं वैरपि यथायथम्॥ वर्तितव्यं तेम्म
यापस्तु सममच्छिष्यवहिष्कृतः॥५३॥ सुव्रत उवाच॥ इति तस्य वचो निशम्य सर्वे प्रणता स्तत्र गरुर्मुर
हगिरीशेभिः॥ गुरुमावमितौ च तौ प्रणम्य प्रभुमित्यंतमुदारमूचतुर्द्वौ॥५४॥ त्वं साक्षादीश्वरोसि प्रकृ
तितिमहिमास्त्वियामानवानः सेव्यो नृणां च नारायण ऋषिरिति नौ निश्चयोस्ते वनिते॥ आज्ञायां
तिष्ठनो नौ लवमपि विभगवान् धर्मेहानि कदाचित्र हे है है ताः तदीयस्य च पुरुमम तामास्तु साम्ब तदंघ्री
॥५५॥ इति तयोर्वचनं स निशम्य तावचनतावभिनंद्य सदाशिषा॥ अकृत जागरणं गुणकीर्तनैः
र्भगवतः सह भक्तजनैर्निशि॥५६॥ द्वादश्यां बहुविधभक्ष्यभोज्यजैस्तैः संतर्प्य द्विजगणसाधुमंडला
नि॥ अन्नाद्यानि तरजनांश्च मानपूर्वं भ्रात्राद्यैः सह कृतविद्येऽथ पारणां सः॥५७॥ सेवारान्न दिनयुग
लेम साधयित्वा राकायाम हृत्सम हौत्सवं सभक्तो॥ पंचतान्पतिवरा अपिक्षमा यां सा स्वयंस्वस

दत्तिसारंगग्राहकः ॥ ५९ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे आत्मा
र्पस्थपनतच्छिक्षार्थीभक्तिदेवीजन्मोत्सवनिरूपणनामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ सुव्रत उवाच ॥
अथ तत्र सुखासीनं मुख्यवीतेहरिर्नृपः । नारुपेत उपेयाय ससादीवरपत्तनात् ॥ १ ॥ प्रणमंतं नृपा
मात्यं स भक्तं च तमागतम् । मानयामास भगवान् यथार्हं स्वागतादिभिः ॥ २ ॥ तदंतिके निषण्णो
सौवर्णं मंजलिं कृत्वा चतम् । स्वामिन् सिंहजितो राजः स्वीकार्य प्रणतिर्मदीयाम् ॥ ३ ॥ तेनाहं प्रेषितो
स्म्यत्र नेतुं त्वां वरपत्तनम् । त्वद्दर्शनेच्छा महती वर्त्तते हृदि तस्य वै ॥ ४ ॥ यस्मिन् दिने कृतं तेन मुक्तानं
दस्य दर्शनम् । तत आरभ्य निःसत्वां हृदि चिंतयति प्रभो ॥ ५ ॥ अतो मनोरथस्तस्य पूर्णः कार्यस्त्व
याऽधुना । मुक्तानंदस्तदा प्राह कार्यमेतत्तु सर्वथा ॥ ६ ॥ ततो हरिर्नारुपेतं मुदा चानंदयन्वचः । विप्र
हेन्नृपतेस्तस्य भावं निष्कपटं मयि ॥ ७ ॥ एतस्मागेव कथितं मुक्तानंदेन मेऽनघ । अतस्तत्राऽहमे
ष्यामि मामन्त्वा रुच्यसोऽपि ते ॥ ८ ॥ एवमुक्तः स हरिणा प्रसन्नः प्रणनाम तं मुदा । ततस्तस्मै ददौ राजप्रे
षितानुपदान्नृपः ॥ ९ ॥ वासांसि बहुमूल्यानि फलानि विविधानि च । स समर्प्य हरिणात्तमतः सन्निजावा
समाययौ ॥ १० ॥ महावस्त्रप्रावरणे मुक्तानंदाय तद्दिमः । दत्त्वा फलानि चर्षिभ्यः स्वावासं हरिराय ॥ ८१ ॥

यौ ॥ ११ ॥ आलक्ष्य नारुपेतं च प्रातः प्राह हरिस्ततः । आपृच्छ्योत्का गन्तोगच्छ वद भूपं मदागमम् ॥ १२
॥ एष्यामि तत्र पंचम्यां सानुगोऽहं न संशयः ॥ एवमुक्तः स तमानम्य मुक्त्वा गात्रपत्तनम् ॥ १३ ॥ उ
पेत्य तत्र राजानं सर्वं तद्वृत्तमूचिवान् । हृष्टः सोऽथ तदावासं समस्तु वारराम कारयत् ॥ १४ ॥ हरिश्च
तुर्थ्यां हि तत्स्मुक्तिरश्वमारुह्य साकं च नृपसादिवर्यैः । अनुद्रुतः पत्तिगणैः स्वकीयैर्ययौ सहर्षिर्वर
पत्तनं च ॥ १५ ॥ समर्च्यमानः पथि भक्तवृंदैरमैश्च सामर्थ्यमवेक्ष्यमाणः । महीं समुत्तीर्य स साक
राद्ग्रामे निवासं विदधे सहस्वैः ॥ १६ ॥ भक्तैर्गणे ज्ञादिभिरादरेण कृतोचितातिथ्यउ वास रात्रिम्
॥ कृताह्निकः प्रातरथाश्ववर्यमारुह्य सत्त्वो निरगात्ततः सः ॥ १७ ॥ उद्घोष आसीद्वटपत्तनेऽथ यो
तदागमस्य प्रतिगेहमेव । तद्दर्शनार्थं तु पुरे जनास्ते प्रापुर्न निद्रां निशि जग्धतापाः ॥ १८ ॥ केचित्तु
पादं सहृतेन कर्तुं वाटार्यपद्मानि गुणितानकार्षुः । केचिच्च योद्धुं सहृतेन सज्जा आसन्नकृतास्त्राः स
ममात्मवर्गैः ॥ १९ ॥ येमद्यपास्तत्र च नेतु तस्य समीक्षणोत्काः स्थलसत्कृणस्य । आसन्परे कौतुक
वीक्षणार्थाः केचित्त्वमायानयतो विलीनाः ॥ २० ॥ राजाऽथ तद्दर्शनकृरिद्दृग्मः प्रातः स्वकीयांश्चतु
रंगसेनाम् । सर्वां समर्थ्यैव समारूपे तं तत्सन्मुखं प्रेषयदानपार्थम् ॥ २१ ॥ स योजनेतल्पगरात्तम

॥स॰जी॰प्र॰४॥ गम्यमानो महाराजलोकाः समाययुः ॥ ततो यैर्वाहनत्वाय नामसेोः पिसेशाप्यते मानमदाद्यपाईम् ॥२२ अ॰४२॥
॥८२॥ ॥ ततो गजेंद्रं स्वकुर्वन्तः स्वयं वाजिकाश्चं प्रहितं नृपेण ॥ आरोहयामास हरिं नतो मान्युर्नीरथना
नाविधवाहनानि ॥२३॥ कांश्चिज्जनान्कांश्चन वाजिवर्यानारोहयामास रथांश्च कांश्चित्त ॥ कांश्चिच्च
मेनाञ्छिबिकाश्च कांश्चिन्महारथान्नुष्यरथांश्च कांश्चित ॥२४॥ हरेः सपृष्ठे स्वनिषादराजं संतोषी
जयामास सकृत्वा मरेण ॥ सर्वाणि वाद्यानि तदा निम्ने दुर्जयध्वनिर्ध्वानिमहान्बभूव ॥२५॥ ततो ययु
स्ते नगरं समेता स्ताव्रहरिं पौरजना भजीयुः ॥ गजाधिरूढो हरिरापुरान्तर्दृष्ट्यांग्यनुजो किजन संघ
मांरम् ॥२६॥ घोतदिव्यांगकांतिः स्मितमधुरमुखः सूक्ष्मश्मश्रुकांश्रकष्यौ कुर्हैवाहानुयानप्रवजग
जयरीतन्श्चरन्नागराजः ॥ नानावाद्यौघभूरिध्वनिमिजितजयध्यानसन्नादितांशो राजेंद्रश्रीरनके
ध्वक्रुतननिविडैस्तूर्णं मावित्रान्मः ॥२७॥ मार्ग्यवर्यं स्वमाणं प्रति विविधसमर्थो पृथग्भाः पौरजौकैःस्थ
ताःश्यातहरिं नृपतिरपि तदाग्रे ज्ञायथी नृरिहर्षः द्वाभ्यन्तर्बतेनाग्ये तत्रस्मदनेतेन साकं स्व
मार्गाद्युत्तेर्यं हर्षाहकृतरविनयः सस्व नेतं चराजन् ॥२८॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्म
शास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वरपत्तनगमननिरूपणनामा द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥ स्कन्द उवाच ॥ सिंहास ॥८२॥

ने मनोज्ञे तं नृपावेद्य तं दगतः ॥ तिष्ठन्सदा सवत्याह शांजलिर्देरणीपतिः ॥२॥ स्वामिन्ममनीरथो मेः
द्य फलितो गतवागमात् ॥ कृपया पावितो ग्राद्देत्वयाजीकृहिनैष्यिणा ॥३॥ त्वदंघ्रिपद्मसंशरास्तु
तेषं च परममम ॥ अद्य प्रभृति ते स्वामिन्नाज्ञावर्ती नवाम्यहम् ॥४॥ इत्युक्त्वा सहतेनाथ सानुगेन म
हीपतिः ॥ सर्वेश्रीवाहनारूढः पाद्यान्मस्तुवादिकाम् ॥५॥ तदागमात्स्वर्वमेवकारितेषु च तत्र सः ॥ प
टमेडपवर्येषु सानुगे तमवासयत् ॥६॥ सम्यानुरूपतश्च केतस्मातिथ्यं नराधिपः ॥ नापजिशमर्च
द्याम्भक्ताः पर्यचरंस्थ तम् ॥७॥ दितीयेऽह्नि ततः पौराभक्ताः सर्वे तमार्चयन् ॥ नानाविधैः सुवसनै
र्गंधपुष्पधनादिभिः ॥८॥ तृतीयेऽह्नि राजापि कृतभुक्तिं हरिं निजम् ॥ आनिनाय पुनः सौधं गजारूढं
यथापुरा ॥९॥ महासनं तपावेश्य तं तदग्रडपाविशत ॥ उपाविविशद्दभ्यांश्च नदीपान्सपयोनितम्
१०॥ तत स्तंविनयात्तनत्वहांजलिपुटं नृपम् ॥ उवाच श्रीनारायणाच्चं सर्वे दुःखहरो हरिः ॥११॥ श्रीना
रायणमुनिरुवाच ॥ शृणु राजन्मनीरस्वादितं नवर्द्धामयहम् ॥ धारणीयं त्वहृदये वचनं मम सर्वथा
॥१२॥ नृदेहो दुर्लभोऽस्ति देवानामपि भूपते ॥ नत्योमेस्तु फलं तेय मपुनर्भवसाधनम् ॥१३॥ सांसारिकं
सुखं यत्तत्सर्वयोनिषु वर्तते ॥ यद्देवपततेलोको दुर्लभं तन्नदेहिनाम् ॥१४॥ करवं च दुःखसंमिश्रं निर्दुः

॥स०जी०च०॥ खं तन्न हरत्यपनो ॥ यस्माद्यावत्सुखं तस्य तावद्दुःखं हि देहिनः ॥ २५ ॥ राजानं सुखिनं सर्वे जानंति नृपतेज अ० ४२ ॥
॥ ८३ ॥ नाः ॥ अतिदुःखिनमेवाऽत्मानं ह्यहं तु जानामि सर्वथा ॥ २६ ॥ चौरशत्रुसदायादप्रतिस्पर्धिविशंकिन
ः ॥ भूरिलोभाभिभूतस्य तस्य सुखं कुतो भवेत् ॥ २७ ॥ निःदुःखं तु सुखं राजन्भगवत्सेव वर्त्तते ॥ सत्त्वि
दानंदरूपी यः सोऽस्य तेनोऽस्ति यतः सदा ॥ २८ ॥ तदुपासनया भक्ताः सुखिनस्तस्य संति न ॥ न तत्सुख
स्याऽस्ति जेत्राद्ये लोकाधिपतेरपि ॥ २९ ॥ न्यजस्तु भुवि लोकेषु कामलोभादिवह्निना ॥ तप्यंते वेम
नैव गंगा च स्नागजारव ॥ ३० ॥ बुद्धिमान्नासि नृपाल त्वमतः स्वहितावहि ॥ कुरु कृष्णाश्रयं तेन सुः
किं सुक्तिं च लप्स्यसे ॥ ३१ ॥ स्थितैव निजधर्मेषु यावद्देहस्थितिर्नृप ॥ भजनीयः सदा कृष्णः प्रीत्यैव त्व
त्तिमेमतम् ॥ ३२ ॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्युक्तो हरिणा राजा तं प्रणम्य जगाद सः ॥ भगवंस्त्वामहं जाने
कृष्णमेव न संशयः ॥ ३३ ॥ त्वामहं शरणं यातस्त्वदीयोऽस्मि कृपां मयि ॥ कुरु पाल्यं सर्वदा स्वामिन्कं चि
त्कालं वसाऽत्र तु ॥ ३४ ॥ श्रीहरिरुवाच ॥ पुराणश्रवणोच्चित्तं स्वानं तं लब्धमस्ति मे ॥ तथानुमतं न शक्नो
मि दिनमेकमपि ध्रुवम् ॥ ३५ ॥ आवं मया पिशुद्धं ते सात्वाऽत्राहमुपागतः ॥ नो चेन्न संप्रतं यायां सभा
द्वेहं हि निःस्पृहः ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा भगवद्भक्तेऽसौ तिं तस्मात्तपादिशात ॥ तद्भक्तिं सकलां सोपि रुद्येधार ॥ ८३ ॥

न्नृपः ॥ ३७ ॥ ततस्तस्याः करोत्पूजां महतीं परया मुदा ॥ अनर्घ्यैर्भूतनैर्वस्त्रैः सरत्नैर्हेमभूषणैः ॥ ३८ ॥
चेऽन्नाद्यैस्तु पार्षद्रैरुपहारैर्यथाविधि ॥ पूजयित्वा तमीशानं प्रणनाम सदेहवत् ॥ ३९ ॥ ततस्तदी
यान्पुत्रादीन्मुनींश्चापि यथोचितम् ॥ वासो धनसुगंधाद्यैरानर्च बहुभावतः ॥ ४० ॥ धर्मैस्त्वानु
त्तमाज्ञाप्य सद्युक्तस्त्वित्वान्हरिः ॥ गंतुकामं नमाज्ञाय राजा सैन्यसमन्वयः ॥ ४१ ॥ ततो व्रजंतं हरि
मन्वगच्छन्नृपाग्रोऽन्नृपस्तं सनिवर्त्तयित्वा ॥ गजेंद्रमथारुह्य दासहर्षैः पौरैर्जनैर्नृपनम्यमानः ॥ ४२
॥ पौरैर्वृतस्स्वपुरेऽभवं स्वैरेश्चार्पतापातिशयं लदीयम ॥ कर्त्तुं न शेकुः किमपि प्रभुत्वं तथैव त
स्थुर्न्नेत्रदत्तरंगाः ॥ ४३ ॥ यथा प्रविष्टः स्वपुरं तथैव राजर्षियातन्निरगाद्बहिस्स्व ॥ निवर्त्तयामास
ततोऽनुयातः पौरांश्च भक्तान्नृपतेश्च सैन्यम् ॥ ४४ ॥ आरुह्य वाहं जविनं स्वकीयं निजानुयातैर्ऋषि
भिः समक्तैः ॥ महाप्रयौ भूरियशो वशाती वृत्ताजयं पौऽस्थितधर्मवर्त्मा ॥ ४५ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने ना
रायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे सिंहजिन्नृपकृतश्रीहरिसन्माननिरूपणनामा द्विचत्वारिं
शोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ सुव्रत उवाच ॥ वसंस्तत्र निजावासे हरिर्दुःखहरान्विधः ॥ प्रत्यहं सांश्रुपतेस्तस्य
चकारस्तीय संसदि ॥ १ ॥ वस्यपत्तनं संप्राप्तं वासीभूपाधनादिपत ॥ रघुवीरायतत्संवेंदतिस्सम

॥स.जी.च.॥ नृपते ॥२॥ ततः सद्ग्राममर्कंधं शुश्रूषुः सुस्थचेतसा ॥ उत्तमादीन्नृदुर्गपुरं प्रेषयित्वान्चवाचतान्॥३ ॥अ.५३॥
॥८४॥ ॥ राजन्नृदुर्गपुरं याहि स्वकीयैः सहसांप्रतम् ॥ पूर्वं च सुहृदः सर्वे याता ऽनेन सहैव च ॥४॥ श्रुत्वा ऽ
त्र दशमस्कंधं तत्रा यास्याम्यहं ध्रुवम् ॥ इति मे रोचते तेन स्मात् यूयं सर्वे पि गच्छत ॥५॥ इत्युक्तास्ते तु हरिणा
विजने स्थातुमिच्छता ॥ असनिच्छं तोपि नत्का कामान्सत्वा स्वपुरं ययुः ॥६॥ परिवारेण सहितः स्वकीयेनो
त्तमो नृपः ॥ रामप्रतापमुख्याश्च हरेः संबंधिनो ऽखिलाः ॥७॥ पार्श्वासामासतद्देशी यायेचान्येत त्रसं
गताः ॥ सर्वे ते हरिणाज्ञयाः स्वंस्वं धामं पुरं ययुः ॥८॥ नानादेशस्य लोकानां बोधनाय मुनीनपि ॥ स
र्वानाज्ञापयामास ते च जग्मुस्तदाज्ञया ॥९॥ एकादश्याः समारभ्य दशमस्कंधमादितः ॥ सार्धमा
सेन शुश्राव सादरं विजने ततः ॥१०॥ स्कंधः स एव भूपाल नृदुर्गं तस्मात्स रोचत ॥ प्रशंसां तस्य बहु
धा चकार सत्वादरात् ॥११॥ ततः स पंचमस्कंधं वसंतादिदिनावधि ॥ शुश्राव सादरं तं च प्रशशंस
च संसदि ॥१२॥ श्रीमद्भागवताख्यस्य पुराणस्यातिवल्लभौ ॥ स्कंधावभूतां द्वावेतौ तस्य नारायण
स्य हि ॥१३॥ पौराणिकं ततः सम्यग्वस्त्रनृपाधनादिभिः ॥ तोषयित्वा ऽथ मध्याह्ने वसंतोत्सवमाचरे
त् ॥१४॥ लक्ष्मीनारायणस्यासौ महापूजामकारयत् ॥ गीतवादित्रनिर्नादैः हृदये तांवर्णिसत्तमे ॥१५॥ ॥८४॥

ब्राह्मणान्भोजयामास सहस्रांन्द्विने हरिः ॥ तेभ्यश्च दक्षिणां प्रादाच्छुस्य शार्ल्कवान्नृपि ॥१६॥ भक्ता
स्तदानीं बहुशः समीपग्रामवासिनः ॥ तद्दर्शनार्थमाजग्मुः प्रतिजग्मुश्च ते पुनः ॥१७॥ अपराह्णे
ततः स्वामी विजनस्थो हितेच्छणाम् ॥ चिंतयन्पत्रिकां लेमो लिखितुं निश्चिकाय सः ॥१८॥ सकलेषु
पि देशेषु धर्मशिक्षार्थपत्रिकाम् ॥ लिखामि तेन मद्भक्ता वर्त्तिष्यंते तथैव हि ॥१९॥ ममाज्ञयोपार
ग्नो ऽस्ति नाद्दर्शं चापि ते ऽखिलाः ॥ तथैवावगमिष्यंति भविष्यंत्यपसंशयाः ॥२०॥ अंतर्हिते मयि भु
वो मदीयानां च सर्वशः ॥ स्फुरमहाकरूपास्माभ विप्रालंबनं भुवि ॥२१॥ एवं विचार्य धर्मात्मा का कु
ंदंवदिकां च सः ॥ आनयामास भूसेन लेखिनीं च सुशोभनम् ॥२२॥ सच्छास्त्राणां सर्वेषां सारमाहृ
त्य सद्धिया ॥ लिलेख पत्रिकां स्वामी सद्धर्मस्थापयन्भुवि ॥२३॥ कृत्वोदक्षे पदं कंकाकुदस्य कृत्वा धृत्वा
वामदोष्णा च ताम्यः ॥ दक्षेपाणौ लेखिनीं कुं चिनायैवित्रत पत्रीसीः लिखद्भूमिपेत्यम् ॥२४॥ इति श्री
सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे हृत्स्नान्यवासनिरूपणनामा त्रिचत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥४३॥ कुत्रतद्वचना ॥ लिखित्वा पत्रिकामित्थं तस्याश्च प्रतिमापरकम् ॥ साधुभिः कारयित्वा ऽ
सौ प्रेषयत्कुभीश्वसः ॥१॥ तत्र तत्र च तां प्राप्य भक्ताः प्रापुर्मुदं पराम् ॥ कृत्वा स्नानमहतिमांसर्वेष यत्र

यगाः पास्यत ॥२॥ तदुक्तरीत्या सर्वेऽपि स्वाधिकारानुसारतः ॥ अवर्त्तंत च ते भेजुर्नानन्तः कृष्णमे
वते ॥३॥ पत्रिकां प्रेषयित्वाऽथ भक्तैः कतिपयैर्वृतः ॥ हरिः श्रीनगरं भूयो जगामाऽनंदयन्निजा
न् ॥४॥ अतर्किता गमात्तस्य नागरा हर्षविह्वलाः ॥ प्रत्युद्गम्य नमस्कृत्य तमानिन्युः पुरं मुदा ॥५॥
नरनारायणं दृष्ट्वा मंदिरस्थं स्वात्मनो हरिः ॥ आवासमकरोत्तत्र जनपौराः पर्यंच संस्थितम् ॥६॥ पौरा
न्भक्तान्सुखयन्स्ववार्त्ताभिरनुक्षणम् ॥ श्रीवासुदेवमर्चित्वा मासं तत्रावसत्पुनः ॥७॥ पुत्रो
त्सवं तस्य वसुधा चकार जनसंसदि ॥ सर्वथाऽस्मन्मतस्येदं मूलमित्येवमीरयन् ॥८॥ मेधारेणानिमह
त्ता पुष्पदोलोत्सवे हरिः ॥ महान्तं तं तत्र विदधे यात्रा जयपुरा ॥९॥ तत्र देशान्तरेभ्यश्च भक्ता आ
पन् सहस्रशः ॥ तन्मायाद्दुर्गपुराद्धरेः संबंधिनस्तथा ॥१०॥ स्करवयं स्तान्निगाम्भक्तान् पक्षमेकं
पुनर्हरिः ॥ तत्रोवास ततस्ते च भक्त्याभ्यकुर्वन्दर्चनम् ॥११॥ वसनैर्विविधैर्नूत्नैरलंकारैश्च शोभनैः
॥ चंदनेन च पुष्पस्रक्शेखरादीर्घनेन च ॥१२॥ पूजामासं च वस्त्रादि यत्तत्सर्वमपि प्रभुः ॥ ततो ये
भ्यात्रमासाद्य ददाति स्म जनाधिप ॥१३॥ चैत्रशुक्लद्वितीयायां तान्स्वदेशागमाय सः ॥ आज्ञापयत्स ह
याश्चासैपश्चिमं देशमभ्यगात् ॥१४॥ अश्वमामापर्योस्वामी मात्र देशेवृतः स्वकैः ॥ कामालयामि

धंश्रामं सुखयन्पथि वत्सकान् ॥१५॥ तत्रत्यैः प्रार्थितो भक्तैः सप्रेमोत्सुकमानसैः ॥ तेभ्यस्तुष्टो
हरिस्तत्रम्यवसन्नृपनेकरवम् ॥१६॥ ग्रामान्तकाय याहं च सर्वांस्तान्सम्यवासयत् ॥ आतिथ्यं च
हरेश्चक्रुः सानुगस्य यथोचितम् ॥१७॥ जशीवर्णोहविवाहः क्षेमराजावरादयः ॥ तराश्च जिनिवा
त्यास्तिपाण्याः पर्यन्तमन्त्रमुदा ॥१८॥ हरिस्तत्र द्वितीयेऽह्नि रामजन्ममहोत्सवम् ॥ चकार तत्र तद्देशभक्ता
आयुः सहस्रशः ॥१९॥ उपचारैर्बहुविधैः पुपूजुस्ते हरिं मुदा ॥ स तत्र पौरैर्मासं तमुवासाभ्यर्थितो
निजैः ॥२०॥ तं प्रार्थयत् स्नातिपदि त्रान्ततं पुंजजिन्नृप ॥ स्वामिन् धौरेयनगरे जातप्रायं हि मंदिरम् ॥२१
॥ तत्र कृष्णवतिष्ठां त्वमागत्य कुरु सांप्रतम् ॥ शेषं मंदिरकार्यं तु करिष्यामो वयं ततः ॥२२॥ इत्युक्तो न
गवांस्तेन तथेत्युक्त्वा च तत्पुरम् ॥ ययौ संगवणेवा सौ शापत्तत्त्व सहानुगैः ॥२३॥ पुंजजिद्वासयामास
स्तं संस्कृते स्वगृहे तु तम् ॥ यथार्हं संपांश्चाप्यत्र तदातिथ्यं ततोऽकरोत् ॥२४॥ विलोक्य मंदिरं स्वामि
जातकल्पं ततो द्विजान् ॥ ज्योतिर्विदः समाहूय मुहूर्त्तं पृष्टवति स्म च ॥२५॥ वैशाखशुक्लपक्षेऽत्र जगा
यो भृगुवासरे ॥ मुहूर्त्तोऽस्ति शुभो विष्णोः स्थापनस्येति ते ब्रुवन् ॥२६॥ हरिर्मुहूर्त्तरं स्मे वंगं तु कामं
ततो हरिम् ॥ प्रणम्य संप्रार्थयन् पोवासयामास तत्र तम् ॥२७॥ भक्तवत्सलः स च सुखं तत्रोवासमहीप

॥स.जी.च.४॥ ते स्वकीयान्सुखयन्भक्तान्स तत्रातिष्ठद्दिने दिने ॥२८॥ नानादेशस्थभक्तानां सुसंघाः सुमहांस्त अ०४५॥
॥८६॥ तः ॥ आजग्मुः प्रतिजग्मुश्च तत्र नेमुश्च शोऽन्वहम् ॥२९॥ त्रयोदश्यां यथाशास्त्रं कृष्णं मदनमोहन
म् ॥ बध्वया सहितं तत्र हरिरस्थापयत्ततः ॥३०॥ इन्द्रजोत्सवो महानासीत्तदा घोषोपलक्षितः ॥ विप्रां
श्च भोजयामास हरिस्तत्र सहस्रशः ॥३१॥ तेभ्यश्च दक्षिणां प्रादाद्दासांश्च महामनाः ॥ नरसिंहो
स्य वंचकेऽहितीयेऽह्नि च तत्र सः ॥३२॥ कृत्वानुकंपितो मासांस्तानुगो निरगात्ततः ॥ अपरान्हे प्रति
पद्दिदुर्गपत्तनमापसः ॥३३॥ आनंदश्चासीत्स्वमहांस्तदानीं तं पत्तनपौरजनस्य भूप ॥ हरिर्निजावा
समुपेत्य तत्र करवं न्यवात्सीत्सुखरूपमूर्तिः ॥३४॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशा
स्त्रे चतुर्थप्रकरणे धोलेरपत्तने श्रीराधाकृष्णस्थापनादिनिरूपणनामा पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥ सू
त उवाच ॥ अथ तं सुखमासीनं पंचम्यां भोजनोत्तरम् ॥ युक्तावुपेत्य नत्वा च तत्र समीपे निषेदतुः ॥१॥
आशीर्भिरभिनंद्याथ पप्रच्छ तावुवाह हरिर्नृप ॥ प्रष्टव्यं यदि किंचिद्वां भवेत्तर्हि पृच्छतम् ॥२॥ मुक्तौ तेन तौ हृ
ष्टौ नेमतुस्तं प्रांजली ॥ शिष्याः सुमुक्षवः कार्या स्याच्छात्रैरिति नो प्रभो ॥३॥ दीक्षाविधिं तत्र त्वत्तः श्रोतुमि
च्छावहेऽखिलम् ॥ नैष्ठिकं हि यथावच्च शिष्यान्कुर्याव नृ त्ततः ॥४॥ सूत उवाच ॥ इति पृष्टो विनीता ॥८६॥

भ्यां पुत्राभ्यां भगवान्हरिः ॥ कृष्णं गुरुं च संस्मृत्य नृपते प्रत्युवाच तौ ॥५॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ धाम्नि
स्वीयेऽक्षराख्ये वसति भगवान्यस्तु मां सं च मायां सन्मज्ञानादिभिर्यः प्रकृतिपुरुषजं शक्तिभिर्व्या
प्य विश्वम् ॥ तेजोभिः शक्तिभिः स्वैरनवरतं जगद्धाप्य लोके पृथक्स्वैश्चावतारैः पाति धर्मांश्च वेत्ता स्त्वस्त
नुः श्रेयसे सोऽस्तु कृष्णः ॥६॥ श्रीमच्छारदपूर्णचंद्रवदनः पद्मच्छदाभेक्षणो राजोर्नग्नो रत्नपुर्विशालहृ
दयश्यामानुवाकृत्द्दयः ॥ कारुण्यार्द्रतनुः स्मितांवरधरो दोर्भ्यां च पद्मं दधद्धामानंदसुखिः करोतु भ
विकं नुः सुहृत्सद्गुरुः ॥७॥ सम्यक्ति धर्मावनतत्परेण कृतौ स्वसौख्याय वहत्वेष्टितेन ॥ तेनैव मत्तोंग
दितं सुताभ्यां दीक्षाविधिं भागवतं वदामि ॥८॥ आचार्यैरेव दातव्या सर्वैर्दीक्षा भागवती यथा ॥ सामान्या
सविशेषा च पुंभ्यो देयोच्यते तथा ॥९॥ दीक्षेत्याख्या प्रदद्यात्स्वतं च कुर्यात्तयेन साम्य ॥ तस्माद्दीक्षेति संप्रो
क्तादेशिकैस्तत्त्वविद्भिः ॥१०॥ श्रीकृष्णो वासुदेवो वै गोलोकाधिपतिः स्वयम् ॥ तत्प्रसादेवतात्
स्यां दीक्षायां भवति प्रभुः ॥११॥ सोऽपि सर्वदवसंबंधाद्दीक्षानाम्नोच्यते यतः ॥ अर्धं वैसंप्रदायेन दाप्त
देवीति सोच्यते ॥१२॥ द्विविधा सा तु विज्ञेया मुमुक्षूणां हितावहः ॥ सामान्या महती चेति दीक्षा भव
विमोचिनी ॥१३॥ तत्राद्या सा तु युर्वेते प्रोक्ताः सर्वेगिसंजकाः ॥ अन्ये त्वात्मनिवेद्याख्यास्तत्रादौ

 निरूपणे ॥१४॥ स्थानि कृत्वास्य देहस्य वैष्णवान्यंशकालयोः॥ तथाऽधिकारभेदाच्च दीक्षा साधारणोदि
 ता॥१५॥ नास्ति कालस्य नियमो न देशनियमस्तथा॥ सामान्यायां हि दीक्षायां न जातिनियमोऽपि च॥
१६॥ उत्पन्नः स्यान्मुमुक्षायां अंकुरो यस्य चेतसि॥ सच्छास्त्राद्वा सतां संगात्सोऽधिकार्यत्र मानवः॥
१७॥ न तिथिर्न च नक्षत्रं नाऽत्रोपवासादिका क्रिया॥ दुर्लभे सद्गुरूणां हि सत्संगे गुरुपस्थिते॥ १८॥ स
द्गुरुः क्वचित्तु भाग्यैस्तत्साधनो हि नः॥ सच्छास्त्रेषु कर्णेषु सन्तु च शान्तिमानपि धीः॥ १९॥
आस्तिको धर्मनिष्ठश्च यमाद्यैस्तत्संस्कृते॥ समाश्रये कृष्णं न त्याज्यो धर्मवंशसमुद्भवः॥ २०॥ स्वास
ने संवेष भिन्नस्त्री भाषास्पर्शवर्जितम्॥ सायं तनं मुच्य स्त्रीषु मान्यस्य सन्मुताधिपम्॥ २१॥ स्वधर्म
नियमैर्युक्तं स्थितं मुरुव वर्त्मनि॥ हरेर्भक्तं च तस्याग्र उपविष्टं कृतान्जिकम्॥ २२॥ संपन्नो पि गुणैः
सर्वैर्धर्मवंश्योन चेत्तु यः॥ सद्गुरुर्नैव कर्तव्यः संसृतेर्मुक्तिमिच्छता॥ २३॥ स्नातो धौताम्बरधरः कृ
तपौर्वाह्णिकक्रियः॥ फलं करे गृहीत्वैव मुमुक्षुस्तमुपाव्रजेत्॥ २४॥ निधायाग्रे फलं तस्य प्रणम्य
मां जनिर्वदेत्॥ भगवन्पाहि संसाराद्भीतं संसृतेस्त्वामुपागतम्॥ २५॥ स्वयं प्रपन्नाय गुरुस्तस्मा अभयमा
दितः॥ दत्वा ततश्च सामान्यां सत्योरीं क्षां ददीत सः॥ २६॥ कालमायापापकर्मयमदूतभयादहं॥ श्रीकृ

ष्णदेवं शरणं प्रपन्नोऽस्मि स पातु मां॥ २७॥ मंत्रमेवं कारयित्वास्य श्रीकृष्णस्य प्रसादिनाः॥ स केसरादिगं
धेन सगोपीचन्दनेन वा॥ २८॥ कारयित्वोर्ध्वपुण्ड्रं च संप्रदायानुसारतः॥ हर्षेऽपि स्पर्शितेदर्शान्तस्मैतु
लसिकाल्लने॥ २९॥ बंधीयात्कंठदेशे ते मालेति शिष्यस्ततो गुरुः॥ अष्टाक्षरं कृष्णमंत्रं श्रवणेऽविकृ
पादिशेत्॥ ३०॥ गुणा स्वरंततो मंत्रं जप्तुं सर्वत्र सर्वदा॥ उपादिशेत्कृष्णस्त्यैं पापजातनिकृंतनम्॥
३१॥ दक्षकर्णे द्विजातीनामुपदेशो मनुर्मतः॥ तथा तुरीयवर्णानां वामकर्णे च शूद्रतः॥ ३२॥ ततो व
देच्च महात्म्यं शिष्यं कृष्णस्य देशिकः॥ शिष्यत्वं वासुदेवस्य भक्तो जातोऽसि सांप्रतम्॥ ३३॥ सहिना
रायणः स्वामी धाम्नः स्वादक्षरात्परम्॥ आविर्बभूव भूलोके श्रेयसे ज्ञानतिर्नृणां॥ ३४॥ रक्षार्थं च
स्वाश्रयाणामुर्द्धैर्धर्मस्य भक्तिधर्मयोः॥ जातस्य तस्य कारुण्यं कोवा वक्तुं क्षमो भवेत्॥ ३५॥ ह्येपाश्रितय
तोऽपि स्वं स्मरामो साधिनो ऽसुरान्॥ निजेस्व कार्य सेवामेव कारुण्येनाततायिनः॥ ३६॥ स्मरतां वै
रभावेन त्वमिस्थं द्विषतां मपि॥ शुणागा हासमगवान्नाग्रह्लादयुणानरुद्दि॥ ३७॥ प्रशैवं तद्भिक्ता
येन ते युःस्वमनन्यया॥ तेभ्यः प्रसन्नः करुणः सम्याल्किं वाच्यमत्र तु॥ ३८॥ सर्वेषां हितकर्त्तारं तम
शुसामिनं नवान्॥ मासोक्तिज्ञारणां तेन मुक्तः संसृतिबंधनात्॥ ३९॥ श्रीकृष्णमेवशरणं यः प्रप

॥स॰जी॰च॰ तत्सधुवम्॥ मायाया मुच्यते नाम्यस्त सैवात्र च तः शृणु॥ ४०॥ दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्य अ॰४६॥
॥ ८८ ॥ या॥ मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरंति ते॥ ४१॥ तस्मात्त्वं सर्वभावेन धर्मानुक्तविहितान्स्त्यजन्॥ भजे
थाः श्रीवासुदेवं भक्तिधर्माचनोऽन्वहं॥ ४२॥ मत्यं श्रीकृष्णदेवस्य माहात्म्यं शास्त्रसंमतम्॥ कथयंतं
वदेच्छिष्यः प्रभुकृतं प्रणम्य सः॥ ४३॥ कामजमायाभयाद्धोरान्मुक्तः संसृतिवंधनात्॥ श्रीकृष्णस्याद्य
भक्तोऽहं गुरो जातोऽस्मि निर्भयः॥ ४४॥ इत्थं च ब्रुवतस्तस्मिन् श्रीकृष्णप्रतिमां गुरुः॥ ददौ तत्तदर्भाशं
वै पूजनायानुवासरं॥ ४५॥ ततो चोपदिशेद्धर्मान् शिष्यधर्मसदाचरेः॥ धर्मेण धार्यते विश्वं त्र
सोऽस्मे स्वर्रं यतः॥ ४६॥ प्रातःस्नानं चोर्ध्वपुंड्रस्य कीयं नित्यकर्म च॥ कृष्णस्य पूजनं कुर्याद्वहिरंतस्त्वमन्व
हं॥ ४७॥ कृष्णमंत्रस्य च जपो नियमाच्छुविनात्वया॥ निजशक्त्यानुसारेण कार्यो भक्तिनिष्ठिना त्वहन्
॥ ४८॥ एकादश्यस्त्वयोपोष्या हरेर्जन्मदिनानि च॥ तत्रत्योत्सवाः कार्याः स्वस्वशक्त्यनुसारतः॥ ४९॥
मद्यं मांसं परदाराँस्तेयं च स्वपरहिंसनं॥ सर्वथैव त्वया त्याज्यं वर्णसंकरकर्म च॥ ५०॥ भंगागंजाहि
फेनाद्रिमात्लं माद्कं च यत्॥ न क्षणीयेन तत्कापि यच्चलोके विगर्हितम्॥ ५१॥ अगाजितंजलं
क्षीरं न पेयं च कदाचन॥ अपशब्दा न वक्तव्याः सतेनस्व परार्तिदम्॥ ५२॥ स्वासन्नसंबंधवतीः स्त्री ॥ ८८ ॥

र्विनाऽन्यस्तु योषितः॥ नस्पृशेर्विधवाः कापि बुद्धिपूर्वमनापदि॥ ५३॥ न स्पर्शोऽज्ञानतो जातेस्यात्त
त्कं बुद्धिपूर्वकम्॥ नस्पर्शोने कृते कार्येद्दिनमेकमुपोषणम्॥ ५४॥ कामाद्दुद्धात्तु तत्स्पर्शोद्दिनद्व
यमुपोषणम्॥ नारवस्पर्शोजेने बुद्धे कुर्याच्चान्द्रायणे व्रतम्॥ ५५॥ कार्यं चावश्यकमात्तासां कापि
चापदि॥ बुद्धिपूर्वेपि तत्स्पर्शो जाते दोषो न विद्यते॥ ५६॥ स्त्रैणानामतिलुब्धानां कौलानां नास्तिकस्य
नाम्॥ मुक्तानं चतो चापि संगं कार्यो न कुत्रचित्॥ ५७॥ सच्छास्त्रस्य सतां संगं न किंचनव प्रारंभे
॥ कुर्यास्त्वं प्रत्सरं शिष्यकं वनापवदेर्न च॥ ५८॥ कुसंगिभ्यो न श्रृणुयाः कथावार्ता हरेरपि॥ न च
कस्यापि देवस्य वाचा पुच्छेदमाचरेत्॥ ५९॥ अवधभागवतान्धर्मान्सतत्त्वं संगतो त्तुसि॥ सर्वंगि
त्तिचविख्यातोन विष्णुमिधरातले॥ ६०॥ एवमेव करिष्येहमित्यातोशिरसा गुरोः॥ गृहीत्वा पूजनं
तस्य शिष्यः कुर्याद्गुरोर्मुदा॥ ६१॥ नवीनैर्वसनैर्गंधपुष्पस्त्रवकैरखरादिभिः॥ स्वर्णरूप्यादिमुद्राभिः
सदनैश्च स्वशक्तितः॥ ६२॥ अभ्यर्च्य तं प्रयाशक्ति सतो विप्रांश्च पूजयेत्॥ ततः स्वांगंगमानस्य गृ
हे गच्छेत्तदाज्ञया॥ ६३॥ ततः सद्दीक्षितो नित्यमुत्साहेन भजेत्प्रभुम्॥ वर्णाश्रमोचितं धर्मं गुरूक्तं पा
लयन्मुमान्॥ ६४॥ केसराद्यैरूर्ध्वपुंड्रं कुर्याद्दित्यप्रसादिभिः॥ श्रीखंडेनाऽथवा गोपीचंदनेन सच्चं

॥ स.नी.च ॥ दकम् ॥ ६५ ॥ राधारमा प्रसादेन चंदकुंकुमेन वा ॥ कुर्यात् हस्योर्वणी च तथा साधुजनस्य यः ॥ ६६ ॥ अ० ५६ ॥
॥ ८५ ॥ संन्यासिनो वनस्थाश्च साग्निकाश्चोर्ध्वपुंड्रकम् ॥ त्रिपुंड्रकं सदा कुर्युश्चंदनेनापि वाशुभम् ॥ ६७ ॥ तत्र
येगृहिणो भक्तास्तथा साधुजनाश्रये ॥ तेर्ध्वं शामुकुरं कार्यमूर्ध्वपुंड्रं चतुष्टयम् ॥ ६८ ॥ संन्यासिनश्चतुर्धा
स्युराद्यस्तत्र कुटीचकः ॥ बोहूदकस्तथा हंसस्तुर्यः परमहंसकः ॥ ६९ ॥ कुटीचकादयस्तत्र कुर्युः पुंड्रं च
पंचयः ॥ त्रीणिर्मिभालेहृदि तथा बाजएकं तुरीयकः ॥ ७० ॥ वानप्रस्थाः वर्णिनश्च भाले कं वेत यरुहदि वा
कौश्चेतिच पंचैव दधुः पुंड्राणि नित्यदा ॥ ७१ ॥ सच्छूद्राणां दीक्षितानां प्रोक्तं पुंड्रं चतुष्टयम् ॥ अरस्यद्वु
नादीकानां तु भाले चंदनचंद्रकः ॥ ७२ ॥ चतुष्टये तु पीस्कदेवादयोऽभिधाः ॥ पठनीयो भगवत्तश्च तत्र
भक्तपुरुषैः ॥ ७३ ॥ कृष्ण केशवमुख्यानि पंच नामानि पंचके ॥ पुंड्राणां पठनीयानि गायत्र्यादिसमवीनवा
॥ ७४ ॥ पुंड्रमूर्ध्वसमं सौम्यं कनिष्ठांगुलि वस्मृतम् ॥ रूजु रेखा कृति श्रेष्ठं तज्जन्मा कार्यमेव तत् ॥ ७५ ॥ पुं
ड्रत्रयेत्तु प्रणवः पठनीयस्त्रिमात्रकः ॥ एकस्मिन्नि ह पुंड्रे तु पाठ्यो नारायणो मतः ॥ ७६ ॥ अंगुष्ठाति
लकं कर्तुं न भवे ग्रस्यदक्षता ॥ मध्यमा कादिना कुर्यात् ग्रथा तत्रान्यनु शोभनम् ॥ ७७ ॥ वर्तुलं तिर्यगग
छिद्रं रूस्वं दीर्घं ततं ततु ॥ वक्रं विरूपं वक्राग्रं छिन्नमूलं पदं च्युतम् ॥ ७८ ॥ अशुभं रूक्षमारक्तं जिरस्त्रा ॥ ८५ ॥

वपल्कलम् ॥ विगंधमव सत्यांच पुंड्रमाकुरनर्थकम् ॥ ७९ ॥ प्रासादिकौ भगवतस्तुलसीमालिके गले
॥ धारयेत्सततो भक्तस्तारेशी जपमालिकाम् ॥ ८० ॥ तुलसी काष्ठमालाया पाद्रजा मे तु सदीक्षितः ॥ प्रासा
दिकौ हरेर्देधार्यां वंदनादि तरूजनाम् ॥ ८१ ॥ प्रातःस्नात्वा नित्यकर्म कृत्वा र्चेत्प्रतिमां हरेः ॥ अष्टाक्षरं
यथाशक्ति जपेन्नित्यं सं शुचिः सच ॥ ८२ ॥ दशासनो जपेत्तं च मौनी स्वस्थोऽत्वरन्ननु ॥ वस्त्राच्छादितस्य
तश्च वासुदेवं हृदि स्मरन् ॥ ८३ ॥ कुर्यात् द्वारिका यात्रा मवश्यं दीक्षितेन्नासौ ॥ अकथेतत्र बालुच
श्रीयते स्त्तसहेतिभिः ॥ ८४ ॥ जन्माष्टम्यां धुन्नवे शुससाचार्यस्य दर्शनम् ॥ कर्तुं तदेति कंगछेत्तेरणा
ं दवनमेत ॥ ८५ ॥ प्रणामे दक्षितो भागे कि किंचित् रितमादरात् ॥ आसनविनातदे गंतुस द्विष्टो न स्पृशे
त्कचित् ॥ ८६ ॥ गुरुसेवापरो नित्यं तथ्यवादी गुरोः पुरः ॥ काले काले यथायोग्यं तस्य कुर्यात्स्तु दर्शन
म् ॥ ८७ ॥ गुरुशय्यासनं चैव नाधिरोहेत्स्तु पादुकाम् ॥ तस्यान पात्रे राजलं न पिबेत्तु कदाचन ॥ ८८ ॥
सद्गुरोरात्मयात्स्यवसतोऽपि गृहाश्रमे ॥ भक्तस्य संसृतेर्भीतिर्गुरुनास्त्यजीववत् ॥ ८९ ॥ शनैः सा
अपि दीक्षायार्हेधा विधिरुदाहितः ॥ अधिकारश्चविंदेन मंत्रमेदादयमापतः ॥ ९० ॥ तत्रोक्तो यं वि
धिः सर्वश्चातुर्वर्ण्यस्य दीक्षणे ॥ जेपस्तथैवाश्रमिणां च तुर्णामपि संमतः ॥ ९१ ॥ वर्णाश्रमेतरे येतु

॥स.जी.प्र.४ तेषां च क्रमशः धुनाविधिम्॥ तिष्ठेयुस्ते गुरोर्गेहा द्वाहरिः श्रीमत्स्वपो जनाः॥९२॥ ततो मां गुरुः सच्छास्त्रेण अ.४४॥
॥९०॥ आक्षरं त्वपदेशयेत॥ मद्यमांसत्यागमुख्यान्नियमांश्च यथोचितम्॥९३॥ ततस्तैः पालनीयास्ते ध
र्मा नित्यमतन्द्रितैः॥ साधूनां दर्शनं कार्यं नत्वा सगौरवं तथा॥९४॥ स्वग्रामे राधिकाकृष्णप्रतिमा ते
द्ध्या जपेत्॥ यत्र स्याद्दर्शनं तस्यालस्यैः कार्यं प्रतिवासरम्॥९५॥ चातुर्मास्ये तैः कार्यो नित्यं कार्ये विमान
सी॥ वक्तृत्वदर्शनेनैव पूजाफलं समवाप्नुयुः॥९६॥ नाममेव स्वतु जपो नियमैनैव निस्पृहा॥ कर्तव्यं श्र
द्धोत्सवेचेदनेन स्वदापि वा॥९७॥ स्वग्रामे प्रतिमा न स्यात्स्वजो यदि तदान्तिके॥ पुष्पमाल्य स्त्रं चंदनादि
ध्वे शासादिकं हरेः॥९८॥ दर्शनं स्पर्शनं तस्य कर्तव्यं प्रतिवासरम्॥ भगवन्मूर्ति मयास्तु स्पर्शः कार्यो न
कर्हिचित्॥९९॥ इति हि तौ योदीक्षायाः सामान्याया विधिर्मया॥ निरूपितस्तथा कार्यो गुरुशिष्यैरिहोद्भ
वे॥१००॥ सामान्यदीक्षाविधिरित्ययुक्तो हि धाम या शास्त्र शापुवाभ्याम्॥ विशेषदीक्षाविधिमप्य
शेषं हिताय लोकस्य वदामि पुत्रौ॥१०१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकर
णे दीक्षाविधौ सामान्यदीक्षाविधिनिरूपणनाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥४४॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच॥
अस्तित्ववादिकेष्वाप्तैर्देवदैत्यपुरोधसौ॥ नीचस्थैस्सिद्धगे जैजेन्मे दीक्षादि यानवक्रगे॥१॥ एकादशं ॥९०॥

प्रबोधन्यां न माघस्यां च दीक्षणीः॥ दोषो गमनवर्ण्यां च नास्तादेर्गुरुशुक्रयोः॥२॥ मलमासे च व
र्ज्यः कश्चिद्धरुत्समनुः क्वचित्॥ नोपदेश्यो न च ग्राह्यः सूर्यचंद्रग्रहं विना॥३॥ न मासतिथिवारादि
र्विचार्यं ग्रहपर्वणि॥ सूर्यचंद्रग्रहे समो नान्यः कालो यतः शुभः॥४॥ अस्तादिदोषहीनाः कस
र्वासैकादशीषु च॥ द्वादशीष्वपि सर्वासु दीक्षा देया तु संगवे॥५॥ गुरुणा प्रथितेऽदेशे सुचौ दीक्षा
विधिर्मतः॥ धर्मवंश्यो गुरुर्दद्याद्दीक्षां शिष्यं परीक्ष्य सः॥६॥ वर्षेण विपरीक्ष्यैव धर्मपालनशील
ताम्॥ शिष्यस्य सततो दद्याद्दीक्षां तस्मै न वाऽन्यथा॥७॥ धर्मपालन सामर्थ्यमपरीक्ष्य तु यो गुरुः॥ द
दाति दीक्षां शिष्यस्य स तत्पापेन युज्यते॥८॥ अमात्यपापं राजानं पत्नीपापं च तत्पतिम्॥ यथा तथा
शिष्यपापं गुरुः प्राप्नोति निश्चितम्॥९॥ तस्माद्दीक्षां परीक्ष्यैव शिष्यं गुरुरतं द्वितः॥ तल्लक्षणानि सं
क्षेपात्सच्छास्त्रोक्तानि वच्म्यहम्॥१०॥ शान्तः कृशी जः शुद्धात्मा श्रद्धालुर्धर्मसंस्थितिः॥ असत्यस्थान
स्थो मुमुक्षुः सत्यभाषणः॥११॥ अधीतसच्छास्त्रविद्यो निजशास्त्रानुसारतः॥ वीयनिर्वाहेप्युर
स्नेहगतमत्सरः॥१२॥ शेषं महीतं च विद्वत्स्पर्शने विधवस्त्रियाः॥ पापकर्मसु नो दुष्टं तपस्सु आहस्रा
क्तिमान्॥१३॥ महापापेष्वसत्तमं गो घातो येन वाक्कचित्॥ कृतपूर्वो न चेन्मैव न कुलपक्षमो न वेत्

॥स॰जी॰प्र॰४ २४॥भोजने पंक्तिभेदं च पीनं कुर्यादनापदि॥ स्वधर्मपालने यस्य शैथिल्यं स्यान्न च क्वचित्॥२५॥स्व ॥अ॰४७॥
॥५१॥ वंधीरप्यन्नमपि परार्थं पक्ष कार्हिचित्॥ अनागृह्य न गृह्णीयाद्यो न विश्वासघातकः॥२६॥प्रति
श्रुतं यथा स्वेन कर्म कर्तुं तथैव तत्॥ पश्चाद्दद्यान्न तु क्वापि न स्मारेकं कपर्दकम्॥२७॥नास्तिजोभिन्नाति
कामी मानी न्यायकोपवर्जितः॥ ऋतुदेवात्तु मकृतिस्तितिक्षुर्धैर्यवाञ्शुचिः॥२८॥ स्तुधया याकुलीन
स्याद्दत्तारश्चाचरणोऽन्वयः॥ साधुसङ्गरुचिर्दीर्घ्युपानजितेन्द्रियः॥२९॥ स्त्रीत्रिष्पत्नां चनमात्तः
कौलमार्गं च नाश्रितः॥ न दिल्लास्वापगो जक्षत्र प्रमादी च यः पुमान्॥३०॥प्रवृत्तिधर्मोदासीनो निवृ
त्तिधर्मादरस्तु॥ सिसेविषुः पुमान्योऽस्त्राद्यधिकार्यत्र कीर्तितः॥३१॥एतैस्तु लक्षणैर्हीनोऽयः पु
मांस्तं न दीक्षयेत्॥ तथाभूतोऽपि यो व्यंगस्तं चापि न गुरुः क्वचित्॥३२॥अंधः काणः केकरश्च पंगु
ः कुब्जश्च वामनः॥ छिन्नोष्ठनासाकर्णश्च मूकश्च बधिरः कुणिः॥३३॥खंजो भूताद्दित्विकजः श्वित्रीरु
ग्णः क्षयी नरः॥ नीचकर्मा च ये तेषु दोषैर्नैवे दीक्षां हरणाः क्वचित्॥३४॥दीक्षां गुरुर्यो महती तु दत्ते वि
नाधिकारं तु रूपायकोऽपि॥ वज्ञात मरुः स्वं ह पदं स यांति भोगदत्त एवाऽभयशास्त्रपुत्री॥३५॥इति श्रीस
त्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ महादीक्षायां ग्रहणकालाधिकारनि ॥५२॥

रूपणनामा सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः॥४७॥श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ त्रैवर्णिकोऽध्याऽधिकारी यस्तु स्थि
त्वाऽगृहाश्रमे॥ सामुमिच्छेन्न महादीक्षां तस्यादौ विधिरुच्यते॥१॥सामान्यदीक्षाधर्मेषु पुमान्य
स्तु दृढस्थितिः॥ सप्रपत्त्येत्तरणं निजाचार्यं कृताञ्जलिः॥२॥ स पश्चात्पाविनीतात्तस्मै स गुरुरा
दितः॥ दृढाधिकारमुदितं प्रायश्चित्तमुपादिशेत्॥३॥ एकमासं परं स्थित्वा निराहारमुपोषणम्
ॐ तत्त्वाश्रमिणा तेन कारयेत्स उपोषणे॥४॥ क्षौरपूर्वं ततः शिष्यः कुर्यात्स्नानं पावनं तम्॥ महादी
क्षाधिकारार्थं न पेच्छायाशास्त्रं मनुम्॥५॥तांर्द सहपवाह्नितयं मंत्रप्रागेव शौद्धिणान्॥ प्रतिमा सन्निः
धौ जप्यो वाक्यदेवस्य भक्तितः॥६॥ गुरुस्तु पूर्वदिवसे दैयमंत्रविशुद्धये॥ महालं कृत्वा प्रतपेच्चा विः
संपूज्य केशवम्॥७॥ ततो ब्राह्मणमारूप्य विधिवत्तै चौदवाश्रितम्॥ आचार्यः कारयेद्धोमः पूः
जां शिष्येणाऽभ्योदवः॥८॥ स च विशेषपाशाग्निं कारयेत्स कालेविधिम्॥ दिनद्वयेन वै केन देशाकाः
लानुसारतः॥९॥ मोदीसुखस्वस्य यत्र मुखं पूर्ववासरे॥ कारये सच्छास्त्र देन्न विधिनानादिने घवा
॥१०॥मेद्दलं सर्वतो भद्रं कुर्याद्दारौ मनोहरम्॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं हैमं वा ताम्रमुत्तमम्॥११॥ दिक्ष्व
ष्टकुंभांश्च स्थापयेच्च ततः शुभान्॥ निजशक्त्यनुसारेण तोरणान्यामनपानपि॥१२॥ मत्तोयेषु स

॥क॰ मी॰ च॰॥ रत्नैः कृत्सुसपल्लवफलैः पुनः ॥ सवासः पूर्णपात्रे तु स्थापयेत्तेषु देवताः ॥२३॥ श्रीराधासहितं कृ- अ॰४६॥
॥७२॥ ष्णं स्थापयेन्मध्यमे घटे ॥ प्राच्यां कुंभे सदुर्गां च दक्षिणे भास्करं तथा ॥२४॥ प्रतीच्यां विघ्नराजं च शि-
वं सौम्ये घटे न्यसेत् ॥ विष्वक्सेनं तथाऽग्नेय्यां नैरृत्यां गरुडं च सः ॥२५॥ वायव्यां च हनुमंतं कु-
बेरं स्थापयेत्ततः ॥ श्रीदामानं तथैशान्यां क्रमेण च यथाविधि ॥२६॥ सुस्नातेनाथ शिष्येण स्व-
स्तिवाचनपूर्वकम् ॥ वृद्धिश्राद्धं कारयित्वा हरेः पूजां विधापयेत् ॥२७॥ भूतशुद्धिं तथा प्राणप्रतिष्ठां तां-
त्रिकीं सच ॥ कारयित्वा मातृकाणां न्यासांश्चापि हरेस्त्रयम् ॥२८॥ श्रीकृष्णाय नमस्तुभ्यं श्रीराधापत-
ये नमः ॥ नमस्ते धर्मधुर्याय नरनारायणाय च ॥२९॥ एतेन मंत्रेण च तमावाहनपुरस्कृतम् ॥ अग्र-
तं सांगदेवं पूजयेद्दासगणैः सुधीः ॥३०॥ उपचारैः षोडशभिर्मंत्रैर्लोकवैदिकैः ॥ कारयित्वाग्निवेदं च
क्रि दक्षिणे स्थापयेद्धरेः ॥३१॥ स्थापिते संस्कृते वह्नौ वैष्णवं स्थापयेच्चरुम् ॥ प्रदीप्ते तत्र च स्नातो ध्या-
त्वा संपूजयेद्धरिम् ॥३२॥ समिदाज्यचरूणां च प्रत्येकं जुहुयात्ततः ॥ आहुतीरष्टवर्णेन सचाष्टाधि-
कविंशतिम् ॥३३॥ ततोऽग्रे देवतादिभ्य एकैकां च घृताहुतिम् ॥ कृत्वा पूर्णाहुतिं चासौ होमकर्म समा-
पयेत् ॥३४॥ महानीराजनं कृत्वा दत्वा पुष्पांजलिं च सः ॥ देवं वस्त्रेण संछाद्य प्रार्थयेच्च तमादरात् ॥३५॥

३५॥ वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथायां हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः ॥ स्मृत्यां शिरस्तव
निवासजगत्प्रणामे दृष्टिः ॥ सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम् ॥३६॥ ततो बद्धांजलिः पुरः एकाग्रम-
नसा हरिम् ॥ स्तुवीत शिष्यः सानंदः स्तोत्रमेतत्तु पठन् स्थितः ॥३७॥ नवीनजीमूतसमानवर्णं
रत्नोल्लसत्कुंडलशोभिकर्णम् ॥ महार्हकोटीरमयूरपर्णं श्रीराधिकाकृष्णमहं नमामि ॥३८॥
निधाय पाणिद्वितयेन वेणुं निनादयंस्तोरवरियातरेणुम् ॥ निनादयंतं च गतौ करेणुं श्री० ॥३९॥ वि-
शुद्धहेमोज्ज्वलपीतवस्त्रं हतारियूथं च विनापि शस्त्रम् ॥ मयीकृतानेकसकरद्विरस्त्रं श्री० ॥४०॥ अध-
मीतिभ्यार्दितसाधुपालं सद्धर्मवैरासुरसंघकालम् ॥ पुण्यादिमालं व्रजराजबालं श्री० ॥४१॥ गोपीप्रि-
यारेमितरासखेलं रासेश्वरीरंजनकृत्सहेलम् ॥ स्कंधोल्लसत्कुंकुमचिह्नचैलं श्री० ॥४२॥ वृंदावने
प्रीततया वसंतं निजाश्रितानापदत्तरेजम् ॥ सदैव सत्स्वरूप सौख्यकारं श्री० ॥४३॥ विश्वस्थितिप्रलयदर्प-
हारं सेनासाक्षिजीवाश्रयणीयसारम् ॥ सदैव सत्स्वरूप सौख्यकारं श्री० ॥४४॥ आनंदितात्मव्रजवासि-
तोकं नेत्रादि संदर्शितदिव्यलोकम् ॥ विनाशितस्वाश्रितजीवशोकं श्रीराधिकाकृष्णमहं नमामि ॥
४५॥ नतस्त्रोपवित्रोत्तमोत्तमो गुरुशिष्याभ्यां सुशोभिते दिव्यपीठाग्निवेशोऽस्तु मध्यस्थाने समाहितो ॥४६॥ स्तु

॥स·जी·च· स्नातो यथा गुरुस्तत्र स्नातनित्यविधिः शुचिः ॥ कुशाजिनोर्णास्वन्यतमे निषीदेदासने शुभे ॥ ३७ ॥ तथा ञ·४८॥
॥५३॥ विधासने शिष्यः श्वेतवासा अलंकृतः ॥ चंदनाद्यैरुपविशेत्प्राणमेतं वसमुरुम् ॥ ३८ ॥ श्वेते धौते तनू
त्रवस्त्रे गुरुस्तं परिधापयेत् ॥ बध्नीयात्तुलसीमाले कंठे चाऽस्य ततः शुभे ॥ ३९ ॥ कृष्णपूजावशिष्टेन
केसरेण सुगंधिना ॥ कारयेच्चंदनेनासावूर्द्ध्वपुंड्रचतुष्टयम् ॥ ४० ॥ ततोऽपि चंदनेन तदा दोर्द्वस्त
नयोः ॥ कृष्णस्य चक्रशंखाख्यान्यौदेतिस्पार्म कल्पयेद्गुरुः ॥ ४१ ॥ प्राङ्मुखस्याग्रतः शिष्यस्य सबद्धांजलिपुटस्य
सः ॥ उदङ्मुखो गुरुर्दक्षे कर्णे मंत्रमुपादिशेत् ॥ ४२ ॥ अष्टाक्षरं महामंत्रं सह ऋष्यादिभिर्गुरुः ॥ शिष्या
य दद्याच्छ्रीकृष्णं हृदि ध्यायन्समाहितः ॥ ४३ ॥ अस्य श्रीकृष्णमंत्रस्य छंदोऽनुष्टुप्च नारदः ॥ ऋषिश्च
देवता कृष्णस्तस्य श्रीसेविनि योजनम् ॥ ४४ ॥ त्रिवारमुपदिश्यास्मै यथापूर्वमुपाविशेत् ॥ ततस्तस्मै पा
लनीयान्सर्वान्धर्माननुपादिशेत् ॥ ४५ ॥ ऊर्ध्वपुंड्रान्तुलसीमाले नित्यं धारयेः ॥ नित्यं कुर्याद्विष्णुपू
जां त्रिकालं सकृदेव वा ॥ ४६ ॥ तत्रोर्द्ध्वपुंड्रं कर्तव्यं संध्यापूजादिकर्मसु ॥ देवमितपात्र सगोपीचंदनं
तथा ॥ ४७ ॥ अंगुल्यैव च तत्कार्यं दशकारं सुशोभनम् ॥ मध्ये छिद्रं नासिकामूलाल्ललाटे लेखाकचोदयात् ॥
४८ ॥ एवं हृदि च कर्तव्यं पुंड्रं बाहूद्वयेतथा ॥ द्विजातीनां त्विह प्रोक्तमूर्द्ध्वपुंड्रचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥ हरिमंदि ॥५३॥

रं तिलकं कर्तव्यं चंदनेन च ॥ प्रासादिकेन हृदिचिरह दर्शं सचंदकम् ॥ ५० ॥ अथवा चंदनकं कुर्यात्कुं
कुमेन सुशोभनम् ॥ हृदये वाऽस्त्वनुत्तद्ध्ये ॥ ५१ ॥ मालेकं वा जपेद्देतु तुलसीकाष्ठजे तथा ॥ यज्ञोपवीतव
द्वे वे सूक्ष्मे नित्यं चतुरंगकः ॥ ५२ ॥ हरेः प्रासादिकीं मालां तुलसीकाष्ठजां नवान् ॥ नवीनां धारयेद्यर्हि तदा मं
त्रमिमं पठेत् ॥ ५४ ॥ तुलसीकाष्ठसंभूते माले कृष्णजनप्रिये ॥ बिभर्मि त्वामहं कंठे कुरु मां कृष्णवल्लभ
म् ॥ ५५ ॥ यथालब्धोपचारैश्च कर्तव्यं विष्णुपूजनम् ॥ द्रव्याभावे तु मंत्रेण तत्कार्यं देशवर्जितम् ॥ ५६ ॥ ग्रा
मग्राम शिलापूजा कर्तव्या ब्राह्मणेन तु ॥ श्रीकृष्णप्रतिमैवार्चादीक्षितेतरेणतु ॥ ५७ ॥ पूजनीयं तेनग
वतो यो लब्धो महामनुः ॥ जपनीयो यथाशक्ति सत्यावांछितार्थदः ॥ ५८ ॥ यथाशक्ति यथाबुद्धि न
यो लेऽनुदिनं तथा ॥ कर्तव्यो दशमस्कंधाध्यायपाठो त्वनापदि ॥ ५९ ॥ कालो भैरवभूतादिभयेऽकचि
दुपस्थिते ॥ श्रीनारायणवर्मैव जपेत्स्वयं ततः शुचिः ॥ ६० ॥ सार्यं मंत्रजपश्चापि कर्तव्यश्च शक्तितस्त्वया
॥ वृथा कालो न नेतव्यो हरिसंबंधमंतरा ॥ ६१ ॥ विष्णोः कथायाः श्रवणं कीर्तनं ध्यानमर्चनम् ॥ कुर्यान्नि
त्यमुदासीनः प्रवृत्तानाखिलकर्मसु ॥ ६२ ॥ अनापदि स्पृशेन्नैव सधवामपि योषिताम् ॥ प्रासादिकं विना विष्णो
र्नैवान्नमपि भक्षयेत् ॥ ६३ ॥ निवेदितं यदन्नादि वासुदेवाय तेन च ॥ देवानन्यान पितॄंश्चापि यथाकालं यजे

॥ स॰गी॰च॰ भवान् ॥ ६४ ॥ चातुर्मास्योर्जमाघेषु विशेषनियमी भवेः ॥ प्रसर्पञ्जं जपतां त्वं च नगरे ह्यपाश्वभोजनम् अ॰५८ ॥
॥ ८४ ॥ ॥ ६५ ॥ मजेज्जगोकरिस्नानमनापदि समाचरेः ॥ विनोदकं न कुर्यात्स्वमूत्रकर्माप्यनापदि ॥ ६६ ॥ ब्राह्मे
मुहूर्ते निद्रां त्वं सर्वथैव त्यजेः सदा ॥ आदिमे याममध्ये च ध्यानमेनं निशि चाचरेः ॥ ६७ ॥ दशमी च यथा स
र्वास्कपारणमदिवमेपुन ॥ दिवानिद्रां त्यजेर्विप्रोऽज्ञतोऽन्यदिने पुनः ॥ ६८ ॥ दिवानिशि च भुञ्जीथा न दिवा
द्विस्त्वानिशि ॥ पारतेऽन्यरोगादौ द्विर्भुक्तिर्नात्र दुष्यति ॥ ६९ ॥ प्रेतान्नं नैव भोक्तव्यं संस्कारान्ते तथै
व च ॥ आसन्नसंबंधगृहे दोषो नास्ति च तद्भुजौ ॥ ७० ॥ धर्मशास्त्रेणविहितान्स्वधर्मानिराम्यपि ॥ मात्त
यन्सर्वकार्जं त्वं रूप्यं नकिं समाचरेः ॥ ७१ ॥ निरूपणात्माविते यः सास्ववस्यात्र यस्मच ॥ देहेंद्रियम
नःप्राणबुद्ध्यादीनां प्रकाशकः ॥ ७२ ॥ निजायते म्रियते वा कदाचिन्नापि भूत्वा भविता वा न च भूयः ॥
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ ७३ ॥ नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः ॥ ७४ ॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ॥ नित्यः स
र्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ ७५ ॥ अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ॥ ज्ञातव्योऽत्र स रूपो
यं सच्चिदानंदलक्षणः ॥ ७६ ॥ ८४ ॥

॥ ७७ ॥ संत एव सदा सेव्यास्त्वदुक्ता नियमास्तथा ॥ पालनीयाः प्रयत्नेन ब्रह्मचर्यादयस्त्वया ॥
७८ ॥ सर्वात्मनाश्रितं रूपं मत्समस्तं त्वं बरीषवत् ॥ अत आत्मनिवेदीति ख्यातो भुवि भविष्यसि ॥ ७९ ॥
रसात्वं शिरसा दापशिष्यः संपूजयेद्गुरुम् ॥ वस्त्रैर्भूषं दनतुष्यैश्च यथाशक्ति धनेन च ॥ ८० ॥ गोभूहिर
ण्यविपिनमस्त्ववारीगृहं च वा ॥ अन्नैश्वादन्नवस्त्रादि स्वशक्त्या गुरवेऽर्पयेत् ॥ ८१ ॥ ततश्चंदनपु
ष्पाद्यैरन्नैर्दक्षिणया च सः ॥ साधून्गांश्च विप्रांश्च पूजयित्वाभिवादयेत् ॥ ८२ ॥ दीक्षितेनं ततो ब्रूयाद्धि
धिज्ञः सद्विजोत्तमः ॥ मद्देनेस्तु महाभाग धन्योऽसि कुलपावनः ॥ ८३ ॥ प्रसादात्स्वगुरोरेव त्वमनोरथ
पादयः ॥ भविष्यसे वस फलं परे स्वर्गं मवाप्स्यसि ॥ ८४ ॥ स्वर्ग मूले हि वित्तानां तत्तु लब्धेन सद्गुरोः ॥ त
न्तले मे वसे वेतम मुमुक्षुः संपतेंद्रियः ॥ ८५ ॥ असंकल्पाज्जयेत्कामं क्रोधं कामविवर्जनात् ॥ अर्थान
र्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात् ॥ ८६ ॥ आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दंभं महदुपासया ॥ योगांतरायान्मौ
नेन हिंसां कायाद्यनीहया ॥ ८७ ॥ कृपया भूतजं दुःखं दैवं जह्यात्समाधिना ॥ आत्मजं योगवीर्येण निद्रां
सत्त्वनिषेवया ॥ ८८ ॥ रजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च ॥ एतत्सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो ह्यंजसा जयेत् ॥ ८
९ ॥ यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ ९० ॥ अजस्य पर

॥स·जी·च· पानत्वा ततस्तं गुरुमीश्वरम्॥ एवमुक्त्वा देवतानां द्विजः कुर्याद्विसर्जनम्॥ ९१॥ हेमो सोपस्करं मूर्तिं अ० ४९॥
॥ ९५॥ मन्नवस्त्रादि दक्षिणाम्॥ तस्मै दद्याच्च विप्राय शिष्योऽसौ कर्मकारिणे॥ ९२॥ दीक्षादानदिने शिष्यो मगु
रुश्चाप्युपावसेत्॥ एकादशीव्रताहे तु फलाद्याहारमाचरेत्॥ ९३॥ सामर्थ्ये महती वापि स्वल्पा यादी
दृग्वानुपः॥ दीक्षामेतां स्वशक्त्याऽसौ साधून्विप्रांश्च भोजयेत्॥ ९४॥ दीक्षामेवं हि संप्राप्य धर्मानेको ति
नो गृही॥ स्वाश्रमस्थोऽप्यसेवि सेतीर्थं सेवापरायणः॥ ९५॥ नी पान्यपि हि धामसंति स्यावराणि जंगं
ति च॥ आद्यानि गंगामुख्यानि तत्राप्यानि च साधवः॥ ९६॥ स्यावराणि तु सेवेत स्नानदर्शनवंदनैः॥
जंगमानि तत्कथाश्रुत्या दर्शनार्चनभोजनैः॥ ९७॥ त्रैवर्णिकस्य गृहिणः प्रोक्तस्त्वं विधिर्मया॥ दीक्षाया
अथ शूद्रस्य विशेषः कश्चिदुच्यते॥ ९८॥ दीक्षां जिघृक्षुं सच्छूद्रमाचार्यः पूर्ववासरे॥ उपोषणं कार
यित्वा कारयेत्तत्क्षौरपूजनम्॥ ९९॥ मंत्राः पौराणिकाः पाठ्यास्तत्र कापि न वैदिकाः॥ श्रीकृष्णायनमः इ
ति होमे पाठ्यः षडक्षरः॥ १००॥ स्वाहाकारेण वक्तव्यः शूद्रस्यानधिकारतः॥ तेनं कपिलोपदिष्टो दशव
र्णमंत्रगुरुः॥ १०१॥ गृहस्थविहितान् धर्मांस्तत्तत्स्यात उपादिशेत्॥ शूद्राणां विधिरित्युक्तो वर्ण्यं ऽना प्र
मितोऽयतमम्॥ १०२॥ दीक्षामिमां ये गृहिणो गृहीत्वा भजंति कृष्णं निजधर्मसंस्थाः॥ ते शूरुषा स्ता जिज ॥ ९५॥

नैः समानास्तेषां गृहा मूत्रवभूविसौख्या॥ १०३॥ इति श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतु
र्थप्रकरणे दीक्षाविधौ गृहस्थानां महादीक्षाग्रहणविधिनिरूपणं नामाऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४८॥
श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ अनाश्रमी पुमान् यस्तु मृतपत्नीकविद्वेत्रुमः॥ आददीत महादीक्षां स्वोक्तां
कृत्वैव निष्कृतिम्॥ १॥ विधिस्तस्यापि पूर्व एव दीक्षाया ग्रहणे मतः॥ देहिको ऽस्मो विशेषोऽस्ति तं चापि क
थयाम्यहम्॥ २॥ इमश्रूणि धारयेन्नैव न चीलं न च कंचुकम्॥ न चाम्बु तेन रहास्मो वसीत विहृतं न त
त्॥ ३॥ ब्रह्मचारीवयो पांच सजेऽथं तु रक्षयेत्॥ अग्रसरीगृहस्थानां साधुशुश्रूषणे भवेत्॥ ४॥ म
हादीक्षाव्रताऽनेन वर्णिनास्यागिना तथा॥ एकभुक्तव्रतं कार्यं यावज्जीवमनापदि॥ ५॥ निशि वा दिव
से कुर्याद्दीक्षितो भोजनं सकृत्॥ रात्रौ चेद्दातुं यामे तन्मध्याकोत्तरमक्तितु॥ ६॥ आनुकूल्ये सति प्रायेण
कृत्भोजी भवेत्सदा॥ दैनं दिनानि पापानि तेन नश्यंति सर्वशः॥ ७॥ महत्वोऽजीतु पीनक्तं सत्तु प्रासादिकं
हरेः॥ अन्नादि दिवसे प्रातं रक्षेद्रास्य कृष्णुचिस्य ते॥ ८॥ दिवानमस्तये त्किंचित्प्रासादिकमपि प्रभोः॥
अम्यपानं गणेष स्यादेकभुक्तव्रतस्य वै॥ ९॥ प्रासादिकान्नग्रा कादेरेकभुक्तव्रतत्वतः॥ अवतानैव
कुर्वीत नमस्कृत्य विसर्जयेत्॥ १०॥ एकभुक्तव्रतीयश्च दिवा सो पि तु मान्हरे॥ प्रामं प्रासादिके रसोत्का

॥स.जी.च०॥ जादन्यत्रन्वेन्मुने ॥२१॥ प्रासादिकस्य सन्मानं फलादेरपि वैष्णवः ॥ आगमेनैव कुर्वीत नावमानं तु ॥अ०४९॥
॥९६॥ कर्हिचित् ॥२२॥ उपवासदिने प्राप्तं हरेः प्रासादिकं पुमान् ॥ विसर्जयेन्नमस्कृत्य नाश्नीयात्तु सर्व
था ॥२३॥ अपि भोजनवेलायां प्राप्ते प्रासादिके यदि ॥ भक्ष्यार्हं स्वस्य न स्यात्तत्सर्वं यात्तस्य भक्षयेत् ॥२४
स्वकं पक्वेन नियमाद्देहपीडाकरं च यत् ॥ भक्षणीयं न तद्भक्तैः प्रासादिकमपि प्रभोः ॥२५॥ प्राप्य
वार्त्तानिवृत्त्यर्थं हरेर्नामान्यहर्निशम् ॥ कीर्तयेच्च गुणानुगायेत्तस्य भक्तमनोहरान् ॥२६॥ सामान्याम
विशेषां वा दीक्षां प्राप्तो न युक्तिमान् ॥ तेन भ्रात्रापि पक्वं चेन्नान्नं भुंजीत न कश्चित् ॥२७॥ भोजनम
व्यवहारश्च येन सांकं भवेन्न वै ॥ दीक्षितेनापि पक्वं चेत्तेन नाद्यान्न सर्वथा ॥२८॥ पक्वं नैव ब्राह्मणेनाऽ
न्नं क्षत्त्रादिस्तु भक्षयेत् ॥ ब्राह्मणस्तत्स्वभुंजीत यदि पक्वान्नवैष्णवः ॥२९॥ निर्वाहः स्याच्छरीरस्य या
वता भ्यादिना भवेत् ॥ तावेतु मुद्यमं कुर्यान्नाधिकं तु स पूरुषः ॥३०॥ निवेन्निवृत्तधर्मेषु प्रवृत्तास्विज
कर्मसु ॥ उदासीनो भवेन्नित्यं समात्मनोनर्थहेतुषु ॥३१॥ धौतवस्त्रांतरैरक्षेत्कौपीनेन ब्रह्मचारिवत् ॥ भ
क्तश्च महरेर्भक्तिं कुर्वीत न गृहिणोऽधिकाम् ॥३२॥ शालग्रामार्चनं कुर्याद्विप्रस्तु प्रतिवासरम् ॥ शिक्षे
च विप्रस्तु सत्कार्यं स्फुरीस्तं च चिंतयेत् ॥३३॥ विश्वपान्यादुकेचाऽसौ पादत्रं मे तु भूतं न या ॥ स्ववर्णधर्म ॥९६॥

मविरुद्धं पालयेच्च नितेन्द्रियः ॥३४॥ अनार्याभिरेणलावाश्चिद्रीपोमूलपोषितः ॥ प्रात्तस्य महतीदीक्षां न
कस्यकश्चित्तोमया ॥३५॥ गृहाश्रमे वर्त्तमानः समस्तात्मानुशीलनात् ॥ संप्राप्तस्तीव्रवैराग्यं परं श्रे
राश्रमांतरम् ॥३६॥ सोऽप्यनार्याभिरेणः श्रोक्तां दीक्षामेतामुपाश्रयेत् ॥ वनस्थपतिधर्मोपात्तिपिरेऽस्ति
कलौ युगे ॥३७॥ वासुदेवीमतां दीक्षां माश्रितस्य महतीमसौ ॥ निर्मयोऽनन्यभक्तैश्च नेजैच्छूषूरुत्समादरात्
॥३८॥ यदि प्राप्तो महादीक्षां भागे वासौ गृही भवेत् ॥ नहात्वेतं विशेषं स प्रोक्तं देहिकमाश्रयेत् ॥३९॥ गृहा
श्रमे लोभ्यितवर्णधर्मोऽप्यऽ प्रासभार्योऽथ च यो मूलस्थितः ॥ यश्चोक्ततन्मस्तु खरस्त्रमीपामिस्थं हिंदी
क्षाविधिरस्ति पुत्री ॥४०॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षावि
धौ अनार्यस्त्रीणां महादीक्षाविशेषनिरूपणनामैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ श्रीनारायणमु
निरुवाच ॥ उपनीतो यस्तु विप्रो वेदाध्ययनतत्परः ॥ संजाततीव्रवैराग्यो बुभूषेन्नैष्ठिकव्रती ॥१॥ सम्यं
द्वीयमाचार्यमाश्रयाच्छरणं गतम् ॥ ततस्तस्मै प्रपन्नाय दद्यान्मोभयमादितः ॥२॥ ततो ब्राह्मणमा
हूय विधिज्ञं दापयेद्गुरुः ॥ वर्णिनां स्यापितेतेनैव सतत्सस्मै नैष्ठिकव्रतम् ॥३॥ मंडले सर्वतोभद्रे श्रीराधा
कृष्णपूजनम् ॥ कारयित्वा ततो दद्यात्तस्मै मौंजीं तु मेखलाम् ॥४॥ कौपीनं युग्मं च बहिर्वाससी चम्

॥स॰जी॰च॰ गाजिनम् ॥ पालाशं वैणवं वापि दंडं तस्मै कमंडलुम् ॥ ५ ॥ अथ तस्मै स आचार्यो गायत्रीं वैष्णवीं दिशे अ॰५०॥
॥७५॥ त् ॥ नारदोऽस्या ऋषिश्छन्दो गायत्री देवता हरिः ॥ ६ ॥ त्रिरिमं दक्षिणे कर्णे मंत्रं स समुपदिश्य सः ॥ आनं
दाख्यं गुरुर्नाम शिष्यस्य विदधीत च ॥ ७ ॥ ततस्तस्मै धर्मशास्त्रप्रोक्तान्धर्माननुपादिशेत् ॥ हितावहा
न्नैष्ठिकानां ब्रह्मचर्यतथाऽऽश्रधा ॥ ८ ॥ शिष्यस्तं प्रणिपत्याऽथ धारयेद् दृढं वन्दनमेत् ॥ वर्तेत्सोऽपि धर्मे
षु गुरूक्तेष्वेव सर्वदा ॥ ९ ॥ यदा नैष्ठिकधर्मेषु धर्मज्ञास्योदितेष्वसौ ॥ पक्वो भवेत्तदाचार्यो महा
दीक्षां ददीत तं ॥ १० ॥ परीक्षामादितः कुर्याद्गुरुस्तस्य तु वर्णितः ॥ धर्मेषु स्थिरतामादौ सम्यग्याध्य
यनं ततः ॥ ११ ॥ सेवकस्यानुकूल्यं च तत्तातेरनुपद्रवम् ॥ असंगत्वादिकं चापि दृष्ट्वा तं दीक्षयेत्ततः
॥ १२ ॥ उपोषणं कारयित्वा पूर्वेद्युर्देहशुद्धये ॥ एकादश्यां वा द्वादश्यां दद्याद्दीक्षां विधानतः ॥ १३ ॥ मंड
लं कारयित्वादौ पूर्ववत्स्वासने न सः ॥ वासुदेवार्चनं होमं कारयेच्च यथाविधि ॥ १४ ॥ ततस्तस्मै गुरु
र्दद्याद्वाससी द्विसिते शुभे ॥ तुलसीमालिके द्वे च कुर्यात्तत्कंठके ततः ॥ १५ ॥ नमस्कृत्य निषण्णाय तस्याऽभ्यु
त्थाय प्रवर्णिने ॥ अष्टाक्षरं महामंत्रमुरस्तु स्वयमादिशेत् ॥ १६ ॥ त्रिर्दक्षकर्णे आदिश्य मंत्रं धर्माननुपा
दिशेत् ॥ मात्रा वा गुरुपत्न्यापि स्त्रिया संवदनं वदेः क्वचित् ॥ १७ ॥ स्त्रियामनुष्यजाते स्व मात्राकारेणाप्यलोक ॥७५॥

येः ॥ अज्ञानाज्जीमुखे दृष्ट्वा कुर्यादुपोषणम् ॥ १८ ॥ यथाऽऽवृहद्व्रतेन स्वं च यवेद्धर्मं तथा त्वया ॥ योष
मिव धनं चापि न स्पृशेत्कर्हिचिद्भवान् ॥ १९ ॥ नियमेन प्रतिदिनं सच्छास्त्रस्य गुरुः कृती ॥ निजज्ञा
त्यनुसारेण पाकं कुर्यास्त्वमादरात् ॥ २० ॥ एवमुक्तः स गुरुणा तं च सुक्त्वा नमानमेत् ॥ नमस्कृत्य च स
ती न स्नात्मवेतद्वचनस्थिति ॥ २१ ॥ एता वान्हि विशेषो ऽत्र विधिरस्य तु पूर्ववत् ॥ तस्यापि सकलो नै
यो महादीक्षा ग्रहेषु तौ ॥ २२ ॥ दीक्षया द्विजवरस्य महत्या ब्रह्मचर्यमतिपुष्टिमुपैति ॥ तान ततः स गुरुतो
ऽत्र गृहीत्वा पालयेत्तदुदितान्नियमान्वै ॥ २३ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे च
तुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ ब्रह्मचारिणां महादीक्षाविधिनिरूपणनामा पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ त्यागिनामथ वक्ष्यामि महादीक्षाविधिक्रमम् ॥ तेनैव स्याच्च गुरुणा दात
व्यानान्यथाकृतौ ॥ १ ॥ यस्तु गृहाश्रमं हातुं तीव्रवैराग्यवेगतः ॥ इच्छेद्विवेकवान्धीरो मुमुक्षुः श्रद्धया
न्वितः ॥ २ ॥ स स्वीयैर्दैहिकं कर्म संविधापय यथाविधि ॥ अनुज्ञाप्य निजान्ज्ञातीनाचार्यं शरणं व्रजेत् ॥
३ ॥ ततो गुरुः सं तं शिष्यं कंचित्कालं निजांतिके ॥ स्थापयित्वा परीक्षेत त्यागिदीक्षाधिकारिताम् ॥ ४ ॥ पू
र्वोक्तैर्लक्षणैः सद्भिः संपन्नत्वं च तस्य तमः ॥ तथैवाऽधत्वकारणत्वजाड्यरोगादिहीनताम् ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा त

॥स.जी.च.॥ स्वपरीक्षेत वैराग्यस्य च तीव्रताम् ॥ तस्मिंस्तस्मिंश्च तं तं च स्वभावमपि तत्त्वतः ॥६॥ ततस्तत्त्वज्ञजनानोक्त- अ०५१॥
॥५८॥ पुनर्विक्षेपकर्तृता ॥ अस्मिन्वा नास्ति वेत्येतत्स्वयं संशोधयेद्गुरुः ॥७॥ यदि स्याज्ज्ञाततद्ग्लानी तु पोषणीयः
स वै गृहम् ॥ तदभावेऽपि वैराग्यमारोप्य प्रेष्यः पुनर्गृहम् ॥८॥ सति वैराग्यतीव्रत्वे तदूर्ध्वं धर्मपालने ॥ निष्ठि-
मदापयेद्दीक्षां त्यागिनां स्वाश्रिते मतः ॥९॥ एकादश्यादिने वापि द्वादश्यां विहिता तु सा ॥ उपवासो निरा-
हारः पूर्वे पूर्ववन्मतः ॥१०॥ कर्त्तव्यस्य शिखावर्ज्जं मुण्डनं चास्य सर्वतः ॥ आचार्यः कारयेत्सर्वं पूर्वव-
न्मंत्रजादि च ॥११॥ ततः स्नातेन शिष्येण सितांबरधरेण च ॥ श्रीराधाकृष्णमूर्त्तीश्च कारयेद्ब्राह्मणोत्तमः
॥१२॥ तद्यानस्मै प्रपन्नाय कौपीनं साधुरादितः ॥ बहिर्वासश्च कंथां च रंजितानां रक्तया मृदा ॥१३॥ भिक्षा-
पात्रं चांबुपात्रं दत्त्वा पुंड्रं चतुष्टयम् ॥ कारयित्वा च तुलसीमालां तेन तस्मै ददीत सः ॥१४॥ श्रीअस्मृत्वाप्याथ
शिष्याय गायत्रीं वै स्ववीक्षतौ ॥ उपादिशेत्स आचार्यः सहर्षिच्छंद आदिभिः ॥१५॥ यज्ञोपवीतं कार्या-
से दद्यात्तस्मै ततः पश्चात् ॥ स्वाचार्यप्रवरं प्रोष्टिह्येकमेव च चन्दनम् ॥१६॥ ततश्चन्द्रा सत्रा ब्दौ तं कुर्यात्तन्नाम
दैशिकः ॥ त्यागिधर्मास्ततस्तस्मै धर्मज्ञास्योदितान्वदेत् ॥१७॥ नित्ये च भगवद्गीतापठने निजशक्तितः
उपादिशेद्विधिस्त्वन्यः पूर्वोक्तोऽत्रावगम्यताम् ॥१८॥ एवं त्यागिदीक्षास्स च तं देवन्नमेत् ॥ अन्यां ॥५८॥

श्चैवम्यवासाधुन्तमकुर्यात्त्वर्तिनः ॥१९॥ वसन्नु गुरुकुले नित्यं धर्मान्नैकांतिनां भजेत् ॥ अभ्यसे-
द्रस्य विद्यां च सेवमानो गुरुं सदा ॥२०॥ नित्यकर्मविधिं तस्मा गुरोः शिक्षेत तेऽहितः ॥ तथैव चानुदिवसं
विरधीतम दीक्षितः ॥२१॥ सोऽयकायेन वचसा मनसा च गुरोर्हितम् ॥ आचरन्स्या द्वशस्तस्य गो-
पत्नेरिव गोर्मुनिः ॥२२॥ स यं ब्रह्मसरूपोऽपि स्वं न गवतोऽहम् ॥ न जात्वात्कर्हिचिद्विद्यामास्तदीयानां च
सेवनम् ॥२३॥ यथोचितं सतां कुर्वन्कैंकर्यं शुद्धमानसः ॥ न जनेन न म ज्ञेनारी नित्तेषां च विषहेतमः
२४॥ श्रीनारायणे तस्मातीनन्त्या नारायणाधियैवतान् ॥ परिचर्याऽस्तस्ते षां भवेन्नित्यमतेहितः ॥२५॥ स स्त्रि-
कांहितीं वार्त्तं स रेत परुषामपि ॥ यथा कुलत्रपुत्रादेर्दुरुक्तान्निगृह्णाम्यमी ॥२६॥ स्यात्तेषां पीविहायैव
सदधीनो भवेत्सुमान् ॥ एकांतिको हरेर्भक्तः शान्तुपास्त्यपरोगतिम् ॥२७॥ रंहं ज्ञान त्यागिनो ये स्तु स्यात्स
नारहते ष्वपि ॥ महादीक्षामभीप्सुर्ये तेषां विधिरुच्यते ॥२८॥ तत्त्वं ये ज्ञानवैराग्यभक्तिस्वधर्मपक्वता
म् ॥ कालिना ल्वेन संप्राप्ता नवेपुर्वक नापिवा ॥२९॥ तत्रापि ब्रह्मचर्याना हारस्वादविवर्जितम् ॥ अहिंसागु-
रुभक्त्यादिधर्मो यो थाऽधिको भवेत् ॥३०॥ अनुकूलानवे पुष्य येषां शुश्रूषकास्त याज्ञाकायेधीतसच्छा-
स्त्राः श्रीकास्तेऽत्राधिकारिणः ॥३१॥ तथानधीतसच्छास्त्रा अपि ये योगमंजसा ॥ कुर्युरष्टांगमखिलं श्री

॥स॰जी॰च॰ कान्तेष्वधिकारिणः ॥ ३२ ॥ महादीक्षां तितिक्षुर्यः स त्वाचार्यमुपाव्रजेत् ॥ तस्याधिकारितां सोऽपि सेवया अ॰ ५१ ॥
॥ ९९ ॥ शिष्यस्यैव परीक्षयेत् ॥ ३३ ॥ कार्यं पूर्ववद्धोमादि नैष्ठिकब्रह्मचारिणः ॥ यथा प्रोक्तं तथैवात्र तात्पर्यं सर्व-
मादितः ॥ ३४ ॥ दद्यात्तस्मै गुरुर्वासः कौपीनाच्छादनं सितम् ॥ वस्त्रखंडं च नातिनूत्नमुत्तरीयार्थके सितम् ॥
३५ ॥ कंठधार्यं ततो दद्यात्तुलसीमालिकाद्वयम् ॥ अंकयेच्छंखचक्राभ्यां पूर्ववत्तद्भुजद्वयम् ॥ ३६ ॥ श्री-
कृष्णं हृदये ध्यात्वा गुरुस्तस्मै ततः स्वयम् ॥ वदेज्जपितुं राधेत्येवं महामंत्रमुपादिशेत् ॥ ३७ ॥ ततस्त्वानंद
पूर्वं तं तस्य नाम गुरुः स्वयम् ॥ कुर्वीत भगवन्नामपूर्वकं सद्गुरुर्नमेत् ॥ ३८ ॥ धर्मानुपदिशेत्तस्मै त्य
क्तानामुपदेशिकः ॥ अष्टांगं ब्रह्मचर्यं स्वशिष्यस्तं पालयेत्सदा ॥ ३९ ॥ स्त्रिया मनुष्यजातेस्तु माकारे
नावलोकयेत् ॥ स्नात्वा स्त्रीमुखे दृष्टे यत्न्या कुर्यादुपोषणम् ॥ ४० ॥ ज्ञानवृद्धौ मंत्रिणामेकांतभक्तेर्वस्तु
सुलक्षणम् ॥ पूजयेः प्रतिपत्तं च यथा लब्धोपचारकैः ॥ ४१ ॥ शक्त्यात्रं पंचमस्कंधं श्रीमद्भागवतस्थि
तम् ॥ पठेच्चानुदिनं पूर्वं भोजनात्स्वयतोऽन्वहम् ॥ ४२ ॥ मिताहारात्मनिरत्नभक्तिनिष्ठास्त्वमात्मयेः ॥ विर
क्त आत्मनिष्ठश्च हृदंतिष्ठेर्वहद्भते ॥ ४३ ॥ धर्माएतेत्याऽन्ये च त्यागिनां विहितास्तु ये ॥ यावद्देहस्मृति
स्तावत्पालनीया ममाज्ञया ॥ ४४ ॥ आचार्यं शिक्षयेदित्थं साधुमात्मनिवेदिनम् ॥ एतावान्हि विशेषोऽ ॥ ९९ ॥

त्रविधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥ ४५ ॥ इत्युक्तो वो त्यागिदीक्षाविधिर्यस्तामिश्रोक्तः शास्त्रदृष्टपुत्रौ ॥ कर्तव्या
श्रीद्वारिकानाथयात्रा दीक्षां प्राप्तैस्त्यागिभिर्वर्णिभिश्च ॥ ४६ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरि
त्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ त्यागिनो महादीक्षाविधिनिरूपणनामैकपंचाशत्तमोऽ
ध्यायः ॥ ५१ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ सामान्यं सविशेषं वादीक्षामुद्भवकर्मणि ॥ प्राप्ता येतैः प्रति
दिनं कार्यं श्रीकृष्णपूजनम् ॥ १ ॥ दीक्षितेरोद्भवाचार्याच्छ्रीकृष्णस्याखिलैरपि ॥ प्रतिमा निस्यपूजायै ग्र
हीतव्या यथारुचि ॥ २ ॥ त्रैवर्णिकैश्च सच्छूद्रैः मानदीक्षैस्तयागृह्यमेः ॥ चतुर्भिस्त्यागिभिश्चार्चा कृ
ष्णमूर्तिर्निवेतरैः ॥ ३ ॥ आचार्येणप्रतिष्ठाप्य यास्तास्प्रतिमा भवेत् ॥ सेव्याधात्वादिजा वापि सैव पूज्यान चे
तरा ॥ ४ ॥ पूजनीतेन भगवत्यालक्ष्मं चरणामृतम् ॥ करमध्येऽग्रहीत्वैवं मंत्रेणाग्नेन चान्वहम् ॥ ५ ॥ अ
कालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ विष्णोः पादोदकं तीर्थं जठरे धारयाम्यहम् ॥ ६ ॥ विष्णुपादांबु
पानात्स्यात्कोटिजन्माघनाशनम् ॥ तदेवाष्टगुणं पापं भूमौ बिंदुनिपातनात् ॥ ७ ॥ प्रमादं सर्वथा हित्वा
दीक्षितैरखिलैरिदम् ॥ भक्तिर्नवविधा कार्याप्युत्तिर्नित्यं रमापतेः ॥ ८ ॥ कुर्वद्भिर्भगवद्भक्तिं पुरुषैरिह स
र्वशः ॥ अपराधोपथानस्याद्दूरे वर्ज्यस्ततया सदा ॥ ९ ॥ यानेन वा पादुकाभ्यां गमनं भगवद्गृहे ॥ जन्मोत्सवाद्य

सेवा च न्यूनप्रणामस्तदग्रतः ॥ २० ॥ उच्चासनारोहणं च भगवन्मन्दिरे तथा ॥ एकाकिन्या स्त्रिया सार्कं
त्वसेकमप्यक्षणस्थितिः ॥ २१ ॥ उच्छिष्टे चैव वाशौचे भगवत्स्मरणादिकम् ॥ एकहस्तेन नमनमपत्रा
क्षेनाभाषणम् ॥ २२ ॥ पादप्रसारणं चाग्रे हरेः पर्यङ्कबन्धनम् ॥ शयनं भक्षणं वापि मिथ्याभाषणमेव
च ॥ २३ ॥ उच्चैर्भाषा रोदनं च निग्रहः कूर्चहस्तया ॥ स्त्रीणां निरीक्षणं स्पर्शस्तासां मिश्रकुरभाषणे ॥ २४ ॥ उ
क्तौ गौणोपवासस्यापनिवेदितभक्षणम् ॥ अधोवायुसमुत्सर्गः पीठवादासनं तथा ॥ २५ ॥ ग्राम्यवार्त्ता
प्रसक्तिश्च स्वश्लाघा पाश्चात्यासने ॥ चीरेणवधाभक्ता व पराधा रमे मताः ॥ २६ ॥ तस्मादेतान्प्रयत्ने
न नैव कुर्यात्सनापदि ॥ भगवन्मूर्तिकामस्तु विशेषेण तदर्चकः ॥ २७ ॥ एतेष्वन्यतमे जाते त्वपराधे प्रमाद
तः ॥ भक्तिनो पोषणं कार्यं दिनमेकं रसापते ॥ २८ ॥ देहव्यापाणि पातेनस्तु ताविनयेतन्त्र ॥ क्षमावती यो भ
गवान्मन्त्रेणानेन चादरात् ॥ २९ ॥ अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया ॥ दासोऽयमिति मां मत्वा क्ष
मस्व पुरुषोत्तम ॥ ३० ॥ दीक्षितैः सकलैरेव निजाचार्यस्य केवलम् ॥ यादांबुजप्रसादान्नं ग्राह्यं नान्यस्य कर्हि
चित् ॥ ३१ ॥ वर्णाश्रमादिधर्मेष्वनश्याः कंकरतायथा ॥ लोकनासपवादश्चनस्या दाह्यं तयैव तत् ॥ ३२ ॥ दं
नैर्विदग्रपर्दृतमा चार्येणफलादिकं ॥ भक्तेत्तदपि नाशं स्पर्शयदि पौरुषी मता ॥ ३३ ॥ इत्थं ये दीक्षिता म

क्ताः स्वधर्मेषु संस्थिताः ॥ ज्ञानवैराग्यसंपन्नाः प्रोक्ता एकान्तिका इति ॥ ३४ ॥ देहान्ते परमं धाम विष्णोर्गो
लोकसंज्ञितम् ॥ प्रयान्ति दिव्यदेहास्ते विमानै रर्कभास्वरैः ॥ ३५ ॥ तत्र सुन्दरमन्दाद्यैः पार्षदैः सेवितं च
ते ॥ राधाश्रीराधिकाकृष्णं लभन्ते सेवितुं सुखम् ॥ ३६ ॥ द्विविधां पुंभ्य एवैतां दीक्षां दद्याद्गुरुः पुमा
न् ॥ स्त्रीभ्यो नैव क्वचिद्दद्यात्स्त्रियस्तां तास्तु दापयेत् ॥ ३७ ॥ गुरुर्दीक्षां ददत्ताभ्यस्तासां सोऽन्तिप्रसंगतः ॥
धर्मभ्रष्टश्च पापी च स्यान्नस्याचार्यतां भवेत् ॥ ३८ ॥ अस्य प्रवर्तकं स्वम पूर्वाचार्यं सचोरुवम् ॥ इष्टदेवन्तु
स्याद्गुरुर्गृहीतस्मात्तिस्मार्चरेत् ॥ ३९ ॥ इति दीक्षाविधिः प्रोक्तः संक्षेपेण मया मुने ॥ सेवनाद्यस्य
सिद्ध्यन्ति सर्व एव मनोरथाः ॥ ४० ॥ रामानन्दो गुरुः साक्षाद्दुर्वासा मामिमं विधिम् ॥ उपादिशत्कृपया पुरा मां
स मयोदितः ॥ ४१ ॥ मयाऽद्य वो धायसुता वयं वा दीक्षाविधिर्यः कथितः स सम्यक् ॥ चित्तेऽवधार्योऽथ यथ
याधिकारं दीक्षाप्रदेया स्वसमाश्रितेभ्यः ॥ ४२ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतु
र्थप्रकरणे दीक्षाविधौ दीक्षितपुरुषसाधारणधर्मनिरूपणनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ श्रीना
रायणमुनिरुवाच ॥ अथ वक्ष्यामि वां पुत्रौ नारीणां दीक्षणे विधिम् ॥ तं श्रुत्वैवोपदिशतं स्वस्वा नार्यां
पृथक्पृथक् ॥ १ ॥ स्त्रीणां च स्व स्वमाणानां कर्मभिः स्यादियोनिषु ॥ प्रीरूपमए व ज्ञारणं क्लिशतां नैक

॥स·जी·च०॥ भर्तृविः ॥२॥ राधालक्ष्म्यादिवत्तोष्यः कृष्णं कृत्वा गुरुं यथा ॥ भक्त्या विमुक्ताः संसारात्प्रापुः सौख्यं स्ववां अ०५२॥
॥१०२॥ छितम् ॥३॥ बुद्धिमत्यप्यसती योषा धर्मे वंचा गुरुस्त्रियम् ॥ विलात्तस्याः शाप्यदीक्षां भजेत्पुंसः कृष्णमादरा
त ॥४॥ पतिव्रता धर्मसंगा शीलाढ्या सा तु सा क्वचित ॥ पुंसो दीक्षां न गृह्णीयात्कुर्मवंश्यादपि ध्रुवम् ॥५
दीक्षां गृहीत्वा पुरुषात्कलावित्कसहस्रशः ॥ योषितो धर्मतो भ्रष्टा रत्यपत्ये पशुभिः समाः ॥६॥ स्मात्क
लेवीक्षणं पुंसः स्त्रियाश्चान्याकृतीक्षणम् ॥ अवश्यमेव भवति मनसः क्षोभकारणम् ॥७॥ अतः पुंसो न
गृह्णीयाद्योषा दीक्षां कदाचिद ॥ तस्माद्दीक्षाविधानं तु ब्रुवे शुरुमुखाच्छ्रुतम् ॥८॥ या योषा संस्तुते भीता
यमाच्छ्रेयस्कवती ॥ साध्वी धर्मावनेच्छु स्वप्रकाशा तुः साध्वसाधुव्रत ॥९॥ मुमुक्षुः सातुशरणं गुरुपत्नीं व्रते
तुतम् ॥ वर्त्तमानामौ रुची येपथि धर्मे दृढस्थितिम् ॥१०॥ वासुदेवानन्यभक्तां गुरुपत्नीं तु भवेत्सती ॥ स्वास
त्मसंबेधि मित्र नृनापा स्पर्शवर्जिता ॥११॥ एकादश्यादिव्रतकृत्कुर्वती भीमभवान्हरेः ॥ गुर्वी सा तु प्रपन्ना
येद्दद्यादीक्षां तु योषिते ॥१२॥ स्नाता धौतांबरधरा कृतकृत्यार्चनागुरुः ॥ प्रागेव भोजनाद्दीक्षां नानु
क्तयोषिते ॥१३॥ भर्तुराज्ञां गृहीत्वैव योषिते गुरुयोषिता ॥ मंत्रोपदेशः कर्त्तव्यो नन्तु स्यात्ते अतः क्वचित
१४॥ अस्पातिथ्यादिनियमो दीक्षायां नैव विद्यते ॥ यदा यस्या मुमुक्षा स्याद्दीक्षातिथ्या तत्तु सा तदा ॥१५ ॥१०१॥

स्नाता धौतांबरा शिष्या गृहीत्वैव फलं करे ॥ गुर्वीमुपेत्य पुरतः फलं तस्य निधारयेत ॥१६॥ ततः प्रणा
मं कुर्वीत बद्धांजली पुरः स्थिताम् ॥ नूपास्वामिनि मायादिपापवंदि गुरुपापत ॥१७॥ तामाश्वास्याभ
येदात्तुं गुरुपत्नी वदेत्ततः ॥ माभैषीर्वासुदेवस्त्वां रक्षिष्यत्येव सर्वतः ॥१८॥ उत्सुत्कां तां सुपार्श्वे स्वमदत्तां
शोदक्षिणे करे ॥ संकल्पं कारयेत्कुर्वी मंत्रयेत्ते पवेसं सी ॥१९॥ का समाया पापकर्म यमहत्तन्नपादरम्
श्रीकृष्णदेवशरणं प्रपन्नास्मि सपातु माम ॥२०॥ ततस्तस्यै कंठपार्यै सूक्ष्मे तुलसिकास्रजौ ॥ दत्त्वा
तस्या भालदेशे कुर्यात्कुंकुमचंद्रकम् ॥२१॥ यदि सा विधवा तर्हि कंठे चंदनचंद्रकम् ॥ कृत्वाः अष्टवर्णमंत्रं
विर्वामकर्णे उपादिशेत ॥२२॥ ततस्तस्यै सर्वकार्जनंतु सच्चपक्षरमनुम् ॥ उपादिशेत्तु योषायै तं जपेत्सा
पि सर्वदा ॥२३॥ ये वर्णिकानां नारीणां स्वच्छूद्राणां च सर्वशः ॥ विधिरेषः हश्रीकृष्णात्तामोनासां ब्रुवे वि
धिम् ॥२४॥ स्नाता भक्त्यन्यया योषा सो गुरुपत्नीयुगाक्षरम् ॥ प्रदापयेन्नाममंत्रमन्वयेत्ति विधिः स्मृतः
॥२५॥ ततो गृहीतमंत्रा पै शिष्यायै नियमान्वदेत ॥ एकाग्रमनसासापि श्रुत्वैतानृद्दिधारयेत ॥२६॥ मां
सेन भक्षयेत्त्वं च सुरामहां च मा पिब ॥ परस्परहिंसनं नैव कुर्याद्घातं च नात्मनः ॥२७॥ न जातिभ्रंशकृत्क
र्मन कुर्याःस्तेय कर्मन ॥ न संगं परपुंसश्च कुर्याल्लंकर्हिचिच्छुभे ॥२८॥ कुसंगिभो न शृणुयाः कथा

वार्त्ता हरेरपि॥ न च कस्यापि देवस्य वाचा पृच्छेद् मानवैः॥२९॥ न किंचिन्मादकं खादेन्न तमालं न चा-
शुचि॥ अगालितं पयो नैव नापिबेत्स्वं कदाचन॥३०॥ नाश्नीयाच्च देवाकापि किंचना पर्वदिने च॥ मान
संपूजनं विष्णोः कुर्यान्नित्यमतंद्रिता॥३१॥ श्रीमन्नैव राधाकृष्णार्चां पूजयेच्छ्रुतमन्वहम्॥ गत्वाल-
त्मंत्रं जपेन्नैव विदधान्नियमेन च॥३२॥ मालामाल्याद्यवस्त्राणि श्रुत्यर्थं लाभ्यस्य सता॥ कुर्यान्मंत्रजपं नि-
त्यं पतवाग्गृह्यस्थिरत्वरा॥३३॥ कुर्यादेकादशीजन्माष्टम्यादीनि व्रतानि च॥ अधार्मिकाणां नारीणां पुं-
सां संगं च मा सृष्याः॥३४॥ हरेर्न्न विविधां नक्तिं कुर्यात्स्वं मात्मजः क्वचित्॥ संगं तस्याः स्रुष्टा पुंसां विधु-
वापि हरिं भजेत॥३५॥ सरुर्मान न्द्यभवतीशा सा भगवतानिति॥ सखङ्गिनीति लोके ऽस्मिन्न्विख्याता च भवि-
ष्यति॥३६॥ नानाऽन्यानि मे यान्त्वं हि हृद्यं धर्मस्थिताभज॥ गोलोकं परमं धाम प्राप्स्यं तेन त्वया सती॥३७॥
वासुदेवस्तव पतिर्भूत्वा ते वांछितं सुखम्॥ दास्यत्येव कृपासिंधुः संशयो नात्र विद्यते॥३८॥ इत्युक्ता प्र-
तिमां तस्यै राधाकृष्णस्य सद्गुरुः॥ चातुर्वर्ण्येषु स्त्रीर्ये यद्दारादितरां स्त्रिय मादिशेत॥३९॥ प्रतिमा वासु-
देवस्य स्वर्ष्ययानलया क्वचित्॥ स्वगृहे नेवा रुवगृहे कुर्यान्नित्यं तदीक्षणम्॥४०॥ सान्नेवतार्हिं पुष्पादिकृ-
त्सम प्रसादि कमत्लया॥ स्थापयित्वां तिके तस्य कर्त्तव्यं नित्यमीक्षणम्॥४१॥ मानसं पूजनेमव्रतानित्यं कु-

र्य्यात्स्वमादरात्॥ तेनैव चात्याखृत्नायाः फलं सर्वमवाप्स्यसि॥४२॥ ततश्चातुर्वर्ण्यजयो षागुरुपत्नी सम-
र्च्चयेत्॥ कुंकुमाक्षतपुष्पाद्यैः गत्वा न वस्त्रैर्धनैश्च सा॥४३॥ गुरुपत्नीं नमस्कृत्य ततस्तस्या निदेशतः॥
गत्वेन्निजगृहं तत्र भवेत्तद्व्रतसुस्थिता॥४४॥ इति सामान्यदीक्षाया विधिः श्रीक्तोमयाऽधुना॥ विधिर्वि-
शेषदीक्षायाः कथ्यतामस्यऽनुऽशेष्यतः॥४५॥ योषात्रैवर्णिकी तत्र ज्ञात लाल्यायधिकारिणी॥ सम्बूर्ज्ञाप्या
प्रसामान्यदीक्षा तद्धर्मसुस्थिरा॥४६॥ नस्यान्स्नूतातिरिक्तां गान नोपे तान्नृत्यं च या॥ न हास्विनीत वक्तुं अनु-
कृतक्रियासु प्रमादिनी॥४७॥ विहृतांगीच्य पानस्यन्महारोगार्हिता न च॥ नचातिघर्षरवाक्षमस्त्रु जा च
न पापभवेत॥४८॥ न तु छभाषिणी यानचामणी न च यानवेत॥ राजादिवार्त्ता कथनप्रवृत्तिर्न च॥
४९॥ भोजने पिशापोष्य वर्गेयाभुंजीत दिने दिने॥ जलाप्तु मर्तित्व पजार्गति चपलाद यान्तु स्पपतिव्रता
५०॥ क्रयविक्रयरहेतीर्यानिस्याद्दिपणिगामिनी॥ अधार्मिकाणां नारीणां संगे यस्या रुचिर्न च॥५१॥ सद्-
र्मपालने यत्ना हा भर्त्रा ज्ञाता सुवासी निपित्रद्युत्राद्यनुज्ञानानाविधं वाऽप्यधिकारिणी॥५२॥ गुरुः स्त्रीभ्यां प-
रीक्ष्यैवं महादीक्षां ददीत सा॥ एकादश्यां वा द्वादश्यां पूर्वेद्युरस्य कभोजनाम्॥५३॥ पूर्वेद्युः कारयेदेव क-
रजी स्तंभमंडिते॥ ओमित्तं चित्रवस्त्राद्यैर्मंडपं चारु तोरणम्॥५४॥ तन्मध्यसर्वतोभद्रे रंगे वा चित्रितेरु

॥स॰नी॰च॰ नैः॥ कारयेज्जापयेत्स्त्रीभिः कृष्णगीतानि नृत्यशः॥५५॥ प्रातर्दीक्षादिने स्नाता गुर्वी धौतांबरा शुचिः॥ स०५०३॥
॥१०३॥ पूर्णोपहारा गत्वा ताम्ग्निधीरेन्द्रं गुरुमग्रतः॥५६॥ मंडलंस्थांतरे पीतं संस्थाप्य सितवाससा॥ आच्छाद्याथ
दलं कुर्यात्तस्मिन्नुपवेश्य सुशोभने॥५७॥ विचित्रे रंगरत्नैः कृत्वा तंडुलैर्वा सकर्णिकम्॥ राधाजस्त्रीपु
ष्टांमूर्तिं वासुदेवस्य तत्र च॥५८॥ स्थापयेज्जापयेत्साध्वी योषाभिः कृष्णगीतिकाः॥ वादित्राणि विचित्रा
णि वादयेत्सुजनोत्सवे॥५९॥ स्नाता स्वयं शिष्या कौशेये वाससी परिधाय सा॥ धौते वासस्त्रयं समर्पये निधी
देदंतिके गुरोः॥६०॥ पूजामनुस्तु श्रीराधाकृष्णापनमस्यमौ॥ तेनैव कारयेत्पूजा ग्रास्तु श्यामलां हरेर्गुरुः
॥६१॥ आस्तु स्वागुरुपत्नीतास्तु पवेशोत रानना मम्॥ दद्यात्स्वदनं केंठधार्यं तुलसीमालिकारयम्॥६२॥
काश्मीरचंदरकुंमाजेमधवां कारयेत्त्रियम्॥ आसादिकेन्नगंधेन विधवा या तु सा गजे॥६३॥ यद्यागोपी
चंदनेन कारयेत्कं वर्णचंदकम्॥ इतिशुं तीततः शिष्या तु यात्तरुष्णं रुताञ्जलिः॥६४॥ श्रीकृष्णनारायण
गोविंदगुपालो श्रीराधिकानेत्र चकोरचंद्र॥ वृंदावनानंदितगोपगोपेश्री गोकुलाधीश हरे प्रसीद॥६५॥
श्रीदेवकीनंदनदेव देवकी श्रीद्वारिकास्वर पार्थसूत॥ लक्ष्मी मनोरंजन चारुहास प्रभो नमस्ते परमेश्वरा
य॥६६॥ दीक्षोत्सवदीयामहं तीर्थधामि॥ रक्षात्तदीवान वंदेनैवका पा॥ कोपाव्रजो भातु रसाव्य कामारघ ॥१०३॥

प्रिंकेभ्यश्च विभोनरेभ्य॥६७॥ यथा त्वदीये तु पदारविंदे रतिर्मदीया गिरिनिश्चलास्यात्॥ हरे तथानु
ग्रहमर्हसि त्वं कर्तुं त्वदीयाश्रियतो हमीश॥६८॥ धर्मो यथैवात्र पतिव्रताया भवेन्नान्यगुर
पि प्रभो मे॥ तथैव कार्या भवता दयालो दास्यां कृपाम्यपि वासुदेव॥६९॥ पुर्वाजपाश्रणम्यगुरु वासु
देवं च तां गुरुम्॥ निषीदेत्सा स्वगुरु वी शिष्यान्दसु स्वाभवेत्॥७०॥ वासुदेवं स्वामिनं स्वं ततो ध्यात्वा
निजे हृदि॥ कृष्णमंत्रं नाम कर्णेत्स्याः सोपदिश्यो च्चकैः॥७१॥ चिमंत्रमुपदिश्याथ यथ मौस्तत्स्या उपादि
शेत्॥ शृणु भद्रे मदीया त्वं सुचीजाता॥ - - व्रतम्॥७२॥ प्रभासस्य न कृष्णेन पोजिता गृमिमयाकिल॥
तस्मात्त्वं च पतानित्यसमनन्यमनसा भज॥७३॥ अनेकपति संबंधात्संस्रतिश्च मणादपि॥ रक्षित्वा त्वां स भ
गवान्पातिस्त्रसम विष्यति॥७४॥ सेवा भगवतो नित्यं कर्तव्यानुसवेलया॥ आसादिकं हरेरन्नं भोक्तव्यम
र्पितं यानिशि॥७५॥ दिवसे हि न भुंजीयान राज्ञोद्ह्विना ग्रपरम्॥ सहदेवद्विभुजी तद्विधवा तद्वि वानि
शि॥७६॥ रोगेस्तु तीनवाभासादीना सा वज्रपकुभोजने॥ संधवापानतेदोपास्त्रि भुंक्तेरपिविद्युते॥७७॥ नै
वेद्यं तु तदा कार्यं मनसैव तया हरेः॥ स्वल्पादीमीन संरेखभोभ्य कृष्णोदृष्टिस्थित॥७८॥ आस्ये मुकुन्दं संस
म्पनिशं कृष्णं स्मरेः सदा॥ आरांगा मंनिशोः तीस कुर्याः शापनमन्वहम्॥७९॥ दशमी तु च सव्यो सुतया त्वं

॥ स.जी.च. द्वादशीं च पि ॥ व्रतोपवासदिवसे दिवा स्वापं च नाचरेत् ॥७७॥ विधवा तु दिवा क्वापि निशायां तु यथापतिः अ.५३॥
॥१०४॥ स्वापं काले दिवा स्वापः पुनर्भुक्तिर्न दोषकृत् ॥७८॥ सर्वाभिर्नवधाभक्तिः स्त्रीभिः कार्या रमापतेः ॥ माने
ष्यां कृष्णविवादश्च न कार्या भक्तया सह ॥७९॥ कृष्णस्तोत्रं प्रतिदिनं पठेयुर्दीक्षिताः स्त्रियः ॥ यावद्देवस्मृति
स्तावत्पाल्या धर्मा इति स्थितिः ॥८०॥ कृष्णमेवाश्रिताः सम्यग् धृत्वा हि सर्वात्मना प्रभुम् ॥ व्रतीनविष्णस्मिध्या
तान्स्वभावात्मनिवेदिनी ॥८१॥ स्वधर्मसंस्थितानि संदेहान्ते त्वं तु सन्मते ॥ राधिकेव सुखं स्वं गोलोके प्रा
प्यासि ध्रुवम् ॥८२॥ भर्त्तापि तव पुण्येन पार्षदो भविता हरेः ॥ मातृपितृकुले तेऽपि या स्येते समन्ति परम्
॥८३॥ स्तुत्वा गुरुपत्न्या साक्षिरसा दायतत्त्वतः ॥ प्रणम्य तां ततः सापि तस्मै दद्याच्च शुभाशिषः ॥८४॥ पति
व्रता धर्मनिष्ठा न वै त्वं सर्वदा शुभे ॥ वासुदेवस्य दास्येन कमलायाः स्वाम्यतुते ॥८५॥ ततः शिष्या गुरोः पूजां
शक्त्या कृत्वैव पूर्ववत् ॥ तां चामाश्च नमस्कृत्य भक्ताः स्यात्तत्त्वतः स्थितिः ॥८६॥ सामान्यां महतीं वापि गृहीत्वा पा
देदं वीतुपा ॥ दीक्षामेतां स्वज्ञात्वा साहरेर्भक्तान् सुभोजयेत् ॥८७॥ दीक्षाविधिरिति प्रोक्तः स्त्रीणां द्विधा म
यास्तु ते ॥ कृष्णभक्तिं चिकीर्षूणां स्थित्वैवोद्धववर्त्मनि ॥८८॥ एतं पूर्वी तु भक्त्यां वै स्वस्वस्य पृथक् पृथक्
कुर्यां तेतेन तत्तच्छुभेऽपि करिष्यतः ॥८९॥ सुव्रत उवाच ॥ तावेव मुक्तौ हरिणा प्रसन्नौ सुतां च भूतां न्यपते ॥१०४॥

प्रणम्य ॥ तम्यास्व रेजस्मत्नु राज्ञ वा मंतमेव चार्यहृद्यं चिंतयंतौ ॥९०॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणच
रित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ स्त्रीणां द्विविधदीक्षाविधिनिरूपणनामा त्रिपंचाशत्तमोऽध्या
यः ॥५३॥ सुव्रत उवाच ॥ एकादश्यां निर्जलायां नारायणमुनिर्नृप ॥ पुत्राभ्यां प्रददौ दीक्षां विद्वद्वि
धां स्वयमेव हि ॥१॥ दीक्षिताभ्यां ततस्ताभ्यां तत्स्त्रीभ्यामपि सत्त्विकाम् ॥ दीक्षां प्रदापयामास सामान्यां म
हतीमपि ॥२॥ तदा महांतमकरोत् कृष्णार्चनमहोत्सवम् ॥ साधूंश्च सत्कृतान् विप्रान् यथेष्टं समभोजय
त् ॥३॥ देशांतरेभ्यो [illegible] आगतास्तत्र पाताः सहस्रशः ॥ पुरुषा योषितश्चाऽऽसन् वर्णिनः साधवस्तथा
॥४॥ स्नानयात्री [illegible] ते सभ्यात्तत्र महोत्सवम् ॥ मर्यादया भक्तजना निषेदुस्तत्र सर्वशः ॥५॥ नारा
यणश्च तन्मध्ये [illegible] न उपाविशत् ॥ मुख्यारविंदं तस्यैव ते च पश्यंत्यभ्यामतः ॥६॥ तान् तु वाच हरिर्भक्ताः
सर्वे शृणुत मद्वचः ॥ दीक्षितानां फलं भक्तैः शीघ्रं भवति वै नृणाम् ॥ यथाधिकारं दीक्षातोऽ सामान्या
महती तथा ॥ प्राप्ता पुंभिश्च नारीभिः स्थितैरुद्धववर्त्मनि ॥८॥ लक्ष्मीनारायणस्यार्चा स्वदेशेस्तु पुरुषास्तु
ये ॥ रघुवीरस्तु गृह्णीयात् दीक्षां तु द्विविधामपि ॥९॥ तेषां स्त्रियश्च गृह्णंतु रघुवीरस्य योषितः ॥ संकाशा
द्द्विविधां दीक्षां न तु पुंसः कदाचन ॥१०॥ नरनारायणस्यार्चा स्वदेशेस्तु पुरुषाश्च ये ॥ दीक्षां योध्यात्मसा

॥ स॰ जी॰ च॰ शान्तु गत्वा तां द्विविधामपि तैः ॥ २१ ॥ तेषां स्त्रियस्तु यास्तासामिदीक्षा तत्स्वयोषितः ॥ सकाशाद्गृहत्वा तां देवि अ॰ ५४ ॥

॥ १०५ ॥ धानाऽन्यथा तु कदाचन ॥ २२ ॥ वाक्यदेवीमिमां दीक्षां गृहीत्वा सानुवासरम् ॥ पूजनार्थं च कृष्णस्यार्चा ग्रा

ह्यास्ता स्वगुरोर्जनाः ॥ २३ ॥ यथाधिकारं कर्तव्यं यथार्हं च ततेऽर्चनम् ॥ स्थितास्सर्वैः स्वधर्मेषु मान्यथा तु म

दाश्रितैः ॥ २४ ॥ धर्मेषु संशयः कश्चिच्चेत्स्याद्धृदि कस्यचित् ॥ तदा यथावकाशं ते सपृच्छन्तु मुखेन मा

म् ॥ २५ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ एवमुक्तेन भगवता ते तथेत्यवदंस्तदा जनाः ॥ हरिर्निजावासमायात्स्व

वासान् प्रययुश्च ते ॥ २६ ॥ यथाधिकारं च ततो यथाकालं हरिर्निजान् ॥ पुत्राभ्यां दीक्षयामास सर्वानपि

विभागशः ॥ २७ ॥ ततस्स रघुवीरेण तच्छिष्येभ्यो हरिर्नृप ॥ राधाकृष्णस्य च स्वस्य तेजस्वार्चा समपदापयत

॥ २८ ॥ तथाऽयोध्याप्रसादेन तच्छिष्येभ्यश्च सर्वशः ॥ नरनारायणस्यार्चा तथास्वस्याप्यदापयत् ॥ २९ ॥

ततस्तयोस्तु भार्याभ्यां नारीभ्यो नारीभ्यः प्रियपौत्रितम् ॥ द्विविधां दापयामास दीक्षां सर्वाभ्यस्वगः ॥

३० ॥ यथाविभागं च ततो निजार्चाश्च प्रतिमाद्वयम् ॥ ताभ्योऽपि दापयामास ताभ्यामेव पृथक् पृथक् ॥ ३१ ॥ इत्थं

नारायणः स्वामी संप्रदायमिहैर्दृढम् ॥ रातन्प्रवर्तयामास कलौ नृणां हिताय वै ॥ ३२ ॥ रघुवीरस्तथाऽ

योध्याप्रसादोऽभ्रातराऽवप्यथ ॥ तन्नुपेसनमस्कृत्य तदयेच निषिदतुः ॥ ३३ ॥ हरिस्तावाह तुष्टौ यत्स्वधर्मे भव ॥ १०५ ॥

तो भवेत ॥ तस्त्व तमिति प्रोक्तौ तौ तं प्रत्यूचतुर्नृप ॥ ३४ ॥ भ्रातरौ गृह्णतुः संप्रदायेऽत्र नः स्वामिन्कर्तव्या ये

व्रतोत्सवाः ॥ वार्षिकाणां च तेषां नो विधानं वक्तुमर्हसि ॥ ३५ ॥ आवोल्लुक्तरीत्यैव भगवन्नं हरिरेषु तान्

यथाकालं कथयिष्यामि वो देशयोरुभयोः प्रभो ॥ ३६ ॥ भक्त उवाच ॥ पृष्टस्ताभ्यामिति प्रसन्नो नाराय

णस्तौ नृपते जगाद ॥ स्वसंप्रदायं त्वनुसृत्य सर्वव्रतोत्सवानां विधिमाह्निकानाम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीसत्संगिजी

वने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे उद्धवसंप्रदायदीक्षाविधिप्रवर्तननिरूपणं नाम चतुःपं

चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ व्रतोत्सवानां सर्वेषां विधिस्तु यात्युक्तमः ॥ श्रीवि

स्तेशगदितः सविशेषं वदामि तम् ॥ १ ॥ अस्माकमिष्टदेवो हि श्रीकृष्णोऽस्तीति तस्य या ॥ आविर्भावतिथि

स्तस्या विधिरादौ निरूप्यते ॥ २ ॥ अथ श्रावणकृष्णाष्टम्यां श्रीकृष्णजन्मोत्सवः ॥ यदा पूर्वदिने त्वर्धरोहिणी

बुधः संयुतार्धनिशीथगाऽष्टमी सम्पन्नोत्तरा तु निशीथगा ॥ ३ ॥ तदा विद्धाऽपि सा सम्यग्रहीतव्याऽष्टमी व्रते

परेद्युः पारणा कार्या तिथ्यन्ते व्रतचारिभिः ॥ ४ ॥ प्रोक्ता योगविशेषेण सप्तमीसहिताष्टमी ॥ स्यात्तु सन्निपु

राणोक्तेनास्मयाकेवलाष्टमी ॥ ५ ॥ पूर्वेद्युर्वाथ योगस्था सा पुनः सकलापदि ॥ नवेदप्परेद्युस्तु निशीथे के

वलाष्टमी ॥ ६ ॥ उपवासद्वयं कुर्यात्तदाशक्तस्तु पूरुषः ॥ उपवासमशक्तस्तु कुर्यादेकं परेऽहनि ॥ ७ ॥ बुधाष्ट

॥स॰जी॰च॰॥ श्री रोहिणीनां निशीथे योगमंतरा ॥ पूर्वविद्धा न कर्तव्या बुधैर्जन्माष्टमी क्वचित् ॥९॥ बुधवारेण नेत्तर्हि रो ॥अ॰५५॥
॥१०६॥ हिणी सहितामपि ॥ पूर्वविद्धां विहायैव शुद्धाग्राह्याष्टमी मता ॥१०॥ विना ऋक्षेणापि कार्या न नवमी संयुता
ऽष्टमी ॥ सऋक्षापि न कर्तव्या सप्तमी संयुताष्टमी ॥११॥ पलं घटी मुहूर्तं वा पश्चाद् ऋक्षाष्टमी ततः ॥ नवमी
सैव ग्राह्या स्यात्सप्तमी संयुता न तु ॥१२॥ विद्धायां सूर्यस्याष्टमी तदा तु व्रतचारिभिः ॥ ग्राह्या विद्धापि सह
मिन्नृचुः केचन वैष्णवाः ॥१३॥ श्रीविष्णुलेशस्य मते विद्धायान्तु क्षये सति ॥ उपोष्या नवमी स्वेष्टं निर्लोयो
क्तिसम्मतः ताम् ॥१४॥ सप्तमी वेधरहिताया ऽष्टमी भास्करोदये ॥ सैव जन्माष्टमी ग्राह्या व्रतोत्सवविधौ
शुभा ॥१५॥ शुद्धाधिका भवेद्वृद्धिस्तिथिः कृष्णाष्टमी तदा ॥ वकुकाजआपकला न्पूर्वा ग्राह्येति निर्णयः
१५ ॥ उपवासस्तत्र कार्यः श्रीमाकृष्णस्य च प्रियः ॥ अर्चनाया श्चयायाना मूर्तेः शास्त्रायथाविधि ॥१६॥ रा
धिकाया भवेन्मूर्तिर्मंदिरे यत्र तत्र तु ॥ वैष्णवैर्चनविधिर्ज्ञेयस्तस्या लक्ष्मारवारविज ॥१७॥ उभयोरपि
नस्यान्त्वेवतिमातत्र न च तु ॥ तन्नेच अपि विलेपे कृष्णस्याङ्गस्थितेरलि ॥१८॥ विधिरेष तु विज्ञेयः तत्र सर्वेषु
स्विजे चापि ॥ मंदिरे कुत्र सर्वेषु विज्ञे पालिहवस्तते ॥१९॥ अथोत्सवविधिः ॥ नित्यार्चां भगवन्मूर्तिं प्रातः
स्नात्वा समर्चयेत ॥ मंदिरं शोधयेत्सम्यग्मृज्जाक्षालनलेपनैः ॥२०॥ रंगैर्नानाविधैश्चित्रैः शोभयेत्तत्र से ॥१०६॥

कः ॥ नवीनां स्ववितानादीन्वश्रीयान्तीरणानि च ॥२१॥ सिंहासनं भगवतः पूजोपकरणानि च ॥ संमार्ज
येच्छिपिकास्ते कुर्याद्वास्तरणं नवम् ॥२२॥ महानैवेद्यसामग्री महापूजोपयोगि च ॥ नवीनवस्त्रपुष्पा
दि मकः संपादयेत्ततः ॥२३॥ स्वयं सौधे देवस्थकानि तु न्नवाथेन वार्चकः ॥ देवानां धारणार्हाणि शो
भमानानि शोभिभिः ॥२४॥ सभामेरूपमध्येवा मंदिरस्यांगणे ततः ॥ मंडपं कारयेद्रम्यं कदलीस्तंभशो
भितम् ॥२५॥ विचित्रवस्त्रैः पुष्पैश्च मंदितं चाम्रपल्लवैः ॥ स्तंभैर्नानाविधैरंगैस्तत्र तत्र सुचित्रितम् ॥
२६॥ सितैः पीतैस्तथा रक्तैः कर्बुरैर्हरितैरपि ॥ वासोभिः शोभितं कुर्यात्समंतात्कजजैर्नवैः ॥२७॥ पत्रैः
फलैरत्नैकैश्च दीपालिमिश्रितस्ततः ॥ पुष्पमालाविचित्रैश्च चंदनागुरुधूपितम् ॥२८॥ तन्मध्ये सूतिका
गारं देवक्या विदधीत च ॥ धात्रीं कुर्यात्तत्र चैकां नानाखेलनकर्तृकाम् ॥२९॥ तन्मध्ये मंचके रम्ये स्थाप
येद्देवकीं ततः ॥ तदुत्संगे बालकृष्णं स्थापयेच्च स्तनंधयम् ॥३०॥ यशोदा तत्र चैकस्मिन्प्रदेशे सूतिका
गृहे ॥ स्थापयेन्नो कृत्वैतद्रूपस्तत्र वरकन्यकाम् ॥३१॥ नंदश्च वसुदेवश्च गोपागोप्यश्च धेनवः ॥ कृपाचा
स्ता वत्सा तथैव कल्प्याय योचितम् ॥३२॥ यथाशक्ति च कर्तव्याः कृष्णादीनां तु मूर्तयः ॥ सौवर्ण्याद्यास्तु त
त्पूजा कर्तव्या निशीथे नक्षितः ॥३३॥ कारयेत्दुंदुभिध्वानं यथाकालं दिनद्वयम् ॥ तूर्यवाद्यानि चान्यानि

॥ स॰जी॰च॰ ॥ वादयेन्मंगलानि तु ॥ ३४ ॥ घृतपक्वपुरायोक्तनैवेद्यार्थं दिवे च हि ॥ कारयेच्च ताकसूर्यादिनिराजनं । अ॰५५ ॥
॥ १०७ ॥ च प्रतिष्ठितस्य तु ॥ ३५ ॥ आरभ्यामे निशीथे ते आरभेताऽर्चनं हरेः ॥ स्थिरायाः प्रतिमायास्तु कुर्यात्स्नपन
नमास्तिनः ॥ ३६ ॥ यदि स्नपयितुं शक्या मूर्त्तिः कृष्णस्य चाथिवः ॥ पंचामृतेन स्नपयेत्तर्हि तां चोष्णवा ॥
रिणा ॥ ३७ ॥ अन्यथा तु प्रमार्ज्यैव वाससाऽऽर्द्रेण मर्चतः ॥ नासाक्षिशिरोऽभमन्नाम्बेवन्मृत्स्नानि परिधापयेत् ॥ ३८
॥ पंचामृतेन स्नानं तु कार्यं मूर्त्तेर्जयो हरेः ॥ स्वयमेव च वित्तियारीतिः स्वदोषस्वे स्वपि ॥ ३९ ॥ यदि स्नपमाह
रेर्मूर्त्तिर्नेवेत्तर्तुश्रुकानि तु ॥ पीतरक्तसितान्येवं यथार्हं परिधापयेत् ॥ ४० ॥ मूर्त्तिः स्थिता यदि तदा हरिस्तो
लामितानि तु ॥ धारयेदंशुकानीत्थं यथा शोभं स्त्रियोपि च ॥ ४१ ॥ अलंकारान्बहुभान् हैमान्मुक्तामयः कृतो
खशैस्तथा ॥ धारयेन्मुकुटं रम्यं नानारत्नविभूषितम् ॥ ४२ ॥ स्ववैभवानुसारीणि भूषणानि तु धारयेत्
॥ धनहीनः स्वले कार्शैः पौष्पैरेवार्चयेत्प्रभुम् ॥ ४३ ॥ निशागमे शुक्लैर्ध्य देवकानृत्तिकाग्रहम् ॥ ग
त्वा मृत्तत्या कृष्णं नयेत्पात्रेण गोकुलम् ॥ ४४ ॥ स्थापयित्वाक्षणं तत्र यशोदाग्रापनेच्च तम् ॥ संस्थाप
यास्य नयेत्तं च निलार्च्य प्रतिमांतिके ॥ ४५ ॥ नानाविधानां वाद्यानां तदानीं कारयेद्ध्वनिम् ॥ श्रीकृष्णजन्म
पद्यानि गापयेन्मंगलानि च ॥ ४६ ॥ ततः शास्त्रोक्तविधिना वक्कदेवादिभिः सह ॥ पूजनं बालकृष्णस्य कुर्या । ॥ १०७ ॥

त्पंचामृतादिभिः ॥ ४७ ॥ पालनेतमुपावेश्य वासोभूषाः समर्पयेत् ॥ ततो जपं महस्मीश्वमृत्सौः कुर्या
त्समहार्चनम् ॥ ४८ ॥ धारयेद्वालकृष्णं तु लेचमानां गरक्षिकाम् ॥ कच्छबंधीं चाशिरशेपीमृत्कूचिन्ता रुक्म
भूषितान् ॥ ४९ ॥ यत्र यत्रोचितं यद्यद्यं स्वाभूषणं भवेत् ॥ शोभेत च यथा तत्र तत्र तत्रार्पयेत् ॥
५० ॥ सकुंकुमं कैसरं च मलयागुरुचंदनम् ॥ स्रगंधीनि च पुष्पाणि मालत्यादीनि चार्पयेत् ॥ ५१ ॥ पु
ष्पवासिततैलेन प्रमर्द्यैचारुगंधिना ॥ स्वल्पयामं तु नाचाऽस्यवासयेत्तत्र मंदिरम् ॥ ५२ ॥ हारापीडे
श्चावतंसान्पौष्पांश्च तु तुलसीमयान् ॥ दत्त्वा गंधं चार्पयेद्धूपं घृतदीपान्प्रशावयत्नात् ॥ ५३ ॥ ततो धौते च तुर्णां
ग्रां महानैवेद्यमाहरेत् ॥ हरीपायसलं यावघृतपक्वादि सर्वशः ॥ ५४ ॥ कुबेरमुंडी धान्याकगुडशस्त्रादि वि
मिश्रिताम् ॥ पिंजरी स्थापयेन्मृत्पात्रे सूतिकयोः पुरः ॥ ५५ ॥ वारयित्वा ततो घंटाभोगं पद्यानि गापय
न् ॥ निवेदयेत्सकृष्णाय मध्ये पानीयमर्पयन् ॥ ५६ ॥ विधाय पाकशालायां ततः सर्वं निवेदितम् ॥ कुर्वी
त वारिणा पूर्णं भोजनस्थानशोधनम् ॥ ५७ ॥ तांबूलवीटिकारत्नाकृतुकाजोत्सवानि च ॥ फलानि नाजि
केरं च शक्त्यादद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ५८ ॥ उत्तासार्ध्यो जवनिकां महानीराजनं प्रभोः ॥ वाद्यतालैर्गीतघोषै
सिद्धन्मंत्राम्बुं स्मरेत् ॥ ५९ ॥ स्तुत्वा संशार्ध्य च जातजनैः कृतसमीक्षणम् ॥ श्रीकृष्णं स्थापयित्वा ऽसौ

स·नी·च० श्रुत्वा यात्तत्कथाः शुभाः ॥ ६० ॥ महांति नृपवासांसि स्वापकाले श्रियः पतेः ॥ उत्तारयेच्च सर्वाणि ज अ०५५॥
॥१०८॥ पूनि परिधापयेत् ॥ ६१ ॥ चरणामृतमात्रं तु पिबेन्निशि न चेतरत् ॥ कुर्याज्जागरणं भक्तस्तद्गुणस्तुति
कीर्तनैः ॥ ६२ ॥ अतः स्नात्वा पुनः शृंगारं कृत्वा सांगस्य सत्तते ॥ क्षीरं नक्तं शर्करां च विशेषेण निवेदये
त् ॥ ६३ ॥ ततो नीराजनं कृत्वा स्वापयेत्तमनुमात्मनः ॥ भक्तः साकं मनुजैर्नक्ततः कीर्तनमाचरेत् ॥ ६४
॥ परस्य रथुमांसश्च दधिक्षीरघृतांबुभिः ॥ कुर्वीरन्वंकीर्तनैर्नत्तत्र लेपश्चेपनाम्निं च वैः ॥ ६५ ॥ योषाश्च
रजनीचूर्णानि जगोरसकुंकुमैः ॥ अन्योन्यं नवनीतेन क्रीडेयुर्लेपनानि च वैः ॥ ६६ ॥ अन्ये गलत्स्वादि घ
वाः क्रीडेयुर्नैव योषितः ॥ साधवोपि तथा नैव व्रतिनो ब्रह्मचारिणः ॥ ६७ ॥ यद्येतेषु पतेत्क्वापि दध्यादिक्षी
रतः कराततः ॥ स्नात्वा न पेयुस्तत्तेर्तु नेमं व्रमलक्षरंजातम् ॥ ६८ ॥ परेद्येतेन च स्वयं कुर्युः क्रीडनं तत्क्षेपोषणम्
॥ विदधीरन्नहो रात्रं न जंतो रुक्मिणीपतिम् ॥ ६९ ॥ स्नानं विधाय क्रीडांते नेकः कुर्वीत पारणम् ॥ जन्मा
ष्टम्युत्सवविधिरित्युक्तो वार्षिको मया ॥ ७० ॥ प्रातः सायं तु जन्मांते बालकृष्णस्य पाजने ॥ ओरो जनीयोः
तुदितं यावत्स्यादर्जुनोत्सवः ॥ ७१ ॥ अथ हृद्यं वीये सं प्रदाये श्रीकृष्णस्यो दितानि वै ॥ मंदिराणीष्टदेवस्य पं
चधाचार्यपुंगवैः ॥ ७२ ॥ एकस्मिंश्च हि कृष्णस्य प्रोक्तं स्थानादिमे ततः ॥ पंचकं च व्रजमुनीनां नतु वास्तव ॥१०८॥

मेस्त्तः ॥ ७३ ॥ आद्यं वैत्स्सगोलोका जगवान्निजधामतः ॥ मथुरापुरि देवक्यां वसुदेवादजायत ॥ ७४
॥ सोद्भुतां नाकृतिः कृष्णो वासुदेवगतोर्पते ॥ तथा वा जमुकुंदश्च नवनीतधरश्च सः ॥ ७५ ॥ सएव श्री
कुलं शाप्य वृथैनंदवेश्मनि ॥ यशोदा जातितश्चक्रे बाल्लीलामलौकिकीम् ॥ ७६ ॥ राधाकृष्णस्त
थागोपीनाथो राधापतिः स च ॥ वृंदावनविहारी च श्रीकृष्णो मदनमोहनः ॥ ७७ ॥ राधया सहिता एव व
र्तंते तस्य मूर्तयः ॥ वेणीविभूषितकरा मंदिरेषु धरातले ॥ ७८ ॥ व्रजांतुपेत्य मथुरां यादवानां प्रियं स
च ॥ चकार स्मह रामेण रामकृष्णः स उच्यते ॥ ७९ ॥ मथुरानाथ एतस्तु कृष्ण एव यादवभूषणः ॥ रामेण स
हिताः संति मंदिरेष्वस्य मूर्तयः ॥ ८० ॥ उपयेमे स एवैतद्वारिकायां च रुक्मिणीम् ॥ राजाधिराजजीजो
सौ लक्ष्मीनारायणो मतः ॥ ८१ ॥ द्वारिकानाथ एवायमेको यदुपतिस्तथा ॥ सहलक्ष्म्या भवेत्तस्य मंदि
रेष्वत्र मूर्तयः ॥ ८२ ॥ पांडवानां प्रियं कुर्वन्याय स्तेषां पुरेऽपि सः ॥ उवास चार्जुनसखो द्रौपदीमानवर्द्धे
नः ॥ ८३ ॥ नरनारायणः इति प्रोक्तो सौ पांडवप्रियः ॥ सहार्जुनेन संलस्य मूर्तयो मंदिरेष्विह ॥ ८४ ॥ अ
पि पंचविधा एता मूर्तयः संति केषुचित् ॥ चतुर्भुजा मंदिरेषु द्विभुजा अपि केषुचित् ॥ ८५ ॥ सपार्षदाः
क्वचित्संति क्वचिच्चापि विपार्षदाः ॥ सायुधाश्च क्वचित्संति कुत्रचिच्च निरायुधाः ॥ ८६ ॥ एक एव विधि

॥स॰जी॰च॰ ज्ञेयो मंदिरेष्वपि पंचकः ॥ नृणां वानां हि सर्वेषां पूजाद्यनिवेदने ॥ ५१ ॥ यत्र यत्र विशेषोऽस्ति तत्र तत्रो अ॰५५॥
॥१०५॥ त्सवे चतम् ॥ कथयिष्यामि सत्ते यत्तत्तन्मूर्त्यर्चने बुधैः ॥ ५२ ॥ इति जन्माष्टम्युत्सवविधिः ॥ इत्थं कृते
वा गदितो हि जन्माष्टम्युत्सवस्योद्धवसंप्रदाये ॥ मुख्यस्य सर्वोऽपि विधिर्मयेत्थं कार्योऽनवध्याप्रतिमंदि
रेषु ॥ ५३ ॥ इति सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ जन्मा
ष्टम्युत्सवविधिनिरूपणनामा पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ अथोत्सवा
न्भगवतो मासि भाद्रपदे च ये ॥ भवंति तेषां सकलं कथयामि विधिं सुते ॥ १ ॥ अथ भाद्रपदशुक्लद्विती
यायामर्जुनजन्मोत्सवः ॥ भाद्रशुक्लद्वितीयायां मध्याह्ने गुरुवासरे ॥ नक्षत्रेऽर्यमदैवत्ये मुहूर्तेऽभिजि
ताह्वये ॥ २ ॥ नरो हिमवतः पृष्ठे साक्षान्नरऋषिः प्रभुः ॥ कुंत्यामिंद्राद्दर्जुनाख्यः पृथकुर्देवास्त दोऽभवत् ॥ ३ ॥
पूर्वविद्धैव साग्राह्या मध्याह्नव्यापिनी तिथिः ॥ नक्षत्रयोगसत्त्वे तु ग्रहीतव्या परैव सा ॥ ४ ॥ अथोत्सव
विधिः ॥ मुकुटं धारयेत्तत्र भगवंतं महोज्ज्वलम् ॥ धनुर्बाणं तथा खड्गं दैमं च शतचंद्रकम् ॥ ५ ॥ राजरा
जैववासांसि भूषणानि च धारयेत् ॥ पूरिकाः पायसं चाज्यैः साज्यखंडं निवेदयेत् ॥ ६ ॥ एतावान्हि वि
शेषोऽत्र विधिरन्यः कृष्णपूर्ववत् ॥ महतीं पूजयेद्दिव्यां मूर्तिं भगवतः पुमान् ॥ ७ ॥ ततो नरस्य प्रतिमामं ॥१०५॥

चयेदर्जुनाख्यया ॥ सा न चेत्तर्हि कृष्णस्य मूर्त्या वार्जुनमर्चयेत् ॥ ८ ॥ नस्यात्सा चेन्नरामूर्तिमर्जुनस्य
किरीटिनीम् ॥ धनुर्बाणधरां हैमीं कृत्वार्चयेदभितस्ततः ॥ ९ ॥ मंडपं कारयित्वैव मंदिरस्याग्रतः शुभम् ॥
पूजयेत्सर्वतोभद्रे महत्या पूजयैव ताम् ॥ १० ॥ तद्रंगदेवताः पांडुः कुंती माद्री युधिष्ठिरः ॥ भीमश्चमु
नयः पूज्याः शतशृंगनिवासिनः ॥ ११ ॥ नैवेद्यमर्पयेत्तस्मै सेयावक्षिरे पूरिकाः ॥ नीराजनं प्रकुर्वी
त कर्पूरघृतवर्तिभिः ॥ १२ ॥ गापयेद्धिमवत्पृष्ठे पार्थजन्मकथां च तम् ॥ आंदोलयेदुपावेश्य पवाजहरुम
स्याजने ॥ १३ ॥ मुहूर्तांते च भौहृष्यौ नीराज्योत्तारयेत्ततः ॥ तद्दिने स्याद्विप्राणां पूजनं तेन संस्कृतपुमा
न् ॥ १४ ॥ इत्यर्जुनजन्मोत्सवः ॥ अथ भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां श्रीगणपतिप्रादुर्भावोत्सवः ॥ मासि भाद्रप
दे शुक्लचतुर्थ्यामभिजित्क्षणे ॥ कन्यादित्ये करे चेंद्रे सिद्धियोगेऽर्कवासरे ॥ १५ ॥ गोलोकाधिपतिः कृ
ष्णो नरत्तेजांकरमंदिरे ॥ तदा देवगणैः सर्वैः कृतस्तुतिरभून्महान् ॥ १६ ॥ अतस्तत्र विधातव्यस्तदर्चनम
होत्सवः ॥ चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते ॥ १७ ॥ पूर्वाह्निदिनद्वये व्याप्ता सा वा स्याभिजित्क्षणे
॥ परैव तु मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या परैव सा ॥ १८ ॥ अथोत्सवविधिः ॥ अत्रारुणानि वासांसि श्रीकृष्णं
परिधापयेत् ॥ नैवेद्ये लड्डुकाः कार्या विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥ १९ ॥ मूर्तिर्गणपतेरत्र मृन्मयी च चतुर्भु

नाम्॥ गजाननाय मे कर्द तां मध्याह्ने चेदृशा पागमम्॥२०॥ सिंहरेणचरुवाभिः शमीपत्रादिभिस्तु तं
मू॥ अर्चयेन्निवेदयेत्तस्मा एकविंशतिलड्डुकान्॥२१॥ अस्मिन्नेव दिने तस्य पूजायां तुलसी मता॥ व
र्जमध्ये न चाऽन्यत्र ज्ञेयमेतत्पुराणतः॥२२॥ अत्र रात्रौ न कर्तव्यं केनापीदोस्तु दर्शनम्॥ कृते मिथ्या
पवादस्य प्राप्तिः स्यान्नात्र संशयः॥२३॥ अज्ञानतो यदि नवेन्दुदर्शने तस्य तर्हि तु॥ स्यमंतकाख्यक
था श्रव्या भागवतोदिता॥२४॥ तस्याः पाठोऽथवा कार्यस्तद्दृश्यस्यापसे भवेत्॥ मंत्रो विष्णुपुराणोक्तः
पठनीयो यथादरात्॥२५॥ सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बवता हतः॥ सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष
स्यमंतकः॥२६॥ दशहस्त्वस्य मंत्रमेतं यः पठेत्पुरुषः शुचिः॥ चंद्रदर्शनजो दोषो नास्य ते सद्य एव सः॥२७
इति गणपतिप्रादुर्भावोत्सवः॥ अथ भाद्रपदशुक्लाष्टम्यां राधिकोत्सवः॥ मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां मैत्रे
च रविवासरे॥ वृषभानुगृहे साक्षाद्राधिकाविर्बभूव हि॥२८॥ मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या प्रतिमा राधि
काष्टमी॥ मास मासोः परयुता गृह्णीत चादिनद्वये॥२९॥ न ग्राह्या सप्तमीविद्धा राधाजन्मतिथिः क्व
चित्॥ ग्राह्या विद्धापि सप्तम्या यदि स्यादष्टमीक्षयः॥३०॥ अथोत्सवविधिः॥ भगवंतं तद्दिने तस्मिन्पीतं
रक्तं तु धारयेत्॥ उष्णीषं च शिरःपटकं शोभरागतिविभूषितम्॥३१॥ केसरं रंगजं सूक्ष्मं धारयेच्चां

गरक्षकम्॥ अन्यत्तु पूर्ववत्सर्वं धारयेद्वस्त्रभूषणम्॥३२॥ मध्याह्ने पूजयेद्राधां कृष्णपार्श्वस्थितां ततः
॥ प्रतिमा राधिका या स्यात्तु नभवेद्यदि मंदिरे॥३३॥ तदा तु पूजयेल्लक्ष्मीं राधारूपेण सोऽर्चकः॥ शाटीं
च कैसरीं सूक्ष्मां दीर्घां तां परिधापयेत्॥३४॥ अंतरीयाभ्यंतरीये वा सखी अरुणे तथा॥ विभूषणा
नि सर्वाणि यथापूर्वं तु धारयेत्॥३५॥ लड्डुका मौक्तिकाख्याश्च नैवेद्ये तु विशेषतः॥ शतध्याविधि र
स्तु ते यः पूर्ववदर्चन॥३६॥ यदि लक्ष्म्या न मूर्तिः स्याद्राधिका प्रतिमा तदा॥ हैमीं विधाय कृष्णं तां सह
गोपीभिरर्चयेत्॥३७॥ राधिकाजन्मपद्यानि गापयेद्बुतदर्चने॥ भुंजीत तद्दिने स्नातो हरेः प्रासादिकं
तु मान्॥३८॥ इति राधाष्टम्युत्सवः॥ अथ भाद्रपदशुक्लैकादश्यां दानलीलोत्सवः॥ एकादशीमोऽथ पदे शु
क्लपक्षाभिधा मता॥ दानलीलां तत्र चक्रे भगवान्गोकुले पुरा॥३९॥ गोपवेषः सकाशिं शंगैनोश्या
गोपीरन्यायत॥ दधिमह्यं गृहीत्वा मधुरां याती दोतभिवाऽध्वहकः॥४०॥ दिनेऽस्मिन्नुधारयेत्कृष्णं गोपवेषं
तलोनयेत्॥ गीतवादित्रनिर्घोषैर्यानमारोप्य तं नदीम्॥४१॥ तत्र संपूज्य नौकायां तं निधायांबु खेलनम्
॥ कृत्वा पुरः तं स्वस्थानमानयेन्नंदनंदनम्॥४२॥ दानलीलां भगवता कृतां राधिकया सह॥ गायेच्चगा
पयेद्भक्त्या श्रीपवास मिहाचरेत्॥४३॥ अस्मिन्दिने च नैवेद्ये दधिमंथं विशेषतः॥ दद्याद्विशेषोऽत्रेऽनो

 वानेकादश्या विधिः परः ॥ ४४ ॥ इति दानिलीलोत्सवः ॥ अथ भाद्रपदशुक्लैकादश्यां दानिलीलोत्सवः ॥ ए
 कादशी प्रोष्ठपदे शुक्ला पद्माभिधा मता ॥ दानिलीलां तत्र चक्रे भगवान् गोकुले पुरा ॥ ४५ ॥ गोपवेषः स
काभिः स्त्रीगोपीः परियाचत ॥ दधिदुग्धहीलास मधुरा यांतीर्दानमिवाध्वरके ॥ ४६ ॥ दिनेऽस्मिन्नुधारयेत्स्व
र्णं गोपवेषं ततो नयेत् ॥ गीतवादित्रनिर्घोषैर्यानमारोप्य तं नदीम् ॥ ४७ ॥ तत्र संपूज्य नौकायां तं निधायां
बुखेलनम् ॥ कृत्वा मुहूर्तं स्वस्थानमानयेन्नंदनंदनम् ॥ ४८ ॥ दानिलीलां भगवता कृतां राधिकया सह ॥
गापयेत्तु गापयेद्भक्त्या पोपवासमिहाचरेत् ॥ ४९ ॥ अस्मिन्दिने च नैवेद्ये दधि नक्तं विशेषतः ॥ दद्याद्द्वि
पीयेतैवानेकादश्या विधिः परः ४४ ॥ इति दानिलीलोत्सवः ॥ अथ भाद्रपदशुक्लद्वादश्यां वामनो
त्सवः ॥ भाद्रे मासि शुक्लपक्षे द्वादश्यां श्रवणर्क्षभे ॥ बुधे मध्याह्नसमये वामनस्त्वं दिनेऽभूत् ॥ ४५ ॥
मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या द्वादशी वामनोत्सवे ॥ नचापि चेच्छ्रवणयुक्ता हि सा तिसंज्ञा स्यात् ॥ ४६ ॥ एकाद
श्या द्वादशी चैवैसमयमपि न च वेत् ॥ तद्दिनस्तु श्रवणं तेनाम विष्णुमायुज्यकृत्भवेत् ॥ ४७ ॥ यदा न प्राप्यते
ऋक्षं द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् ॥ एकादश्या भवेद्लक्षे तत्र कार्यो यमुत्सवः ॥ ४८ ॥ यदा तु द्वादशी युक्ता श्रव
णेन भवेत्तदा ॥ शक्तस्तु पुरुषः कुर्यादुपवासं दिनद्वये ॥ ४९ ॥ अशक्तस्तु फलाहारमेकादश्यां विधाय

च ॥ उपोषणं प्रकुर्वीत द्वादश्यां नक्तमेव वा ॥ ५० ॥ त्रयोदश्यां यदि भवेच्छ्रवणं तर्हि पूजकः ॥ द्वादश्यामे
व कुर्वीत सर्वथा वामनोत्सवम् ॥ ५१ ॥ अथोत्सवविधिः ॥ पीतांबरं शोभनं यत्तत्कृष्णं परिधापयेत्
॥ अन्यद्वस्त्रविभूषादि यथापूर्वं तु धारयेत् ॥ ५२ ॥ चजाभगवती मूर्तिर्वासुदेवस्य यर्हि तु ॥ भवेद्वि
ज्ञांतिके तर्हि तस्यां वामनमर्चयेत् ॥ ५३ ॥ सा चेन्न स्यात्तदा कार्या वामना चाहिरण्मयी ॥ वालाद्विबा
हुर्दधती छत्रदंडकमंडलून् ॥ ५४ ॥ मंडपे सर्वतोभद्रे मध्याह्ने पूजयेच्च ताम् ॥ उपचारैर्यथालब्धैर्भ
क्त्या पंचामृतादिभिः ॥ ५५ ॥ तदंगदेवताश्चार्चेद्दश दिक्पतयस्तथा ॥ देवान्महेंद्रप्रमुखांस्तत्स्त्रीकान्स
गणानपि ॥ ५६ ॥ प्रभुराज्यसिद्धैः कुर्यान्नैवेद्यं चूर्णलड्डुकैः ॥ अवतारचरित्राणि गापयेद्वामनस्य च
॥ ५७ ॥ एतावानत्र विज्ञेयो विशेषः पूजने हरेः ॥ सामान्यस्तु विधिस्तुल्यः सर्वेष्वेवोत्सवेष्वपि ॥ ५८ ॥ इति
वामनोत्सवः ॥ ॥ इति भाद्रपदोत्सवा मया कथिता वामिषमासियेत्वथ ॥ तत्र ये विहिता महाश्रुतान्क
ययाम्युद्धवसंमतानहम् ॥ ५९ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्वर्गप्रकरणे वा
र्षिकव्रतोत्सवविधौ भाद्रपदोत्सवविधिनिरूपणनामा षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ श्रीनारायणमु
निरुवाच ॥ अथाश्विनशुक्लदशम्यां विजयोत्सवः ॥ स्वसंध्यामतिक्रांतः किंचिदुन्मिन्नतारकः ॥ विजयो

॥स॰नी॰र॰ नामकाजोयं सर्वकार्यार्थसाधकः ॥१॥ तस्मिन्काले रजस्पास्तु व्यासव्यासोऽदिनद्वये ॥ उत्सवः पूर्व अ॰५७॥
॥११२॥ विद्धायां कार्यः श्रीकृष्णसेवकैः ॥२॥ श्रवणर्क्षे गश्वि पूर्णायां कांकुस्यः प्रस्थितोपतः ॥ तत्रैव पयेपुः
सीमान्तर्दिनर्क्षे तत्तो नरः ॥३॥ अथोत्सवविधिः ॥ वासांसि नगवं तं तु न्तपवहारयेत्तदा ॥ सुगंधिपु
ष्पहारं स्वः शोखरं श्वारुचंदनम् ॥४॥ मायसं स्थिरकादीनि विशेषेणनिवेदयेत् ॥ सायं यवांकुरान्बु
द्रान्धारयेच्छेखरानिव ॥५॥ महोत्सवमुत्सवं नत्यागीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ कारयेकापयेदत्र जयपद्यानि
चत्रभीः ॥६॥ इति विजयोत्सवः ॥ अथाश्विनशुक्लपौर्णमास्यां रासोत्सवः ॥ पूर्णचंद्रोदये युतायाग श्वि
नस्यतु पूर्णिमा ॥ तत्रारभ्य भगवान्रासक्रीडां चकार ह ॥७॥ अतस्तस्यां विधातव्यः कृष्णभक्तेन स
र्वथा ॥ निशाकरप्रकाशायां रजन्या मुत्सवः सुतौ ॥८॥ रासोत्सवो हि राकायां नानुमत्यामिति स्थितिः
पूर्णे ग्रेन्ने पूर्णिमा राकाऽस्तु मतिस्तद्विपर्यये ॥९॥ अथोत्सवविधिः ॥ गोपीभिः सह राधाया मूर्तिमत्रा
तिष्ठापयेत् ॥ तन्मूर्तसन्निधानेनु विधिमेतं प्रकल्पयेत् ॥१०॥ राधायां गोपिकानां च लक्ष्मामावाह
नेतदा ॥ विधाय धारयेत्कौमहाश्रृंगारमेवताम् ॥११॥ कौकंभं धारयेद्वासस्तूत्तरीयं च चत्रकम् ॥ कं
चुकीं पीतवर्णां च भाले कुंकुमपत्रिकाम् ॥१२॥ पीतांबरं च श्रीकृष्णमनघं धारयेत्सुमान् ॥ नानारत्नवि ॥११२॥

चित्रैश्च मुकुटं कुंडले तथा ॥१३॥ करे च मुरलीं देमीं धारयेद्रत्नभूषिताम् ॥ नैवेद्यं पर्पिकाधायपिंडु
कार्यं विशेषतः ॥१४॥ सुगंधिपुष्पतैलेन स्यज्ञपयोदकेन च ॥ वासांसि मंदिरं चापि वासयेत्कुक्मि
णीपते ॥१५॥ स्थापयित्वा व्रजकृष्णं चंद्रशालासदासने ॥ नृत्तये श्लेवकोरा गीतवाद्यपुरःसरम्
॥१६॥ नवीनशालिपृथुकान्क्षीरं चैव सशर्करम् ॥ तस्मै निवेदयेत्सद्भक्तो विधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥१७
रासलीला भगवता गोपीभिः सह या कृता ॥ वृंदावने त्रिया मासुतत्प्रबंधोप्र्यापयेत् ॥१८॥ इति रा
सोत्सवः ॥ अथाश्विनकृष्णत्रयोदश्यां भगवद्देकाशोन्मजोत्सवः ॥ इष्वकृष्णत्रयोदश्यामजं कारा
न्मथियः पते ॥ जन्मान्तर्ये ग्रायायो गंपक्जोपकरणानि च ॥१९॥ मंदिरं शोधयेत्सर्वं लेपक्षाजनसिंच
नैः ॥ तिलकं धारयेत्कृष्णं कुंकुमेन सुशोभनम् ॥२०॥ स्वर्णसूत्रमयं चीरपटकं शीर्षे धारयेत् ॥ ल
क्ष्मीं च हरितां शाटीं कौसुंभीं चारुकंचुकीम् ॥२१॥ निवेदयेच्च कुंजीस्वखाजकानि मृदूनि च ॥ एतान्
वान्हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥२२॥ तत आरभ्य गेयानि पद्यानि भगवत्प्रिये ॥ दीपोत्सवा
श्रयाल्पे व कार्यादीपादिनत्रयम् ॥२३॥ इति धनत्रयोदश्युत्सवः ॥ अथाश्विनकृष्णचतुर्दश्यामभ्यंग
स्नानोत्सवः ॥ चतुर्दश्यामश्विने कृष्णानवेद्यातु विधूदये ॥ अभ्यंगलपनेयात्या सेवकृष्णस्य सम्प्रियः

॥स॰नी॰च॰॥ २४॥ फलगंधपुष्पैस्तैलेन तत्राभ्यंगं विधाय च॥ उष्णोदकेन स्नपयेत्कृष्णं लक्ष्मीं च पूजकः॥२५॥स अ॰५७॥
॥१९३॥ र्वाण्यपि च वासांसि रक्तानि परिधापयेत्॥ वटिकाभक्ष्यवर्गकान्नपूर्णांश्च निवेदयेत्॥२६॥नीरा
जनविधिं कुर्याद्विशेषेणात्र पूजकः॥ विशेषवस्त्राणि तानि सम्यक्स्त्वस्ति पूर्ववत्॥२७॥अस्मिन्दि
ने हनुमतः कार्यं च महदर्चनम्॥ तैलसिंदूरार्कपुष्पस्रग्माषवटकादिभिः॥२८॥ संगवव्यापिनी
ग्राह्या भूता हनुमदर्चने॥ आसन्नासीच्चेन्न यत्र पूर्वैग्राह्या न तूत्तरा॥२९॥ इति हनुमज्जन्मोत्सवः
अथाश्विनकृष्णामावास्यायां दीपोत्सवः॥ श्रीलक्ष्मीपूजोत्सवश्च॥ अमावास्याश्विने दीपदाने चार्चने
श्रियः॥ प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या पूर्वविद्धा च साशुभा॥३०॥ अथोत्सवविधिः॥ भगवंतं दिने तस्मिन्भू
षणानि मंडितं च॥ वासांसि धारयेद्रक्तः सूक्ष्माणि रुचिराणि च॥३१॥ प्रदोषे पूजनं कुर्याद्रुक्मिण्या
स्त्रियः पुमान्॥ यदि श्रीप्रतिमा न स्यात्स्थापयेत्तां तदार्चकः॥३२॥ ध्यानार्थं येषु या शास्त्रमुपचारैः
सुशोभनैः॥ राधा चापि न चेत्तर्हि श्रियं हैमीं प्रकल्पयेत्॥३३॥ लक्ष्मीश्चतुर्भुजा कार्या पद्मासिंहास
नस्थिता॥ दक्षिणोर्द्ध्वकरे कार्यं पूर्णमानं तु पंकजम्॥३४॥ वामकरोर्द्ध्वे तु मेतस्याः कार्योऽमृतभृतो घटः
॥अन्ययोर्भुजयोः कार्यौ बिल्वशंखौ सुशोभनौ॥३५॥ तस्याश्च पार्श्वयोर्गजौ कार्यौ धृतकुंभकरावुभौ॥ त ॥१९३॥

स्याश्च मस्तके पद्मं कर्तव्यं च मनोहरम्॥३६॥ मंडपे निर्मिते रम्ये कदलीस्तंभमंडिते॥ पूजयेत्सर्वतो
भद्रे लक्ष्मीसूक्तेन तां ततः॥३७॥ परितः कारयेच्चारु दीपानामावलीं तथा॥ अलंकाराश्च वा
सांसि महार्हाण्यर्पयेच्छ्रियै॥३८॥ समीपे च हरेर्लक्ष्मीस्तदा रक्तांबराणि ताम्॥ पृथक्कृत्वेच्च नूतनवा
सांसि रत्नानि परिधापयेत्॥३९॥ आजेग्याश्चंद्रकं कर्पूरकुंकुमैर्नातिशोभनम्॥ तत्र दध्यादक्षतां
श्च शुभ्रान्सूक्ष्मानखंडितान्॥४०॥ फलगंधादिभिः पुष्पैर्हरेः पौष्पैश्च करभूषणैः॥ कमलैः पूजयेत्तां च
धूपेन घृतदीपकैः॥४१॥ नैवेद्यं शष्कुलीरेयाशातच्छिद्राणि फेणिकाः॥ घृतपूरांश्च रेवालीः पीतसारा
णिपर्पिकाः॥४२॥ पिंडकान्खंडकैः रैजाश्च शाकैः रांश्च णकांस्तथा॥ उद्दनारीनि भोज्यानि भक्त्या तस्यै निवे
दयेत्॥४३॥ तांबूलवीटिकां दत्त्वा कुर्यान्नीराजनं महत्॥ लक्ष्मीपूजनपद्यानि पूजाकाले च गापयेत्
॥४४॥ इति दीपोत्सवः॥ एतु उत्सवा अश्विनमासि विष्णोरुक्ता मया वा मया कार्तिकेऽपि॥ यच्चोत्सवा मासि म
वेतितांश्च ब्रवीमि पुत्रोऽस्मृणुत्वं विधेयान्॥४५॥ इति श्रीमत्सर्वगिजीवनेनारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थ
प्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधावाश्विनोत्सवविधिनिरूपणनामा सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५७॥ श्रीना
रायणमुनिरुवाच॥ अथ कार्तिकशुक्लप्रतिपदि गोवर्द्धनोत्सवः॥ सायाह्नव्यापिनी ग्राह्या प्रतिपत्का

॥स०नी०च०॥ र्तिकेमिला॥ पूर्वविद्धेव कर्तव्या गोक्ता गोवर्द्धनोत्सवे॥१॥ गवां क्रीडादिने यत्र रात्रौ दृश्येत चंद्रमाः॥ अ०५८॥
॥२२४॥ सोमो राजा पशून् हंति सुरभिः पूजकांस्तथा॥२॥ संलग्नमेव कर्तव्यं दीपावल्यादिनत्रयम्॥ चतुर्द
श्यां त्वमावास्या प्रतिपच्चेति नान्यथा॥३॥ अथोत्सवविधिः॥ पीतांबरं तदा कृष्णे धारयेत्सक्तपत्रव
म्॥ मयूरपिच्छमुकुटं कर्णिकारावतंसकौ॥४॥ पंचवर्णैश्च कुसुमैर्मालां विरचितां शुभाम्॥ वैजयं
तीं शंखचक्रं धारयेन्मुरलीं तथा॥५॥ भूषणानि विचित्राणि तुलसीमालिकां तथा॥ शावारं दिप
दंतिर्यग्धारयेत्स्कंधलंबिनम्॥६॥ अन्नकूटं विरचयेत्स्वसंपत्त्यनुसारतः॥ नानाविधानि शाका
नि भक्ष्याणि विविधानि च॥७॥ घृतपक्वविशेषांश्च कृतान्नानाविधानपि॥ ओदनादीनि भोज्यानि क्षीरह
ष्टाय निवेदयेत्॥८॥ तांबूलबीटिका दत्त्वा महानीराजनं हरेः॥ कृत्वा विप्रान्वैष्णवांश्च साधून्स्त्रीश्चैव
भोजयेत्॥९॥ अस्मिन्नेव दिने प्रातः पूजयेत्सर्ववत्सकान्॥ पूर्णान्च सतरीश्चापि हरिद्राकुंकुमा
दिभिः॥१०॥ यो ग्नेहर्हरेः श्रृंगरंगैर्नूतनैस्तु वस्त्रादिभिः॥ संपूज्य खेलयेत्तांश्च मंदिरस्याग्रतो हरेः॥११॥
गोवर्द्धनं गोमयेन कृत्वा गर्त्वं च ततः परम्॥ अन्नकूटं तु मध्याह्ने विदधीत हरेः पुरः॥१२॥ गोवर्द्धनो
त्सवकथापद्यानि रुचिराणि च॥ गापयेत्कीर्तयेत्तत्र वाद्यघोषं च कारयेत्॥१३॥ भोजनं नांते पैरम वा ॥२२४॥

नां भुंजीत स च सेवकः॥ एतावानुदितो विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु नैत्यकः॥१४॥ इति गोवर्द्धनोत्सवः॥
अथ कार्त्तिकशुक्लाष्टम्यां गोपोत्सवः॥ शुक्लाष्टम्यां तु ऊर्ज्जमासे कृष्णो वृंदावने पुरा॥ प्रथमं चारया
मास प्रातर्गाः सह गोपकैः॥१५॥ सूर्योदयेन वेधात्सा या त्याज्या गोपाष्टमी तिथिः॥ तिथेर्वृद्धौ क्षये
पूर्वा विद्धा ग्राह्या नान्यथा॥१६॥ तस्मिन्दिने गोपवेषं धारयेत्कृष्णमुत्तमम्॥ कच्छनीं बर्हमुकु
टं धारयेत्पीतमंबरम्॥१७॥ चर्चयेच्चंदनेनांगं पौष्पी भूषा स्रजो हरिः॥ धारयेच्च करे यष्टिं मुर
लीं च मनोहराम्॥१८॥ नैवेद्यं दधिभक्तं च दद्यात्पेषितशर्करम्॥ कृष्णगोचारणकथापद्या
नीह च गापयेत्॥१९॥ इति गोपाष्टम्युत्सवः॥ अथ कार्त्तिकशुक्लैकादश्यां प्रबोधन्युत्सवः॥ एका
दश्यामूर्ज्जशुक्ले शेषशायी जगत्प्रभुः॥ योगेश्वरी जमागारतेनोक्ते प्रबोधनी॥२०॥ तत्रादौ सा
मान्यतो वैष्णवानां सर्वैकादशीतिथिनिर्णयः॥ दशमीवेधरहिता तिथिरेकादशी व्रते॥ उक्तं चैव ग्र
हीतव्या न तु विद्धा कदाचन॥२१॥ दशमी पंचपंचाशद्घटिका यावदस्ति च॥ न तावद्दशमीवेधस्त
त ऊर्ध्वं स वै मतः॥२२॥ एकादशी द्वादशी वाधिका चेन्न्यस्तां दिनम्॥ पूर्वं त्यक्त्वा तूत्तरं स्यादिति वै
ष्णवनिर्णयः॥२३॥ नवमी पंचमे कं स्याद्दशमी परतो यदि॥ द्वादशेपि व्रतदा ग्राह्या व्रते घ्रम्युत्सवे श्रु

॥ स०जी०वृ० च २४ ॥ इति तिथिनिर्णयः ॥ अथ प्रेक्षणविधिः ॥ निशाः क्षणगपां सेऽत्र समुत्थाय ग्रामेषु देवलवः ॥ स्ना अ०५८ ॥
॥ २२५ ॥ त्वा संध्याविधिं कृत्वा पूजाद्रव्याण्युपाहरेत् ॥ २५ ॥ योगेश्वरस्य याऽस्य चैवं दृष्टिः कर्म पुरुषोत्तकः ॥
योगेश्वरार्चां हैमीं वा कारयेन्निजशक्तितः ॥ २६ ॥ पद्मासनसमासीनः किंचिन्मीलितलोचनः ॥ प्रा
णायत्तदृष्टिश्च श्वेतपद्योपरिस्थितः ॥ २७ ॥ वामदक्षिणगौ हस्तावुत्तानौ चैव कभागगौ ॥ तत्करद्व
य पार्श्वस्थे पंकेरुहमहागदे ॥ २८ ॥ ऊर्ध्वं करद्वये तस्य पांचजन्यसुदर्शने ॥ कारयेद्वामभागेन तस्य
लक्ष्मीमवस्थितामपि ॥ २९ ॥ ईदृशं योगेश्वरं कृत्वा महता पूजयार्चयेत् ॥ उपचारैः षोडशभिर्गीतवादि
त्रपूर्वकम् ॥ ३० ॥ नैवेद्ये तस्य दद्याच्च शर्करासहितं पयः ॥ ईदृशं चातिमृदुलं शाकादीनि फलानि च
॥ ३१ ॥ अत्र मध्याह्नसमये कार्यो धर्मार्चनोत्सवः ॥ धर्मस्यार्चा न चेत्तर्हि हैमं धर्मं तु कारयेत् ॥ ३२ ॥
भगवन्मंदिरस्याग्रे मंडपं पूर्ववच्छुभम् ॥ कृत्वा च सर्वतोभद्रे यथाशास्त्रं समर्चयेत् ॥ ३३ ॥ चतुर्वक्त्र
श्चतुर्बाहुश्चतुष्पाच्च सितांबरः ॥ सर्वाभरणवान्श्वेतो धर्मः कार्यः कृतलक्षणः ॥ ३४ ॥ दक्षिणे चाक्ष
मालाऽस्य करे वामे तु पुस्तकम् ॥ मूर्तिमान्व्यवसायश्च कार्यो दक्षिणभागतः ॥ ३५ ॥ वामभागगतः का
र्यः स्वरूपपरमरूपवान् ॥ कार्यौ पद्मकरौ मूर्ध्नि विमलौ च तयोः ॥ ३६ ॥ अथवा धर्मस्तोऽपि कर्तव्यो ॥ २२५ ॥

मनुजाकृतिः ॥ एकवक्त्रो द्विबाहुश्च द्विपात्कृष्णवस्त्रादिमान् ॥ ३७ ॥ वामे धर्मस्य कर्तव्या भक्तिः परमरूपि
णी ॥ द्विभुजा भूरिभूषाढ्या कौसुंभवसनांबरा ॥ ३८ ॥ हैमं भृंगारकं वामे दक्षिणे बिभ्रती करे ॥ पूजापा
त्रे भृतं पुष्पमालागंधकुंकुमादिभिः ॥ ३९ ॥ मूर्तिमित्थं तयोः कृत्वा स्वशक्त्यानकादिभिः ॥ सतर्षिभिरु
धैस्तासह कार्यं तदर्चनम् ॥ ४० ॥ दर्शपितृजकैः कार्या कश्यपः करुपादयः ॥ सप्तचारुंधती वात्ति कर्त्तव्या
श्वेदनादिना ॥ ४१ ॥ एवं धामैत्रीदयाशांतीपुष्टयस्तथाऽपि ॥ कृतनीयास्तदानीं च धर्मस्य द्वादश स्त्रियः
४२ ॥ तस्मिन्दिने तु सकले कारयेद्दुंदुभिध्वनिम् ॥ नामसंकीर्तनं विष्णोस्तद्गुणानां च गायनम् ॥ ४३ ॥ नि
शायां भगवन्मूर्तिं शृंगारं धारयेत्तदा ॥ महोत्तमे वसु कुसुंभ पीतं चांबरमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ अन्नं प्राणि च वासां
सि रक्ताम्याभूषणानि च ॥ नानारत्नमयान्येव धारयेदर्चकः प्रियम् ॥ ४५ ॥ विशेषतोऽस्मिन्नैवेद्ये दातव्या
घृतपूरकाः ॥ नीराजने च कर्पूरं विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥ ४६ ॥ सायं तदग्रे कुर्वीत वेपणीस्वनामपि ॥ नवीनं
स्थापयेदन्नं तत्र पात्रेषु पंचरूपकम् ॥ ४७ ॥ नानाविधानि शाकानि फलानि विविधानि च ॥ रस्तु देशाच्चिद्द
ध्यान्नपिष्टकादीन्विभागशः ॥ ४८ ॥ अस्मिन्दिने नो दधीयेकाद्वपधिकारिभिः ॥ जलं किंचाऽप्यल्किमपि न
स्पृश्यं नैव परं विना ॥ ४९ ॥ एकादश्यपि पश्चाग्न्यरा धारा मोदरामिधः ॥ पूजनीयोऽस्मिन्भगवान्कुंभी पुष्पैश्च वां

बुधे ॥ ५० ॥ नैवेद्यं तस्य दातव्यं मुकुन्दतुष्टिकारकः ॥ संक्षेपतो विधिरिति प्रबोधस्यास्य योदितः ॥ ५१ ॥ प्रत्येक
कादशीकर्तव्यं श्रीकृष्णस्य महार्चनम् ॥ व्रतराजोक्तरीत्यैव कर्तव्य एकादशीविधिः ॥ ५२ ॥ एकादशीषु सर्वा
सु कथायाः स्युस्तदाश्रिताः ॥ ता एव श्रावयेद्धीमान् शृणुयात्कीर्तयेत्सुमान् ॥ ५३ ॥ इति प्रबोधस्योत्सवः ॥ अथ
कार्त्तिकशुक्लद्वादश्यां तुलसीविवाहोत्सवः ॥ कार्त्तिके मासि शुक्ले पक्षे सा व्यापिनी तु या ॥ द्वादशी साग्रहीत
व्या तु लक्ष्मसुरा हकर्मणि ॥ ५४ ॥ अथ तद्विधिः ॥ तुलसीं संधाप्य कृष्णं कौतुकं द्वादशीदिने ॥ अनेकमुक्तापुष्पा
दिशोभरांश्च मनोहरान् ॥ ५५ ॥ हेमसूत्रमयं रक्तं कंचुकं चापि धारयेत् ॥ हेमवर्णां तथा शाटीं लक्ष्मीं तु प
रिधापयेत् ॥ ५६ ॥ गुडौदनं च नैवेद्यं विशेषेण समर्पयेत् ॥ सायं विष्णुं च तुलसीं पूजयेच्चारुमंडपे ॥ ५७ ॥ आ
लग्नामं च वा कृष्णप्रतिमां तुलसीं तथा ॥ उपचारैः षोडशभिर्गोधूलिसमयेऽर्चयेत् ॥ ५८ ॥ पीतांबरं कंचवस्
त्रं नासाभूषां च कंकणान् ॥ हरिद्राकुंकुमादीनि वृंदादेव्यै समर्पयेत् ॥ ५९ ॥ फलानि तत्कालजानि सेक्षुदं
डानि चार्पयेत् ॥ नैवेद्ये पीतसाराणि खाजकानि विशेषतः ॥ ६० ॥ कृत्वा नीराजनं वृंदाकृष्णयोश्चांतरेऽम्बरम् ॥
पठित्वा मंगलं दद्यात्तौ संकल्प्य च विप्रवे ॥ ६१ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र दद्याद्दानानि शक्तितः ॥ वृंदाविवाहप
द्यानि गापयेत्तत्र तत्सवे ॥ ६२ ॥ इति तुलसीविवाहोत्सवः ॥ अथ कार्त्तिकशुक्लपौर्णमास्यां देवदीपोत्सवः ॥ का

र्त्तिके मासि शुक्लायां पौर्णमास्यामुदये रवेः ॥ पौर्णमास्यारंभा कौतं धारयेन्मुकुटं शुभम् ॥ ६३ ॥ सेयावश्रुरिका
मक्कुधिकास्तूपसुरणान् ॥ तैलाराकं नैवेद्यं विशेषेण समर्पयेत् ॥ ६४ ॥ दीपानां राजयः कार्या मंदि
रे सर्वतो निशि ॥ घृतदीपाः प्रभोरग्रे कर्तव्या निशि शक्तितः ॥ ६५ ॥ चंद्रोदये च कर्तव्यं नक्तं देवाः सम
र्चनम् ॥ धर्मेण सहिता यास्तु गीतवादित्रनादयुक् ॥ ६६ ॥ प्रतिमा यत्र भक्तेस्तत्र भवेत्तत्र सेवकः ॥ हैमीं विधा
प्य तन्मूर्तिं शास्त्या कुर्वीत पूजनम् ॥ ६७ ॥ सरामस्याः त्रकृष्णस्य निशि गोपीजनैः सह ॥ कौशाम्बितानि पद्यानि
भक्तो गापयेत्तु गायये तु ॥ ६८ ॥ इतश्चारभ्य नित्यं च मतल्लं कंचुकं हरिम् ॥ धारयेच्च श्रियं न क्वास सूत्रां तू
लपटीमपि ॥ ६९ ॥ शायने निशि कृष्णस्य निद्राप्रसदोरकम् ॥ प्रत्यहं फाल्गुनीयावत्पौर्णमासी भवेत्ति
थिः ॥ ७० ॥ इतः प्रारभ्य रात्रौ च वैदमे वेरपिमानवैः ॥ साये श्रीतनिवृत्यर्थं श्रावयेत्सुसरोरकम् ॥ ७१ ॥ इति दे
वदीपोत्सवः ॥ उक्ता मया कार्त्तिकमासि विष्णोः पंचोत्सवास्तेन तु पौषुवाभ्याम् ॥ मार्गादिमासेषु च येऽभवंति ता
न्प्रवक्ष्ये सविधीन्वदामि ॥ ७२ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिक
व्रतोत्सवविधौ कार्त्तिकोत्सवविधिनिरूपणनामाऽष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥
अथ मार्गशीर्षमासे धनसंक्रांतौ धनुर्मासोत्सवः ॥ धनराशिंगते सूर्ये धनलग्ने रमापतिम् ॥ विधाय मंगम्

तेन स्नपयेद्धरिं पुमान् ॥ १ ॥ परिधाप्य च वासांसि तद्गेहे मन्दिरे कामपि ॥ निधाय तैलकं कुर्याच्चूर्णं
रसैश्रियः प्रभोः ॥ २ ॥ नैवेद्यं मोदकान् दद्यान्नवनीतं तथा दधि ॥ आसंभजिं तवृंतां कंतरं लां च समर्पयेत
॥ ३ ॥ तपर्यधः श्वेततिलं वर्जरी शेर्करं तथा ॥ निवेदयेच्च पद्मानि तृणान्येव गापयेत ॥ ४ ॥ इति धनुर्मासो
त्सवः ॥ अथ पौषमासे मकरसंक्रान्त्युत्सवः ॥ चत्वारिंशत्तु घटिका मकरे संक्रमाद्भवेः ॥ स्नानार्चा पुण्यकं
र्मादौ ग्राह्याः श्रेष्ठा महर्षिभिः ॥ ५ ॥ अस्तंगते यदा सूर्ये कृष्णपक्षादिवाकरः ॥ प्रदोषे वार्द्धरात्रे वा तदा ग्रा
ह्यं परेऽह्नि नम् ॥ ६ ॥ मृगराशिं गते भानौ नैवेद्ये तिलजं तु कान् ॥ श्यामां रद्याद्धिशेषेण विधिरन्य स्तकेने स्मकः
॥ ७ ॥ इति संक्रान्त्युत्सवः ॥ अथ माघशुक्लपंचम्यां वसंतोत्सवः ॥ माघमासे शुक्लपक्षे पंचम्यां हरिकेश्वरः ॥ रेवता
दिमुपेयाय स्नुपेरथमास्थितः ॥ ८ ॥ उद्धवाद्यादिभिः सखीभिः सहितः पार्श्वदैस्तथा ॥ युयुधानोद्धवमुखैः स
हसं कर्षणेन च ॥ ९ ॥ मुनिभिर्नारदाद्यैश्च सख्या वीनस्कनासह ॥ अग्रमेश्वपादवैस्तत्र चिक्रीड बहुधा प्रभुः
१० ॥ अबीरेण गुलालेन रंगैः पीतैस्तथारुणैः ॥ रेमे सत्तजमंत्रैश्च जलकेलिं चकार च ॥ ११ ॥ तेषां विक्री
डतां दोर्भ्यां गुलालं तु तथोक्षतम् ॥ तद्वृक्षोपि यथा सौगन्धिः सर्वोऽप्यरुणतां ययौ ॥ १२ ॥ प्रात्यास्त्वोदय या
म्रापंचमी तु मधूत्सवे ॥ आधिक्यं प्रथमाद्यासे पूर्वविद्धा प्रशस्यते ॥ १३ ॥ अथोत्सवविधिः ॥ तस्मिन्दिने तु वा ॥२२७॥

सांसि प्रभुश्वेतानि धारयेत ॥ उत्थौ चास्तरणादीनि श्वेतान्येव च कारयेत ॥ १४ ॥ रंगं च रुक्मिणी कृष्णवास
स्कं प्रक्षिपेन्नत्तः ॥ गुलालं स्यज्जपयो वु निक्षिपेच्च पुनः पुनः ॥ १५ ॥ शेम्बरं नाम्रपुष्पं सधारयेच्च निवेद
येत ॥ धाकुजीप्रमुखान्येव पक्वान्नानि विशेषतः ॥ १६ ॥ क्षेपो रंगगुलाजादेस्तत आरभ्य नान्यहम् ॥ होलि
कावधि कर्त्तव्यः केसरार्णं पंक्तकानि च ॥ १७ ॥ वासंती नग वक्रीडा गातव्या पूर्णिमावधि ॥ मासमेकं ततो
नित्यं गेयाली जाव फाल्गुनी ॥ १८ ॥ तस्मिन्दिने तु कर्त्तव्यो गो भूमेः शान्तिमिश्च वा ॥ रेवताद्यं यथा शक्ति वा
सः पीतेन वाससा ॥ १९ ॥ द्रुमांश्च परितस्तस्य कुर्याद्दाम्रादि पल्लवैः ॥ नंदीगोमुखगंगाच पयसा ग्येनतत्रवा
॥ २० ॥ रुक्मिणी कृष्णमूर्ति च तन्मध्ये त्रिखरेततः ॥ सौवर्णी स्थापयेन्तस्य परितश्चागदेवता ॥ २१ ॥ तत्र कृष्णो
हि वाकृष्व कर्त्तव्य श्वकजौं च पूर्त ॥ तक्ष्मीश्च हिंगुला कार्या पयन्नंगारधारिणी ॥ २२ ॥ सत्यभामा रवी यो ये चाराम
श्चा र्जुनसात्यकी उद्धवाद्याः पार्षदाश्च नारदाद्यामहर्षयः ॥ २३ ॥ सखीकाः पारवाद्यानि स्थाप्याः शृंगीफजादिषु
आवाह्य पूजयेत्कृष्णं ततः सांगं यथाविधि ॥ २४ ॥ नैवेद्यं च तु दातव्यं खर्जूरं सारिकास्तथा ॥ नाजिकेरं शर्क
रां च जाजा श्च चणकैः सह ॥ २५ ॥ द्राक्षाश्च पानसा राणि पिरकांश्च निवेदयेत ॥ तस्मिन्रंगगुलाजं च क्षिपेच्चा
राजनोत्तरम् ॥ २६ ॥ भक्ताः परस्परं रंगगुलालैः क्रीडनं नराः ॥ ततः कुर्युर्योषितश्च क्रीडामेव परस्परम् ॥ २७ ॥

॥स॰ जी॰ च॰॥ विधवाभिस्तु नारीभिः साधुभिर्वर्णिभिस्तथा ॥ गुलालरंगकैर्दीपान कर्तव्या कदाचन ॥ २८ ॥ यदि तेषु क्षिपेत्क- अ॰ ५९॥
॥११८॥ श्चिद्गुलालं रंगमेव वा तद्धित्वा त्वामन्येजं तेन नश्यन्नाम्नां शतेन हरेः ॥ २९ ॥ प्रमादाच्चेत्स्वयं क्रीडां कुर्युस्तर्हि तद्दिने
॥ स्नात्वोपवासं कुर्वीरन्स्मरंतो हृदये हरिम् ॥ ३० ॥ क्रीडित्वा यदि रंगेणक्ता स्नात्वा मध्याह्नतः परम् ॥ कुर्वीरन्भो-
जनं सर्वे विधिरस्मत्कुलेष्वयं कः ॥ ३१ ॥ इति वसंतोत्सवः ॥ अथ माघकृष्णचतुर्दश्यां शिवरात्र्युत्सवः ॥ निशीथव्या-
पिनी ग्राह्या माघे शिवचतुर्दशी ॥ दिनद्वये तद्व्याप्त्या दोषहीनत्वात्तु सापरा ॥ ३२ ॥ तस्मिन्दिने वासुदेवं चित्रवा-
सो सिधारयेत् ॥ स्त्रियं च कंचुकं रंगं हीं हे मान्याभरणानि च ॥ ३३ ॥ महाभिषेकविधिना रुद्रसूक्तेन शंकरम् ॥
निशीथे पूजयेद्बिल्वसगणैः श्रीफलच्छदैः ॥ ३४ ॥ मल्लिकाकुंदपुष्पैश्च कनकैः करवीरकैः ॥ नैवेद्यैः क्षीरखरका-
न्द्याद्यैस्तत उपावसेत् ॥ ३५ ॥ ऐकात्म्यपद्यानि तदा गापयेद्धरिरुद्रयोः ॥ एतावान्हि विशेषोऽत्र विधिरस्मत्कुले-
स कः ॥ ३६ ॥ इति शिवरात्र्युत्सवः ॥ मार्गपौषतपस्योमघोत्सवाः कीर्तिताः सविधयः सुतौ युवाम् ॥ कीर्तयाम्यथ
तपस्यचैत्रयोराधमासि च भवंति ये च तानन् ॥ ३७ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रक-
रणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ मार्गशीर्षपौषमाघमासोत्सवविधिनिरूपणनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥
श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ अथ फाल्गुनकृष्णप्रतिपदि दोलोत्सवः ॥ फाल्गुने मासि फाल्गुन्यामर्जुनस्तु जन्म ॥११८॥

मे विक्रीडन्रेवते कृष्णः सहितेन च यादवैः ॥ १ ॥ दोलारूढं सार्जुनं तं यादवा मुदितेतराः ॥ समांदोलयामासुश्चि-
क्रीडुश्च तदग्रतः ॥ २ ॥ कृष्णयोरेतयोः पूर्वं प्रादुर्भावश्च धर्मतः ॥ नरनारायणाख्यौ स्तो गेहेऽस्मिन्निव पुत्रकौ ॥ ३ ॥
धर्मात्मजमेभिर्बहवो दोलायां तौ समर्च्य च ॥ देवाश्चांदोलयामासुरतः कार्योऽत्र चोत्सवः ॥ ४ ॥ सूर्योदये स्यान्नक्ष-
त्रमार्यमणं यत्र तद्दिने ॥ कार्यो दोलोत्सवः पूर्वदिने तत्त्वे द्विदिनद्वये ॥ ५ ॥ अथोत्सवविधिः ॥ वसंतोत्सववत्कार्यं श्रीकृ-
ष्णस्यार्चनं त्विह ॥ नरनारायणात्तोर्या वा विशेषं वच्मि कंचन ॥ ६ ॥ प्रातः स्नात्वा प्रकुर्वीत नरनारायणप्रभोः ॥ उपचा-
रैः षोडशभिर्महानीराजनं तथा ॥ ७ ॥ सितैः सूक्ष्मैश्च वासोभिः सितैः कर्पूरचंदनैः ॥ सितैः सुगंधिभिः पुष्पैः पूज-
येत्तुलसीदलैः ॥ ८ ॥ नैवेद्ये पायसं दद्याद्द्राक्षादिफलानि च ॥ दोलायां दक्षिणाग्रस्यं तं संस्थाप्यांदोलयेत्सुमान् ॥
९ ॥ मूर्तिः स्थिरा यदि भवेत्तर्हि कृष्णं तदर्चकः ॥ स्थापयेत्तत्र दोलायां गीतवादित्रपूर्वकम् ॥ १० ॥ वासंतिकैश्च पु-
ष्पाद्यैस्तस्य कुर्वीत पूजनम् ॥ ततो रंगगुलालैश्च क्रीडेयुर्भगवज्जनाः ॥ ११ ॥ वसंतोत्सववन्नेह क्रीडा मर्यादया-
न्यत्र च ॥ दोलोत्सवस्य पद्यानि गापयेद्धर्मपुत्रयोः ॥ १२ ॥ नीराजयित्वा दोलायां तत्ता पस्थापयेत्प्रभुम् ॥ भोजयित्वा ह-
रिजनान्सुखेनोभुंजीत पूजकः ॥ १३ ॥ ततो द्वितीयदिवसे मंदिरं परिमार्जयेत् ॥ पश्चाद्रंगगुलालादेस्तिष्ठेद्येन कोऽपि न
क्वचित् ॥ १४ ॥ वस्त्राणि च विना नारीस्त्रर्वास्तान्क्षालयेत्तथा ॥ अन्यानि धारयेच्चेति विशेषोऽस्मत्कुले स्तु हर्षवत् ॥ १५ ॥ इति

॥स.जी.च०॥ रोलोत्सवः॥ अथ चैत्रशुक्लतृतीयायां मत्स्यजयंत्युत्सवः॥ चैत्रशुक्लतृतीयायां कृतमालानदीजले॥ मत्स्यत्वतन् ग्रं०६०॥
॥११९॥ पस्याग्रे मत्स्यः प्रादुरभूद्धरिः॥२६॥ तृतीयामत्स्यपूजायां स्पृशा सूर्योदयं तु या॥ सा ग्राह्या प्योन पद्दिने व्या
प्तादौ पूर्वयुक् शुभा॥२७॥ तस्मिन्दिने वासुदेवं मत्स्यरूपेण पूजयेत्॥ सौवर्णीं मथवा राजतीं मूर्तिं मत्स्यस्य का
रयेत्॥२८॥ वामे शंखं गदां दक्षे दधद्दीप्यमाप्य ईमानुषः॥ मत्स्याकृतिरधोभागे मत्स्यः कार्योऽस्य पूजने॥२९॥ नि
वेद्य दधि भक्तं च दद्यात्काले नरः कांस्तथा॥ अर्घ्यं च यथा पयेत्स्कं मत्स्यजन्म कथामिह॥३०॥ एतावानत्र विशेषोत्र
विधिरन्यस्तु नैमित्तिकः॥ महानीराजनं सांते भोजनं चात्र कीर्तितम्॥३१॥ इति मत्स्यजयंत्युत्सवः॥ अथ चैत्र
शुक्लनवम्यां श्रीरामजन्मोत्सवः॥ चैत्रे नवम्यां प्राक्पक्षे दिवा पुण्ये पुनर्वसौ॥ उदये गुरुगौरांश्वोः स्वोच्चस्थे ग्र
हपंचके॥३२॥ मेषे पूषणि संप्राप्ते लग्ने कर्कटकाह्वये॥ आविरासीद्शरथात्कौसल्यायां परः पुमान्॥३३॥
अस्मिन्विधे रहिता मध्याह्नव्यापिनी तिथिः॥ नवम्येषा ग्रहीतव्या रामार्चनउपोषणे॥३४॥ मध्याह्नव्यापिनी
चेत्स्यान्नवमी तु दिनद्वये॥ अथवास्या वा न चेत्तर्हि ग्रहीतव्या परेवसा॥३५॥ विद्धा यस्यां स रुद्राप्यसा ज्ञे वनव
मीतिथिः॥ केवलापि परोपोष्या नवमी शास्त्रसंग्रहात्॥३६॥ विद्धा पाक्षेक्षये प्रातिग्रहीतव्यापि पूर्वयुक् कर्त
व्य उपवासोऽत्र रामचंद्रस्यार्चनम्॥३७॥ अथोत्सवविधिः॥ मुकुंदं धारयेत्तत्र भगवंतं रमापतिम्॥ पितांबरं ॥११९॥

धनुर्बाणौ हैमं कटिपटं तथा॥३८॥ नैवेद्यं केसरं भक्तं दद्यान्मौक्तिकफलतुकाम्॥ शर्करां दधि दुग्धं च विधिर
न्यस्तु नैमित्तिकः॥३९॥ अस्मिन्दिने यथमध्याह्ने रूपं रामाख्यया र्चयेत्॥ हैमं वा कारयेद्रामं राजलक्षणल
क्षितम्॥४०॥ युवा प्रसन्नवदनः सिंहस्कंधो महाबलः॥ दीर्घबाहुरूपः कार्यो रामो बाणधनुर्धरः॥४१॥ मा
हापूजां तस्य कुर्वन् गीतवादित्रपूर्वकम्॥ श्रीरामजन्मपद्यानि भक्तो गायेच्च गापयेत्॥४२॥ उपवासं व्रतं वि
मं परेह्न्यर्च्य तेपुनः॥ संतर्प्य साधून्विप्रांश्च भक्तः कुर्वीत पारणाम्॥४३॥ इति रामनवम्युत्सवः॥ अथ चैत्र
शुक्लैकादश्यां दोलोत्सवः॥ एकादशीम थो शुक्ला विमला व्याप्य कीर्तिता॥ महापूजां विधायाग्र दोलायां रो
हयेत्प्रभुम्॥४४॥ सुगंधि पुष्पमयां तु तस्यां तेघटिकारयम्॥ आंदोलयेद्दिलानां राज्ञं भक्तः सत्तारयेत्ततः॥
४५॥ विशेषः रद्देतावानन्यत्त्वेकादशीविधिः॥ सामान्य एव विज्ञेयो व्रतग्रंथे निरूपितः॥४६॥ इति दोलम
होत्सवम्॥ अथ वैशाखशुक्लप्रतिपदि कूर्मप्रादुर्भावोत्सवः॥ वैशाखे शुक्लपक्षे च प्रतिपद्युदधिमंथने॥ क्षि
प्यमाणे क्षसैन्ये स्थैः प्रातः कूर्मोऽभवद्धरिः॥४७॥ प्राप्ता सूर्योदयव्याप्ता प्रतिपत्कूर्मपूजने॥ दिनद्वये तथा प्तादौ
ग्राह्या परयुते वह्नि॥४८॥ अथोत्सवविधी॥ अत्र कूर्मस्वरूपेण वासुदेवं समर्चयेत्॥ यद्वाऽर्चके नसौवर्णः
कूर्मः कार्यः स्वशक्तितः॥४९॥ उत्तरांगं नराकारं पूर्वांगं चास्य कूर्मवत्॥ कार्यं च दोर्भुजौ तत्र कुर्याच्छंखं गदां त

॥स॰ जी॰ च॰६॥ या॥४४॥ तमर्चयेत्सर्वतोभद्रे यथालब्धोपचारकैः॥ नैवेद्ये तु कान्दर्पाद्दधिरम्यस्कनैसकः॥४९॥ दत्तथा अ॰ ६०॥
॥१२०॥ रम्भनिसंच प्रभो गंगोत्सवावधि॥ अर्पयेत्पूजने पेयं दिचावौरिसशर्करम्॥५०॥ नैवेद्ये वाम्भ दद्याच्छ
कंरां दधि चोत्तमम्॥ अत्र कूर्मकथागेया पूजनांते तु भोजनम्॥५१॥ इति कूर्मोत्सवः॥ अथ वैशाखशुक्लतृ
तीयायां परशुरामोत्सवश्चंदनयात्रोत्सवश्च॥ वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीयायां पुनर्वसौ॥ प्रदोषसमये शुक्ले वरा
हे मिथुनराशिगे॥५४॥ स्वोच्चस्थे ग्रहषट्के च जमदग्नेस्तपोनिधिः॥ वासुदेवो रेणुकायां प्रादुरासीद्दृशात्म
॥५५॥ तृतीयैषाक्षयाह्वया पूर्वाह्णव्यापिनी बुधैः॥ दिनद्वये तद्व्याप्तौ परा रामार्चने मता॥५६॥ अथोत्सव
विधिः॥ अत्र भार्गवरूपेण वासुदेवं प्रसारयेत्॥ मध्याह्ने तु महापूजां ततः कुर्वीत भोजनम्॥५७॥ अथ
वा पूजकोत्तमैर्निजशाखानुसारतः॥ कारयेत्सर्वरामं तु रोपस्फारितजीवनम्॥५८॥ द्विभुजं परशुहस्तं तेज
सां मंडलमंडितम्॥ पूजयेन्मंडपे शान्त्वं स्थापयेत्तत्कथां तथा॥५९॥ इतः प्रारभ्यनिसंनरस्नानयावावधित्र
नुम्॥ धारयेत्संधवा सांसिंचमिताम्बपि॥६०॥ उशीरसंततं वृंतैश्च नवीनैरम्यदर्शनैः॥ वीजयेत्सुरसहंदेवं
काले काले च पूजकः॥६१॥ नैवेद्ये प्रसहं दद्याद्रसमाम्रफलोद्भवम्॥ शर्करां चेति विजेयो विशेषोऽस्य तु
नैसकम्॥६२॥ इति परशुरामोत्सवः॥ अथ वैशाखशुक्लचतुर्दश्यां नृसिंहोत्सवः॥ वैशाखस्य चतुर्दश्यां सो ॥१२०॥

मवारे निजर्क्षके॥ अवतारो नृसिंहस्य जातो दैत्यवधाय हि॥५३॥ त्रयोदशीवेधहीना शुद्धा ग्राह्या चतुर्द
शी॥ शुद्धाधिकाप्यपूर्वा स्यात्सांविद्धा याश्च क्षयेत्तु सा॥५४॥ अथोत्सवविधिः॥ नरसिंहाभिधानेन रूपममत्र
समर्चयेत्॥ उपचारैः प्रदोषे तु पूजांते पि न पारयेत्॥५५॥ निजशाखानुसारेण पूजकः पुरुषोऽथवा॥
सौवर्णं कारयेद्देवं नरसिंहं भयंकरम्॥५६॥ पीनस्कंधकटिग्रीवं कृशमध्यं कृशोदरम्॥ सिंहासनेन देहं
च सर्वाभरणभूषितम्॥५७॥ ज्वालामालाकुलमुखं जज्ज्विलोग्रदंष्ट्रकम्॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षः पाटयं
तेन वैलर्वैः॥५८॥ एवंविधं नृसिंहं तं पूजयेन्मंडपोत्तमे॥ निवेदयेत्साजकानि भूरीणि वटकानि च॥५९॥ नृ
सिंहजन्म पद्यानि गापयेत्पूजनोत्सवे॥ एतावान्हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत्॥६०॥ इति नृसिंहोत्स
वः॥ इत्थं मया फाल्गुनचैत्रराधमासोत्सवा वा कंथितास्ति पुत्री॥ ज्येष्ठे शुचौ श्रावणिके च मासेयः स्तवास्त
द्विधिमद्य वच्मि॥६०॥ इति श्रीमत्संगिजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सव
विधौ फाल्गुनचैत्रवैशाखोत्सवविधिनिरूपणनामा षष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच
अथ ज्येष्ठशुक्लदशम्यां गंगोत्सवः॥ दशम्यां शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठमासि कुजेऽहनि॥ अवतीर्णा भुवि स्वर्गाद्धस्तर्क्षे
च सरिद्वरा॥१॥ हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता॥ इयं योगवशात्पूर्वा ग्राह्या चापि परा तिथिः॥२॥ मत

॥ स॰ जी॰ कृ॰ ॥

॥१२१॥

मासेत्त्रियं कार्या पूर्वस्मिन्नेव नोत्तरे॥ उपचारैर्महद्भिस्तां लक्ष्मीमूर्तिं विहारयेत्॥३॥ पुष्पैर्गंधैश्च नैवे-
द्यैः फलैश्च दक्षासंख्यया॥ तथा दीपैश्च तांबूलैः पूजयेच्छ्रद्धयार्चकः॥४॥ लक्ष्म्या मूर्तिर्न चेत्तर्हि हैमी
चारुचतुर्भुजाम्॥ चक्रद्वे तां च दधतीं कुंभं भोजे वराभये॥५॥ सितवस्त्रां सिताभूषां प्रसन्नरुचिराननाम्
॥ गंगामूर्तिं विधायैवं मध्याह्ने तां प्रपूजयेत्॥६॥ गंगाविर्भावपद्यानि गेयान्यत्र महोत्सवः॥ पूजनांते च
भुंजीत विधिरन्यस्तु नैत्यकः॥७॥ इति दशहरोत्सवः॥ अथ ज्येष्ठशुक्लपौर्णमास्यां स्नानयात्रोत्सवः॥ ज्ये-
ष्ठमासि नवेज्येष्ठायां यस्मिन्नर्कोदये दिने॥ तत्राभिषेकविधिना स्नपनीयो रमापतिः॥८॥ जलैरम्बुजपात्र-
स्थैर्निर्मलैश्च सचंदनैः॥ शंखेन स्नापयेत्कृष्णं मंत्रैर्वेदपुरातनैः॥९॥ ततः पीतानि वासांसि धारयेद्रुक्मि-
णीपतिम्॥ उष्णीषं पादलं नैव भूषा नानाविधा अपि॥१०॥ सूर्यं नक्तं पोलिकां च वटिकां कथिकां तथा
व्यंजनानि च नैवेद्ये यथालब्धान्युपाहरेत्॥११॥ जलक्रीडनपद्यानि श्रीकृष्णस्यात्र गापयेत्॥ भुंजीत पूज-
नांते च विधिरन्यस्तु नैत्यकः॥१२॥ इति स्नानयात्रोत्सवः॥ अथाषाढशुक्लतृतीयायां रथोत्सवः॥ आषाढशु-
क्लेनक्षत्रे पुष्ये सूर्योदये यदा॥ तदा सायं रथः स्थाप्यः कृष्णस्याग्रे स्वलंकृतः॥१३॥ वासांसि पीतरक्तानि ॥१२१॥
धारयेद्भूषणानि च॥ नरिमेयानि हेतीं कश्रीपतिर्हेमनिर्मिताः॥१४॥ नैवेद्ये दधिनक्तं च चार्कं शं गुडजं तु का-

न॥ रथस्थं नीराजयित्वा गच्छ वाजकृष्ण रथमासेत्॥१५॥ धृत्वाग्नेगांश्च तुर्वीरं नीराजनोत्तारयेत्तले॥ गापये-
द्रथयात्रां च विधिरन्यस्तु नैत्यकः॥१६॥ इति रथयात्रोत्सवः॥ अथाषाढकृष्णद्वितीयायां आरभ्य श्रावणकृ-
ष्णतृतीयापर्यंतं प्रत्यहं सायाह्ने नगवलांदोलोत्सवः॥ शुचौ मासि प्रतिपद्द्वितीयायां च वा तिथौ॥ रथरा-
ज्ञोत्थं इबलैस्थाप्या दोलास्वलंकृता॥१७॥ सायाह्ने प्रत्यहं कृष्णं बाले तत्र निधारयेत्॥ नीराजयित्वा दिना-
त्यै भक्त्या दोलयेत्ततः॥१८॥ नभः कृष्णतृतीयायां नीराज्योत्तारयेत्तु तम्॥ दोलाक्रीडान्वहं गेया विधिर-
न्यस्तु नैत्यकः॥१९॥ इति मासदोलोत्सवः॥ अथ श्रावणशुक्लचतुर्थ्यां वराहोत्सवः॥ श्रावणे शुक्लपक्षे
तु चतुर्थ्यां भौमवासरे॥ मध्याह्ने श्रवणे जातो वराहो जगदीश्वरः॥२०॥ दिनद्वयेत्तथा सा दौ चतुर्थ्यां परा-
मता॥ वासकेदेवे लक्ष्म्या गंधेद्भराजाभिधया गच्छेकः॥२१॥ धारयेत्तत्र वासांसि कौसुंभानि रमापतिम्॥ नैवे-
द्यं पायसं दद्याद्द्वर्दं कोस्य विशेषतः॥२२॥ वराहजन्माख्यानि गापयेत्तत्र सर्वे॥ इत्यादि महती कार्या पू-
जनांते च भोजनम्॥२३॥ अथवा कारयेद्धैमं वराहं चांकितः पुमान्॥ नरागं सूकरास्यं च मनाकृपीनंसक-
नीषणम्॥२४॥ चतुर्बाहुं गदां चक्रं शंखं पद्मविराजितम्॥ तद्धमाल्ये मुनिगणैर्वेदांत्तज्जिगिशानतैः॥२५
॥ श्रीवामकूर्परस्थाम्भस्यधरानतोपरानुगो॥ कर्तव्योऽनंतः पूजोऽथ्याह्ने स्नमाचरेत्॥२६॥ इति वरा-

दृप्रादुर्भावोत्सवः ॥ अथ श्रावणशुक्लैकादश्यां पवित्रारोपणोत्सवः ॥ श्रावणे शुक्लपक्षे तु स्वव्रते कादशी-
दिने ॥ द्वादश्यां वा भगवते पवित्रं तु समर्पयेत् ॥ २७ ॥ हैमं रौप्यं च वार्क्षौमं कौशं कौशेयमेव वा ॥ ब्राह्मणप-
कर्त्तितैः सूत्रैर्निर्मितं चापि तच्छुभम् ॥ २८ ॥ तत्रोत्तमं पवित्रं तु षष्ट्या सहस्रतंतुभिः ॥ सप्तत्या सहितैस्ता-
र्धाशतांशं मध्यमं स्मृतम् ॥ २९ ॥ साशीतिनाशतेनापि कनिष्ठं तत्समाचरेत् ॥ साधारणपवित्राणां त्रि-
भिः सूत्रैः समाचरेत् ॥ ३० ॥ उत्तमं तु शतग्रंथि पंचाशद्ग्रंथि मध्यमम् ॥ कनिष्ठं तु पवित्रं स्यात्षड्विंशद्ग्रंथिशो-
भनम् ॥ ३१ ॥ आपादं नाभिमात्रं स्यादूरुमात्रं तु मध्यमम् ॥ श्रेष्ठं तु तज्जानुमात्रं प्रतिमायां निगद्यते ॥ ३२
विशेषरहितैस्तैर्वा त्रिविधैरस्तु निर्व्रतम् ॥ पूजनादि प्रकुर्वीत कृष्णराधिकापतेः ॥ ३३ ॥ इति पवित्रारो-
पणोत्सवः ॥ अथ श्रावणकृष्णाष्टम्यां श्रीरामानंदस्वामिप्रादुर्भावोत्सवः ॥ कृष्णाष्टम्यां नभोमासे कमलामज-
पात्मगे ॥ उद्धवस्वामिनः साक्षात्प्रादुर्भावोऽभवद्भुवि ॥ ३४ ॥ अतोऽस्य स्वामिनो मूर्तिं हैमीं वा स्याद्विनिर्मिताम्
॥ पूजयेत्सर्वतोभद्रे महापूजाविधानतः ॥ ३५ ॥ मूर्तिः सा पीठिकायां द्विभुजा च सदंशुका ॥ विराजच्चारुन-
यना प्रसन्नमुखपंकजा ॥ ३६ ॥ भक्तानुग्रहकृच्चोर्ध्वकराक्तजपमालिका ॥ भक्तैश्चंदनपुष्पाद्यैः पूजितातिम-
नोहरा ॥ ३७ ॥ स्वामिनो जन्मकर्माणि पूजाकाले तु गापयेत् ॥ जन्माष्टम्युत्सवं कुर्यात्ततः स तु पुरोदितः ॥ ३८

॥ इति रामानंदस्वामिप्रादुर्भावोत्सवः ॥ इत्येते वार्षिकाः प्रोक्ताः श्रीविष्णोरुत्सवा मया ॥ आवश्यकाः कृ-
तीनां नृणामुद्धवाध्वनि तिष्ठताम् ॥ ३९ ॥ एतेषु तत्तत्समये भूषणानां वेशवाससाम् ॥ भेदः पृथक्पृथक्कार्यः
सत्येयः सति वैभवे ॥ ४० ॥ देशकालजधनादीनामानुकूल्यं न यस्य तु ॥ पुंसो भवेत्स तु स्वस्य कुर्याच्छक्त्य-
नुसारतः ॥ ४१ ॥ सति वित्ते तु न क्वापि शाठ्यं कुर्वीत पूरुषः ॥ श्रीविष्णोरुत्सवे येषु तत्सन्न त्वहेतुषु ॥ ४
२ ॥ उत्सवार्थं भगवत ऋणं कुर्वीत न क्वचित् ॥ यतो भक्त्यार्पितेनासौ पत्रेणापि प्रतुष्यति ॥ ४३ ॥ स्थिरं वा-
पि चलं यस्य समीपे प्रतिमा भवेत् ॥ स पूजयेत्स्वशक्त्या तां धर्मांश्चोक्तान्समाचरन् ॥ ४४ ॥ अत्र याः कथि-
ताः पूजाः श्रीविष्णोरुत्सवेष्विह ॥ तत्र मंत्रास्तु विज्ञेयाः स्वाधिकारानुसारिणः ॥ ४५ ॥ कार्या द्विजातिभिः पूजा
मंत्रैर्वेदपुराणगैः ॥ शूद्रैः स्त्रीभिश्च सा कार्या नाममंत्रै रमापतेः ॥ ४६ ॥ अहिंसाब्रह्मचर्याद्याः पालनीयाः प्र-
यत्नतः ॥ व्रतांगभूता नियमाः सर्वेषु पवित्रतेष्विह ॥ ४७ ॥ इत्थं भुवि करिष्यंति ये त्वत्र वा ये तु मानवाः ॥ ते तिप्रिया
रमाभर्त्तुः प्राप्स्यंते च हितं परम् ॥ ४८ ॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्थं निशम्य भगवद्वदितं यथावत्सर्वं स उत्सववि-
धिं विदितात्मकार्यौ ॥ तौ श्रोतारौ नरपते मुदितावभूतां तत्कृत्यं तन्निदधतुः स्वत एव हर्षात् ॥ ४९ ॥ इति श्री-
मत्सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ द्वाषष्टितमोऽ-

॥स॰जी॰च० वर्णिधर्मनिरूपणनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ सुव्रत उवाच ॥ अथैकदा तमासीनं कृतनित्यविधिं हरिम् ॥ न अ०६२॥
॥१२३॥ त्वा पप्रच्छ गोपालानन्दो मुनिरुदारधीः ॥ १ ॥ श्रीगोपालानन्द उवाच ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं स्वामिन्साधूनां त्यागि
नां हि नः ॥ त्वदाश्रितानां सर्वेषां धर्मान्निर्दिश्य विस्तरम् ॥ २ ॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्थं जिज्ञासुना धर्मांस्तेन पृष्टः
स सस्मितः ॥ प्रसन्नः कथयामास त्यागिधर्मानशेषतः ॥ ३ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ त्यागिनामखिलानां ते
धर्मान्वच्मि मुने शृणु ॥ संप्रदायानुसारेण यथाशास्त्रं हितावहः ॥ ४ ॥ त्यागिनां परमो धर्मः श्रीकृष्णेऽखि
लकारणे ॥ भक्तिरैकान्तिकी नित्यं तन्माहात्म्यावबोधयुक् ॥ ५ ॥ अधर्मवंश्यपादो यास्तु प्रस्तुताः सन्ति तत्र
हि ॥ धर्मवंश्यैर्गुणैर्जित्वा तास्ताः कार्याः स्वसाधुभिः ॥ ६ ॥ यच्चैवावश्यं नेतव्याः संति दोषेषु तेष्वपि ॥ जि
तेष्वपि येषु सर्वे ते जिताः स्युर्नात्र संशयः ॥ ७ ॥ लोभः कामो रसास्वादः स्नेहो मानश्च पञ्चमः ॥ एते तत्र च
एते दुर्जेया विदुषामपि ॥ ८ ॥ सर्वदोषाकरा ह्येते भवन्तीति प्रयत्नतः ॥ विजेतव्याः सावधानैस्त्यागवद्भिर्मु
मुक्षुभिः ॥ ९ ॥ एकैकसंश्रिता दोषा उत्पद्यन्ते पृथक्पृथक् ॥ जये तेषामुपाया ये साध्याः सोऽख्येन तेऽपि च ॥
१० ॥ तत्राधर्मान्विवाच्यादौ दोषा ये लोभसंश्रिताः ॥ आदितस्तान्निरूप्यन्ते हात्यानि खिला अपि ॥ ११ ॥ लोभनि
ष्ठाः सन्ति दोषा महान्तो निरयप्रदाः ॥ अधिष्ठानं हि पापस्य लोभ एवाघप्रवर्तकः ॥ १२ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति ॥१२३॥

लोभात्कामः प्रवर्तते ॥ लोभान्मोहश्च माया च मानश्च परतन्त्रता ॥ १३ ॥ स्वकन्यादेर्विक्रयश्च नीचस्यापि
गृहे नृणाम् ॥ लोभेनैव हि वित्तादेर्मनुष्यस्य च विक्रयः ॥ १४ ॥ अक्षमा ह्रीपरित्यागः श्रीनाशो धर्मसंक्ष
यः ॥ चिन्ताऽपकीर्तिर्दैन्यं च शोको निन्दा च मत्सरः ॥ १५ ॥ अत्यागश्चातितर्षश्च विकल्पोऽकार्यकारिता ॥ अवि
श्वासस्तथा चौर्यं परदाराभिमर्शनम् ॥ १६ ॥ दैन्यं साहसयोर्वेगो मृत्युवेगश्च दारुणः ॥ ईर्ष्यावेगश्च बलवान्नि
न्द्यावेगश्च दुर्जयः ॥ १७ ॥ रसवेगश्च दुर्वार्यः सर्वं लोभात्प्रवर्तते ॥ तस्मात्सर्वाणि पापानि लोभमूलानि निश्चित
म् ॥ १८ ॥ सतां समागमेनैतान्दोषांस्त्रीन्भगवान्वदि ॥ स्वार्थघ्नानिति निश्चित्य सज्जेल्लोभं विचक्षणः ॥ १९ ॥
जनको युवनाश्वश्च पादमिंसुखा नृपाः ॥ लोभक्षयात्परं सौख्यं प्रापुस्तत्साम्यमेव सः ॥ २० ॥ लोभेनैकेन सर्वे
पि ज्ञानस्तत्त्वादयो गुणाः ॥ दोषाय स्युर्हि विदुषां सुधीस्तं कथमाश्रयेत् ॥ २१ ॥ इदं त्विधोऽप्यसौ लोभो यैरुपायैः
समाश्रितैः ॥ जीयेत त्यागिभिस्तेऽथ कथ्यन्ते शृणु सन्मताः ॥ २२ ॥ क्रियते वस्तुनो यस्य लोभस्तत्तु नश्वर
म् ॥ यदर्थं क्रियते तच्च शरीरं क्षणभङ्गुरम् ॥ २३ ॥ देहार्थं यद्यसत्येऽपि लोभात्कर्माणि पापानि तु ॥ करोति तानि
तस्यानि जायन्ते देहिनः खलु ॥ २४ ॥ ततस्तैः कर्मभिर्नानानरकान्प्रतिपद्यते ॥ श्वशूकरादियोनीश्च प्राप्नो
ति वै पुनः पुनः ॥ २५ ॥ श्रोत्रप्रियग्रामवार्ताश्रुतौ लुब्धो न तद्भवेत् ॥ स्त्रीबालसूक्ष्मवस्त्रादिस्पर्शे लुब्धो भवे

॥स·जी·च०
॥१२४॥

न्न च ॥२६॥ स्त्रीस्वर्णभूषासद्भूमीधवारीगवादिके ॥ वस्तुः प्रियपदार्थे च नैव लुब्धो भवेत्कचित् ॥२७ अ०६२॥
जिह्वाप्रिये च मक्षादौ नानाविधरसान्विते ॥ नैव लुब्धो भवेत्कापि विशेषद्रष्टाविचक्षणः ॥२८॥ सुगन्धितैल
कुसुमचंदनादौ च कर्हिचित् ॥ घ्राणप्रिये पदार्थेपि लुब्धः स्यान्नैव बुद्धिमान् ॥२९॥ पञ्चानामिन्द्रियाणां वि
रमणीयेषु पञ्चसु ॥ विषयेषु न जीवश्च मिन्द्रियक्षीनकर्तुषु ॥३०॥ कामेन्द्रियप्रवृत्तीर्यो विषयेभ्योऽपकर्षति
॥ अनासक्तः स तु बुधैर्जितेन्द्रिय इतीर्यते ॥३१॥ पञ्चेन्द्रियाण्यपि सदा मनः स्वस्वनुवर्तते ॥ एतान्याश्रित्य
जीवा ह्याः ज्ञानवः पीरयन्ति च ॥३२॥ अतः स्वेन्द्रियाण्येवमागिनां सततिनिश्चितम् ॥ विजेतव्यानि यत्नेन तान्ये
वात्मीयसुखस्तुभिः ॥३३॥ जितेन्द्रियाणां सके नहर्षुपासनया तपा ॥ नित्यं च सद्विचारेण न्याय्यन्ते तेसु सुखस्तुभिः
॥३४॥ प्रारब्धनिर्मितं यत्तदवश्यं सर्वदेहिभिः ॥ प्राप्यते नह्युपाक्लेशेन कार्यो देहपुष्टये ॥३५॥ अन्नवस्त्रादि
नास्वस्य निर्वाहो यवता भवेत् ॥ यत्नेत तावतः प्राप्य सर्वं पुरुषार्थधर्मसाधनम् ॥३६॥ यत्नोपि त्यागिना कार्यो वर्त
नानेन तामपा ॥ स्वैरवृत्त्या तु नरकान्सम्प्राप्नोति न संशयः ॥३७॥ धनमासविधूनैवत्नौ त्यौगं गर्हस्थ्याश्राचितैः सि
तैः ॥ एकाशीतहस्ताकम्या वस्त्रखण्डैर्विनिर्मिता ॥३८॥ कौपीनयुगलं स्वेतद्वाच्छादनवाससी ॥ एकान्च प्र
च्छदपटी वस्त्रं एणी न्युगाजनः ॥३९॥ कर्णावधि शिरश्छोपी चतुरस्त्रः शिरःपटः ॥ एतान्यपाचितप्राप्तैर्निर्मि ॥ १२४॥

तान्यंशुकैर्नवैः ॥४०॥ पाकाय परिधानार्थं मे कम्बलः परस्तथा ॥ स्यात्स्वशीतहन्मैका जीर्णाणान्तनाः
यदा ॥४१॥ वस्त्रसंग्रह एतावांस्त्यागिनस्तु हितावहः ॥ तत्रौर्णान्यानिरक्तानि कार्पासान्यंशुकानि वै ॥४२॥ एता
न्यपजसूत्राणि स्थूलानि चुसितानि च ॥ धातुसूत्रविहीनानि ग्राह्याण्येवरूपके सति ॥४३॥ सूक्ष्माणि च सधा
तूनि श्वेतवर्णानि राणि च ॥ दीयमानान्यपि त्यागी न गृह्णीयात्कदाचन ॥४४॥ याच्ञां विनैव यान्येषां मजाभिन्न
त्नवाससः ॥ यावदर्थं जीर्णवासो यावैत्तेन न दोषभाक् ॥४५॥ वस्त्राणि तान्यनुरूपाणि यारञ्जितानि नवसूक्ष्मपा
त्यागिना धारणीयानि नतु श्वेतानि कर्हिचित् ॥४६॥ श्रीकृष्णार्चोपकरणं भवेदावश्यकं तु यत् ॥ तत्तु मृत्पन
पात्रादि त्यागी रक्षेदधातुकम् ॥४७॥ सच्छास्त्रपुस्तकं तस्य लेखोपकरणानि च ॥ यथोपयुक्तमेवासौ त्यागी रक्षे
न्निजान्तिके ॥४८॥ काष्ठं न तुम्बिकावापि तेन पानीयपात्रकम् ॥ तथाविधं भुक्तिपात्रमुभे ग्राह्ये अरञ्जिते ॥४९॥
॥ त्यागी नैव च कुर्वीत सर्वथा वित्तसंग्रहम् ॥ स्वसत्तां कल्पयित्वा परेणापि न रक्षयेत् ॥५०॥ येन येन पदार्थे
न वस्त्रपात्रगवादिना ॥ उत्पद्येत धनं तं तं संगृह्णीयान्नवै क्वचित् ॥५१॥ चौर्यं कुर्यान्न च त्यागी कारयेन्नैव कर्हि
चित् ॥ चौरैः सह वसेन्नैव न रक्षेच्चाश्रमे च तान् ॥५२॥ फलं पुष्पं च धान्यादि यद्यस्य स्वामिकं भवेत् ॥ अयाचि
तं न तद्ग्राह्यं त्यागिना पापभीरुणा ॥५३॥ क्षेत्रं च वाटिकां वापि न कुर्यात्कारयेन्न च ॥ निःक्षेपं च परस्यापि नर

॥स·नी·च॰ क्लेशसर्वं घाधनम् ॥५४॥ श्रीकेषु नियमे श्वेषु यदि स्यात् कस्य चित्त्रुतिः ॥ नार्हतस्य विधात यं त्यागिना निष्कृ श्लो॰ ६२॥
॥१२५॥ तेद्रुतं ॥५५॥ कृतं स्यात्खलियत्किञ्चि उज्झुलं लघु वाम हेतः ॥ वान्यं चित्त चतुराणां तस्य रतो महतां सताम् ॥५६॥
ततस्ते निष्कृतं ब्रूयुः स्वपापस्य यथा तथा ॥ आचरेत्स्वयं तस्य त्यागी देशकालानुसारतः ॥५७॥ उक्ताधिकां
शुकारणे न्यूनत्वयस्यम्यावने ॥ सधातु सूक्ष्मं श्वेताम्बकुमूल्यां शुकग्रहे ॥५८॥ सर्वं श्वेतां शुक धृताबुक्ताधि
कपरिग्रहे ॥ एतेषुन्यतमे दोषे पादकृच्छ्रव्रतं चरेत ॥५९॥ रक्षेद्दारक्षयेदुर्यं त्यागी स्वस्य परस्य वा ॥ यावत्सहा
निस्वर्णादिता वत्तु पवसेच्छुचिः ॥६०॥ अन्नादिवाहनं वापि गोमहिष्यादि वा मुनिः ॥ यावन्त्सहानि संरक्षेत्ताव
न्तुपवसेत्त्र्यपम् ॥६१॥ चौर्यकृते फलादेश्चेत्कर्त्तैन्यका तस्मतां पुरः ॥ तान्नमस्कृत्य स्वाङ्गं गमेकन्त्वो पवसेद्दि
नम् ॥६२॥ त्यागी यो नियमं त्रष्टः सतन्त्रैः त्यागिभिर्द्युतम् ॥ वदिः स्वपदकृत्कर्त्तव्यः सर्वपातद्धितार्थिभिः ॥६३॥ प्रा
यश्चित्तेन शुद्धः स्यात् यदा सम्यग्एव जेतदा ॥ गृहीतव्यः स तु त्यागस्सिद्धिर्दुर्धर्मयथास्थितैः ॥६४॥ सक्तं ह्न. विलुभ
क्रिर्या संहेंते निर्यमेः स्थितैः ॥ नीयतेदुर्ज्जयो न्येषयो भ त्यागिनिरज्जसा ॥६५॥ जेलुमायाजोभमिमित्कृपा
पाः श्रीकाष्टदोषाश्च पितच ये ते ॥ कामस्य दोषान यत जयस्व वदाम्यु पापान्मुनि वर्य तुभ्यम् ॥६६॥ इति श्रीम
ज्ञोगिजी वने नारायणा चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु लोभदोषतज्जयोपायनिरूपणनामा ॥१२५॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ यथाजलानां सर्वेषां निधानं वारिधिर्मतः ॥ तथैव सर्वदो
षाणामाश्रयः काम उच्यते ॥१॥ तान दृष्टा ह्याणिति वितानां त्रयस्थितिमतामपि ॥ त्रसानन्दापि सुखं स्त्रे लां
कामादि त्रिष्यते ॥२॥ कामेन स्त्रीसुखं लब्धु परिष्ठिता अपिदं नतः ॥ नक्ताटोपं ज्ञानवार्त्तां स्त्रीणां संसदि कुर्वते
॥३॥ कामादेव हि नाथों विपुंसः सह्र सुखात्तपे ॥ कुदमानिंदेन तन्नक्ससेवां प्रीसेव कुर्वते ॥४॥ स्त्रीसुखप्राप्तये का
माच्छिष्यं गुरुरपि स्वयम् ॥ वञ्चयत्स्य पत्निं ष्योपितद्यंचनिनं गुरुम् ॥५॥ कामाज्जगोत्रागमनं गुरुस्त्रीगम
नं तथा ॥ जायते मातृगामित्वं पुत्र्यादिगमनं तथा ॥६॥ जायते कामतः पुंसां गमनं विधवास्वपि ॥ कुलजानां चोत
त्तमानां पवनीस्व पत्नी स्वपि ॥७॥ मैथुनार्थं प्रवृत्तिश्च पुंसी स्वपि जायते ॥ पशुजातिषु चाकापि गर्दभीप्रमुखासु
च ॥८॥ स्त्रीशवे दैर्यहीनस्य त्यागिनो महतोऽपि च ॥ करमर्यनकामोद्वेना पतिवीर्यपातनम् ॥९॥ कामादि वर्णस
ङ्कर्यं सर्वथा जायते भुवि ॥ चतुर्णामाश्रमाणां च वर्णानां धर्मनाशनम् ॥१०॥ पतिपित्रादिघातश्च कामात्स्त्री
णां प्रवर्त्तनम् ॥ स्वधानामपि स्त्रीणां घाते पुंसस्तथैव च ॥११॥ अभक्ष्यमत्स्यमांसादि भक्षणेऽपि प्रवर्तनम् ॥ का
मादेव सुत्तमानां सुरापानं तथा न्नृते ॥१२॥ काममाश्रित्य वर्त्तन्ते क्रोधश्चमदमत्सरौ ॥ मानेर्ष्यादर्प दंभाश्च
निर्लज्जत्वं च पैशुनम् ॥१३॥ अपकीर्तिश्च संमोहः स्मृतिभ्रंशो मतिक्षयः ॥ अपमृत्युर्महारोगाः काममेव समा

स्त्रिनाः॥१४॥ स्त्र्यादिनीचतनुभास्विर्जानानरकयातनाः॥ कामाद्भवन्त्यसद्बुद्धिः संसृतिश्च पुनः पुनः॥१५॥ द
सादयो वक्ष्यविधादोषाः कामस्य सन्ति वै॥ अयतस्य जपो यागः कीर्त्तिर्गुणसेतका॥१६॥ कामो हि बलवा
न्स्तत्तु यौवने न स्त्रयोषितः॥ पीड्यसे वनितसंज्ञे यो भैसह्दनादिभिः॥१७॥ धारणापारणं सन्तं चातुर्मास्ये व्र
तं शुभैः॥ व्रतिवर्षे विधातव्यं यथोक्तविधिनैव तत्॥१८॥ नीशयणां पाकं चादेशकालानुसारतः॥ कुर्वीत च लुरे
मासान्कामोन्मूलनहेतवे॥१९॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रमप्यव्रतं सांतपनं तथा॥ उद्दालकं यावकं वा सौम्यकृच्छ्रमिधं
व्रतम्॥२०॥ फलकृच्छ्रं पर्णकृच्छ्रं जलकृच्छ्रं च गोव्रतं॥ मासोपवासाख्यव्रतं कुर्यात्त्यागी पुमान्मुने॥२१॥ व्रतैरे
वन ह्युपत्तिमनसः कामवासनाः॥ प्रसवन्तानि तत्कुर्याद्यावन्स्यात्कामसंक्षयः॥२२॥ तथा वस्तुविचारेण म
हतां संगमेन च॥ त्यागिभिर्जीयते नूनमेष कामो विदुर्जयः॥२३॥ यो तु कामविजासार्थे पुमान भिलषेत्स्त्रि
यम्॥ मांसास्थिस्नायुमज्जास्रक्श्लेष्मविशामयी हि सा॥२४॥ उरिद्र्याप्य सतीयोषां कामेन विवशः पुमान्
यानि कर्माणि कुरुते जायन्ते तान्यतानि हि॥२५॥ तैः कर्मभिस्ततो याति नरकान्विविधान्नरः॥ योनीः स्थावर
कीटाद्या जन्मे तेन पुनः पुनः॥२६॥ सर्व्याश्चिवार्यतत्सङ्कल्पत्काद्दूरत एव हि॥ एते पुनियमे ये च वर्तितव्यं सुमुक्षु
भिः॥२७॥ कथा वार्त्ताः कश्चिन्नैव स्त्रीणां च आत्मसत्त्विपाः॥ त्यागिभिः पुरुषैस्तासां कर्त्तव्यं कीर्त्तनं न च॥२८॥ स्त्री ॥१२६॥

भिः सह न च क्रीडनं च तासां निरीक्षणम्॥ न युक्तं भाषणं ताभिः सह कुर्यात्कदाचन॥२९॥ संकल्पो निश्च
यश्चापि न कर्त्तव्यस्तदासये॥ स्पर्शस्तु नैव कर्त्तव्यो दारव्याश्चपि योषितः॥३०॥ स्वलदृक्कौचरं पातौचरं चा
विष्वक्षणम्॥ कृपेवापतनं श्रेष्ठं न तु स्त्रीगमनं क्वचित्॥३१॥ तथा स्त्रीजातिमात्रस्य गुह्यमङ्गः कदाच
न॥ दृष्टव्यं त्यागिभिर्नैव स्पृश्यं स्त्रीवसनं न च॥३२॥ यो रागद्वैतश्च फादान वीनाशोभितो शुकात्॥ यतर
स्यतु संस्पर्शेना तेदोषो न चान्यथा॥३३॥ नारीणां सन्मुखं तैश्च नोपवेश्यं कदाचन॥ तासां चित्रं न कर्त्तव्यं ना
वलोक्यं तथैव तत्॥३४॥ धनुर्मात्रोत्तरं त्यक्त्वा दूरतः स्त्रियाः॥ हर्म्ये स्वेषु वरुजे जनौघे मिलिते स
ति॥ देवालये चात्र शिवीतया सङ्कीर्णवर्त्मनि॥ भिक्षार्थं नैव संरक्ष्यं स्त्री स्पर्शान्यांगमेव हि॥३५॥ यत्र
यास्यात्क्रियास्त्रीणां तत्र कार्यं न सात्वया॥ स्त्रीवेषधारी च पुमान्नेक्ष्यः स्पृश्यो न च क्वचित्॥३६॥ सेभाष
णं न कर्त्तव्यं स्त्रीभिः सह कदाचन॥ न वर्णनियाश्च गुणास्तासां नैवा गुणा अपि॥३७॥ स्त्रिय उद्दिश्य कर्त्तव्यं
न विस्मो गुणकीर्त्तनम्॥ स्त्रिया मुखाद्पिततथा नैव श्राव्या कथा हरेः॥३८॥ ग्रामलक्ष्मस्य यस्य स्वयं योषि
त्पूजका॥ दर्शनार्थं न चैव स्वगन्तव्यं त्यागिभिः क्वचित्॥३९॥ भिक्षार्थं समीप सङ्गं वा विना न गृहिणां गृहान्
॥ गच्छेयुस्त्यागिपुरुषाः गच्छेयुः क्वापि नैकजाः॥४०॥ न्नसर्वथैनहातव्यमपिमाणासयेनिजम्॥ तस्मान्नदौ

पर्यंकं वा कंबलं यान्तं स्तव गुरोरपि ॥४२॥ नैव कारयितव्यं च तस्य स्थाने स्त्रीप्रवेशनम् ॥ अन्योद्देशकादि दुष्टं वेशनाय्यं
नस्त्रियाः कश्चित ॥४३॥ संमार्जनी पदे पादस्विकुर्याम्मा चरेत्स्वयम् ॥ पुंसा वा कारयेत्यागी न तु तत्कापि योषि
या ॥४४॥ यत्र स्त्रियाः पादचारो भूतपूर्वो भवेत्स्थले ॥ तत्रैव पश्चिमा वस्तव्यं पुंसा वा शोक्षवारिणा ॥४५॥ संगो नैव
व च कर्तव्यः शिष्यैर्दरसुखैषिणाम् ॥ स्त्रीसंगतरूं कर्णसंगीतं शरदेयो मुमुक्षुभिः ॥४६॥ स्त्रीणां स्त्रैणानशतां
च संगात्पुंसोः बन्धनम् ॥ यथाः दृढं भवति बैन तथान्यप्रसंगतः ॥४७॥ स्त्रैणसंगात्साधुतापात्पर्याण्य
स्विजान्यपि ॥ नाशमायान्ति महसा मुक्तानां च मुमुक्षुताम् ॥४८॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा चानीर्ष्या शौचं क्षमाव्रता
॥ सत्यं मौनं यशो बुद्धिर्ह्रीरस्तेयं शमो दमः ॥४९॥ इत्यादयो गुणाः संगात्स्त्रैणानां यान्ति हि क्षयम् ॥ तस्मा
त्संगो न कर्तव्यः स्त्रीपुंस्त्रैणेषु सर्वथा ॥५०॥ भक्त्या विप्रोऽसतां संगात्तैस्तु नियमैः सह ॥ त्यागिनो व्रजं यं
कामं जित्वाप्नोति परं सुखम् ॥५१॥ यथा तिरेलतुल्या श्रुतु राऽपि धरणीभूरशः ॥ कामत्वागात्सरंसो ख्यंनिजा
भीष्टं हित्वाभिरे ॥५२॥ एते तु नियमे तु स्याद्यस्य यस्य च्युतिः क्वचित् ॥ कर्तव्यं तस्य तस्यापि प्रायश्चित्तं हितैषि
भिः ॥५३॥ अत्तानात्स्त्रीकथा यातु श्रवणे कीर्तनं तथा ॥ स्त्रीणां वा विहरंतीनां क्रीडास्थाने क्षणं स्थिती ॥५४
॥ स्त्रियाः दृश्या दृशां वृद्धा तस्य तल्लेक्षणे कृते ॥ मुमुद्देशेन वाना पर्याबो धेऽप्यज्ञानतः कृते ॥५५॥ पुंसा च का

रिते शुत्यु भाषणोऽपि स्त्रियं प्रति ॥ जाते स्त्रीसंगसंकल्पे मनसा कामतः क्वचित् ॥५६॥ तत्संकल्पवशात्तेव
स्वप्नजाते क्षणं क्वचित् ॥ स्वांगस्पर्शस्पर्शे च जाते ऽप्यज्ञानतस्तथा ॥५७॥ धर्मतुम्बिनामत्र गतिस्त्र्यव
ने चाप्यनापदि ॥ संभाषणे स्त्रियाः जाते स्त्रीगुह्यांगस्य वेक्षणे ॥५८॥ एतेषु कृतमेजाते प्रमादादपि कर्हिचि
त् ॥ उपवासो विधातव्यो विष्णुनामजपान्वितः ॥५९॥ बुद्धिपूर्वं क्वचिद्दृष्टे पशुपक्ष्यादिमैथुने ॥ उपवासो
विधातव्यस्त्यागिनानैकवासरम् ॥६०॥ दीक्षाग्रहीत्पुरुषसंबंधिजनप्रच्छन्ने ॥ भिक्षानिमित्ते कार्ये
वतथा पुस्तकजे स्वने ॥६१॥ उच्चितावासदाने वदृशीक्षागतयोषिताम् ॥ ईदृशावश्यकेकार्ये संशासेस
ति कर्हिचित् ॥६२॥ स्त्रीसंबंधिवचः श्रव्यं कथितं पुरुषेण चेत् ॥ स्वसमेऽज मुख्येन नसर्वे त्यागिभिस्तु
तत् ॥६३॥ अण्यादुत्तरं ब्रूयादितरेय दितवच ॥ सदृशः त्वात्वाजपेतर्हि मनुत्रिवेर्णसुवर्णकम् ॥६४॥ न
रनारायणी यांच ततः सप्रणामेद्भिज्ञाम् ॥ एवं कृते विशुद्धिः स्यात्त्यागिनस्तस्य निश्चितम् ॥६५॥ असाक्षि
कं न वक्तव्यं सुखेनापि तदुत्तरम् ॥ उक्ते सति तु तस्यापि प्रायश्चित्तं तदेव हि ॥६६॥ आवश्यकाधिकं व्या
हृद्दिवार्त्तां प्रसंगतः ॥ तर्हि स्नात्वा त्वकपवसेद्दिनमेकं हरिं स्मरन् ॥६७॥ करमर्द्येन तु कृते त्यागिना वीर्य
पातने ॥ उपवासास्त्रिन कार्या दिवसानां चतुष्टयम् ॥६८॥ वीर्यस्रावो भवेत्स्वप्ने यदि वै तर्ह्युपतस्त्वसा ॥ प्रातः

॥स॰ जी॰ च॰॥ स्नात्वैव कुर्वीत दिनमेकमुपोषणम् ॥ ६८ ॥ निष्ठ्यूतनेऽध्वनि स्नाने पानीयहरणादिषु ॥ वियुक्तौ त्यागिनौ अ॰ ६२॥
॥१२८॥ यर्हि न पश्येतां परस्परम् ॥ ६९ ॥ ताभ्यां ताभ्यामपि तदा कार्यमेकमुपोषणम् ॥ मलमूत्रोत्सर्जने च त्यागी
पश्येत्सत्या पदि ॥ ७० ॥ त्यागी नाद्य स्त्रिया साकं स्थितो रहसि वाध्वनि ॥ पानेतपासहकृतेऽप्युपोष्येत दिन
त्रयम् ॥ ७१ ॥ त्यागिनः कामवैवश्याद्रेतसश्चावयं यदस्त्रम् ॥ कृतं भवेत्तदानीयस्त्वापश्चित्तं तदुच्यते ॥ ७२ ॥ धर्म
शास्त्रेषु तु महत्त्वात्प्रायश्चित्तं मितोदितम् ॥ अशक्यं तत्कलौ कर्तुं तत्कुर्यात्तार्पिकं व्रतम् ॥ ७३ ॥ दिवसे भ्नश
नं कुर्याद्देकस्मिन्श्चापरेऽहनि ॥ पिबेन्निर्जलं वनं तत्कल्मो नेमैव सकृद्दिवा ॥ ७४ ॥ सत्तत्क्त्यास्तु मशक्तोऽन्त
मद्यालवणयुक्तु यान् ॥ अन्नद्वयं सलवणं तत्राऽशक्तोपि न भक्षयेत् ॥ ७५ ॥ रोगे रोगणपङ्गोत्पः स्यात्कयाचिदाऽ
पदा क्वचित् ॥ उपपासविहीनं स त्यागी कुर्याद्दिदं व्रतम् ॥ ७६ ॥ रोगे वा दिनशयांजपितोऽशष्टाक्षरं मनुम् ॥ सहस्र
संख्यं कुर्वीत यथापूर्वं निजव्रतम् ॥ ७७ ॥ वर्षव्रते त्वशक्तस्तु पादोनं व्रतमाचरेत् ॥ अर्द्धं वाप्यसशक्तस्तु कुर्यान्मा
सचर्यं शुचिः ॥ ७८ ॥ नियमैः सहितं कार्यं व्रतमेकान्तराशनम् ॥ एतत्सचित्तं परमं मनःकायविशोधनम् ॥
८० ॥ व्रतं कर्तुमशक्तो यः पुमान्स तु समाचरेत् ॥ बदर्याश्रमयात्रां वै ततः शुद्ध्यति स ध्रुवम् ॥ ८१ ॥ अथवा विद
धीताऽसौ मासमेकं समाहितः ॥ व्रतं चान्द्रायणं नाम सर्वपातकनाशनम् ॥ ८२ ॥ अविज्ञाते जनै रक्षिन्नापि तु ॥१२८॥

चतुरक्षरम् ॥ मनुं जपेद्वर्षमेकं लक्षार्द्धं प्रतिवासरम् ॥ ८३ ॥ मौनी रदा सतो मंत्रं त्रिभिः काले र्व्यथावज्जम् ॥
उपविश्य न पेऽक्त्या ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ८४ ॥ एवं व्रतेन संशुद्धः सद्भिः सन्मेद्डुत्पुमान् ॥ यहीत्तक्यो ऽपतत
दोषः पुनर्व्राज्यो न तैः क्वचित् ॥ ८५ ॥ मैथुनाद्यं प्रवृत्तौ च पुंसि वा पशुजातिषु ॥ तस कृच्छ्रं व्रतं कार्यं त्यागि
नात्वस्य शुद्धये ॥ ८६ ॥ कृत्वा पौंडकृत्यं तस्यनैव कुर्वीत न निष्कृतिम् ॥ स तु सन्मण्डलात्स्वधीनि ष्कास्यो त्यसना
दिवत् ॥ ८७ ॥ कामस्य दोषा रतिकीर्तिनास्तस्तथा गुणास्त जयसाधनानि ॥ अधीर सम्यापिवदामि दोषांस्तु धर्म
मुनेर्लजयनान्न गुणांश्च ॥ ८८ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु का
मदोषतज्जयोपायनिरूपणनामा द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ सर्वेषां मिंद्रियाणां दिक्षो
भद्रे तु रसो मतः ॥ तन्मूलाः सकला दोषाः प्रवर्तन्तेऽघहेतवः ॥ १ ॥ साङ्गं कामीरसादेव सद्यः प्रभवतीति तु
॥ प्रसिद्धमस्ति लोकेषु स्त्रुक्षामेतद्दर्शनात् ॥ २ ॥ महतां भूमिपाजानां ब्राह्मणानामपि क्वचित् ॥ धर्मिष्ठा
नामपि रसाशक्तिर्मांसाशाने त्वभूत् ॥ ३ ॥ देवानां चन्द्रपादीनां रसादेव प्रवर्तते ॥ हिंसायत्परो वेदः सर्व
स्तपभा घरणाभ्यु ॥ ४ ॥ अहिंस यज्ञास्तपसः स्वाद्धर्माञ्च सनातनान् ॥ उच्छाद्य वृत्ते विप्राणां प्रवृत्तं चरसाद
भूत् ॥ ५ ॥ सांप्रतं ब्राह्मणादिष्वमद्यमांसाशने भुवि ॥ प्रवृत्तिरस्येव रसादृष्वा पुरेऽज्ञातः किल ॥ ६ ॥ चतुर्षु वर्णे

॥स॰जी॰च॰॥ पुरुषाणां चतुर्थाश्रमे पुनः ॥ वेदोक्तधर्म्मसाङ्कर्यं रसादेव प्रवर्त्तते ॥ ७ ॥ पञ्चपञ्चादिहिंसायामुत्तमानां ॥अ॰ ९४॥
॥१२९॥ नृणामपि ॥ प्रवृत्तीरक्षसां तु सा रसात्क्लेशेपि जायते ॥ ८ ॥ पंक्तिभेदो रसादेव जायते विदुषामपि ॥ विष्ठाया
स्मान्त्स्वादुभक्षेपु संश्लिष्टे काकिनो रुचि ॥ ९ ॥ अपेयपाने चान्नस्य भक्षणे मादकाशने ॥ प्रवृत्तिरुत्तमानां
वै रसादेव निश्चितम् ॥ १० ॥ हरिकीर्त्तनसत्संगात्कथानां च भवच्छिदाम् ॥ जीविकात्वं रसादेव हर्ष
र्त्तां पूजनस्य च ॥ ११ ॥ रसाच्छत्रुत्ववश्यत्वे चततो मृत्युर्भवत्यपि ॥ अलाहारे रागमृत्युश्च रसासे गम्भवंति च
॥ १२ ॥ कोपजीवनदेर्ष्याद्यान्यपि दोषा रसात्मनाम् ॥ महांतः प्रभवंत्येव वहवः पापहेतवः ॥ १३ ॥ रसैते
कथिता दोषा रसमात्रिल्लये स्थिताः ॥ अवैरसजयोपायानयसागहितावहाम् ॥ १४ ॥ कल्वा इभोजना
शक्तिर्न्न कार्य्या त्यागिभिः क्वचित ॥ योगः सिद्धा अपि प्रयाताः जनंतेभ्यादितु न्यलाम् ॥ १५ ॥ अनासक्तो रसास्वा
देस्वागी वैष्णवश्चात्मवित ॥ निर्वाहार्थं स्वदेहस्य भिक्षावृत्तिमुपाश्रयेत ॥ १६ ॥ अस्यमतं सुपूजी याचेद्गृह
स्थानन्नमन्वहम् ॥ स्वसंपद्यामधुकरः प्रसकृतान्यपीडयन् ॥ १७ ॥ चातुर्वर्ण्यगृहस्थाश्च त्यागिभिर्भैक्षचारि
भिः ॥ अपक्वान्नं याचितव्याः शुद्धान्नेत्वनापदि ॥ १८ ॥ मद्यान्नं तच्च वकुंठं प्राभृयाद्यस्य वेश्मनः ॥ तमेव रससो
मेननापर्ययेत्तनिशामरम् ॥ १९ ॥ नारायणहरे सच्चिदानंद दादित्यभीरति ॥ उच्चैर्वदेद्गृह्यास्यो गृहिणां भैक्षम ॥१२९॥

र्थ्यपन् ॥ २० ॥ पक्तिरत्तकृतायामं भिक्षयान्नमकृतादि ॥ स्वयं स्मृतिः पाचयित्वा हरयेतन्निवेदयेत ॥ २१ ॥
तदन्नं तुलसीमिश्रं विष्णोः पादाम्बुनापुमान् ॥ ग्रासादिकेनाम्बुनाचाभुजिकाले विमिश्रयेत ॥ २२ ॥ यदि
भोजनवेलायां कश्चिद्याचेत भिक्षुकः ॥ तर्हि दद्याद्दात्मवुभुक्षात्स्वान्नमविक्लवः ॥ २३ ॥ गृहस्थो वैष्णवो
वित्रः स्वधर्म्मपरिनिष्ठितः ॥ लोकगर्हापापकर्म्मसूतकादिविवर्ज्जितः ॥ २४ ॥ भोक्तुं निमंत्रयेत्तस्य गेहे हि त
र्हितदाल्वयम् ॥ गच्छेत्पुस्तत्र भुक्तीरन्याग्रवद्धिस्तु निवेदितम् ॥ २५ ॥ तद्गृहे प्रतिमा न स्याद्यदि विष्णोः कदाच
न ॥ सेव्यमूर्त्तिलदालन्नी त्वा कुर्य्यात्निवेदनम् ॥ २६ ॥ यदि तस्य गृहे मूर्त्तिर्भवेत्तर्हि निजाश्रमे ॥ स्वयं पक्त्वा प्रस्य
मन्नं कुर्युर्विष्णोर्निवेदनम् ॥ २७ ॥ ततो गृहिगृहे भोक्तुं गच्छेदैवहस्तागि मण्डनम् ॥ सेवा धर्म्मः सदोषः स्या
दन्यथा तु कृते सति ॥ २८ ॥ अशक्तः पाककरणे ब्राह्मणो वैष्णवो भवेत ॥ अन्नं वा ग्यात्पक्वान्नैः सतो
भोक्तुं निमंत्रयेत ॥ २९ ॥ तर्ह्यपक्वान्नमानाय्य स्वाश्रमे वा तदालये ॥ पाकं कुर्य्यात्स्वागिनस्ते कारयेयुर्द्विजै
नवा ॥ ३० ॥ सम्यग्गृहिणो रष्टा भोक्तुं यायुस्तदालयम् ॥ न तु अवित्तं गृहिणां कदाचेयुः कदाचन ॥ ३१ ॥ गृही
स्वगेहे नु दिनं देशकालानुसारतः ॥ शाकपाद्दिनाकोष्ठवाद्रित्वाश्चीयादन्नमव्ययन ॥ ३२ ॥ तस्य गेहेन्तदेवान्नं
गृहीतव्यं न चेतरम् ॥ रोगाद्याप दमास्स्यनदोषो जरतस्तथा ॥ ३३ ॥ पर्व्वांसु वादौ गृहिणां विशेषो यदि ने

॥स॰ती॰च॰ स्यकात्त ॥ यस्मिन्न तादृशं दद्याद्न्नं ग्राह्यं न तदा तु तत् ॥ ३४ ॥ यत्र स्याद्धरिणो गेहेषु रूप: परिवेषक: ॥ तत्रैव भो- ॥अ॰ ६४॥
॥१३०॥ क्तुं गन्तव्यं नान्यत्र त्यागिभि: क्वचित् ॥ ३५ ॥ प्रासादिकं विना त्यागी चान्नं नैव समन:स्रजम् ॥ न धारयेद्भगवतो
गृहहृतमुपाश्रित: ॥ ३६ ॥ स्कन्धं धृते जलं तांबु जश्रृंगे जाजाति जादिषु ॥ प्रासादिकमपि त्यागी स्वीकुर्यान्न वि-
ना पदम् ॥ ३७ ॥ एकादशी प्रभृतिषु व्रतारेषु तु योगिभि: ॥ अन्नं फलादिना प्राप्तं निवेद्यं हरये मुने ॥ ३८ ॥
कर्तव्यं तेन तु व्रतं तथा निष्कृत्सुपोषणे ॥ निवेद्य हरये तत्र स्वीन कार्यं सुपोषणम् ॥ ३९ ॥ बकुलस्य गिरीन्द्रेषु
मिलितेषूत्सवादिषु ॥ नैवेद्यस्य विधि: कार्यो देशकालानुसारत: ॥ ४० ॥ पाकैर्नैकेन वा द्वाभ्यां बहुभिर्वापि
यात्मन: ॥ स्वादेकांतिकधर्मस्य रक्षा कार्या यथा बुधै: ॥ ४१ ॥ स्वच्छे देशे सावकाशे संस्थितत्वं च तुर्भिर्घ म ॥ नि-
वेद्यं विघ्नवेसर्व सद्भिस्तैरन्नकूरवत् ॥ ४२ ॥ स्थान्यैस्तु स्थानपात्रादेरन्नं तदनुसारत: ॥ निवेद्यं विघ्न वेतत्त-
शो तच्च विभिश्रयेत् ॥ ४३ ॥ विष्णुप्रसादमाहात्म्यं वर्णयन्नेन केनचित् ॥ दत्तं न भक्षयेदन्नं भागवान्नर-
स्ततोऽन्यत: ॥ ४४ ॥ हरे: प्रासादिकं चान्नं चरणांबु पवन हेत ॥ न दद्यादेव सद्भक्तो गर्हणीयान्नतवन हेत: ॥ ४५ ॥
आहारशुद्धि: सत्वस्य शुद्धिहेतुर्भवेत्तत: ॥ अन्नं शुचि गृहस्थानमर्थ्यं विष्णुनिवेदितम् ॥ ४६ ॥ सद्गुरुं भीत च-
त्यागी प्रतिघस्रमनापदि ॥ वर्तेत परिचर्यायामरी रात्रैरमापते: ॥ ४७ ॥ ग्राह्यान्येनापि दत्तं चेत् प्रासादिकं ॥ १३०॥

प्रभो: ॥ भुक्ते रन्नं तरे तर्हि सद्भिर्भक्ष्यं न सर्वथा ॥ ४८ ॥ तद्भक्षणे सकृद्भुक्ति व्रतनं गौणवेकिज ॥ अनाचार प्रवृत्ति-
श्च सत्सु स्यान्नात्र संशय: ॥ ४९ ॥ उपवासदिने प्राप्तं भक्ष्यं प्रासादिकं हरे: ॥ विसर्जयेन्नमस्कृत्य नान्नं भक्षे-
तु सर्वथा ॥ ५० ॥ अपि भोजनवेलायां प्राप्ते प्रासादिके यदि ॥ भक्ष्याहं स्वस्य न स्याद्य तदा तन्न भक्षयेत् ॥
५१ ॥ सर्व्कं पक्वेनन्नियमाद्देहपीडाकरं च यत् ॥ भक्षयेन्नैव तत्त्यागी प्रासादिकमपि प्रभो: ॥ ५२ ॥ स्वस्य भोजन-
पात्रेण नैवेद्यं न समाचरेत् ॥ विष्णो: शुद्धाम्बुपात्रेण न च शौचविधिं सुधी: ॥ ५३ ॥ अग्राह्यितं न जलं शीतं वि-
स्वेन निवेदयेत् ॥ प्रसादि हृद्यदत्तं चेद्दत्तं पुंसा न तन्निवेत् ॥ ५४ ॥ धातुप्रकोपजनकं प्रायस्त्यागी न भक्षये-
त् ॥ कुष्ठुचेर्मद्यमो सादेसंसर्गमपि संत्यजेत् ॥ ५५ ॥ मंगां गन्तव्याद्धिफेनमादकं वस्तु यत्र तत् ॥ तमार्जं त्रि-
विधिचार्पित्वा त्यागी तु हरत: ॥ ५६ ॥ रोगार्त्ते नौषधं भक्ष्यं मद्यादिस्पर्शवर्जितम् ॥ शापित कर्मं च केन प्राया-
र्ये गुरुदोरकम् ॥ ५७ ॥ न रोगिणा मक्कृद्भुक्तेर्नियम: स्थविरस्य च ॥ भुंजीयान्नीय थे शंतौ स्मरंस्तौ हृदये हरि-
म् ॥ ५८ ॥ सकृद्दनं न हरेर्भक्त्या सर्वैरेतैर्नियमै: शुभै: ॥ दर्पापि तेन तत्स्वा मीत्नीय ते दुर्ज्जयो रस: ॥ ५९ ॥ उल्लव्र-
त्तिर्भृकुजाखोरत्ति देवादयो नृपा: ॥ रसास्वाद परित्यागात्ते भि रे परमं सुखम् ॥ ६० ॥ एतेषु नियमेषु स्याद्यस्य-
कस्यापि चेच्युति: ॥ कर्तव्यं निष्कृतं तर्हि त्यागिभिस्तस्य सत्वरम् ॥ ६१ ॥ अन्नस्य वह्निपक्वस्य श्री कृष्णायनिवे-

दनम्॥ अकृत्वा भोजनं कृत्वा चैकं दिनमभोजनम्॥६२॥ मासादिकान्यगंधस्रक्पूर्ता वे कमुपोषणम्॥
मासादिकस्यैतेनादेः स्त्रीकृतौ च तथामतम्॥६३॥ विष्णोः मासादिकान्नस्य पादोदस्यापनं हते॥ दानेवा
ततआदाने कार्य्यं चांद्रायणं व्रतम्॥६४॥ पञ्चोनायद्विगच्छेयुः संतः कर्त्तुं च भोजनम्॥ पार्कनाम्रहिगेहेत
कुर्य्युरेकमुपोषणम्॥६५॥ अज्ञानान्मद्यपाने वा कृते मांसस्य भक्षणे॥ मासमेकं पिबेत्सक्तून्घोदकवि
मिश्रितान्॥६६॥ मद्यरसादिपेयस्य कृविसाने पबुद्धितः॥ कृते सामी तु कुर्वीत त्रिदिनमेकभोजनम्॥६७
॥ एतैरभ्येरुपायैश्च हर्षे कार्तिककीर्त्तितैः॥ सर्वथा त्यागिना जेयं दुर्जेयं रसनेन्द्रियम्॥६८॥ यावद्रसो न
विजितस्तावत्कोपि जितेन्द्रियः॥ पुमान्नैव भवेन्नूनं जितं सर्वं जिते रसे॥६९॥ आहारनियमैर्नैव पूर्वैरपि जि
तो रसः॥ तैर्नैवातः स जेतव्यस्त्यागिना पुरुषेण च॥७०॥ सरसेऽल्पेमहाभुक्ते पन्ने सतुनजीयते॥ नीरसे
च मुहुर्भुक्ते सकृद्भुक्तेऽन्नभूयसि॥७१॥ युक्तः एवं ततः कार्य्य आहारो देहरक्षकः॥ युक्ताहारविहारस्येत्युक्तं
भगवता स्वयम्॥७२॥ रसाश्रिता स्तेकथिता मये संदेशपातु पाया श्रुजये पितस्य॥ स्नेहस्यतांस्ते श्यमुने
वरा मिहिता पहिसागवतां नराणाम्॥७३॥ इतिश्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थ
प्रकरणे त्यागीधर्मेषु रसास्वाददोषतज्जयोपायनिरूपणनामा ६४॥ श्रीनाराय

णमुनिरुवाच॥ वासुदेवेन दीयां स्रुविनाम्यत्रतु पीनवेत॥ स्नेहः स हि महान्बंधुर्भूरिदोषाकरोस्ति वै॥१॥
सत्कर्हाश्रमस्यापि सागिनः संसृतिप्रदा॥ पुनः पुत्रकलत्रादिस्मृतिः स्नेहात्प्रजायते॥२॥ स्नेतेकालेन
ष्यास्नेहस्त्री पुत्रधनधाम सु॥ मृगपक्षिद्रुमादौ वा प्रीतत्वं जायते नृणाम्॥३॥ पुंसां स्युत्कृतशिष्यस्नेहा
द्दोषाप्रियायदि॥ किंमे युनेपिसर्गादौ प्रवृत्तिर्जायते ध्रुवम्॥४॥ देहिकं मृत्युपर्यंतमपि दुःखं न चेतसि॥ कृ
त्वापुंसः कुटुंबस्य पोषे स्नेहात्प्रवर्त्तनम्॥५॥ अस्वजातावपि स्नेहात्स्वपित्रादीन्विहाय च॥ पुंसः स्त्रियाः स्त्रिया
पुंसा सहदेशांतरे गतिः॥६॥ तिरस्कृतस्यापि पुंसः स्वसंबंधिजनैर्मुहुः॥ अवैराग्यमतस्तासाः स्नेहाद्भवति नि
श्चितम्॥७॥ स्नेहादेवानुमरणं स्त्रीणां पतिसुतान्मृतान्॥ प्राणिनां हिंसया पुंसः पोषः स्यात्स्वजनस्य च॥८
स्नेहात्स्वयं स्वधंसोऽद्वान्नृणां चपशुपक्षिणाम्॥ ततस्ते शुमानीयप्रवृत्तिः स्यात्पोषणे॥९॥ स्नेयाद्धिपा
रयानादौ मृत्युहेतावपि ध्रुवम्॥ स्नेहात्कुटुम्बपोषार्थं प्रवृत्तिर्जायते नृणाम्॥१०॥ अन्वतेनाति कष्टेन स्व
वृत्तेन सततो धनम्॥ आर्नाय स्त्रीयपोषश्च स्नेहा भवति देहिनाम्॥११॥ स जातेति रतत्रापि पश्वादौ स्नेहतस्त
था॥ व्यामक्तिर्जायते पुंसां स्वपुत्रादाविवार्त्तिदा॥१२॥ जरत्सपिराणीरे विस्नेहादाङ्गस्तिजीवने॥ अधर्मेणा
मपि स्वानां पक्षपातश्च जायते॥१३॥ अन्यायेनाप्यनुद्विश्चपापे तु एपमतिर्नृणाम्॥ अनात्मनात्मधीः स्नेहान्मा

॥स॰ती॰च॰ यतेः सति सन्मतिः ॥२४॥ रोगवद्धीर्भवति स्नेहात्स्वजनेषु गुणिनामपि ॥ गुणबुद्धिश्च दोषेषु पुंसो दोषवतां त अ॰ ९५॥
॥ श्री ॥ था ॥२५॥ कामः क्रोधस्तथा लोभ ईर्ष्याद्या अपि नूरिशः ॥ दोषाः स्नेहाज्जवन्त्येव स्नेहस्त्यागिनो रिपुः ॥२६॥
अयस्नेहजपोपापाः कथ्यंते त्यागिनो हिताः ॥ येरसौ नीयते नूनं दुर्जयोपि मुमुक्षुभिः ॥२७॥ देहे च दैहिके॰
त्यागिभिः स्नेहः सर्वदा न वेत ॥ यतः स्यात्परमं सौख्यं प्रीतिश्च परमात्मनि ॥२८॥ प्रियव्रतादयो भूपा दधीचिप्र
मुखादिजाः ॥ स्नेहं विहाय देहादौ परं सौख्यं हि लेभिरे ॥२९॥ स्वदेहजन्मयत्राभूत्तद्ग्रामं न पुनर्व्रजेत ॥ आव
श्यकेन गच्छेच्चेत्तत्र नेत्स्य ननाजयम् ॥३०॥ तस्य पुस्तकनस्थादि स्वजनान्माददीत च ॥ तस्मै न दापयेत्किंचिद्
व्यस्ये नाप्यापदि ॥३१॥ धनपुत्रादि जातनाशे स्वजनस्य च ॥ न हृष्येन्नैव शोचेच्च सदन्यस्येव तु त्यधीः ॥३२
॥ देहोसक्तिनिमित्तस्तु स्नेहः स्यात्स्वजनेषु चेत् ॥ एतया त्यक्तदेहानां तं कुर्यात्स्वजनेषु किं ॥३३॥ जगत्युगांद्गो
हिल्लवेद्गा बहवः किजदेहाः स्वस्याः भवंत्येषां स्वजनाश्चाप्यनेकशः ॥३४॥ प्रीतिर्हि या रजो तेषु देहानेनसं
ब्रतम् ॥ दयाकुलाभिमानश्च कर्तव्यास्त्यागिना रजी ॥३५॥ आदौ सत्केषु नेजेषु त्यागी सज्जेत यः पुनः ॥ कुर्यादेवाद्धि
शास्त्रेण निषिद्धमपि कर्म सः ॥३६॥ स्वच्छंदः स्वैरवर्ती स्यात्त्यागीभूत्वापि विह्वलः ॥ स पञ्चभिर्महापापैर्युक्तो जे
यो हि निस्तदा ॥३७॥ तस्मादात्मस्वरूपं हि देहाद्वै पृथक्स्थितम् ॥ निश्चित्य तत्त्वतो विद्वान्निःस्नेहः सर्वतो भवेत् ॥ श्री ॥

३८॥ आपीतवस्त्रं तेनित्यं रक्तहीरां नतन्नापदि ॥ स्त्री मातृतां तु नत्त्पटी त्यागी मातृरुणुयान्न च ॥३९॥ एकस्मिन्मा
सि तिकांनेकारयेत्क्षौरकर्म च ॥ कक्षोपस्थशिखावर्जं मासाद्र्वं न कर्हिचित् ॥३०॥ कृत्वोपवासं दिवसे त्वाम्
राभोजनोत्तरम् ॥ न कारयेत्क्षौरकर्म त्यागिधर्मानुपालितः ॥३१॥ पापिनास्तिकसंस्पर्शे दुःस्वप्ने क्षुरकर्म
णि ॥ यवनांत्यजनस्पर्शे त्यागी स्नानं समाचरेत् ॥३२॥ मातापित्रोर्गुरोः स्वस्य मरणे तु श्रुते सति ॥ त्यागी स्ना
यात्सवासाश्चनेतरस्य तु कर्हिचित् ॥३३॥ न विशेषोन्नंव पानं किंचिन्नाचैकमपि क्षणम् ॥ अर्थ्यं कापि न येत्सा
गी दूरे जह्यात्त्वसत्कथाः ॥३४॥ कृषिग्रामक्षेत्रमंत्रं शृणुयान्न च कस्यचित् ॥ माधस्यं नैव कुर्यात्तु द्यारा
न प्रदानयोः ॥३५॥ राजकार्यस्य वार्ता च जपाकुपात यो ॥ वस्त्रालंकारनगरग्रामनायास्त्राग्ध्य वर्णनम् ॥३६॥
अन्नस्य भक्ष्यभोज्यादेरसास्वादाश्रिता कथा ॥ कृषिवाणिज्यवाद्यादेर्वाहनानां च वर्णनम् ॥३७॥ गोमहिष्य॰
जवृक्षादेर्वर्णनं चायुधस्य च ॥ इत्याद्या ग्राम्यवार्तास्तु न कुर्याच्छृणुयान्न च ॥३८॥ एतेषु नियमेषु त्यागस्य
यस्य च्युतिः क्वचित् ॥ त्यागी कुर्यात्तस्य तस्य प्रायश्चित्तं यथोचितम् ॥३९॥ दिनानि यावंत्यज्ञानात्स्वसंबंधि॰
गृहे वसेत् ॥ उपवासान्स कुर्वीत तावतो दिवसान्मुनिः ॥४०॥ पित्रादीनां गृहे भुक्तौ तेभ्यश्चान्नादि याचने ॥ तद्
त्तवस्त्राद्यादाने रक्तहीरस्य चापि यमनापदि ॥४१॥ नूतपस्याश्चावरणे प्रावृतायाः स्त्रियास्तथा ॥ एकैकउपवासी त्र प्राय

॥स॰जी॰च॰ श्चिन्तं दृष्ट्वा क्वचिदप्यहो ॥४१॥ कथने ग्राम्यवार्तायाः श्रवणे च तथा दरात् ॥ सद्भिस्त्यागिनपेल्यं चक्षुष्यमेत्र प अ॰६६॥
॥१३३॥ दुष्करम् ॥४२॥ एते स्नेहजन्यपापाः प्रोक्ता धार्या मुमुक्षुभिः ॥ सत्संगविघ्नजनकैर्मोक्षदैस्तैः फलदाम
ताः ॥४४॥ स्नेहस्य दोषा इति ते सुबुद्धे प्रोक्ता अपाया अजया पतन्तः ॥ मया ऽपमानस्य वदामि दोषान्
गुणांश्च तान् त्वं तु महत्समर्थान् ॥४५॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्र
करणे त्यागिधर्मेषु स्नेहदोषतज्जयोपायनिरूपणनामा ६५ ॥ श्रीनारायण
मुनिरुवाच ॥ मानमूला महान्तो ये दोषाः क्रोधादयोत्र प्रवर्तते ॥ लोभस्य सारूप्येणात्र दानवृन्दतपोयमा
न् ॥१॥ वाच्याविवेकश्च मर्यादाभेदनं यतः ॥ भक्तस्य च अपपातश्च स्यात्महत्सा पितिनिश्चितम् ॥२॥ स्वजनानां
गुरूणां च येन नाशः स्वतामपि ॥ जायते अकार्यकारित्वं यतश्चापि दुरुक्तयः ॥३॥ तथा मानात्सद्हचारि
क्रोधस्यैर्ष्यापि जायते ॥ यथा नवस्य विशां सामेत्यच्छा ऽपि महागुणैः ॥४॥ मानादह्म्मतिर्दूहैन त्वत्या
त्मविदामपि ॥ पारुष्यं निर्दयत्वं च दंभस्तथा च मत्सरः ॥५॥ स्यादन्यायेन्याय धीश्चन्यायेऽन्याय मतिस्तथा
॥ साधावसाधुधीर्मानादसाधुधीर्नृणाम् ॥६॥ मानाद्यस्तपो विद्यावृद्धानां ब्रह्मवेदिनाम् ॥ अपमानोभ
वत्येव पुंसां दोषविदामपि ॥७॥ अहं श्रेष्ठोऽस्मीश्वरेऽपि स्वे मानात्सुश्रेष्ठ रल्पधीः ॥ सज्जिज्ञासुश्च मानाम्नेच जाय ॥१३३॥

नेस्त्यक्तवता न्गुणाम् ॥८॥ महद्वयो पवेशाश्च देवानामप्यवन्दनम् ॥ अपक्षपातीमहतां पुंसां भवति मानतः
॥९॥ अप्रसादः सतां स्वस्मिन्मानाद्भवति निश्चितम् ॥ एतादयः सन्ति दोषा महान्तो मानमाश्रिताः ॥१०॥
त्यागी मत्वा ततो मानं विघ्नं श्रीस्वमिजागुरुः ॥ यतः स्यात्परमं सौख्यं मुक्तानां च मुमुक्षुताम् ॥११॥ हरि
श्चंद्रश्च कुशिकौ युधिष्ठिरमुखान्नृपाः ॥ मानेनाविकृताः प्रापुर्गतिं रातां सुदुर्लभाम् ॥१२॥ अपमान
जयोपाया गुणाः कीर्त्यन्त उत्तमाः ॥ येरसौ नीयते दासतुल्यामि भिःस्वल्पकालतः ॥१३॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरू
पे सम्यक्तां ख्यविचारतः ॥ निश्चित्य मानो हातव्यः क्षेत्रज्ञात्मधिया बुधैः ॥१४॥ त्यागिभिर्दुर्गुरुस्वैर्दुष्प्रो
क्तं वाक्यमरुंतुदम् ॥ अपि त्यागी सहेत्तेव तिरस्कारांश्च तत्कृतान् ॥१५॥ वयो ज्ञानतपोयोगैः स्वतुल्यस्या
पि मानवैः ॥ कृतेष्व हति सन्मानेनेर्ष्यया क्षोभमाप्नुयात् ॥१६॥ सुभोज्यं स्व कनिष्ठाय स्वस्मै दद्याच्च नीर
सम् ॥ कश्चिच्छ्रीजन पङ्क्तौ चेत्तेन नक्रोधमाप्नुयात् ॥१७॥ स्वतुल्यायाप्यचेद्द्यात्सर्वं प्रागाधिकारिताम्
॥ गुरुः स्वस्मै तु पदवीं कनिष्ठां तर्हि नोऽन्तपेत् ॥१८॥ सर्वथा मानमीर्ष्यां च सत्कारो सेवेत यः स्ततः ॥ साधुः स
एव कथित स्त्यागीन्द्रः स्त्रियः पते ॥१९॥ महतीं पदवीं प्राप्ताः पूर्वं ये साधवो जनाः ॥ मानत्यागेन तेन्नूनं वि
नयेन महात्मसु ॥२०॥ मानोसौ पापरूपो हि स्त्रह्विणामपि नोचितः ॥ दुर्योधनो रावणाद्या नेदुर्येन सबान्धवा

॥स॰जी॰च॰॥ वाः॥२१॥ मान्यस्त्यागिजनैर्मान्यः सर्वदेति विचारतः॥ पालनेत्रसस्थावर्योर्मानस्याज्ञोनकर्हिचित्॥२२॥ अ॰ ६६॥
॥१२४॥ अन्यत्र तु स्वकर्मणो जीवनं केरलं तैर्ऋणयुतः॥ धूल्यादिभिरपि त्यागी प्रायुञ्ज्याच्चैव विक्रियाम्॥२३॥ आक्रोशितस्
त्वाडितोऽप्येत्यात्माक्रोशेन्नतादयेत्॥ वाक्यानत्यागिनादुर्वाग्वादः कार्यो न केनचित्॥२४॥ नवाच्यमनृ
तं कापि सत्यं च परदुःखकृत्॥ न तु पामनस्यावाचाद्रोहः कार्यो न कस्यचित्॥२५॥ न छिन्द्याद्धरितं त्यागी स्या
त्कर्त्तव्यं नृणमपि क्वचित्॥ त्यागिनं गृहिणं वामंत्रणेनापि न भीषयेत्॥२६॥ मिथ्यापवादं कस्मिंश्चित्सुरूपे
चापि योषिति॥ नारी पश्येच्च न स्पर्शं स्वकुत्राद्धेनभाषयेत्॥२७॥ यथा परमहंसः स्यात् गार्हस्थो नरतो मुने॥ न्य
वर्त्तत तथा हंसः साधुना त्यागशालिना॥२८॥ त्यागिना पृथिवी वस्त्रं क्षमा शीलेन नित्यदा न वितर्क्यं देवगु
रुसत्त्वास्त्रानिंदकेन च॥२९॥ आत्मनिष्ठाभिमानेन प्रायशस्त्यागिनो जनाः॥ धर्म्मक्रियास्त्यजन्तीति न
तत्कुर्यात्तु सच्छ्रितः॥३०॥ ब्राह्मे मुहूर्त्त उत्थाय कुर्य्यान्नित्यविधिं तु कर्म॥ सत्तु प्रागेव कथितः पृच्छन्ते ते म
यामुने॥३१॥ न दिवा शयनं कुर्य्याद्गोग्राह्या पदमन्तरा॥ न च सूर्य्यास्तसमये नेव सूर्योदये तथा॥३२॥ श्रवणं
कीर्त्तनं विष्णोर्ध्यानं वन्दनमर्च्चनम्॥ विना कार्यो वृथा नैव नेतव्यस्त्यागिना क्वचित्॥३३॥ यथाशक्तिच क
र्त्तव्याः श्रीकृष्णस्य व्रतोत्सवाः॥ त्यागिना चान्नहं कार्य्यं सच्छास्त्राभ्यासः सादरात्॥३४॥ एतेषु नियमेषु ॥१२४॥

त्यागस्य यस्य च विच्युतिः प्रायश्चित्तं तत्र त्यागी कुर्य्यात् दत्तं द्विजैः॥३५॥ त्यागेन वापि दण्डाद्यैस्ताडने यस्य
कस्यचित्॥ स कृतः स्यत्तेऽपि सामान्यादेकं दिनम् भोजनम्॥३६॥ शोकेनाज्ञानेनाडितस्य निर्गते स्त्रजिवाक्
तः॥ प्रस्त्रोपवसेत्त्यागी तद्दिन चतुष्टयम्॥३६॥ प्रहर्त्तोपवसेत्त्यागी तद्दिन चतुष्टयम्॥३७॥ प्रहृत
स्याङ्गं न्यङ्गं तु कुर्य्यात्तारा कमुत्तमम्॥ दद्यात्स्वयात्रैतीर्थाजीस्त संख्याहे ह भोजनम्॥३८॥ क्रोधयात्तच्छरी
रः सन्त्वदेहान्कामकं तु दम्॥ यदा तदानूपवसेत्त्यागवानेकवासरम्॥३९॥ प्रायश्चित्ते तु हिंसायाविशेषो
ऽत्र च विस्तृतः॥ धर्म्मशास्त्रात्तु ते योदिज्ञात्र मिह सूच्यते॥४०॥ मत्कुणं मक्षिकां यूकां शाजभं तमर्म्मं
च वा॥ जीवमन्यं तु हिंसाच्चेत्क्वचित्त्यागिजनो धिया॥४१॥ अष्टाक्षरं तदा मंत्रं जपेदष्टोत्तरशतम्॥ एतद
न्यान्नं नोत्तुना ज्ञानामीत्तु रेहरेः॥४२॥ चरकारबुद्धिरेकादिस्थूलजन्तोस्तु हिंसने॥ अज्ञानादपि संजा
ते कार्य्यमेकमुपोषणम्॥४३॥ इत्यंजीवेषु निश्चितताः तत्र्यं ततः तु मानं॥ यथार्हं वर्द्धयेत्त्यागी हिंसानि
कृत्युपोषणम्॥४४॥ सूर्य्योदये च दिवसे सूर्य्यास्तसमये तथा॥ निशायाञ्च प्रमादेन कुर्य्यादेकमुपोष
णम्॥४५॥ एतेषां त्यागिनां मध्ये यस्तु रात्मनिवेदिनः॥ तेषां धर्म्मविशेषो यस्तं मुने कथयामि ते॥४६॥ रू
पयत्यावयोमत्या सदृसीमुखदर्शने॥ अज्ञानतोऽपि संजाते कर्त्तव्यं नैरुपोषणम्॥४७॥ आध्ययानेम

॥स॰जी॰च॰ जीर्णगोलानकालेऽन्नपानवने॥ अन्नानां स्त्रीमुखेक्षायां नास्ति तेषामुपोषणम्॥४८॥ फले पत्रे तृणं जलं वा ॥अ॰६६॥
॥१३५॥ पिनेत्युरूल्पानि वेदितम्॥ नभक्ष्यं नैव पेयं च तेषामित्यपि कैं मतम्॥४९॥ बालवृद्धार्त्तयष्टिकहरिमंदिर
कर्म्मणाम्॥ एकभुक्तदिवास्वापनियमस्त्यागिनो नहि॥५०॥ इतिमानजयोपाप्यथावत्परिकीर्त्तिताः
सज्जं द्वविष्णुभक्तिर्न्योसहर्दे नेष्युः फलप्रदा॥५१॥ जीवादिपंचकस्येत्थं दोषात्तन्याशनमपि च॥ उपायाये
चतेसर्वे कथिताः शिष्टसंमताः॥५२॥ प्रायश्चित्तमनुक्तं स्यात्यस्यास्तु नियमच्युतेः॥ तस्याप्युपोषितं कार्यं स
तः पृष्ठेव वेदमवान्॥५३॥ प्रायश्चित्तोपवासेषु न प्राप्तमितरज्जातु॥ अनातुरोऽस्त्र एकले न पिबेदाप्यपिवृ
रुपः॥५४॥ सुधापर्यंतउपवासश्चेदेकादश्यापयुपोषणे॥ प्रातः स्नानर्हितं कुर्यात् तृतीयेवासरे पृथक्॥५५॥ ए
वं द्वित्रोपवासेषु प्रायश्चित्तार्थके यपि॥ व्रतोपवासो नोगएषः कार्य्यः स्त्यागिना पृथक्॥५६॥ प्रायश्चि
त्तोपवासेच क्रियमाणेपुनर्यदि॥ आपतेदुपवासोऽन्यः कुर्यात्तं त्रेणनंतदा॥५७॥ भुक्ते रन्ने तरं जाते विवी
क्षणादौतु पोषितः॥ नाममंत्रं जपेद्दिव्योः सर्वो तु स्नानमाचरेत्॥५८॥ प्रायश्चित्तेनशुद्धेयः पुरुषं तदहा
र्द्धिकंजनम्॥ कविरूपास्तु चरेद्दिनमेकमुपोषणम्॥५९॥ वैष्णवे चन्द्रियमा तोते यावद्दहस्मृतिर्भवेत्॥ स्वस्थ
व्यस्त्यागिभिर्नैव तत्त्वावकालमतंद्रितैः॥६०॥ यएते त्वनियमैः प्राग्वननियमश्चेत्पराजनम्॥ नियये स्वैव पच्यंते ॥१३५॥

मूत्वात्ते त्यागिनः किल॥६१॥ आर्त्तनादानथ कुर्वंतो भुक्त्वा ते यातनाश्चराम्॥ स्वानः स्वरा वा लापे ते भुवि वा
नराद यः॥६२॥ एतान्नाश्रित्य सद्धर्मान् त्यागं वैराग्यसंयुतान्॥ भजेयुर्ये वासुदेवं प्रोक्ता एकांतिनो हि ते
६३॥ प्रोक्ताः परमहंसास्ते जीवन्मुक्ता शुभसात्वताः॥ महाभागवताः संतः साधवो ब्रह्मवेदिनः॥६४॥ तेषां
देहस्तु पञ्चत्वं गतं धं पुण्यादपुजं कृतः॥ स्थापनीयो गिरे ईर्ष्यामहारण्येथ वा जनेः॥६५॥ अग्नुवा होऽग्निदा
घोवा देशाकाल्यानुसारतः॥ कर्तव्योरोदनं नैव कार्यं प्राकृतजीववत्॥६६॥ भक्तिर्न्नारायणे तैः शुद्धधर्म
स्ता न विरक्तिभिः॥ महाऽन्नमेव कर्त्तव्यास्त्यागिभिर्न्नि समादरात्॥६७॥ तत्रोदितास्ते मुनिवर्य्यधर्मायेस्त्या
गिनां भक्तिमतां हितास्ते॥ वराम्यया भ्युद्वयसंस्तुतानित्ता नादिजवश्या एपपिसंविनन्न॥६८॥ इतिश्रीस
त्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मे शुभानदोषनक्षयोपायनिरूपणनामा
६६॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच॥ नानादुःखविकाराढ्यो यो यं देहोऽस्ति देहिनाम्॥ आ
त्मा ततोऽस्ति भिन्नो वै निर्विकारः सुखात्मकः॥१॥ अच्छेद्योऽसावभेद्यश्च निसीऽजः शाश्वतोऽक्षरः
॥ देहेंद्रियांतःकरणदेवताऽसुप्रकाशकः॥२॥ नक्लेद्यतेऽम्बुनासौ दह्यते नच वह्निना॥ नशुष्यते वा
युनापि निर्लेपश्चाच्च जोमतः॥३॥ पञ्चात्मनि गुणाः संति देहादौ न तु संति हि॥ देहादो येच दोषास्ते न सं

तान्नमति कर्हिचित् ॥ ४ ॥ एवंभूतं स्वमात्मानं ज्ञात्वा तस्याक्षरेण तु ॥ सच्चिदानंदरूपेण ब्रह्मणैक्यं विभाव
येत् ॥ ५ ॥ एवात्मनिष्ठा सुदृढा ज्ञानमित्युपवर्णितम् ॥ वैराग्यस्याथ वक्ष्यामि लक्षणं साधुसंमतम् ॥ ६ ॥
स्वरूपमाद्यो देहस्य ज्ञेयं स्वस्य परस्य च ॥ चर्मपेशीमलैरेव मिश्रं ज्ञात्वा स्थितिं ततः ॥ ७ ॥ त्वङ्मांसरुधि
रस्नायुमेदोमज्जास्थिखण्डकैः ॥ मलमूत्रैर्जरारोगैर्जन्तुदुष्टैर्देहैः च किं शुभम् ॥ ८ ॥ कृमिविड्भस्मसं
ज्ञान्तिराजनाम्नोपि यस्य च ॥ तस्मिन्सक्ता जना नैव मुकुन्दे स्युश्चतुर्विधान् ॥ ९ ॥ शुभाशुभाभिरू
क्ताप्य देहैः कर्माणि मानवाः ॥ ऊर्ध्वाधो वा मध्ये वा संसरंति पुनः पुनः ॥ १० ॥ यातना नारकीस्तीव्राः प्रा
प्नोत्यशुभकर्मणा ॥ पशुपक्षिसकीटादिनीचजन्मानि चावशः ॥ ११ ॥ शुभेन कर्मणा क्वापि जन्मं ते
नृभिपालताम् ॥ क्वापि पाताल सौख्यानि स्वर्गसौख्यानि च क्वचित् ॥ १२ ॥ सुखान्येतानि सर्वाणि वर्त्ते
तेन क्षराणि हि ॥ कामक्रोधभयेर्ष्यादिदुःस्पर्शैर्दोषैर्निभृतानि च ॥ १३ ॥ दिने ब्रह्मण एकस्मिंश्चतुर्दश सुरा
धिपाः ॥ नश्यंति क्षीयते सोपि सविराड्ब्रह्मकृते लये ॥ १४ ॥ यत्किंचिदस्ति प्रकृतिप्रकृतिपुरुषाभ्यां समुद्भ
वम् ॥ स्थावरं जंगमं वा तत्सर्वं कालग्रस्यं विद्यते ॥ १५ ॥ इत्थं दुःखं च दुःखत्वं मिथ्यात्वं ज्ञात्वाखिलस्य च ॥ अना
सक्तिः स्वदेहादौ यात तद्वैराग्यमुच्यते ॥ १६ ॥ वासुदेवावतारेषु माहात्म्यज्ञानपूर्विका ॥ स्नेहेन सेवानुवृत्तिर्या

सा भक्तिरिति कथ्यते ॥ १७ ॥ श्वेतद्वीपे ब्रह्मपुरे गोलोकेऽपि च धामनि ॥ वैकुंठादौ यदैश्वर्यं दिव्यं दिव्याश्
च पार्षदाः ॥ १८ ॥ सेवायामनुगाः कारे हरेस्तद्विद्यतेऽखिलम् ॥ दिव्यभावेनेति बोधो माहात्म्यज्ञानमुच्यते
॥ १९ ॥ इति ज्ञात्वैव नवभिः प्रकारैः श्रवणादिभिः ॥ सेवनं तस्य यत्प्रेम्णा तत्प्रोक्तं भक्तिलक्षणम् ॥ २० ॥
ज्ञानवैराग्यसहितां भक्तिमेवंविधां तु ये ॥ हरौ कुर्युः स्वधर्मस्थास्ते तु भक्तोत्तमा मताः ॥ २१ ॥ सन्तोऽथ ई
दृशा लोके प्रोक्ताः सद्गुरवो हिते ॥ येषां दर्शनमात्रेण नश्यते सर्वपातकं ॥ २२ ॥ तेषामेवाश्रयात्पुंसः कर्म
भिर्न्नाप्यते भवे ॥ निःश्रेयसं न वेदे च भक्तानां धर्मचारिणाम् ॥ २३ ॥ एत एव ततः संतः सेवनीयाः मुमु
क्षुणा ॥ इत्थं चैषां विधातव्यः सद्गुणानां महात्मनाम् ॥ २४ ॥ प्रवृत्तश्च निवृत्तश्च धर्मो द्विविधो मतः ॥ द्व
योपि विदुसंबंधाद्भवल्यैकांतिकस्त्वितः ॥ २५ ॥ निवृत्तधर्मैकांतित्वं प्रापुर्हंसनकादयः ॥ प्रवृत्तधर्मै
कांतित्वं मरीच्याद्यास्तथा ध्रुववत् ॥ २६ ॥ एकान्तेनैव धर्मेण मुक्तिरात्यन्तिकी मता ॥ न केवलं निवृत्ते
न धर्मेणापीतरेण वा ॥ २७ ॥ स्वरूपमस्य धर्मस्य कथ्यते चाधुना स्फुटम् ॥ चिदचिद्भिरविड्दैश्च विना हरिस
माश्रयम् ॥ २८ ॥ जीवतराणां चवात्यानां कारणानां स्वभावतः ॥ नैरंतर्येण सक्ताः स्युर्द्विधा वाखिलवृत्तयः
॥ २९ ॥ ततः पुमान्प्रवृत्तं वा निवृत्तं कर्म वैदिकम् ॥ कुर्याद्यदिहसंनिष्कामं ज्ञानवैराग्ययुक्तयत ॥ ३० ॥ स एवे

॥स.जी.च० कोऽनन्तस्तु को धर्मो निःश्रेयसप्रदः ॥ नहृत्तस्तु रुपायेते प्रोक्ता एकान्तिका बुधैः ॥ ३१ ॥ स्वधर्मादियुता नन्य अ०३२॥
॥१२७॥ भगवद्भक्तिलक्षणाः ॥ एष धर्मो हि निवृत्तीस्यान्मसत्त्वे सुदुर्दरः ॥ ३२ ॥ धारकाः स्युर्यदा त्वस्य तदा प्रादुर्भव-
त्यसौ ॥ न भवन्ति यदा ते च तिरोभवति वै तदा ॥ ३३ ॥ सा साक्षाद्भगवतः सेव्यान्तद्भक्तानां च वेदशास्त्र ॥ धर्मोऽत्रै-
कान्त एषोऽत्र प्राप्यते नान्यथा क्वचित् ॥ ३४ ॥ भवेदेष यदा यत्र तदा तत्र कृतं युगम् ॥ न वेदेव न तु त्रेता द्वापरं न
कलिर्न च ॥ ३५ ॥ तमेव धर्ममाश्रित्य गृहिभिर्भजनं हरेः ॥ इज्यन्ते तैरहिंसैस्तु विधानं च यथाविधि ॥ ३६ ॥ ए-
कान्तधर्ममाश्रित्य परस्त्यागिभिर्हरिः ॥ ब्रह्मसत्रैर्योगयज्ञादिभिर्मुनि ॥ ३७ ॥ तेषु यज्ञेषु ये देवास्तदी-
यत्वेन तेऽखिलाः ॥ भाव्य पिता ऽन्यर्च्चनीया न तु कार्या पृथग्मतिः ॥ ३८ ॥ एकान्तिनो ये ऽभवा पैते स्त्का भोति
कामिह ॥ देहान्ते ब्रह्मवादिब्रह्मनूर्गो जो कं धाम यान्ति हि ॥ ३९ ॥ एकान्तस्य धर्मस्य लक्षणं कथितं स्फुटम् ॥
तपांस्युग्राणि यस्त्रासे च कुः पूर्वं महर्षयः ॥ ४० ॥ तस्मान्मुमुक्षुरिच्छेद्यः श्रेयश्चात्यन्तिकं सतु ॥ एकान्तधर्मं
सेवेत मुक्तः स्यात्संसृतेस्ततः ॥ ४१ ॥ पुरापि ये ये संप्राप्ता मुक्तिं प्राप्संतिके जनाः ॥ ते प्यनेनैव धर्मेण प्राप्ता
नत्वन्यसाधनैः ॥ ४२ ॥ पाजयंस्त्व मिमं धर्मं त्यागिनोऽस्मान्मदाश्रितान् ॥ तथैव वर्तयः सर्वान् समर्थोऽसि
यतो मुने ॥ ४३ ॥ धर्मामृतमिदं पुण्यं सेवेरन्ये ऽत्र सज्जनाः ॥ कालमर्पनयं तेषां संसृतिः स्यान्न कर्हिचि- ॥१२७॥

त् ॥ ४४ ॥ इति परमपवित्रं सर्वदा सेवनीयं निपुणमतिमहद्भिः सर्वसंतापहारी ॥ सरसमिह पिबन्ति त्यागिधि-
र्मामृतं ते जननिमृतिभयमुक्ता धाम यान्ति विभोः ॥ ४५ ॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्युक्तमाश्रुत्य स साधुधर्मं वृन्दं
सदीशी न मुनिः प्रसन्नः स्वयं तथैवाः न घ वर्त्तमानी त्यावी वृत्त त्यागिजनां श्च सर्वान् ॥ ४६ ॥ इति श्रीसत्संगि-
जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मप्रज्ञानादिलक्षणनिरूपणनामा सप्तविं-
शमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ कृपासिंधुः श्रीमान्विगतगणनांऽशेषवजया च यस्यादेयं च त्वा प्रकृतिपुरुषस्यापि महतः
॥ यदृशी शीभक्तावन्न निपुविधर्मास्त्वयय यितुं निजैकान्ते ॥ धर्मदिशतु समतिमे मुनिपतिः ॥ १ ॥ अज्ञानामृत-
पानेनातर्पयच्छोनितान् थितान् ॥ श्रीहरिधर्मतनयं तं वेदे पुरुषोत्तमम् ॥ २ ॥ सुव्रत उवाच ॥ एकदाऽथ हरिं
राजन्नित्यानन्दो महामुनि ॥ तदग्नतउपविश्य स्तं नत्वा ऽपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥ नित्यानन्द उवाच ॥ कृते ज्ञाना-
न्न मुक्तिः स्यादित्यस्ति न गावल्कृतिः ॥ ज्ञानं तत्कृपया मत्यं वक्तुमर्हसि निश्चितम् ॥ ४ ॥ सुव्रत उवाच ॥ इति
पृष्टः स भगवान्मुनिना तेन भूपते ॥ कथयामास तं ज्ञानं सांख्यशास्त्रविनिश्चितम् ॥ ५ ॥ श्रीनारायणमु-
निरुवाच ॥ ब्रह्मर्षेर्गर्वदारानेवदामि ज्ञानमञ्जसा ॥ येन मुक्तिर्भवेन्नॄणां शृणु त्वं मुनिसत्तम ॥ ६ ॥ आसी-
त्ति केऽज्यपि पूर्वं भगवानेक एव हि ॥ आसीज्जवयं वासुदेवः स्वकीये ऽक्षरधामनि ॥ ७ ॥ महानुमान्महामा

॥श्री॰गी॰टी॰
॥२३०॥

यास्तु हैवानंतकोटिभिः ॥ प्रधानपुरुषैस्तस्य प्रकाशोऽस्य पतीतदा ॥ ८ ॥ स श्रीकृष्णो दिव्यमूर्त्तिः प्रोच्यते पु अ०६९॥
रुषोत्तम ॥ परमात्मा परं ब्रह्म विष्णुर्नारायणः प्रभुः ॥ ९ ॥ सोऽतिरूपोऽस्य रानीतो हृषिश्च परमः पुमान्
॥ प्रोक्तः सएव वेदेषु पुराणेषु च भारते ॥ १० ॥ सिसृक्षाभूद्यदा तस्य ब्रह्मांडानां तदा सतु ॥ प्राबोधयच्चे
क्षणेन महाकालात्मपुरुषम् ॥ ११ ॥ येनानिर्वाचास्ते रंब्रह्म प्रवदंति नरे मुने ॥ अनेककोटि ब्रह्मांड जन्मस्थि
तेन कारणम् ॥ १२ ॥ पुरुषेणात्मभूतेन महामायां च तेन सः ॥ प्राबोधयद्वासुदेवो वीक्षयांदुसिसृक्षया
॥ १३ ॥ प्रबुद्धया तया मायाकं प्रभोस्तस्येच्छयैव स ॥ बहुकालं स्मरमते महाकालो हि पुरुषः ॥ १४ ॥ स तस्यां ग
र्भमाधत्त बहुकालं दधौ च सा ॥ ततः प्रधानपुरुषास्त्वासृतानेककोटिशः ॥ १५ ॥ प्रधानानां च या पुत्रा यो
गेनैवांडकोटयः ॥ रचयावासुदेवस्य जायंते स्मत्यनेकशः ॥ १६ ॥ रमणस्य च मेतेन स्थितो नु पुरुषांगतः
॥ बभुव नारसंज्ञं यद्ब्रह्मांडे षाप्रयंकिः ॥ १७ ॥ प्रकाशानंदरूपं तद्यस्मैकेनापि बिंदुना जीविताः ॥ मुनि
नः संतिनैकब्रह्मांडगोवासिनः ॥ १८ ॥ संगोस्वनेजजे तस्मिन्जनेन सनरस्ततः ॥ आपो नारा इति श्रुता ना
रायण इतीर्यते ॥ १९ ॥ कृष्णस्य प्राक्षरात्माः सा च व्यक्तः प्रकृतेः परः ॥ अप्रमेयश्च विबुधैर्महापुरुष
उच्यते ॥ २० ॥ ध्यानस्य प्रभोस्तस्य पादसंवाहनं तदा ॥ दिव्यमूर्तिर्महामाया करोति प्रीणयन्स्वमुम् ॥ २१ ॥२३०॥

वासुदेवः स च स्वामि भूतस्य ज्ञानादिशक्तिभिः ॥ तेषु सर्वेषु चान्वितोऽस्ति व्यतिरिक्तोऽस्ति च स्वतः ॥ २२ ॥ ब्रह्मा
ण्डानां समुत्पत्तिर्भवत्येवं हरीच्छया ॥ उत्पत्तिरीतिं कथये तत्रैकस्मादितो मुने ॥ २३ ॥ अधिष्ठाता प्रधान
स्य पुरुषो योऽक्षरोद्भवः ॥ अनादिनिधनो देवः स्वरेशः समुच्यते ॥ २४ ॥ योऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां देहे च
प्राकृतादिषु ॥ ईश्वरस्यात्म पुरुषैधिष्ठितेऽवस्थितोऽस्ति च ॥ २५ ॥ सगुणब्रह्मसंज्ञो सोऽसिसृक्षुः पुरुषो
जगत् ॥ कालकर्मस्वभावं च प्राप्तोऽसौ हरीच्छया ॥ २६ ॥ ईक्षणं वीर्यमाधत्ते महापुरुषवीक्षितः ॥ पुरु
षः स प्रधानाख्य प्रकृतौ तैः समन्वितः ॥ २७ ॥ पुरुषाधिष्ठितेनाथ प्रधाने त्रिगुणात्मके ॥ प्राप्नुवंति गुणाः
क्षोभं कालेनैवादितस्त्रयः ॥ २८ ॥ परिणामस्वभावेन ततस्तेषां च जायते ॥ महत्तत्त्वस्य जननं जायते ते
न कर्मणा ॥ २९ ॥ सूक्ष्म गुणत्रयं तेऽत्र तत्त्वोऽयमनेः प्राकृताभिधम् ॥ अयूटकरपादादिवपुरीशस्य चाद्विमम्
॥ ३० ॥ तदात्मा पुरुषो यश्च स ईश्वर इतीर्यते ॥ विस्तरेणैव संप्रोक्तः श्रीमद्भागवते त्वसौ ॥ ३१ ॥ उद्बुद्धस्त्व
सत्वादित्रिगुणा प्रकृतिस्तु सा ॥ तदा सत्त्वगुणाद्वारा महत्तत्त्वं प्रसूयते ॥ ३२ ॥ प्रकाशरूपं ज्ञातं च कूटस्थं ज
गदंकुरम् ॥ ज्ञानक्रियात्मांशक्तिमान्चित्तं सत्त्वं च यद्विदुः ॥ ३३ ॥ यदंशात्साक्षाद्भगवतः शांते सत्त्वगुणं श्रुति
अविकारीति च प्रोक्तं वृत्तिभिश्चित्तलक्षणम् ॥ ३४ ॥ प्रभुशांतिर्यस्य याणां तं सर्वजंतुषु ॥ समहाप्राण

॥ स॰ जी॰ च॰ रस्याऽरूप्यंत तत्त्वमिहोदितम् ॥ ३५ ॥ अथ मायाकालकर्मस्वभावैश्च विकुर्वतः ॥ महत्तत्त्वादहंकारः सह प्र॰ ६८ ॥
॥ १३५ ॥ स्वरूपेण जायते ॥ ३६ ॥ ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिर्द्रव्यशक्तिश्च स त्रिधा ॥ वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेति क
थ्यते ॥ ३७ ॥ त्रिगुणोऽसावहंकारस्तत्त्वेन महता सह ॥ सूत्राभिधानमीशस्य द्वितीयं वपुरुच्यते ॥ ३८ ॥
ईश्वरोऽव्याकृतात्मा च वपुषस्तस्य योगतः ॥ हिरण्यगर्भसंज्ञां द्वितीयां लभते पुनः ॥ ३९ ॥ सर्वेषाम
पि जीवानां शरीरैः सूक्ष्मकारणैः ॥ सूत्राख्येऽत्रैव वपुषि विलीने भवतस्तदा ॥ ४० ॥ स्ववाय्वग्न्यप्पृथिव्यश्च स्थूली
नास्तस्मिन्तदास्थिताः ॥ शब्दः स्पर्शो रूपरसौ गंधश्चापि विनश्च ॥ ४१ ॥ यदैतल्लोममाप्नोति कालशक्त्या॰
दिभिर्दूरे ॥ तदानंत्र स्थिता जीवाः संचितानादिकर्म्मणाम् ॥ ४२ ॥ परिपक्वदशां प्राप्य स्वस्वकर्मानुसारतः
॥ तिष्ठंसं स्फुरितास्तत्र विराजो यन्निर्वृते ॥ ४३ ॥ अव्याकृतात्मा पुरुषो यया सूत्रात्मयोगतः ॥ हिरण्यगर्भ
संज्ञां लभतेऽसौ तथा मुने ॥ ४४ ॥ हिरण्यगर्भो यद्योगाद्वैश्वानर इतीर्यते ॥ एतावता न तद्भेदो यतोऽसावेक
एव हि ॥ ४५ ॥ ब्रह्मांडसर्गस्त्रिगुणात्मकाद्वै तस्माद्यथाऽऽस्त्रिगुणात्मकोऽसौ ॥ तथैव तुभ्यं मुनिवर्य तत्त्व
जस्योक्तिः सर्वे कथयामि बुद्धौ ॥ ४६ ॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानो
पदेशे पौरुषसर्गनिरूपणनामा ॥ ६८ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ वैकारिकादहंकारा ॥ १३५ ॥

च्चैव जायते मनः ॥ काममध्यसंभवो यस्य संकल्पाच्च विकल्पनात् ॥ १ ॥ धैर्यं तपोपपत्तिश्च यक्तिर्भ्रांति
श्च कल्पना ॥ क्षमा सत्त्वममत्वं च शीघ्रतेति मनोगुणाः ॥ २ ॥ कार्योत्पत्तौ हि सर्वत्र मायाकालश्च कर्म
च ॥ स्वभावरक्षणं पुंसो हरिरिच्छेति हेतवः ॥ ३ ॥ देवता इंद्रियाणां च जाता वैकारिकाद्दश ॥ दिग्वातार्क
प्रचेतोऽश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्रकाः ॥ ४ ॥ विषयाणामिंद्रियाणां विनागेनाभिर्व्यंजनम् ॥ कुर्वंति देवतान्
नैदिग्राद्याश्च पृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ दशेंद्रियाणि बुद्धिश्च ब्रह्मसा प्राणश्च तैजसात् ॥ कालादिभिरहंकारादसद्य
तैर्विकुर्वतः ॥ ६ ॥ श्रोत्रं त्वग्रसना घ्राणं ज्ञानेंद्रियाणि हि ॥ कर्मेंद्रियाणि वाक्पाणि चरणोपस्थपाय
वः ॥ ७ ॥ श्रवणादिक्रियासिद्धौ करणत्वं तु लक्षणम् ॥ श्रोत्रादीनामिंद्रियाणां विज्ञातव्यं पृथक्पृथक्
८ ॥ इंद्रियानुग्रहः स्वापः संशयो निश्चयः स्मृतिः ॥ मिथ्याज्ञानं ज्ञानचिंता धारणेति धियो गुणाः ॥ ९ ॥ तै
जसस्य पृथक्कार्यं केचिन्नेच्छंति कापिलाः ॥ सात्त्विकात्तामसाज्जातं यत्कार्यं तस्य तद्विदुः ॥ १० ॥ तामसा
च्च विकुर्वाणात्सूक्ष्मैः स्वैरेव हेतुभिः ॥ शब्दो भवति तस्माच्च नभः शब्दगुणं किल ॥ ११ ॥ विकुर्वतश्च तस्मात्स्पर्शो
जायते पूर्वहेतुभिः ॥ ततो वायुः स्पर्शगुणः शब्दवांश्च परान्वयात् ॥ १२ ॥ वायोर्विकुर्वतो रूपं तेजस्तस्माच्च जा
यते ॥ ततो रूपगुणं शब्दस्पर्शवच्च परान्वयात् ॥ १३ ॥ तेजसोऽथ रसस्तस्माज्जायते सोऽविकुर्वतः ॥ परान्वया

च्छब्दस्पर्शौ रूपवद्द्रवत्वतः ॥ १४ ॥ अग्नेर्भवो जायते गंधस्ततो गुणाधरा ॥ शब्दस्पर्शौ रूपरसगुणैर्युक्ताप
शब्दयात् ॥ १५ ॥ शब्दादयो गुणाः पंचतन्मात्राख्या इहोदिताः ॥ आकाशादीनि भूमहान्तान्युक्तानि पंच
च ॥ १६ ॥ एकद्वित्रिचतुःपंचसंख्याः संति गुणाः क्रमात् ॥ नभोनभस्वत्तेजोंबुपृथ्वीनां सर्वसंमताः ॥ १७ ॥ शब्द
स्पर्शरूपरसगंधानामिह लक्षणम् ॥ श्रोत्रत्वग्चक्षुरसनाघ्राणग्राह्यत्वमुच्यते ॥ १८ ॥ एषां दशानामन्येपि
प्रोक्ता व्यासादिभिर्गुणाः ॥ नाना युक्तीः समाश्रित्य संति तानपि कीर्तये ॥ १९ ॥ नागेंद्रियात्मधिष्ण्यत्वं छिद्र
तावदिदंतरम् ॥ आश्रयांतरशून्यत्वमव्यक्तत्वाविकारिते ॥ २० ॥ अप्रतीघातता चैव भूतत्वमिति तद्वि
दः ॥ आकाशस्य गुणानेतानाहुर्वायुगुणान्ब्रुवे ॥ २१ ॥ वाद्यस्थानं स्वनेतृत्वं नेतृत्वं द्रव्यशब्दयोः ॥ वीजनं
व्यूहनं प्राणिवर्गोक्षः शोष्यं च संभवः ॥ २२ ॥ आत्मत्वमिंद्रियाणां च गुणा वायोरुदीरिताः ॥ दुर्दर्शता तेजनं च
तापः पाकः प्रकाशनम् ॥ २३ ॥ रागश्च जाड्यं वैलक्ष्यं स्वप्रकृतिर्हिममर्दनम् ॥ क्षुधापिपासा शोकश्च ते
जसोऽग्नेर्गुणा मताः ॥ २४ ॥ शैत्यं संक्लेदः स्वर्वं च भौमानां स्नपनं तथा ॥ तापापनोदस्तृप्तिश्च सौम्यता स्नेहमा
र्दवे ॥ २५ ॥ आप्यायनं शमनं च स्वरूपत्वं चांबुनो गुणाः ॥ स्थैर्यं गुरुत्वं काठिन्यं शक्तिश्च प्रसवात्मना ॥ २६ ॥
संहारो धारणं धैर्यमाकाशादेर्विशेषणम् ॥ भावनं प्रसणाश्चेति पृथ्व्या उदिता गुणाः ॥ २७ ॥ अर्थो

अथोऽद्रव्यलिंगं शब्दः स्मृतः सः स नैकधा ॥ षड्जादिभिस्वरूपैश्च तथासौ समधा मतः ॥ २८ ॥ वादित्राणां च गतादी
नां वृक्षादीनां पृथक् पृथक् ॥ शब्दाः संतीति बोद्धव्यं तथा स्पर्शोऽप्यनेकधा ॥ २९ ॥ उष्णः शीतः सुखो दुःख
स्निग्धो विशद एव च ॥ तथा खरो मृदुः श्लक्ष्णो लघुर्गुरुरितीरितः ॥ ३० ॥ रूपं षोडशधा प्रोक्तं शुक्लं कृष्णं त
थारुणम् ॥ नीलं पीतं कर्बुरं च स्थूलं सूक्ष्मं च वर्तुलम् ॥ ३१ ॥ ह्रस्वं दीर्घं सारुणं च मृदु श्लक्ष्णं च चिक्कण
म् ॥ चतुरस्रमिति ज्ञेयं रसः प्रोक्तस्तु षड्विधः ॥ ३२ ॥ मधुरो लवणस्तिक्तः कटुरम्लः कषायकः ॥ रस एको
पि संसर्गाद्द्रव्याणां बहुधा मतः ॥ ३३ ॥ गंधोपि बहुधा प्रोक्तः संसर्गद्रव्ययोगतः ॥ इष्टोऽनिष्टश्च मधुरो
निर्हारी संहतः कटुः ॥ ३४ ॥ स्निग्धो रूक्षश्च विशदः शांत उग्रोऽम्लरसोपि ॥ वदंतीत्थं लक्षणानि मुनयोऽन्ये
कयुक्तिभिः ॥ ३५ ॥ भूतेंद्रियाणि मात्राश्च मनो बुद्धिरहंकृतिः ॥ चित्तं चेति प्रकृतीः पंचविंशतिको गणः ॥ ३६
॥ अष्टस्वष्टुमनीशानितत्वान्येतानि तु स्वतः ॥ हरेः शक्त्यैव संहत्य मुने ब्रह्माण्डं सृजंति तत् ॥ ३७ ॥ एतद्देहं विशे
षात्संधपड्डुंस्तोयादिभिर्वृतम् ॥ एकैकस्माद्दशगुणैः प्रधानेनावृतं बहिः ॥ ३८ ॥ अनेकांडाश्रयेतीयेमहापुरु
षदेहजे ॥ अदृश्यमत्तद्वैरंशानि सर्गगोलकसन्निभम् ॥ ३९ ॥ हरीच्छा वशतस्तस्मिन् कालेन पुरुषो महान्
॥ भूत्वाभिव्यक्तविश्वात्मा मायाविक्षेपशक्तियुक् ॥ ४० ॥ प्रमितहानयवे धौतोकान्कल्पसंतिमनीषिणः ॥ काला

॥स॰जी॰च॰ शिनिरघः सप्त सप्तो द्वौ जघनादिभिः ॥४२॥ पादादिभिः स्मात्वयं वै पातालप्रमुखांश्चयः ॥ धृत्वापि लोका अ॰६५॥
॥१४१॥ सुरूपस्तत्र आस्ते स्वयं पृथक् ॥४३॥ सस्पृष्ट्वात्मनिवासाय कं गर्भोदकमं जितम् ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः
शेते जीवात्मभिः सह ॥४४॥ सुतस्यांगस्तु विराड्देहः सहस्रं परिविस्तरान् ॥ संपूर्णां गोभवत्सस्य सर्वलोकच-
द्धितेषिणः ॥४४॥ इंद्रियायतनेष्वस्य श्रीकृते पुदेवताः ॥ इंद्रियैः सहसंगस्तिष्ठंति प्रकटं तत ॥४५
॥ वैराजः पुरुषोऽप्येष आस्ते सामान्यतस्त्रिधा ॥ आध्यात्मिकश्चाधिदैवः साधिभौतिक एस्वपि ॥४६॥ अध्या
त्मस्विंद्रियेष्वेकस्तदात्माध्यात्मिकः पुमान् ॥ देवतास्वधिदैवेषु तदात्माप्याधिदैविकः ॥४७॥ गोजके ष
धिभूतेषु तदात्मा चाधिभौतिकः ॥ एते ब्रस्तलमानावै कर्तुं नस्रमते क्रियाः ॥४८॥ तथाक्षेत्रज्ञरूपेणास्वय
मास्ते विनिष्पतः ॥ सत्वात्मात्वाक्ष रोगरूपोऽन्येघोनमात्य इंद्रियैः ॥४९॥ महाप्राणेन सहितं धृत्वाध्यात्मा
दिकं त्रयम् ॥ स्थितः सर्वत्रतर्द्राणो विराड्देहाभिमानवान् ॥५०॥ चतुर्युगसहस्रं तु दिनं रात्रीश्च तावती
॥ वैराजपुरुषस्यास्मन् तत्र कल्प उच्यते ॥५१॥ कालकर्मस्वभावैश्च मायया नरहरीच्छया ॥ पुरुषप्रेरिता
दस्मात् हिरण्मयो जायते महान् ॥५२॥ इंद्रियैर्विषयैर्देवैः सहितात्रीवकोटयः ॥ आविर्भवंति वैराजाद्देवासुर
नरादयः ॥५३॥ वैराजपुरुषस्यांगादाविर्भवति राजसः ॥ प्रतिकल्पं जगत्स्रष्टा ब्रह्मा विश्वसृजांपतिः ॥५४ ॥१४१॥

प्रजाः सिसृक्षुरास्थाय स समाधिं प्रजापतिः ॥ सृजत्संगेषु तस्यैव जीवान् स्वानुवनानिव ॥५५॥ यथा यथा
चिंतयति ब्रह्मा स्वस्मा स्रजीजगत् ॥ तथा तथा भवत्स्वात्ततः स्रष्टेति स श्रुतः ॥५६॥ वैराजांगाद्विरा
ज्ञे वै न सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ पातालप्रमुखा लोकाः सप्त तत्र संति संस्थिताः ॥५७॥ कुनित्वी लोकाश्च यं
पद्मं जन्मस्थाने स्वयंभव ॥ वैराजजठराकाशे प्रादुर्भवति नाभितः ॥५८॥ लोकाः सजीवा विधिनैव सृष्टा
वसंति सर्वे विततेऽत्र तस्मिन् ॥ पश्येत् तदानीं सनु पद्मकल्पः मोक्षः पुराणेषु हि सा ध्रुवयं ॥५९॥ इति श्री
सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे अष्टं कारिकसर्गलक्षणनिरू
पणनामा ६९॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ स्थावरजंगमा जीवास्तेषां स्थानानि वृत्त
यः ॥ वैराजाद्वसणः सर्गाः कालेषांति सर्युजवम् ॥१॥ जीवा ये यानि कर्माणि प्राक्कृतवंतो प्रतिपेदिरे ॥ तान्ये
व प्रतिपद्यंते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥२॥ सुकृतं दुष्कृतं वापि मिश्रं वा त्रिगुणात्मकम् ॥ भुक्त्वा न विनष्टं यत्क
र्म तदेवाशेषप्रपद्यते ॥३॥ तत्तत्कर्मानुसारेण देहं बुद्धिं च जीविकाम् ॥ स्थानं चाप्नोति तत्तस्य शेषं तेना
च संज्ञायः ॥४॥ इत्थं कर्मवशा जीवाः पुनः कर्माणि कुर्वते ॥ तेषां स्थूलास्तु ये देहास्ते तेषां पांचभौतिका
॥५॥ भूतानि पंच चान्योऽन्यं मिलितानि हरेरिच्छया ॥ तेभ्यो जातास्तु ये देहास्ते सर्वे पांचभौतिकाः ॥६॥ प्रथा

॥स.गी.च॥ नैतु महाभूतमेकं सर्वं वपुष्यपि ॥ चत्वार्यंशानि भूतानि गौणानि तु भवंति हि ॥ ७ ॥ पृथ्वीतत्वं प्रधानं च यत्र ॥अ०१०॥
॥१४२॥ तत्रापराणि तु ॥ संसृष्टकानि चत्वारि जलं तेजो मरुन्नभः ॥ ८ ॥ जलतत्वं प्रधानं च यत्र तत्रापराणि तु ॥ सं
सृष्टकानि चत्वारि पृथ्वी तेजो मरुन्नभः ॥ ९ ॥ तेजस्तत्वं प्रधानं च यत्र तत्रापराणि तु ॥ संसृष्टकानि च
त्वारि पृथ्वी तोयं मरुन्नभः ॥ १० ॥ वायुतत्वं प्रधानं च यत्र तत्रापराणि तु ॥ संसृष्टकानि चत्वारि पृथ्व्यंभस्
तेजसी नभः ॥ ११ ॥ नभस्तत्वं प्रधानं च यत्र तत्रापराणि तु ॥ संसृष्टकानि चत्वारि पृथ्व्यंभस्तेजसी मरुत्
॥ १२ ॥ जीवानां पारज्यादिदेहास्तेषां त्रयोकाश्च नादृशाः ॥ नादृशा एव तेषां च भोगाः सर्वेपि संति वै ॥ १३ ॥ मुख्य
भूतधरा देहाः स्थावरा जंगमास्तथा ॥ मुख्यभूतां च वै देहा जीवानां संति वारिणि ॥ १४ ॥ ये देवजीवके देहास्तु ते
जो मुख्या भवंति ते ॥ देहाः प्रधानमरुतो वायुलोके वसंति च ॥ १५ ॥ देहास्तु मुख्यवियतो त्र मंत्याकाशए व हि ॥
कर्माश्रित्य यात्रां यत्स सत्तारम्भमते वपुः ॥ १६ ॥ अमीनामिश्रभूतानां विकाराः पंच पंचधा ॥ पांचभौतिक
देहेषु तेषां सर्वत्र युक्तिभिः ॥ १७ ॥ तत्र त्वङ्मांसमज्जास्थिनाडीति क्ष्माःस्ति पंचधा ॥ श्लेष्मपित्तं च मास्वेदौ
रक्तं चेत्यंबु पंचधा ॥ १८ ॥ निद्रा तु तृड्जागरः क्षुत्कृष्णा तेजो हि पंचधा ॥ प्राणोऽपानो व्यानोदानौ समान पंच
धा मरुतः ॥ १९ ॥ श्रोत्रं घ्राणो मुखं कोष्ठहृदयं पंचधेति खम् ॥ एवं विकारा भूतानां देहेषु पंचविंशतिः ॥१४२॥

२० ॥ देहोयं स्थूलसंज्ञोऽस्ति मज्जमूत्रमयोऽशुचिः ॥ सर्वं धात्री वसत्याद्यास्तस्मिंश्चेमाः स्थिता हि नाम ॥ २१
॥ स्थूलदेहस्य मध्येऽस्ति जीवस्यान्यत्कलेवरम् ॥ प्राणेन्द्रियमनोबुद्धिसंघातः सूक्ष्मसंज्ञितम् ॥ २२ ॥ एकः
प्राणो वृत्तिभेदात्प्रोक्तः पंचविधः किल ॥ प्राणोऽपानो व्यानोदानौ समान इति नामभिः ॥ २३ ॥ नागः कूर्मः
कृकलो देवदत्तो धनंजयः ॥ इत्येते तस्य भेदास्तु संस्त्येते चैव संगताः ॥ २४ ॥ हृदि प्राणो गुदेऽपानः समा
नो नाभिमंडले ॥ उदानः कंठदेशस्थो व्यानः सर्वशरीरगः ॥ २५ ॥ प्राणः नागतिमान्स्तेपोऽपानोऽधोगति
रुच्यते ॥ भुक्तपीतान्नतोयादेः समानः साम्यकृन्मतः ॥ २६ ॥ उदान उत्क्रमणकृद्व्यानः सर्वांगचेष्टनः ॥ नाग
उद्गारकृत्कूर्मोन्मीलनकरः स्मृतः ॥ २७ ॥ कृकलः क्षुत्करो देवदत्तो जृंभणकृत्तथा ॥ धनंजयः पोषणकृन्मो
क्षः शोष्यविशारदैः ॥ २८ ॥ देवदत्तो मतः प्राणेऽपाने तु कृकलः स्मृतः ॥ धनंजयः समाने च कूर्मो व्याने
स्थितः स्मृतः ॥ २९ ॥ उदाने तु हि तो नाग इति पंचविधो लयः ॥ इंद्रियाणि दशोक्तानि बुधैस्तु लक्षणाम
पि ॥ ३० ॥ शृणुते येन तच्छ्रोत्रं स्पर्शं त्वक्कल्यते यया ॥ वीक्ष्यते येन तच्चक्षुर्जिह्वा ज्ञेया रसम् ॥ ३१ ॥
घ्रायते येन तद्घ्राणमुच्यते वाक्प्रपाचकः ॥ पण्यते येन पाणिः स्यात्पादो येन च पद्यते ॥ ३२ ॥ तद्गुदं स्यूयते येन
मेढ्रं मेहति येन च ॥ करणानि दशैतानि बाह्यानि कथितानि वै ॥ ३३ ॥ मनोंतःकरणं प्रोक्तं बुद्धिश्चापि तथा

॥ स॰ जी॰ च० ॥ विधा ॥ अहंकारस्तथा चित्तमित्यपि द्वयमिष्यते ॥ ३४ ॥ मनोबुद्ध्योरभेदं च केचिदिच्छन्ति पंडिताः ॥ मन- अ० ४० ॥
॥ १४३ ॥ सा संशयं जीवो बुद्ध्या वाप्नोति निश्चयम् ॥ ३५ ॥ अंतर्गते मनोबुद्ध्योर्मन्ये हंकृतिश्चित्तसि ॥ अहंता चेतनं
वाहंकारेण प्रोतिनेन सा ॥ ३६ ॥ एतत्सूक्ष्मवपुः प्रोक्तं वपुषीः स्थूलसूक्ष्मयोः ॥ अन्योन्याश्रयणात् स्थिति
सूक्ष्मयोस्तस्य कारणम् ॥ ३७ ॥ तच्चाविद्यामयं प्रोक्तं युक्तं संचितकर्मभिः ॥ वेधेनानादिना तेन जीवस्य
स्वबीजवद्धतः ॥ ३८ ॥ यथाङ्कुरस्य बीजेन धस्य नभावो व्यतिरेकतः ॥ तथा कारणदेहस्य जीवस्य न पृथक् स्थि-
तिः ॥ ३९ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिश्च तिस्रोऽपि मिश्रगुणात्मिकाः ॥ अवस्था गुणसांकर्यात्ताः संति मिश्राः परस्पर-
म् ॥ ४० ॥ विराजः स्थितिरवस्था याः कार्यं सत्वगुणात्मिका ॥ नेत्रस्थानकृता वासा अवस्था जाग्रदितीरिता
॥ ४१ ॥ स्थूलदेहाभिमानेन विश्वसंज्ञस्य चात्मनः ॥ बाह्यान्तःकरणैः सर्वैः सविवेकं यथार्थतः ॥ ४२ ॥ श-
ब्दादिबाह्यविषयभोगः स्यात्पूर्वकर्मणाम् ॥ अनुसारेण तज्ज्ञत्वप्रधानं जाग्रदुच्यते ॥ ४३ ॥ अत्रेन्द्रि-
यान् भोक्तातुं केनीवी योग्यथार्थतः ॥ रजःप्रधानसत्वात्म जाग्रत्स्वप्नः स उच्यते ॥ ४४ ॥ भुंजान एव विष-
याञ्छब्दादीनपि जाग्रति ॥ शोकश्रमादिना विद्याद्विवेकाभावतो न चेत् ॥ ४५ ॥ तमःप्रधानसत्वात्मजा-
ग्रत्सुषुप्तं तदुच्यते ॥ विश्रान्तस्तु फलं दृष्ट्वा मुने जाग्रति कर्मणाम् ॥ ४६ ॥ ज्ञस्त्वविद्याभ्यासतोऽस्य सज्जन्त्वास्त ॥ १४३ ॥

प्रसंगतः ॥ एतद्भेदत्रयं ज्ञानं येन तुर्यं हितं सदम् ॥ ४७ ॥ त्रिभिर्भेदास्त्ववस्था या सुगुणानां या प्रधानता ॥ उ-
क्ता च वक्ष्यते सा तु तादृक्कर्मानुसारतः ॥ ४८ ॥ हिरण्यगर्भसोऽस्य वस्था कार्यंगजस्थितिः ॥ रजोगुणा-
त्मिका वस्था प्रोच्यते स्वप्नसंज्ञया ॥ ४९ ॥ सूक्ष्मदेहाभिमानेन तैजसाख्यस्य चात्मनः ॥ विनाऽप्यस्थिरभोग-
स्थिपूर्वकर्मानुसारतः ॥ ५० ॥ इंद्रियैर्मनसा बुद्ध्या यत्स्यात्प्रियाप्रिया ॥ रजोगुणप्रधानं तत्स्वप्न इत्यु-
च्यते परम् ॥ ५१ ॥ जाग्रतीव यदा स्वप्ने शब्दादीन् विषयानपि ॥ भुंक्ते जीवो विवेकेन ज्ञानन्स प्रोच्यते त-
दा ॥ ५२ ॥ सत्वप्रधानकरजस्त्वात्मक स्वप्नजागरः ॥ भुंजानोऽपि स्वप्नभोगान्वेत्ति जाड्येन तान्न सा ॥ ५३ ॥
तमःप्रधानकरजस्त्वात्मकस्वप्नसुप्तिका ॥ हिरण्यगर्भः फलदः स्वप्नेन वर्तिकर्मणाम् ॥ ५४ ॥ एतद्भेदत्रय-
ज्ञानं प्रबुद्धस्य यतो भवेत् ॥ तुरीयं तत्त्वदं प्रोक्तं परस्य कातरात्मकं सदा ॥ ५५ ॥ ईश्वरस्य जपावस्था कार्यं च तम-
आत्मिका ॥ हृदयस्थानगावस्था सुषुप्तिरिति कथ्यते ॥ ५६ ॥ बाह्यान्तःकरणानां च वृत्तयो भोग्यवासना-
॥ लीनाः कारणदेहस्य ज्ञानं कर्तृतालयाः ॥ ५७ ॥ तस्याभिमंतुः प्राज्ञस्य सगुणब्रह्मणो मुने ॥ सुखलेशो-
ऽस्ति जीनत्वं यज्ञासुप्तिस्तमोमयी ॥ ५८ ॥ कर्मसंस्कारतः कर्तृवृत्ते रुत्थानमत्र यत् ॥ स प्रोक्तो जागृत्स्वप्न त-
मोमय सुषुप्तिसम्भूतः ॥ ५९ ॥ जाग्रत्स्वप्नमवस्थाता वा विद्यासात्तत्र वै पुनः ॥ प्रातिलोम्यं कर्तृवृत्तेः सुषुप्ता

॥स॰गी॰च॰ नं तु तमप्ययत्॥६०॥ सत्वमुख्यतमो मर्त्यान्सुप्तौ तज्जागृदुच्यते॥ कर्मणां फलदातारं सुषुप्तावीश्वरो मतः॥६१॥ अ॰३०॥
॥१५५॥ एतस्मिंस्त्रयज्ञानं प्रबुद्धस्य यतोऽभवेत्॥ तुरीयं तस्य देशोक्तं ज्ञातव्यं सूक्ष्मया दृशा॥६२॥ सत्वगुणामप्यत्रव्यानां
भूतभूता गुणास्त्रयः॥ सत्वरजस्तमइति ज्ञातव्यास्तेपि लक्षणैः॥६३॥ सत्वमानंदउद्रेकः प्रीतिः प्राकाश्यमे
व च सुखसंगित्वमारोग्यं संतोषः श्रद्दधानता॥६४॥ अकार्पण्यमसंरंभः क्षमा धृतिरहिंसनम्॥ समता स
समानत्वं मार्दवं ह्रीरचापलम्॥६५॥ शौचमार्जवमाचारो लौल्यं हृद्यसंभ्रमः॥ इष्टानिष्टवियोगानां
कृतानामविकत्थनम्॥६६॥ दानेन चानुग्रहणमस्पृहत्वं परार्थता॥ सर्वभूतदया चैव सत्वस्यैते गुणाः स्मृताः
॥६७॥ नानारसेवा स्वैर्यं रूपमैश्वर्यं विग्रहौ॥ अत्यागित्वमकारुण्यं सुखदुःखोपसेवनम्॥६८॥ परापवादे
षु रतिर्विवादानां च सेवनं॥ अहंकारस्त्वसत्कारश्चिंता वैरोपसेवनम्॥६९॥ परितापोऽभिहरणं ह्रीनाशो
नार्जवं तथा॥ भेदः परुषता हिंसा कामः क्रोधो मदस्तथा॥७०॥ अक्षमा परिहासश्च असंतोषो हर्षराग एव च एते
गुणा राजसा हितामसानथ कीर्तये॥७१॥ तामिस्रमंधतामिस्रं तमो मोहो महातमः॥ कार्याकार्याविवेक
श्च प्रमादो ह्यव्यवसायम्॥७२॥ असमृद्धिस्तथा दैन्यं शोकस्तंद्रा विषादनम्॥ गंधवासो विहारेषु तुच्छेष्वनुराग
नैपुणं॥७३॥ दिवास्वप्नेऽतिनिद्रायां निर्वेदोऽभिरुचिस्तथा॥ नृत्यवादित्रगीतानामज्ञानां च श्रद्दधानता॥७४॥ दे ॥१५५॥

षो धर्मविशेषाणामेते वै तामसा गुणाः॥ एवं त्रयो गुणा ज्ञेया लक्षणैस्तु पृथक् पृथक्॥७५॥ स्थूलादि देह
त्रितयं सदाध्यात्माधिदैवतम्॥ गुणत्रयं तथा वस्था एतत्क्षेत्रमितीरितम्॥७६॥ यतस्तदेति सत्वात्माक्षे
त्रज्ञ इति कथ्यते॥ सामान्यसत्तया देहं स सर्वं व्याप्य वर्त्तते॥७७॥ विशेषसत्तया त्वास्ते हृदि क्षेत्रज्ञ एव तु
रत्नदीपप्रतीकाशो ज्ञाता सूक्ष्मोऽणुवद्ध्रुवः॥७८॥ क्षेत्रज्ञत्वेनेत्थमुक्तो मयात्मा सम्यग्वेत्तुं तत्स्वरूपं पुनस्ते
॥ अध्यात्मादिर्मोक्षधर्मप्रणीतं नेदं वच्मि श्रूयतां शुद्धबुद्धे॥७९॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतावने नारायणचरित्रे ध
र्मज्ञानप्रचतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे षोडशोऽध्यायः गुणलक्षणनिरूपणं नाम [illegible] ३०
श्रीनारायण उवाच॥ श्रोत्रमध्यात्ममित्युक्तं दिशास्तत्राधिदैवतम्॥ श्रोतव्यमधिभूतं तत्र पुमांस्तां
प्रपद्यते॥१॥ त्वगध्यात्ममिति प्रोक्तं वातस्तत्राधिदैवतम्॥ अधिभूतं तथा स्पर्शास्तत्रा मां विंदते पुमान्॥२॥
चक्षुरध्यात्ममित्युक्तमर्कस्तत्राधिदैवतम्॥ दृश्यमधिभूतं तत्र पुमांस्तां प्रपद्यते॥३॥ जिह्वाऽध्यात्ममि
ति प्रोक्तं वरुणोऽत्राधिदैवतम्॥ अधिभूतं रसश्चैव तत्रा मां विंदते पुमान्॥४॥ घ्राणमध्यात्ममित्युक्तं दस्रौ
तत्राधिदैवतम्॥ घ्रातव्यमधिभूतं च तत्रा मां विंदते पुमान्॥५॥ वागध्यात्ममिति प्रोक्तमग्निस्तत्राधिदैवत
म्॥ वक्तव्यमधिभूतं तत्र पुमांस्तां प्रपद्यते॥६॥ पाणी अध्यात्ममित्युक्तमिंद्रस्तत्राधिदैवतम्॥ आदानम

॥स॰जी॰प्र॰४॥ धिभूतं तत्सु मांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥७॥ पादावध्यात्ममित्युक्तं विष्णुस्तत्राधिदैवतम् ॥ गंतव्यमधिभूतं च तत्ता अ॰३१॥
॥२४५॥ भ्यां तद्विंदते पुमान् ॥८॥ पायुरध्यात्ममित्युक्तं मित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ अधिभूतं विसर्गोऽस्य तत्ताभ्यां विंद
ते पुमान् ॥९॥ उपस्थोध्यात्ममित्युक्तं प्रजेशोत्राधिदैवतम् ॥ आनंदस्त्वाधिभूतं तत्सु मांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥
१०॥ मनोध्यात्ममिति प्रोक्तं चंद्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ मंतव्यमधिभूतं तत्सु मांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥११॥ बुद्धिर
ध्यात्ममित्युक्तं ब्रह्मा तत्राधिदैवतम् ॥ बोद्धव्यमधिभूतं तत्सु मांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥१२॥ अहंकारो ध्यात्ममि
ति रुद्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ अभिमानोधिभूतं तत्सु मांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥१३॥ चित्तमध्यात्ममित्युक्तं क्षेत्रज्ञो
त्राधिदैवतम् ॥ चिंतनं चाधिभूतं तत्सु मांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥१४॥ अध्यात्मादिविभागोयं स्फुटं त्रेधा निरूपतः
तत्र देहकरणेशेष्वेतेयं कर्म्म तृतीयकम् ॥१५॥ सत्रिष्वेतत्समभावे कर्त्तुं न क्षमते क्रिया ॥ तथापि सच्चिदु
पोऽस्ति स्वयं तेभ्यः पृथक्स्थितः ॥१६॥ क्षेत्रज्ञो जीवरूपी यो हृदाकाशे प्रकाशवान् ॥ विशेषस्तस्य त्वात्मास्ति
व्याप्य साक्षात्मतीव पुः ॥१७॥ इंद्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ॥ मनसस्तु परा बुद्धिर्या बुद्धेः पर
तस्तु सः ॥१८॥ देवप्रकाशिताश्चैभ्यो मयानुक्तानि तेंद्रियैः ॥ स्वस्वांतःकरणे वेद्योसौ नैवो व्यक्तिसमस्त्वयम् ॥
१९॥ सांख्यज्ञानमिति प्रोक्तं स्वरूपं देहिनो पृथक् ॥ पृथग्विज्ञायते येन मदस्मात्त्व यथातथा ॥२०॥ तानेनेतेना ॥२४५॥

त्मरूपं न यावद्भिन्नं विजानाति शरीरत्रयात्सः ॥ तावद्दृढो माययासौ याति साधीभूयो नृपः संसृतिं दुःखरूपाम्
॥२१॥ इति श्रीमत्सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशेऽध्यात्मादिविभागनि
रूपणनामा ॥ ३१ ॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ एतेन सांख्यज्ञानेन कारणादिवपुस्त्र
यात् ॥ आत्मा तेयो पृथक्केशोऽव्याकृतादिवपुस्त्रयात् ॥१॥ तादात्म्येन ततः श्रीकृष्णं ब्रह्मणा स्वस्य भावयेत् ॥ ब्र
ह्मभूतस्ततो भक्त्या वासुदेवं भजेत् पुमान् ॥२॥ वर्णाश्रमोचितं धर्म्मं स्वाधिकारानुसारिणम् ॥ यावद्देहस्मृति
स्तावत्स्यात् यत्नेन भजेत्सदा ॥३॥ आश्रमाणां वर्णानामितरेषां च योषिताम् ॥ धर्म्मशास्त्रेष्वखिला धर्माः प्रो
क्ता स्थैर्यास्तु तेन तः ॥४॥ वासुदेवो हि भगवान्साक्षान्नारायणः प्रभुः ॥ मुमुक्षूणामुपास्योऽस्ति नाम्नस्त्वमि
निश्चयः ॥५॥ मदेवदेवोस्ति हिरण्मयवर्णो त्यशेषसौंदर्यनिकेतमूर्तिः ॥ एकैककेशेऽग्रे विधुकोटिकोटिप्रका
शान्तःस्मितोज्ज्वलकांतिमाली ॥६॥ सदा किशोरोवयसातिरम्यः पीतांबरोदिव्यसरस्वगंधः ॥ दोर्भ्यां चतुर्भ्यां प्र
स्फुरद्भिर्भूषणानिनादयन्नूपुरयोरभिपादः ॥७॥ किरीटकांचीवलयांगदाद्यैर्विभूषणैर्भूषितदंडवक्रः ॥ श्री
वत्सलक्ष्मीकविशालवक्षाः सरोजपत्रायतचारुनेत्रः ॥८॥ महार्हवस्त्राभरणोश्वधैर्यैर्हारैः स्त्रयाकेसरचंद
नाद्यैः ॥ संपूजितो राधिकया च लक्ष्म्या पद्योपनम्रावनतः करुणार्द्रदृष्ट्या ॥९॥ स्वयंभूतो वास्कदेवः स्वकीयहृदये

॥स॰गी॰च॰ वुने॥ मुमुक्षुणां चिंतनीयः स्मयमानमुखांबुजः॥२०॥ हृदये मानसैरेव कर्त्तव्यं तस्य पूजनम्॥ उपचा अ॰१४॥
॥१४६॥ रैर्बहुविधैः पुराणप्रथितैः शुभैः॥२१॥ प्रतिमाया तु हृदये ध्यातमावाह्य तं पुमान्॥ यथालब्धोपचा
रैश्च प्रसिद्धैः पूजयेत्प्रभुम्॥२२॥ पूजनानंतरं यथाशक्ति स्वस्थचित्तः समुत्सुकः॥ अष्टाक्षरं कृष्णमंत्रं जपेद्ध्या
यन् हरिं हृदि॥२३॥ श्रवणं कीर्त्तनं चैव स्मरणं पादसेवनम्॥ अर्च्चनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम्॥२४
॥एतैः प्रकारैर्नवभिः सेवते यस्तमादरात्॥ तस्य गाढं भवेत्प्रेम तस्मिन्नारायणे विभो॥२५॥ तस्य पुंसो भग
वति प्राणेंद्रियमनोधियाम्॥ निरोधो जायते यः सो सर्वथापि तमीक्षते॥२६॥ ततश्च स्वं ब्रह्मरूपमखं
डं शुद्धमक्षरम्॥ समीक्षतेऽथ तत्रैव विजसंततं प्रभुम्॥२७॥ यथा पुष्पादितत्त्वानामाधारोऽस्ति नभस्त
था॥ निःसंजीवेशप्रकृतिपुरुषाणां हि तद्दृढम्॥२८॥ सर्वाधारे तदाधारस्तस्मिन् ब्रह्मणि चाक्षरे॥ दिव्यमूर्तिः
स भगवान्वर्त्तते पुरुषोत्तमः॥२९॥ यथा वस्त्रस्वरूपं च मोतीरूपं स पश्यति॥ तमसौ भजते भक्तो ब्रह्मरूप
स्त्वीक्षते॥३०॥ भक्तिमेतां परां संज्ञां प्राहुः सांख्यविचक्षणाः॥ इममर्थं च गीतायां कृष्णमाह हार्जुनं प्रति
॥३१॥ ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति॥ समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम्॥३२॥ भक्त्यानये
वपरया गुणातीतावस्थितिर्भवेत्॥ शांतिश्च सर्व्वं या पुंसस्तस्मादेतां श्रयेत्सुधीः॥३३॥ सांख्यशास्त्रमागूढा॰ ॥१४६॥

र्थ्यं एव ब्रह्मायदर्शितः॥ यथाऽस्मै त्वेव महात्मा सिद्धांतं प्राहुरन्यथा॥२४॥ अभेदमाहुर्जीवस्य ते पर ब्रह्मण
श्चवै॥ चाक्रदेवाः स्वयं भूत्वा यथेष्टं कुर्वते क्रियाः॥२५॥ एकमेवेत्यादि श्रुतेस्तात्पर्यमनवाप्य च॥ प्रमाणत्वे
नतां प्राहुः स्वमते लोकवंचकाः॥२६॥ तन्मतं नग्रहीतव्यं संसृते मुक्तिमिच्छता॥ मे अद्वैतसिद्धांतस्ते
नत्वेषमपोदितः॥२७॥ नैवोस्ति वास्तवो नूनं जीवेशाब्रह्मणां हरेः॥ नित्यानां नित्य इत्यादि श्रुतिभिः प्रतिपादि
तः॥२८॥ ब्रह्मवित्परमाप्नोतीत्येषाप्युक्तिरपि स्फुटम्॥ उपास्यं हि परं ब्रह्म वदंति ब्रह्मवेदिनाम्॥२९॥ आत्मा
शरीरं यस्यास्ति नैवात्मा वेत्ति यं तथा॥ यश्चांतरो यमयति स ह्यात्मान्यमृतः प्रभुः॥३०॥ शरीरमक्षरं यस्यं नै
व यं वेत्ति चाक्षरम्॥३१॥ योंतरो योऽयमयति ह्यक्षरं सोऽमृतः प्रभुः॥३१॥ इत्याद्यर्थाः श्रुतिगणास्तस्य परब्र
ह्मणोऽपि च॥ परब्रह्मशरीरत्वं प्राहुर्न्तेन तु तदकृताम्॥३२॥ स्वरूपमक्षरस्यास्य श्रीमद्भागवते स्फुटं॥ मैत्रेयो
विदुरं प्रोचे वासस्यानंतयाहरेः॥३३॥ विकारैः सहितो युक्तैर्विशेषादिभिरावृतः॥ आंडकोशो बहिरयं प
चाशत्कोटिविस्तृतः॥३४॥ दशोत्तराधिकैर्यत्र प्रविष्टः परमाणुवत्॥ लक्ष्यतेंऽतर्गताश्चान्ये कोटिशो ह्यं
डराशयः॥३५॥ तदाहुरक्षरं ब्रह्म सर्व्वकारणकारणम्॥ विष्णोर्धाम परं साक्षात्पुरुषस्य महात्मनः॥३६॥
ज्ञस्य चेशेहशास्यापि नयस्त्रसरूपता॥ कुतस्त्वं रीतदेशास्यजीवस्य तु कुतस्तमाम्॥३७॥ एकत्वं यच्च वेदेक्ति

॥स॰जी॰ च॰ ॥ अस्तत्तोक्तं तु कीर्तितम् ॥ निर्विकल्पसमाधिस्थ दृष्टे वर्ण्यं तु वस्तुतः ॥३८॥ जीवात्मा जीवात्मवृत्तारूढा नराः प- ॥अ॰ ७३॥
॥२५७॥ श्यंतिभूतलम् ॥ एकं यथा नचाधःस्थान् सर्वान् पश्यति गानू तु मान् ॥३९॥ तथैव वर्तते महामुक्ता निर्विकल्प-
समाधयः ॥ अत्रैकमेव वीक्षंते ते नीवे ज्ञादीन् पश्यन्ति तु ॥४०॥ ये तु नैवं स्थिति प्राप्ता अत्रैकं शास्त्रमात्रतः ॥ तु-
च्छायथेत्याचरणं कुर्वंते ते पतंत्यधः ॥४१॥ अनेककोटिब्रह्मांडनियंतुः परमात्मनः ॥ अतो भेदोनमा वा-
नामिति जे योद्दिनिश्चयः ॥४२॥ जीवानामिश्वराणां च नकोपास्यः सएव हि ॥ श्रीवासुदेवो भगवान्नेकएवा-
स्तिनापरः ॥४३॥ अहसास्वरूपेण नतो भजेत्तं तेनात्मनैव गच्छमुने मुमुक्षुर्वै ॥ तेनैव यथा परमं समाधिंलब्धो
हरेर्धाम परात्परं च ॥४४॥ इति श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदे-
शे सांख्यसिद्धांत निरूपणनामा ॥७३॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ नकेर्दा देहे हरे-
र्यस्तस्य प्राणेंद्रियाणि तु ॥ पिंडीनवे शुद्धे हस्य काष्ठवक्त्रादि योगिनः ॥१॥ सन्नकिंचिवशी योगी महोध-
रेव नेंद्रियैः ॥ ग्रही तु स्वस्व विषयान्स्व न्को मानं दन निर्वृतः ॥२॥ प्रारब्धवशगो देहस्तस्य भ्रमति भूतले स ॥ ह-
रिमेव सर्वत्र पश्यति कृष्णिनो जगत् ॥३॥ प्रारब्धांते यथा देहं त्यक्त्वा स परमं पदम् ॥ प्राप्नोति कज येनैव प्रा-
ति तत्प्रोच्यतेऽधुना ॥४॥ अारो मकाशो रुद्ये ध्यान निष्ठेन योगिना ॥ ह्रपते तत्र स रंध्रां तं मूलाधारा दरवं- ॥२५७॥

स्थितः ॥५॥ ततो विद्युद्वत्त तेजो निर्गच्छद् हरिरीक्षते ॥ इंद्रियद्वारतो रोमच्छिद्रेभ्यः प्रसरत्स्वयम् ॥६॥ असं-
ख्यदीपिका युक्तान्निज्ञायो काच मंदिरात् ॥ यथा प्रभूतानि र्यांति तथैव तत्तेज आत्मनः ॥७॥ एकीभव-
ति तत्तेजः शाब्द स्तत्रो द्भवेत्तथा ॥ महाघंटाघटी यंत्र दुंदुभिध्वनि सन्निभाः ॥८॥ तच्छाद्वश्रवणेनास्य बाह्या-
भ्यंतर भावना ॥ नश्यत्येकी भवति च तेजो बाह्यांतरं ततः ॥९॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तीनां विलयो नाय तेनतत् ॥ सत्र-
काश्रात्तु रीयात्मा सोति लिंगं स्वमीक्षते ॥१०॥ तथा चतुर्विधाने हान्तु स्त्री लिंगादि विवर्जितान् ॥ सोति लिंगा-
नीक्षते ऽत्र ज्योतिष्येकतां गमत् ॥११॥ वर्धमानं च तत्तेजः शृष्टिआदि समं भवेत् ॥ पश्यति याप्य ब्रह्मांडं भि-
देदश्च तीरिति ॥१२॥ स्फुरेत्स्वशरीरे तु कालगत्या हरेस्तदा ॥ संवर्ताग्निवायव्यसविद्युत्तनधि-
त्वचः ॥१३॥ प्रकाशं तेन तो देहं विराजास हृज्जलिताम् ॥ प्राप्नुयसमि जानाति सत्तारूपः स योगवित् ॥१४॥ स तु-
रीयत्र काशोऽग्र्यदिव्यं नागवताभिधम् ॥ देहं स लब्ध्वा परमेश्वरान्मिमोदते ॥१५॥ न तस्य कर्मजन्मो ऽसौ
देहः किंत्वस्ती विम्मयः ॥ परजयेन यथा मेति न सर्गे च समजायते ॥१६॥ स तस्संकल्पापहतपाप्मत्वादिगुणान्वि-
तः ॥ समुक्तो वर्ततेतत्र सेवमानो हरिं मुदा ॥१७॥ इति ज्ञानं मुने तुभ्यमाख्यातं मोक्षसाधनम् ॥ सर्वोपनिष-
दां सारमारुण्याज्ञान नाशनम् ॥१८॥ इदं ज्ञानं प्रदातव्यं सज्जकाय मुमुक्षवे ॥ जितेंद्रियाय यशांताय पश्चनये

॥स.जी.च० स्वहितैषिणे ॥१९॥ अहिंसकाया शोहायनिकामायविशेषतः ॥ ग्राम्यसौख्येविरक्तायदेयमेतच्च सं अ०७४॥
॥२५८॥ हिये ॥२०॥ कामिने क्रोधिने चापि लोभिने निर्दयाय च ॥ एतत्क्वापि न दातव्यं न च देहाभिमानिने ॥२१॥
विष्णुभक्तिविहीनाय ग्राम्यसौख्यरताय च ॥ नैतद्देयं च हिंस्राय तथा मत्सरिणेऽपि च ॥२२॥ इदं च मृत्युपा
शायः पठेत्श्रद्धयातस्मादरात् ॥ सबुद्धिं प्राप्नुयात्सूनमात्मनि यत्करोतु मानव ॥२३॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्युक्तमा
कर्ण्य मुनिः सराजन् ज्ञानं परं श्रीहरिणा गतिरूढः ॥ निःसंशयस्तं नजति स्म नित्यं ब्रह्मात्मना नारायणं तिवा
कदेवम् ॥२४॥ इति श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशज्ञानफ
लनिरूपणनामा ॥१३॥ सुव्रत उवाच ॥ तस्मिन्महोत्सवे राजन्नैमहंसा भक्तसं
सदि ॥ स सिंहासनारूढः शास्त्री कृष्णेपि वावभौ ॥१॥ तत्रपर्वणि प्रहर्षा सधवा विधवाः स्त्रियः ॥ वीक्षमाणा
स्तमेवैकं निषेदुर्निखिला अपि ॥२॥ नानुवाच हरिभक्तान्संज्ञायः कस्यचिद्धृदि ॥ कश्चिद्दिनवेनाहिंस्रु
तेतिनराधिप ॥३॥ संप्रेरणेनाथसतामवेंडानेदत्तदावर्णिवरः प्रणम्य ॥ बद्धाञ्जलिस्तत्पुरतो निषण्णः प्र
पच्छतैसर्ववीदं विनीतः ॥४॥ अखंडानंद उवाच ॥ भगवन्ब्रह्मविद्यायाः सम्यग्वेत्ताप्रवर्त्तकः ॥ एकस्त्वं
त्वमेवासि पत्रमुत्यं तिस्तरयः पञ्चद्यामस्तो महर्षीणामेतेषां प्रभुमीश्चितम् ॥ प्रष्टुमेकं हितं श्रुत्वा त्वं हितमो ॥२५८॥

तरं प्रभो ॥६॥ एकमेवाद्वितीयं वै ब्रह्मेति वदति श्रुतिः ॥ ब्रह्म खल्विदं सर्वमित्यपि श्रुतिशासनम् ॥७॥ एतन्म
तमुपाश्रित्य जीवेश्वरजगत्स्वपि ॥ मायामयात्मिथ्येति प्राहुः केचन पंडिताः ॥८॥ नित्यानां नित्यसत्साद्याः श्रु
तीराः केचन ॥ जीवेश्वराणां नित्यत्वं विदंतो द्वन्द्ववदंतिहि ॥९॥ एतयोर्मतयोः स्वामिन्निर्णयं वक्तुमर्हसि
उभे सत्ये मयवा तयोरेकमृतं मतम् ॥१०॥ सुव्रत उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य सोवाच सज्जनगुरुः इर्षय
न्मधुरैर्वाक्यैः सदः संस्थान्नृपीश्वतम् ॥११॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच ॥ मुनयः शृणुत त्वं चाखंडानंद महा
मते ॥ द्वैताद्वैतेवदंतीनां श्रुतीनामाशयं ब्रुवे ॥१२॥ ब्रह्मशब्दो मुख्यतया कृष्णएव प्रवर्त्तते ॥ भगवच्छब्दव
द्धि इन्निति ज्ञानी श्रिमिश्रितम् ॥१३॥ स्वरूपे तागुणैश्चापि निरवध्यतिशायिता ॥ तस्यैवास्तीति ब्रह्मसाख्या
मन्वर्थाश्रुतयो विदुः ॥१४॥ ततोऽत्र तु विज्ञेया नत्यानोपासनेन वै ॥ तच्चाधर्मात्मदात्मत्वाद्धस्य संसारत्व
भेदतः ॥१५॥ स्वरूपं च स्वभावश्च विभूतिश्च तथा गुणाः ॥ नित्याः संति हरेस्तेते स्वचत्यागं तुकामता ॥१६
॥ सत्यज्ञानमनंतं च यः सर्वज्ञश्च सर्ववित् ॥ इत्याद्याः श्रुतयोऽनन्तानाद्द्वंवर्णयंतिहि ॥१७॥ इदं ब्रह्मसाभि
धः कृष्णो जयेत्याः संति केचरे ॥ विज्ञाप्यपुं प्रकृत्यादिशिष्यते एक एव सः ॥१८॥ तमेकं चाद्वितीयं च वेद
तिश्रुतयो हि ज ॥ स्थितं दिव्ये ब्रह्मपुरे निर्गुणं चेश्वरेश्वरम् ॥१९॥ उपासनेन यस्तस्य धाम सत्याऽऽसीतिकं जय

म्॥ निर्विकल्पस्थितौ नित्यं योगी पश्यति केवलम्॥२०॥ ब्रह्मैव ब्रह्म विदिति श्रुतिर्वर्ण्यते सयोगिराट्॥ महा
मुक्त इति प्रोक्तस्तत्त्वविद्भिर्द्विजोत्तम॥२१॥ स सर्वं खल्विदं ब्रह्म तत्त्वं जानाति पश्यति॥ आत्मस्थानेर रू
पं च संश्रुत्य ब्रह्मविन्तदा॥२२॥ विना ब्रह्मस्वरूपं स नो ईक्षते चान्यं न रे॥ न विश्वं न स्वरं नैव जीवान् किंचिदपी
क्षते॥२३॥ इदं कल्पितिं प्राय पश्यतुं तीव्र वैराग्य वेगिनम्॥ गुरुस्त्वेकमिति श्रुत्वा शिष्यं बोधयते विदम्॥२४
॥ एकं ब्रह्म सात्त्वविवर्णि त्वेवं श्रुतिर्निरूप्यते॥ नित्यानां नित्य इत्येवं यथोक्तं तच्च वच्मि वः॥२५॥ सिष्ट्रु शाणादि
जीवानां जयेत् प्राकृतिकेन या॥ आत्यंतिकेऽपि नैवास्ति स्वरूपस्य विना ज्ञानम्॥२६॥ जयेत्प्राकृतिके देहो विरा
ड्रूपात्म संस्थितौ॥ स्वस्वरूपविजापेनेहा वेव वर्णितसत्तम॥२७॥ अथात्यंतिकेन देहेन सत्त्वास्ते प्रकृतौ नदी॥
स्थूलसूक्ष्मौ न या देहौ नाविनामपि न पश्यतः॥२८॥ तिरोभवंति प्रकृतौ ते कारणशरीरिणः॥ प्रधाने संज्ञा
वर्णिद्रसा तु प्रकृतिरुच्यते॥२९॥ तिरोभवति सा मूलप्रतौ च सपूरुषा॥ न तु स्वरूपतो नाशो तौ तेषां भवति
कर्हिचित्॥३०॥ आत्यंतिके च प्रलये प्रकृतिः सापि पुरुषे॥ तिरोभवति सूर्यस्य प्रकाशे रजनी यथा॥३१॥ स
महानन्दरूपः साक्षान्महत्सामायतया॥ ज्ञोऽतेः स्वरस्य प्रकाशेन देकरूपस्तु एव हि॥३२॥ न प्रकारणं देहाये
मुक्ता ध्यानबलेन तु॥ रूपस्य दिव्य देहेस्ति ब्रह्मरूपे वामते स्वरे॥३३॥ जयद्धये पि नै तेषां स्वरूपेण विना

ज्ञानम्॥ भवतीति श्रुतिः सर्वान्निलानाहं महामुने॥३४॥ उत्पत्तिकाले सर्वेऽपि पुंप्रकृत्यादयः पुनः॥ आ
विर्भवंत्सम्ये विप्र यथापूर्वं तदिच्छया॥३५॥ अत्राकृतशरीरा ये मुक्तास्ते तु निजेच्छया॥ आविर्भवंति त्य
यथाले नावतरतां सह॥३६॥ नित्याने ता श्रुतिप्रोक्ता मुक्तावि दंतिहि॥ कल्योपास्ती बलेनापि वीक्ष्यं
ते स्वयमानयम्॥३७॥ योगिनस्ते तु संपन्नान् कि ज्ञानविरक्तिभिः॥ समाधि सविकल्पं हि प्राप्तास्य वगम्य
तास्य॥३८॥ मेरौ स्थिता यथा तस्मादवराम्य वैतान्नराः॥ वीक्षंते च दृश्यान् सर्वांस्तदाधारं च भूतलम्॥३९॥
सविकल्प समाधिस्थास्तानि मुक्तास्त येश्वरम्॥ मायां जीवांश्च वीक्षंते ब्रह्म चेति पृथक् पृथक्॥४०॥ लोका
लोकाच लब्धा स्वयं यथा वा पुरुषा द्विज॥ पदपंले कंतजं नो सर्वान् पि नगानद्रुमान्॥४१॥ तथैव ते महामु
क्ता निर्विकल्प समाधयः॥ ब्रह्मैकमेव वीक्षंते नेनीवेशा रीन्न तु पृथक्॥४२॥ कल्योपास्ति बलस्यायतारत
म्यवशाद्भो॥ त्रिविधा तु विकल्प्यंते निर्विकल्प समाधयः॥४३॥ कपुत्ताविद्दनीवस्य बुद्धीन्द्रियमनोजया
त॥ कस्वंचोपशमो यारम्भ तं ते वर्णितसत्तम॥४४॥ साक्षात्कल्पेयस्य पुंसो बुद्धीन्द्रियमनोजयात॥ तारकस्क
स्वंचोपशमो जाग्रति ज्ञास्य आदिमः॥४५॥ सुषुप्तौ प्रज्ञयां ब्रह्मांडस्याभिमानीनः॥ जयात्त्रिलोकावीईशस्य
सुखं पारकज्ञान ता॥४६॥ साक्षात्कल्पेयस्य पुंसो बुद्धीन्द्रियमनोजयात॥ तारकस्कंधं चोपशमो जाग्रति

स्यात्क्रमध्यमः ॥४७॥ विराट्तत्कारणैः साकं प्रधानस्य जगाद्यया ॥ प्रकृतौ प्राकृतजये एवं पुंसस्त्वलीन
ता ॥४८॥ साक्षात्कृष्णं यस्य पुंसो बुद्धीद्रियमनोजयात् ॥ तथा एवं चोपशमो जाग्रति स्यात्क्रमश्चांतिमः ॥४९॥
कृष्णसंबंधिसौख्यं यत्सर्वसौख्याधिकं हि तत् ॥ दृष्टांतमात्रमेतत्तु सुषुप्त्यादिसमीरितम् ॥५०॥ दृश्यं हि ते
महामुक्ता भवंति त्रिविधा हि ये ॥ तत्र शेतरः तस्थुस्थाः कथ्यंते स्थितिर्वेदविद्भिः ॥५१॥ निर्विकल्पस्थितिवशाद्दु
न्मता ब्रह्मरूपश्च यः ॥ नीवेशान्कल्पितान्प्राकृ शिति जानीहि निश्चितम् ॥५२॥ एकत्वमेव वर्णोऽपृथक्त्वं चा
वगम्यताम् ॥ श्रुतिशामाणता विद्धि सत्त्वमेव तदृयम् ॥५३॥ यत्तु नैवं स्थितिशामासा ब्रह्मैकंशास्त्रमात्रतः
बुध्वा यथेष्टाचरणं कुर्वते ते पतंत्यधः ॥५४॥ तादृशात्मकृतं पापं स्वशिष्याणां च पातकम् ॥ आत्मनेनादं प्र
कुर्वतो वोभुक्ते यमालये ॥५५॥ ब्रह्मशब्दद्वयं यत्र प्रोक्तं स्यात्तत्र तु द्विज ॥ आद्यं तु भगवद्धाम परात्परं च बृ
हदक्षरम् ॥५६॥ द्वितीयं तु स्वयं कृष्णः सर्वकारणकारणम् ॥ अक्षरात्परतः सुक्तो दिव्याकृतिश्च बुध्यताम्
५७ ॥ भेदो हि वास्तवो नित्यं जीवेशब्रह्मणां हरेः ॥ त्रिसानां नित्यत्वादि श्रुतिभिः प्रतिपादिताः ॥५८॥ ब्रह्मविसर
मा श्रोतीसेया श्रुतिरपि स्फुटम् ॥ प्राह ब्रह्मविदाप्नोति परं ब्रह्मेति सन्मते ॥५९॥ आत्मा शरीरं यस्यास्ति नैवा
त्मावेत्ति यं तथा ॥ यश्चांतरो यमयति त्वात्मानममृतः प्रभुः ॥६०॥ शरीरमक्षरं यस्य नैव यं वेत्ति चाक्षरम् ॥

यश्चांतरो यो यमयति त्वाक्षरं सोऽमृतः प्रभुः ॥६१॥ इत्याद्या बह्व्यः श्रुतिगणास्त्वक्षरब्रह्मणोऽपि च ॥ प्रा
कृष्णस्य शरीरत्वं तद्भिन्नत्वं तथा स्फुटम् ॥६२॥ अक्षरस्यापि चेन्नास्ति ब्रह्मणः कृष्णरूपता ॥ कृतस्त
र्हि तदैशस्य जीवस्य तु कृतत्त्वमाम् ॥६३॥ ततोऽभिः संशयो नत्वा मुमुक्षुः सर्वथा हरिम् ॥ योऽनन्तेत स
मुक्तः स्यादितरः संसृतिं व्रजेत ॥६४॥ श्रीमद्रामानुजाचार्यैरयमर्थः सविस्तरम् ॥ वर्णितोऽस्ति
महाभाष्ये संक्षेपात्समयोदितः ॥६५॥ सुव्रत उवाच ॥ इत्युक्तं श्रुतिसिद्धांतं हरिणा स नराधिप ॥ व
र्णिनश्च साधवः श्रुत्वा तं नेमुर्नृपश्रेष्ठ पाः ॥६६॥ स्वस्वस्थानं ततो गंतुं तानाज्ञाप्य द्विजान्निजान् ॥ प्रभुः
स्वयं निजावासमाजगाम दयानिधिः ॥६७॥ इत्थं हरिस्तत्र सवाग्विलासैरामानंदयन्नवहमेव भक्ता
न् ॥ हेमंतमस्मिन्स्वमनोरथं च संपूरयन्भक्तगणे रुवास ॥६८॥ इति श्रीसत्संगिजीवने नारायण
चरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पंचाजगामिनीवब्रह्मणे दानेदप्रतिपादकश्रुत्यर्थनिर्णयनामा च
तुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥